



DET KONGELIGE
LANDBRUKSDEPARTEMENT

St.meld. nr. 12

(2002–2003)

Om dyrehold og dyrevelferd

Leserveiledning

I denne meldingen (kapittel 9) legges det fram langsiktige mål og tiltak som er ment å skulle bedre velferden for dyr her i landet. Forslagene og resultatene av den brede debatten Regjeringen ønsker å reise med denne meldingen, vil senere gi grunnlag for endringer i regelverk og offentlig tilsyn.

Forslagene i kapittel 9 bygger på en gjennomgang av våre holdninger til dyr (kapittel 4), endringer i vårt dyrehold de siste tiårene (kapittel 5) og hva som spesielt preger dagens dyrehold (kapittel 6). Regelverk og tilsynspraksis er også gjennomgått (kapittel 7 og 8). I kapittel 10 finnes en del eksempler på økonomiske konsekvenser som ville følge av nye offentlige krav.

I tillegg til et eget sammendrag i kapittel 2, finnes det en kort sammenfatning innledningsvis i hvert enkelt kapittel. Endelig er det i kapittel 9 under omtalen av mål og tiltak for hver enkelt dyreart, gitt en kort, punktvis oppsummering og vurdering av den omtale som finnes tidligere i meldingen og de innspill som er gitt for den aktuelle dyrearten.

Innhold

1	Bakgrunn	9	5.2.1	Politiske mål.....	36
2	Sammendrag og oppsummering	11	5.2.2	Antall enheter og dyr.....	36
2.1	Arbeidet med meldingen.....	11	5.2.3	Utvikling og driftsendring.....	36
2.2	Grunnleggende kunnskap og utviklingstrekk.....	11	5.3	Akvakulturnæringen.....	36
2.3	Dagens situasjon.....	11	5.4	Familie- og hobbydyr.....	37
2.4	Mål, tiltak og strategier.....	11	5.5	Hest.....	38
2.5	Økonomiske konsekvenser.....	14	5.6	Øvrige endringer i samfunnsutviklingen av betydning for dyrehold.....	39
3	Om arbeidet med meldingen ...	15	5.6.1	Internasjonalisering.....	39
3.1	Prosjektarbeid.....	15	5.6.2	Effektivisering og kostnadsreduksjon.....	40
3.2	Skriftlige innspill.....	15	5.6.3	Samfunnets syn på natur og miljø .	41
3.3	Høringsmøter og andre møter....	15	5.6.4	Veilednings- og veterinærtjenester	43
3.4	Eksterne utredninger.....	16	5.6.5	Utviklingen og konsekvenser for de enkelte grupper dyr.....	44
4	Dyr og samfunn	17	5.7	Holdning til dyrehold, risikodyrehold og dyretragedier ..	45
4.1	Holdninger til dyr.....	17	5.8	Utviklingen fremover – framtidutsikter fra NILF.....	46
4.1.1	Bruk av dyr, ansvar for dyr og grunnlaget for empati.....	17	5.8.1	Modell 1 – Fortsettelse av dagens utvikling.....	47
4.1.2	Dyreetikk – en kort historisk gjennomgang.....	18	5.8.2	Modell 2 – Overgang til mer økologisk produksjon.....	47
4.1.3	Synet på dyr og dyrevelferd i samisk kulturtradisjon.....	20	5.8.3	Modell 3 – Svakere grensevern ...	47
4.1.4	Allmenne holdninger – utviklingstrekk og dagens trender.	22	6	Norsk dyrehold i dag	48
4.2	Elementer fra det naturvitenskapelige kunnskapsfundamentet om dyr ...	23	6.1	Allmenne forhold ved hold av dyr .	48
4.2.1	Genetikk.....	24	6.1.1	Generelt om oppstalling og stell av dyr.....	48
4.2.2	Nevrofysiologi og kognitive egenskaper.....	24	6.1.2	Økologisk husdyrproduksjon.....	49
4.3	Dyrevelferd.....	26	6.1.3	Avl og bioteknologi.....	51
4.3.1	Dyrevelferd – begrepsforståelse...	26	6.1.4	Branner.....	53
4.3.2	Mål for dyrevelferd – velferdsindikatorer.....	27	6.1.5	Kompetanse.....	53
5	Utviklingstrekk i norsk dyrehold	31	6.1.6	Hold av farlige dyr og dyr som kan skape frykt.....	54
5.1	Hovedtrekk for dyrehold i landbruket.....	31	6.2	De enkelte arter eller kategorier dyr.....	55
5.1.1	Bruksenheter og besetningsstørrelser.....	31	6.2.1	Akvatiske dyr i oppdrett.....	55
5.1.2	Driftsformer og teknologisk utvikling.....	33	6.2.2	Storfe.....	60
5.1.3	Avl, raser, bioteknologi.....	33	6.2.3	Svin.....	66
5.1.4	Dyrehelse.....	34	6.2.4	Sau.....	72
5.1.5	Politiske mål og virkemidler.....	34	6.2.5	Geit.....	77
5.2	Reindriftsnæringen.....	35	6.2.6	Tamrein.....	79
			6.2.7	Høns – eggproduksjon.....	84
			6.2.8	Høns – slaktekylling.....	88
			6.2.9	Kalkun.....	91
			6.2.10	And.....	92

6.2.11	Gås	93	8.4	Verdens dyrehelseorganisasjon – OIE	146
6.2.12	Pelsdyr	94	8.5	Andre konvensjoner	146
6.2.13	Struts	99	8.5.1	Washingtonkonvensjonen/CITES	146
6.2.14	Lama	101	8.5.2	Bernkonvensjonen	147
6.2.15	Oppdrettsvilt – hjort	102	8.5.3	ILO-konvensjonen om urfolk og stammefolk i selvstendige stater . .	147
6.2.16	Oppdrettsvilt – andre arter	103	9	Mål, strategier og tiltak	148
6.2.17	Kanin	104	9.1	Utviklingen fremover	149
6.2.18	Hest	106	9.2	Etisk plattform	150
6.2.19	Hund	111	9.3	Overordnet mål	150
6.2.20	Katt	116	9.4	Strategier	150
6.2.21	Små pattedyr	118	9.4.1	Kompetente dyreeiere	151
6.2.22	Stuefugler	120	9.4.2	Kunnskapsutvikling og kunnskapsformidling	151
6.2.23	Duer	121	9.4.3	Hensiktsmessig regelverk og kompetent tilsyn	152
6.2.24	Krypdyr og amfibier	121	9.4.4	Innsyn og forbrukerkommunikasjon	154
6.2.25	Akvariefisk	123	9.4.5	Påvirkning av internasjonale rammer for dyrevelferd	155
6.2.26	Dyr til forskning og undervisning.	124	9.5	Mål og tiltak – forhold som angår flere dyrearter	156
6.2.27	Dyr i dyreparker	128	9.5.1	Avl og bioteknologi	156
6.2.28	Sirkusdyr	129	9.5.2	Brannforebygging	156
6.2.29	Framvisning for andre formål	131	9.5.3	Håndtering av dyr under transport	157
6.2.30	Viltlevende dyr	131	9.5.4	Håndtering av dyr på slakterier . .	157
7	Regelverk og tilsyn	135	9.6	Mål og tiltak for de enkelte arter .	158
7.1	Nasjonalt regelverk	135	9.6.1	Akvatiske dyr i oppdrett	158
7.1.1	Lov om dyrevern	135	9.6.2	Storfe	160
7.1.2	Viktige forskrifter hjemlet i dyrevernloven	135	9.6.3	Svin	161
7.1.3	Dyrs status i norsk rett	136	9.6.4	Sau	163
7.1.4	Forholdene i Norden. Dyrevernlovenes formålsparagrafer	137	9.6.5	Geit	165
7.2	Tilsyn med dyrehold – forvaltning	137	9.6.6	Tamrein	165
7.2.1	Statens dyrehelsetilsyn	137	9.6.7	Høns – eggproduksjon	167
7.2.2	Dyrevernemnder	138	9.6.8	Høns – slaktekylling	167
7.2.3	Forsøksdyrutvalg	139	9.6.9	Kalkun, and og gås	168
7.2.4	Tilsyn med dyrevern på slakterier	140	9.6.10	Pelsdyr	168
7.2.5	Stevneveterinær ved trav- og galoppløp	140	9.6.11	Hest	169
7.2.6	Andre offentlige etater som har betydning for dyrehold og dyrevelferd	140	9.6.12	Hund	170
7.3	Oppfølging av dyrevernsaker. Rettspraksis	141	9.6.13	Katt	171
7.3.1	Politiet	141	9.6.14	Andre familie- og hobbydyr	172
7.3.2	Rettspraksis	141	9.6.15	Dyr til forskning og undervisning.	172
7.4	Rådgivende organer	142	9.6.16	Dyr i dyreparker	173
7.4.1	Det veterinærmedisinske rettsråd	142	9.6.17	Sirkusdyr	173
7.4.2	Rådet for dyreetikk	143	9.6.18	Framvisning for andre formål	174
7.5	Frivillige organisasjoner	144	9.6.19	Viltlevende dyr	174
8	Internasjonale forpliktelser og trender	145	9.6.20	Oppdrett av nye arter	175
8.1	Europarådet	145	10	Økonomi	176
8.2	EØS-avtalen	145	10.1	Økonomiske konsekvenser av forbedret dyrevelferd	176
8.3	Verdens handelsorganisasjon – WTO	146	10.1.1	Artsovergripende tiltak	177
			10.1.2	Hold av storfe	178

10.1.3	Hold av svin	180
10.1.4	Hold av sau	181
10.1.5	Reindrift	181
10.1.6	Hold av slaktekylling	181
10.1.7	Hold av pelsdyr	181
10.1.8	Hold av hest	182
10.1.9	Hold av familiedyr	182

Vedlegg

1	Oversikt over regelverk på dyrevern i Norge	183
2	Norsk regelverk harmonisert med Europarådets konvensjoner og anbefalinger	184
3	Statistikk over antall husdyr i Norge per juni 2001	185



DET KONGELIGE
LANDBRUKSDEPARTEMENT

St.meld. nr. 12

(2002–2003)

Om dyrehold og dyrevelferd

*Tilråding fra Landbruksdepartementet av 13. desember 2002,
godkjent i statsråd samme dag.
(Regjeringen Bondevik II)*

1 Bakgrunn

Norge fikk som et av de første land i verden en egen dyrevernlov allerede i 1935. Gjeldende norsk lov fra 1974, og forarbeidene til denne, ble utformet på slutten av 1960 tallet. Selv om loven har vært endret flere ganger, er det likevel over 30 år siden det ble foretatt en fullstendig gjennomgang av de forhold loven skal regulere, det vil si en gjennomgang av alt dyrehold i vårt land vurdert ut fra et dyrevernmessig synspunkt.

I løpet av disse mer enn 30 årene har samfunnet endret seg mye på de fleste områder, også i synet på og holdninger til dyr. Det har skjedd store strukturendringer i norsk husdyrbruk selv om disse endringene har vært mindre uttalt her enn i mange andre land. Antallet bruk med husdyr er sterkt redusert, besetningsstørrelsen har økt, det samme har ytelsen. Nye arter som hjort og struts, men framfor alt oppdrettsfisk er blitt en del av norsk husdyrbruk. Økende mekanisering har gjort at tidsforbruket i besetningene har gått ned, med mindre kontakt mellom folk og dyr som resultat. Tidligere arbeidet ofte flere personer på gården og med dyrene, men nå er det ofte slik at en enkelt person har ansvaret for det daglige stell og tilsyn. Dette gjør situasjonen mer sårbar og krever ekstra oppmerksomhet for å hindre dyretragedier. Antallet familie- og sportsdyr har økt.

Fagfolks kunnskaper om dyr og dyrenes atferd har økt betraktelig. Faget etologi (læren om dyrenes atferd) har vokst fram til et anerkjent fag blant naturvitenskapene. Vi har økt kunnskap om dyrenes naturlige atferd og behov, og om hvordan stress og ytre påvirkninger endrer deres oppførsel og væremåte. Dette bør få konsekvenser for regelverket.

Økt distanse til og reduserte kunnskaper om husdyrbruket kjennetegner derimot stadig større grupper av befolkningen. Vi har likevel fått en økende interesse for dyr ut fra et velferdsmessig synspunkt. Media fokuserer i stadig sterkere grad på dyrehold og dyrevelferd. Forbrukerne vil forsikre seg om at dyrene som er opphav til den maten de spiser, har hatt det bra mens de var i live, under transporten til slakteriet, under oppholdet på slakteriet og at de blir avlivet på en etisk akseptabel måte. Det er et økende krav til merking og sporbarhet. Den samme utvikling kan registreres i de fleste industrialiserte land. Dette har ført til økende forskjeller i syn på dyr og krav til hold av dyr mellom utviklingsland og industrialiserte land.

Interessen for dyr og dyrs velferd har medført et økende antall henvendelser til forvaltningen og til politisk ansvarlige myndigheter. Dette har ført til at dyrevelferd i langt større grad enn tidligere er

blitt satt på den politiske dagsorden. Detaljnivået i henvendelsene er omfattende.

På denne bakgrunn har Landbruksdepartementet ønsket å foreta en bred gjennomgang og vurdering av alt dyreholdet i vårt land ut fra et etisk og velferdsmessig synspunkt. Arbeidet er gjennomført som en åpen prosess med et betydelig engasjement fra enkeltpersoner og grupperinger i

samfunnet. Meldingen omfatter alle dyrearter som omfattes av dagens dyrevernløve. Honningbier, bløtdyr og virvelløse hobbydyr er ikke omtalt.

Regjeringen ønsker med denne meldingen å legge resultatet av gjennomgangen, inkludert forslag til langsiktige mål og tiltak, fram for Stortinget for videre drøfting.

2 Sammendrag og oppsummering

2.1 Arbeidet med meldingen

Kapittel 3 gir en innføring i arbeidet med stortingsmeldingen og de arbeidsmetoder som ble benyttet. Arbeidet ble organisert som et prosjekt og Statens dyrehelsetilsyn trukket inn som nær samarbeidspartner. Det er avviklet fem høringsmøter om sentrale tema og prosjektgruppen har mottatt 199 skriftlige innspill fra institusjoner, organisasjoner og enkeltpersoner.

2.2 Grunnleggende kunnskap og utviklingstrekk

Kapittel 4 omhandler samfunnets holdninger til dyr i ulike tidsepoker og trender som preger vår kulturkrets i dag. Synet på dyrevern i samisk tradisjon omtales spesielt. Det gis en status for den biologiske kunnskap om dyr og definisjon av begrepet dyrevelferd.

Kapittel 5 omtaler hovedtrekkene i utviklingen av norsk dyrehold de siste 50 årene, med hovedvekt på de utviklingstrekk som har betydning for dyrs velferd. Kapitlet beskriver også ulike framtidmodeller for norsk husdyrhold.

2.3 Dagens situasjon

Kapittel 6 er en gjennomgang av status for norsk dyrehold i dag, med særlig vekt på de forhold som har betydning for dyrevelferd. Med unntak for fisk i oppdrett, verpehøner, slaktefjørfe og i noen grad slaktegris, holdes norske produksjonsdyr gjennomgående i små enheter der det er mulig å gi det enkelte dyr individuell oppmerksomhet.

Kapittel 7 beskriver norsk dyrevernlovgivning og tilsynet med dyrehold. Dyrevernlovens formålsparagraf sammenlignes med tilsvarende i øvrige nordiske land og det gis en sammenfatning av norsk rettspraksis ved overtredelser av dyrevernregelverket.

Kapittel 8 omtaler aktuelle internasjonale fora som behandler spørsmål knyttet til dyrevelferd. Videre omtales de internasjonale konvensjoner som Norge har ratifisert og som har direkte eller

indirekte betydning for dyrs velferd. Norge har ratifisert og implementert samtlige av Europarådets konvensjoner som vedrører dyrevelferd. EØS-avtalen omfatter også dyrevelferd og Norge oppfyller avtalen på dette området gjennom dagens regelverk.

2.4 Mål, tiltak og strategier

Kapittel 9 beskriver Landbruksdepartementets mål og tiltak de nærmeste årene for å bedre dyrs velferd. Regjeringen foreslår en etisk plattform som skal være førende for holdninger til og hold av dyr i vårt samfunn. Den etiske plattformen inneholder følgende:

- Dyr har egenverdi. Håndtering av dyr skal skje med omsorg og respekt for dyrs egenart. Dette innebærer å ta utstrakt hensyn til dyrs naturlige behov og aktivt forebygge sykdom, skader og smerte.
- Personer som har dyr i sin varetekt skal ha kunnskap om dyrets atferdsbehov og dets krav til ernæring, sosialt og fysisk miljø. Personer som har dyr i sin varetekt har ansvaret for at dyr får dekket sine grunnleggende behov, og at de får forsvarlig hjelp ved sykdom og skade.
- Dyr skal holdes i miljø som gir god livskvalitet.
- Funksjonsfriske dyr – fysisk og psykisk – skal være en forutsetning for alle typer avl.
- Før nye tekniske løsninger tas i bruk, skal det sannsynliggjøres at de ikke medfører redusert dyrevelferd. Nye driftsformer må belaste dyrene minst mulig.

Landbruksdepartementet har med bakgrunn i den etiske plattformen utformet følgende overordnede mål for framtidig norsk dyrehold:

Sunne dyr i gode miljøer

I arbeidet med dyrevelferd skal følgende langsiktige målsettinger være førende for alle typer dyrehold:

- Utformingen av miljøet skal møte dyrenes atferdsmessige behov.
- Dyr skal ikke påføres unødige belastninger.

For å nå det overordnede målet har Regjeringen utformet konkrete langsiktige målsettinger for de enkelte dyreslag og på en del sentrale saksfelt som angår flere dyreslag. I tillegg har Regjeringen definert fem ulike strategier som fokuserer på:

- Kompetanse hos dyreeiere.
- Kunnskapsutvikling og –formidling.
- Hensiktsmessig regelverk og kompetent tilsyn.
- Innsyn og forbrukerkommunikasjon.
- Internasjonalt samarbeid.

Arbeidet med å forebygge dyretragedier som skyldes sviktende tilsyn og stell vil få økt oppmerksomhet. Årsaksforholdene ved slike hendelser er ofte sammensatte og de kan vanskelig forebygges gjennom enkeltstående tiltak. Imidlertid vil de strategiene som er utformet etter Regjeringens vurdering styrke arbeidet med å hindre dyretragedier. Dette gjelder blant annet tiltak for å styrke eiers kompetanse, profesjonalisere dyrevernavvaltningen og pålegge en rapporteringsplikt for alle som blir kjent med tilfeller der omsorg og stell av dyr svikter.

For å sikre kompetente eiere, foreslår Regjeringen at det innarbeides et krav i dyrevernavloven om dokumentert kompetanse hos eiere av næringsbasert dyrehold. Gjennomføring av opplæringstiltakene overlates til næringens organisasjoner, som skal benytte et faglig opplegg som er godkjent av myndighetene. Effekten av den frivillige opplæringen evalueres etter en femårsperiode og departementet vil vurdere offentlige tiltak som en oppfølging av eiere som ikke har gjennomgått opplæringen.

Regjeringen vil anmode organisasjoner for eiere av familie- og hobbydyr om å tilrettelegge informasjon og kompetanseoppbygging på fagfeltet, med egne medlemmer som målgruppe.

For å sikre nødvendig kunnskapsutvikling og –formidling, tar Regjeringen sikte på å:

- Styrke forskningsinnsatsen med utgangspunkt i eksisterende nasjonale kompetansemiljø innen dyrehelse og velferd. Norge har et særskilt ansvar knyttet til forskning relatert til velferd hos fisk i oppdrett.
- Etablere et system for faglig forvaltningsstøtte innen dyrehold og dyrevelferd.
- Videreføre Rådet for dyreetikk som frittstående utvalg med hovedoppgaver å yte faglig bistand til forvaltningen i etiske spørsmål, samt å være en katalysator for en løpende samfunnsdebatt om etiske normer for dyrehold og håndtering av dyr.

For å sikre et hensiktsmessig regelverk og et kompetent tilsyn, tar Regjeringen sikte på:

- En fullstendig gjennomgang av dyrevernavloven som blant annet skal sikre at loven definerer de overordnede normer og rammer for dyrevelferd, mens de mer operative bestemmelser nedfelles i forskrifter. Gjennomgangen vil også utrede hjemler for en mer effektiv forebygging av dyretragedier, blant annet krav til kompetanse hos dyreeiere, en profesjonalisering av dyrevernavvaltningen og en rapporteringsplikt for samtlige som blir kjent med situasjoner der tilsyn og stell av dyr svikter. Etter Regjeringens vurdering bør rapporteringsplikten også gjelde yrkesgrupper som er underlagt lovbestemt taushetsplikt.
- Effektivisering og styrking av tilsynet med dyrevelferd, ved at forvaltningsmyndigheten legges til Landbruksdepartementet og delegeres til Mattilsynet. Dyrevernav vil bli forankret som en viktig oppgave for det nye Mattilsynet. Dyrevernavnemndene videreføres som rådgivende organ for den utøvende myndigheten.

For å sikre tilfredsstillende innsyn og forbrukerkommunikasjon, tar Regjeringen sikte på:

- At forvaltningsmyndigheten utarbeider en årlig statusrapport vedrørende dyrevelferd og drøfter denne med næringen og forbrukerorganisasjonene på egnede møteplasser.
- En innføring om etikk og dyrevelferd i skoleverket (barne- og ungdomstrinnet).
- Å tilrettelegge for produktmerking som omfatter velferdsforhold.

Viktige rammer for dyrevelferd vil i økende grad fastlegges i internasjonale fora og gjennom internasjonale forhandlinger. Regjeringen tar derfor sikte på et aktivt internasjonalt arbeid for å styrke dyrs velferd, blant annet:

- Aktiv deltakelse i Europarådets og den internasjonale dyrehelseorganisasjonens (OIE) arbeid med dyrevelferd.
- Sikre bedre konsultasjonsmuligheter for Norge i EUs organer på fagområdet dyrevelferd.
- Vurdere posisjon i WTO-forhandlingene vedrørende dyrevelferd.

Regjeringen har utformet følgende viktige målsettinger og tiltak på saksfelt som angår flere dyrearter:

- Gjennomgang av ulike avlsprogram med tanke på konsekvenser for dyrenes sunnhet og velferd.

- Krav om installering av brannvarslingsanlegg i større driftsbygninger innen fem år.
- Gjennomgang av regelverket som regulerer transport av dyr, spesielt vurdere forberedelser til transport, transporttid og anledning til bruk av stoppesteder.
- Gjennomgang av regelverket som regulerer håndtering av slaktedyr med tanke på styrket hensyn til dyrevelferd, samt sikre en landsdekkende nødslakteordning.

Regjeringen har utformet følgende viktige målsettinger og tiltak for de enkelte dyreartene:

Akvatiske dyr i oppdrett

- Satsing på forskning for å utvikle gode velferdsindikatorer for fisk i oppdrett og bedre bedøvingsmetoder i forbindelse med slaktning.
- Styrket hensyn til dyrevelferd ved gjennomgang av eksisterende standarder for produksjonsregulering.
- Redusert forekomst av misdannelser og andre produksjonsrelaterte lidelser.
- Redusert dødelighet hos smolt i forbindelse med transport og utsetting i sjø.

Storfe

- Løsdrift for alt storfe innen 20 år, forbud mot bygging av båsfjøs fra 2004.
- Alle kyr skal ha tilgang på liggeplasser med mykt underlag fra 2005.
- Alt storfe, med unntak for ukastrerte okser over seks måneder, skal innen 10 år være utendørs i sommerperioden.

Svin

- Løsdrift for alle griser, inkludert purker i forbindelse med grising, innen 10 år.
- Beriket innemiljø og en fôrrasjon som gir metthetsfølelse.

Småfe

- Reduserte rovvilttap ved bruk av landbrukspolitiske virkemidler som sikrer en større grad av fysisk skille mellom rovvilt og beitedyr.
- Forskriftsregulering av sau- og geiteholdet, inkludert en forskriftsfestet presisering av ansvar for tilsyn med beitedyr.
- Redusert forekomst av kroniske infeksjonssjukdommer hos geit.

Tamrein

- Rammebetingelser for reindriften skal sikre god overensstemmelse mellom dyretall og beiteressurser, og tilstrekkelig areal til tradisjonell drift.
- Reduserte tap ved beitekriser og reduserte rovvilttap skal sikres ved en gjennomgang av eksisterende virkemidler og økt kompetanse i kriseføring.
- Hensynet til dyrevelferd skal styrkes i forbindelse med transport og opphold i arbeidsgjerder.

Fjørfe

- En prinsipiell målsetting om løsdrift for verpehøns, men iverksetting avhenger av mer hensiktsmessige systemer.
- Gjennom internasjonalt arbeid, fremme avlsmål i den internasjonale fjørfeavlen som bedrer velferden for dyrene.
- Gjennomgang av regelverket for slaktekylling og kalkun med tanke på reduksjon av tettheten i forhold til dagens nivå.

Pelsdyr

- Styrket velferd for rev og mink ved en gjennomgang av eksisterende regelverk med sikte på driftssystemer som bedre dekker dyrenes atferdsbehov. Nye krav skal være iverksatt innen 10 år.
- Avlstiltak og stell av rev må fremme tillitsfulle dyr og unngå defekter.
- Redusert bruk av tvangsmidler og spesielle stressituasjoner for rev, forbud mot livdyrutstillinger.
- Utrede alternative avlivingsmetoder for mink.

Hund og katt

- Organisasjonene anmodes om å utarbeide retningslinjer for hold.
- Forskriftsregulering av spesielt hundehold, for eksempel hold av trekkhunder eller annet hundehold i større omfang. Styrket beskyttelse av hunder ved konkurranser.
- Vurdere forskriftsregulering av avlsarbeid på hund.
- Sikre en bedre kontroll med kattepopulasjonen gjennom innføring av et offentlig krav om ID-merking. Kontroll av villkattpopulasjonene må være velferdsmessig forsvarlig. Sterilisering og utsetting av eierløse katter forutsetter at orga-

nisasjoner eller enkeltpersoner påtar seg ansvaret for føring av dyrene.

Andre familie- og hobbydyr, sirkusdyr og annen framvisning av dyr

- Det vil bli utarbeidet en positivliste over eksotiske dyr som tillates holdt som familiedyr.
- Dyrebutikker må utlevere skriftlig informasjon om de enkelte dyrs behov i forbindelse med salg.
- Det vil bli utarbeidet en positivliste over dyr som tillates framvist på sirkus.
- Hold av dyr i dyreparker og annen framvisning av dyr skal forskriftsreguleres.

Dyr i forskning og undervisning

- Etablering av en nasjonal plattform for alternativer til bruk av dyr i forsøk.

Viltlevende dyr

- En bedre samordning av dyrevernav og viltlov.
- Godkjenningsskrav hjemlet i dyrevernaven for fangstmetoder og -redskap.
- Sterk begrensning i bruk av fang og slipp som fiskemetode.
- Totalforbud mot bruk av piggtråd som gjerde-materiale i husdyrgjerder.

2.5 Økonomiske konsekvenser

Kapittel 10 beskriver viktige økonomiske konsekvenser av de ulike forslagene.

3 Om arbeidet med meldingen

I dette kapitlet gis en innføring i prosessen i arbeidet med meldingen, og i de arbeidsmetoder som har vært brukt.

Sammendrag

- Arbeidet med meldingen har vært organisert som et prosjekt.
- I alt 199 institusjoner, organisasjoner og enkeltpersoner har kommet med innspill.
- Det har vært avviklet fem åpne høringsmøter hvor spesielle emner er blitt drøftet, samt flere andre møter.
- Det er utarbeidet en utredning om «Dyrevelferd i samisk kultur».

3.1 Prosjektarbeid

Høsten 2001 startet Regjeringen en bred gjennomgang av ulike former for dyrehold og dyrenes velferd, hvor resultatet skulle legges fram som en melding til Stortinget. Landbruksdepartementet organiserte arbeidet med stortingsmeldingen som et prosjekt og Statens dyrehelsetilsyn ble trukket inn som nær samarbeidspartner i prosjektet. Det praktiske arbeidet ble ivaretatt av en prosjektgruppe på fire personer, mens en styringsgruppe med representasjon fra Landbruksdepartementet, Fiskeridepartementet og Statens dyrehelsetilsyn hadde ansvar for overordnet styring. Det ble også etablert en bredt sammensatt ressursgruppe med personer som på hvert sitt område hadde spesiell kunnskap om dyr og interesse for dyrevelferd. Prosjektgruppen startet det praktiske arbeidet i februar 2001.

3.2 Skriftlige innspill

Det ble lagt stor vekt på at utredningen skulle skje som en åpen og bred prosess. I mars 2001 ble ca. 110 institusjoner og organisasjoner tilskrevet og bedt om innspill til følgende forhold:

- Viktige problemstillinger eller sakfelt som spesielt bør presenteres i meldingen.

- Kan vi akseptere de ulike former for dyrehold vi har i dag? Det gjelder både hold av produksjonsdyr, kjæledyr og sportsdyr.
- Områder eller forhold der dagens dyrevernlav etter Deres vurdering ikke gir dyr tilstrekkelig beskyttelse.
- Områder der dagens dyrevernlav eller forskrifter hjemlet i dyrevernlaven er uklare.
- Organisering av tilsyn og myndighetsutøvelse hjemlet i dyrevernlaven på lokalt, regionalt og sentralt nivå.

Brevet ble også lagt ut på Statens dyrehelsetilsyns hjemmeside med invitasjon til enkeltpersoner om å komme med innspill.

Fram til 15. desember 2001, som ble endelig frist for å gi innspill, kom det inn i alt 199 innspill som fordeler seg slik:

– Dyrevernororganisasjoner	8
– Næringsorganisasjoner/interesseorganisasjoner	34
– Andre organisasjoner	4
– Private personer/næringsutøvere	85
– Dyrevernnemnder	37
– Andre offentlige organ	18
– Andre	13

Det er laget en sammenstilling av de innkomne innspill i form av et uttrykt vedlegg til meldingen. Innspillene er også tatt inn under omtalen av de enkelte dyrearter.

3.3 Høringsmøter og andre møter

I tillegg til invitasjon til skriftlige innspill, ble det i løpet av november 2001 arrangert fem åpne høringsmøter på forskjellige steder i landet. På høringsmøtene ble det tatt opp temaer av særlig vanskelig art, temaer som er av stor politisk interesse og temaer som har vært gjort til gjenstand for stor medieoppmerksomhet.

Til hvert av høringsmøtene ble det utarbeidet et høringsnotat. Høringsnotatet skisserte bakgrunnen for og formålet med høringsmøtet. Det ble videre i notatet pekt på en del utfordringer/dilemmaer i forbindelse med de respektive temaer, som

grunnlag for den etterfølgende diskusjon og meningsutveksling. Deltakerne på høringsmøtene ble også invitert til å komme med forslag til løsninger på utfordringene. For hvert møte var det utpekt et panel på fem deltakere inklusive spesielt inviterte foredragsholdere, som hadde korte innlegg ved innledningen og avslutningen av møtet, og for øvrig deltok i debatten.

Det første høringsmøtet ble arrangert på Norges Veterinærhøgskole i Oslo 8. november 2001. Tema: «Har vi en felles etisk plattform for hold av dyr?» Det var 105 påmeldte deltakere.

Det andre høringsmøtet ble avviklet i Alta 13. november 2001 med ca. 40 deltakere. Tema: «Reindrift og dyrevelferd».

Tredje høringsmøte fant sted i Trondheim 15. november 2001 med 45 deltakere. Tema: «Fiskeoppdrett og dyrevelferd».

Den 28. november 2001 ble fjerde høringsmøte arrangert i Stavanger. Det var ca. 150 deltaker på møtet. Tema: «Velferd for dyr i bur, på bås og på beite».

Det femte og siste av de ordinære høringsmøtene ble avviklet på Norges veterinærhøgskole i Oslo 30. november 2001 med ca. 65 deltakere. Tema: «Velferd hos sports- og familiedyr».

Det ble etter hvert møte utarbeidet et referat/en momentliste over de synspunkter som kom fram i diskusjonen.

Høringsnotatene som ble utarbeidet til møtene, innledningsforedragene og referatene ble lagt ut på Landbruksdepartementets hjemmeside på ODIN.

Prosjektgruppen har besøkt Havbruksstasjonen i Tromsø og spesielt blitt orientert om aktiviteter i regi av Strategisk Instituttprogram «Velferd hos oppdrettsfisk».

I tillegg ble det i mars 2002 arrangert et arbeidsmøte over to dager med tema velferdsutfordringer for fisk i oppdrett, med 12 spesielt innbudte representanter for næring, forskningsmiljø, samt fiskeri- og dyrehelseforvaltning.

Prosjektgruppen har enten på egen hånd eller i samarbeid med Statens dyrehelsetilsyn – fylkesveterinærene, gjennomført høringsmøter med:

- Kursdeltakere på kompetanseprogram for veterinærer i offentlig tjeneste. Kursdeltakerne hadde som gruppearbeid, gjennomgått de høringsnotatene som var utarbeidet til de fem høringsmøtene.
- Hedmark Sau- og Geitalslag på Elverum, med knapt 70 deltakere på åpent møte. Her ble det

satt fokus på problemer med sameksistens mellom sau og fredet rovvilt i utmark.

- En rekke dyrevernnemnder, som høsten 2001 drøftet notatene utarbeidet til høringsmøtene og avga egne uttalelser til disse.

3.4 Eksterne utredninger

Vi har et rimelig godt kjennskap til antallet av våre vanlige arter produksjonsdyr. En oversikt over sports- og familiedyr forelå ikke da arbeidet med meldingen ble satt i gang. Det var imidlertid av stor viktighet å få en oversikt over antallet av disse artene for derved å kunne vurdere omfanget også av dette dyreholdet. Firma Opinion ble engasjert for å få fram en oversikt over dette dyreholdet. Opinions 35 siders rapport «Kartlegging av dyrehold i norske husholdninger» finnes som et uttrykt vedlegg til meldingen.

Prosjektgruppa engasjerte, i forkant av høringsmøtet om Reindrift og dyrevelferd, en gruppe ved Samiske høgskole til å foreta:

- En utredning om og utdyping av begrepet dyrevelferd i samisk kultur, beskrivelse av begrepets innhold og eventuelle endringer over tid.
- En drøfting av begrepene forsvarlig, henholdsvis uforsvarlig, dyrehold og dyrehåndtering i samisk kultur og eventuelle endringer over tid.

Utredningen – «Dyrevelferd i samisk kultur» – foreligger som en 16 siders rapport som et uttrykt vedlegg til meldingen. Sammendraget av utredningen er gjengitt i kapittel fire «Dyr og samfunn». Utredningen ble også utlagt på Landbruksdepartementets hjemmeside på ODIN.

En bredt sammensatt gruppe i Statens dyrehelsetilsyn – Sentralforvaltningen, foretok en utredning og vurdering av dagens lokale forvaltning av dyrevernaven, og framla alternative forslag til endring av forvaltningen. Rapporten – «Lokal forvaltning av dyrevernaven» – foreligger som et uttrykt vedlegg til meldingen.

I arbeidet med meldingen er det benyttet en del av de utredninger som er foretatt av Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF), vedrørende kostnader ved tiltak for å bedre dyrevelferden. En spesiell rapport utarbeidet for Prosjektgruppa – «Mjølkeproduksjon og dyrevelferd – økonomiske sider ved enkelte tiltak, og synspunkt på strukturutvikling dei komande 10–15 åra» – er lagt ved meldingen som et uttrykt vedlegg.

4 Dyr og samfunn

Dette kapitlet omtaler i 4.1 holdninger til dyr og etiske vurderinger som har vært framtreddende gjennom ulike tidsepoker og i forskjellige kulturer, inkludert samisk kultur, og trender som påvirker dagens samfunn. I 4.2 omtales deler av den biologiske kunnskapen om dyr som er relevant for dyrs status, og i 4.3 behandles begrepet dyrevelferd.

Sammendrag

- Etiske oppfatninger i forhold til akseptabel behandling av dyr har endret seg over tid og varierer mellom ulike kulturer.
- Befolkningen er generelt opptatt av at dyr skal behandles godt. God dyrevelferd kan regnes som et kollektivt samfunns gode.
- Vitenskapen har i nyere tid frembrakt mye kunnskap om dyrs sanseoppfattelse og deres atferdsmessige behov.
- Det finnes ulike oppfatninger av innholdet i begrepet dyrevelferd. I denne meldingen benyttes en vid definisjon, der Brambellkommissjonens fem friheter for husdyr (se 4.3.1) danner grunnlaget. Utgangspunktet er den enkelte arts spesielle biologiske behov. Dyrets følelsesmessige tilstand og dets evne til å mestre miljøet vektlegges i den grad slike opplysninger finnes.
- Viktig informasjon for å kunne vurdere dyrs velferd inkluderer helse, fysiologiske parametre og atferd.

4.1 Holdninger til dyr

4.1.1 Bruk av dyr, ansvar for dyr og grunnlaget for empati

Dyr inngår som en viktig del av vårt samfunn og vår kultur, og har gjort det i uminnelige tider. Mennesker holder dyr for å tilfredsstille basale behov for mat og klær, men dyr og produkter av dyr brukes også til en lang rekke andre formål. I dagens samfunn holder vi ikke minst dyr for hygge, underholdning og sport. Bruksområdene utvides stadig. Hunder læres eksempelvis opp til nye hjelpefunksjoner, fra å påvise lekkasjer i rørledninger til å varsle eier om forestående epileptiske anfall. Gen-

teknologien gjør oss i stand til å tilpasse og bruke dyr som produsenter av legemidler og organer i transplantasjonsmedisinen. I noen av disse sammenhengene framstår dyr som rene objekter for våre formål, mens det i andre situasjoner først og fremst er samspeillet med dyret som et levende vesen og venn som gir tilfredsstillelse og glede.

Uansett bruksområde, er dyret prisgitt det stell og den omsorg det får. Mennesket har tatt kontroll over hele dyrets livsløp, og mange vil hevde at dette samtidig medfører et spesielt ansvar for å ivareta husdyrs ve og vel.

De fleste mennesker kan sette seg inn i og forstå andre menneskers situasjon. Evne til innlevelse, eller empati, regnes som en viktig menneskelig egenskap. Dette gjelder også i forholdet til dyr. Imidlertid har ikke alle dyr de samme forutsetninger for å vekke menneskers sympati og medfølelse. Blant annet har dyreartens status i samfunnet betydning. Arter som regnes som intelligente etter menneskets målestokk, for eksempel delfiner og menneskeaper, har generelt en høyere status enn «dumme» dyr. Størrelse synes også å ha en viss betydning. Smerte og lidelse hos et stort dyr, som en hest, får vanligvis mer oppmerksomhet enn tilsvarende tilstand hos et lite pattedyr. Dyr med infantile trekk, som store øyne og butte former, som har et gjenkjennelig kroppsspråk og lyder, for eksempel en klynkende hundevalp, vekker lett vår omsorg. En taus fisk uten mimikk er vanskeligere å identifisere seg med og påkaller ikke like lett slike følelser. Jo mer vi mener å gjenkjenne egne følelser i dyret, desto mer naturlig kommer omsorgen. Ulike arter har ulikt kroppsspråk og ytringsformer, og vår evne til å oppfatte disse signalene kan variere. Kunnskap om artsspesifikk atferd gjør oss bedre i stand til å lese dyrets signaler og gjør det lettere å sette seg inn i dets situasjon. Hvor godt man kjenner dyret som individ, har også betydning.

I et husdyrhold med stordrift er grunnlaget for empati ofte redusert: Hundrevis, kanskje mange tusen dyr sammen i et husdyrrom eller en oppdrettsmerd gjør at enkeltindividet blir usynlig. Dyrene lever dessuten gjennomgående kortere tid enn før, og røkterens tidsforbruk per dyr er sterkt redusert. Alt dette reduserer muligheten for kon-

takt og gjenkjennelse mellom røkter og det enkelte dyr. Det er kanskje lett å reagere med avsky, og ikke omsorg, når man ser bur på bur med fjærløse, redde høner eller tett i tett med skitne slaktegriser. Dyr som holdes i et stimulifattig miljø får ikke utviklet eller vist sin egenart, noe som bidrar til at mennesker lett kan miste respekt for dyrene og betrakte dem som maskiner.

Mahatma Ghandi uttalte at «The greatness of a nation and its moral progress can be judged by the way its animals are treated». Samfunnets behandling av sine svakeste, dyrene, gjenspeiler samfunnets humanitet. En rekke undersøkelser bekrefter at omtanke for dyr også fører til større omtanke for andre mennesker. Dyrevern er likevel viktig først og fremst av hensyn til dyrene selv. Kanskje er behovet for beskyttelse nettopp størst for de artene som ikke automatisk påkaller vår medfølelse, men snarere oppleves som nøytrale eller endog frastøtende.

4.1.2 Dyreetikk – en kort historisk gjennomgang

Moral er den enkeltes oppfatninger om rett og galt som legges til grunn for egne handlinger eller i bedømmelsen av andres handlinger. Etikk er det teoretiske grunnlaget for moralen, den filosofiske refleksjon over grunnlaget for moralske standpunkter.

Innenfor enkelte områder er verdigrunnlaget allmenngyldig og uavhengig av tidsepoker og landegrensler. Eksempelvis har de fleste kulturer og religioner noenlunde felles normer om løgn, tyveri og drap. Når det gjelder andre forhold, ser en imidlertid at den gjengse oppfatning ikke bare varierer mellom kulturer, men også endres over tid innen en kulturkrets. Dette er tilfellet bl.a. for synet på slaveri, kvinners rettigheter og homofili. Holdninger til dyr og dyrs status viser også store variasjoner mellom ulike kulturer og tidsepoker.

Religion og dyr

Religioner vil som regel inneha et bestemt grunnsyn når det gjelder forholdet mellom mennesker og dyr. De store religionene med utspring i Midt-Østen, det vil si jødedom, kristendom og islam, er antroposentriske (menneskesentrerte) i den forstand at de ser på mennesket som spesielt og enestående i skaperverket. Den antroposentriske grunnholdningen utelukker imidlertid ikke en velutviklet sans for human behandling av dyr, for eksempel med utgangspunkt i tanken om mennesket som forvalter av skaperverket. Samtidig er det

mange eksempler på en brutal og respektløs behandling av dyr i samfunn som bygger på disse antroposentriske religionene.

Det er vanskelig å finne noen enhetlige holdninger til dyr i Østens store religioner og filosofier. Buddhismen har ikke det samme klare skille mellom mennesker og dyr som for eksempel kristendommen, men er i stedet opptatt av den ubrytelige relasjonen mellom alle ting og tilstander i kosmos. De fleste munkene er derfor vegetarianere. På den annen side er mennesketilstanden en forutsetning for å nå det endelige mål, nirvana, og det regnes som en ulykke å bli gjenfødt som dyr. Hinduismen gir kyr en helt spesiell status som hellige dyr, og en del hinduer er vegetarianere. Konfusianismen, som er en viktig bakgrunn for etikk og moral i Øst-Asia, er derimot svært antroposentrisk og er samtidig uten forestilling om en skaper. Det finnes derfor ingen forestilling om mennesket som en del av skaperverket med ansvar for det skapte.

I en del naturreligioner oppfattes dyrene som menneskenes brødre og søstre, og man lever i en slags «harmoni» med naturen. Dette betyr ikke at man ikke kan ta livet av dyr, men det er for eksempel ofte knyttet ritualer til jakt der man viser respekt for dyret.

Religion er med på å forme verdigrunnlaget i et samfunn, men det er ingen enkel sammenheng mellom religionenes filosofi eller grunnholdning og samfunnets moral og etikk i behandlingen av dyr. Målt med vår målestokk vil mange reagere sterkt på mishandling av dyr i Østen, men det er også markerte forskjeller i holdninger innen Europa. Kulturer som er preget av en religion kan ha en praksis som ser svært annerledes ut enn de idealene man kan avlede av religionens grunntenkning, fordi det vil være andre faktorer enn religion som ligger til grunn for et samfunns behandling av dyr. Selv om utgangspunktene er svært forskjellige, er realiteten at dyr har vært og fortsatt brukes og utnyttes til menneskenes fordel i alle kulturer, om enn i noe varierende grad.

Dyrs moralske status

Spørsmålet om hvorvidt hensynet til dyr skal tillegges vekt, og i så fall hvilken vekt, er gammelt. Problemstillingen finnes bl.a. i Det gamle testamentet, ble tatt opp av grekerne i antikken og har vært gjenstand for samfunnsdebatt opp gjennom tidene.

I filosofien brukes ofte begrepet moralsk status for å angi hvem som omfattes av de moralske reglene. Moralsk status sier hvem det skal tas hensyn til i en moralsk vurdering. Noe annet er det å være moralsk aktør. Den som er moralsk aktør kan

forventes å følge de moralske reglene og handle moralsk. Man kan godt ha moralsk status uten å være moralsk aktør. De fleste vil hevde at mennesker alltid har moralsk status uavhengig av om personen selv er i stand til å handle på moralsk grunnlag. Det kan for eksempel dreie seg om et spedbarn eller om en voksen som lider av demens. Heller ikke dyr er moralske aktører. Men spørsmålet er; har dyr moralsk status?

Aristoteles (384–322 f.Kr.) mente at det å ha fornuft måtte være forutsetningen for å ha moralsk status. Siden dyr ikke kan sies å være fornuftsvesener, kan de heller ikke ha moralsk status. Slett ikke alle var enig med Aristoteles, men hans syn kom likevel til å spille en viktig rolle i antikken og ble tatt opp av kristne tenkere som Augustin (354–430) og Thomas Aquinas (1225–1274). Heller ikke de mente at dyr har moralsk status. Det mente derimot andre kristne tenkere, som for eksempel Frans fra Assisi (1182–1226), som personlig viste stor omsorg for dyr og kunne omtale dem som brødre og søstre. Fra nyere tid kan det være nærliggende å nevne Albert Schweitzer (1875–1965), som bygget sin etikk på ærefrykt for alt liv.

Synet på dyr har variert med tid og sted også innenfor den kristne kulturkrets. I middelalderen er det eksempler på at dyr ble ansett for å være moralsk ansvarlig for sine handlinger, stilt for retten og dømt. I forbindelse med hekseprosessene var det samtidig en storstilt forfølgelse av katter, særlig sorte, som man mente var forkledde djevler.

På 1600-tallet vokste det fram et svært mekanistisk syn på naturen. Filosofen Descartes (1596–1650) skilte sterkt mellom mennesker og dyr, og han sammenliknet dyr med maskiner. Ble maskinmodellen anvendt uten forbehold, kunne den føre til det syn at hvis en hund hyler når den sparkes, er det ikke på grunn av smerte, men «knirk i maskineriet». Å pine et dyr ble derfor ikke sett på som mer umoralsk enn å sparke opp en dør.

Den fremtredende filosofen Kant (1724–1804) la også fornuften til grunn for sitt syn at mennesker er de eneste skapninger med moralsk status. Kant fremholdt likevel at dyr burde behandles pent, fordi brutalitet mot dyr kunne resultere i brutalitet mot mennesker.

Følelser ble først brakt på banen som moralsk relevant på 1700-tallet, av filosofer som Hume (1711–1776) og Bentham (1748–1832). Bentham, som var utilitarist¹, hevdet at siden ikke bare mennesker, men også dyr utvilsomt kan føle smerte,

innebærer dette at mennesker har moralsk ansvar overfor dyr. Diskusjonen om dyrs moralske status har ikke bare dreid seg om deres evne til å tenke, men også deres evne til å tale. Siden det er vanskelig å komme utenom at i alle fall noen dyr har en eller annen form for språk, har til og med spørsmålet om syntaks, setningsoppbygging, vært brakt inn i diskusjonen om dyrs moralske status. Disse argumentene avviser Bentham ved å si at det avgjørende ikke er om dyr kan tenke eller tale, men om de kan lide.

Andre filosofer og teologer har gått andre veier enn Bentham og hevdet et utvidet moralbegrep, der mennesker ikke bare har moralske forpliktelser overfor levende dyr, men hele naturen. Arne Næss' dypøkologiske bevegelse er et eksempel på dette. I de nordiske landene er elementer av et slikt kommunikativt natursyn vidt utbredt. Naturen har verdi i seg selv og ikke bare i kraft av dens nytteverdi for mennesker. Forståelsen av mennesket som en del av et økologiske hele, gjenspeiles også i begrepet bærekraftig utvikling. Begrepet innebærer at ressursene og livsgrunnlaget skal sikres for ettertiden. Det er altså ikke bare hensynet til nålevende mennesker og dyr som skal tillegges vekt, men vi har et selvstendig etisk ansvar overfor generasjonene som kommer etter oss.

Moderne dyreetikk

I vår del av verden er behandlingen av dyr fortsatt et svært aktuelt og omstridt tema. Ikke minst har bruken av dyr i forskningsøyemed og det industrielle husdyrholdet skapt reaksjoner.

Dagens ytterliggående dyrevenaktivister bygger gjerne enten på et utilitaristisk syn, der menneskers og dyrs opplevelse av smerte og lyst skal telle likt i en etisk avveining, eller en rettighetsfilosofi som fremholder dyrs integritet og selvstendige rett til liv. Dette synet har sine fremste nålevende talsmenn i henholdsvis Peter Singer og Tom Regan. Begge disse filosofene mener at det ikke finnes moralske relevante egenskaper (som smertefølelse, evne til rasjonell tenking, fri vilje, selvbevissthet eller språk) som innehas av samtlige mennesker og samtidig ingen dyr. Dyr, i alle fall de som kan oppleve lyst og smerte, må derfor inkluderes i det moralske «selskap» og gis en moralsk status. Siden dyr, i likhet med små barn, ikke har evne til å tenke og handle moralsk, er de imidlertid ikke ansvarlige moralske aktører, men moralske objekter, med rett til å behandles moralsk. Deres interesser må ivaretas av andre, men vektlegges som en likeverdig part i en etisk avveining. Å bruke artstilhørighet som kriterium for å avgrense det moral-

¹ Utilitarisme (nytteetikk): Filosofisk retning der en riktig handling er den som fører til mest lykke/lyst og minst lidelse/smerte for flest mulig.

ske selskap i forhold til dyr, slik det har blitt gjort for å kunne inkludere de menneskene som selv ikke har språk, evne til abstrakt tenkning etc, mener begge disse filosofene er forkastelig. De mener at forskjellsbehandling på grunnlag av art i prinsippet er det samme som rase- og kjønnsdiskriminering. De mener imidlertid at menneskers interesser stort sett er langt mer sammensatte og omfattende enn dyrs, og i praktiske avveininger vil oftest et menneskes liv derfor telle mer enn et dyrs liv.

Mange av disse synspunktene har sympati langt utenfor de mer ekstreme rekker. To av tre engelske ungdommer tar avstand fra alle former for jakt, pelsdyroppdrett, dyreforsøk inkludert medisinsk forskning og industrielt husdyrhold (Daily Telegraph 1994, intervju av 1019 ungdom i alderen 14–19 år). I en norsk undersøkelse (LOS-senteret 1998) var omtrent like mange av et representativt utvalg på 1000 personer enige (41 %) som uenige (35 %) i utsagnet «moralsk sett bør dyr ha de samme rettigheter som mennesker». I en opinionsundersøkelse i USA i 1995 var henholdsvis 38 % svært enig i og 29 % enig i utsagnet «et dyrs rett til ikke å lide er like viktig som et menneskes rett til ikke å lide», og bare 12 % sa seg svært uenig. Svarene kan sees som et uttrykk for en intuitiv «magefølelse» heller enn et gjennomtenkt etisk standpunkt, fordi de fleste (71 %) samtidig oppga å ha et betydelig forbruk av kjøtt og fisk. Hensynet til dyrene er likevel en av de viktigste årsakene til at en økende andel av befolkningen i de vestlige land slutter å spise kjøtt og eventuelt helt avstår fra å bruke animalske produkter.

Et utbredt moralsyn i Norge i dag tar elementer både fra utilitarisme og rettighetsfilosofi. Det er ikke prinsipielt galt å holde og drepe dyr for viktige menneskelige hensyn, det viktige er måten dyrene holdes på og behandles mens de lever, og at avlingen skjer mest mulig smertefritt. Tilstrekkelig store nyttehensyn for mennesker kan dermed forsvare at hensynet til dyr må vike, men selv gode formål kan ikke forsvare en hvilken som helst bruk av dyr. Problemstillingen kan oppsummeres slik: Hvor stor ulempe eller mye smerte kan det forsvares å påføre et dyr i forhold til gevinsten for mennesker? Sett i lys av ordlyden i dyrevernløvens formålsparagraf; *Det skal farast vel med dyr og takast omsyn til instinkt og naturleg trong hjå dyret, slik at det ikkje kjem i fære for å lida i utrengsmål*, blir spørsmålet: Hva er unødvendig lidelse? For det er ikke ulovlig å påføre dyr lidelse, det er den unødvendige lidelsen som er forbudt. På noen områder er grensen mellom det som anses som nødvendig og unødvendig lidelse trukket i regelverket. I

Norge er det eksempelvis ikke tillatt å bruke pisk som framdriftsmiddel i trav- og galoppløp. Når det gjelder viktige medisinske forskningsformål, tillater imidlertid forsøksdyrlovgivningen at dyr påføres smerte. Det er også tillatt å holde dyr i små bur, uansett om formålet er selskap (stuefugl), matproduksjon (verpehøns) eller annen næringsvirksomhet. Eidsivating lagmannsrett konkluderte i rettsaken om lovligheten av pelsdyroppdrett (1998) at pelsdyroppdrett slik det i dag drives ikke er i strid med dyrevernloven, selv om dyreholdet kan karakteriseres som uetisk. Dommen reiser det prinsipielle spørsmålet om verdien av å ha en dyrevernlov som tillater uetisk dyrehold.

4.1.3 Synet på dyr og dyrevelferd i samisk kulturtradisjon

Som et ledd i arbeidet med denne stortingsmeldingen fikk Landbruksdepartementet laget en utredning om dyrevern i samisk kultur fra Samisk høyskole. Utredningen foreligger som et uttrykt vedlegg til meldingen, mens sammendraget er gjengitt under:

«I samisk kultur fins fra gammelt av forestillinger om menneskers og dyrs plass i skaperverket; om hvordan mennesket og andre skapninger både er forbundet og atskilt fra hverandre, spørsmål om hva mennesket dypest sett er og den ordningen mennesket og andre skapninger inngår i. Ifølge den tradisjonelle forestillingsverden har naturen, som mennesket er totalt avhengig av, både et åndelig og et materielt aspekt. Innen den tradisjonelle veidekulturen var alt vilt og levende dyr hellig. Visse seremonier og strenge regler var knyttet til jakten. Disse regler hadde som hensikt dels at bestandene skulle bevares og dels at hvert enkelt dyr skulle respekteres. Forestillingen om at naturen har strenge regler også når det gjelder behandlingen av det enkelte dyr, er svært tydelig. Konkrete straffemekanismer kunne ramme den som ikke tok hensyn til dyrenes ve og vel. Mennesket kunne ikke fritt følge sine egne innfall.

Tradisjonelt har menneskets forhold til dyrene og normer for behandling av dyr vært formidlet gjennom beretninger eller myter, joi-ketekster og ritualer, ved siden av hva den enkelte har kunnet iaktta og erfare gjennom egen og andre menneskers kontakt og omgang med dyr i hverdagen. Dette tankegodset er blitt brakt videre og omformulert i forholdet både til rein og de egentlige husdyr. Disse normene er ikke nedskrevet i form av lover og regler, men de kan tolkes ut fra tradisjonsmaterialet og ut fra språkets begreper. Forfattere som Johan

Turi og Anta Pirak har berørt temaet også mer eksplisitt i sine skildringer av samisk hverdagsliv.

I samisk tenkning om dyrevelferd må det skilles etisk mellom totalt frie dyr, frie dyr og husdyr ut fra graden av det enkelte dyrets uavhengighet og mulighet til å ta vare på seg selv. Husdyrs livssituasjon er totalt avhengig av mennesket og de er henvist til menneskets godvilje og omsorg, og er frarøvet muligheten til å ta vare på seg selv. I mytene forklares gjerne forholdet til de egentlige husdyr med at de har inngått forpliktende avtaler med mennesket om sin status.

I utgangspunktet er alle skapninger likeberettigete, og har krav på sin andel av det som til enhver tid tilbys eller er tilgjengelig og nødvendig for deres eksistens. Totalt frie dyr omfatter ulike kategorier av skapninger som byttedyr (som mennesker jakter på og har nytte av), rovdyr (som mennesker jakter på og i noen situasjoner kan ha nytte av), og insekter (som mennesker også i noen situasjoner kan ha nytte av). Disse dyrene utgjør formål for seg selv, og kan ikke uten videre betraktes som kun midler for menneskelige formål. Disse er ikke i menneskenes varetekt, og det finnes derfor heller ikke fortellinger om at det er inngått avtaler mellom mennesker og totalt frie dyr. Selv om frie dyr ikke er i menneskets varetekt eller omvendt, så er ingen av partene fri til å gjøre hva som helst mot hverandre. Det finnes normer for atferd mellom mennesker og dyr. I reindriften betraktes selv ikke rovdyr som jakter på rein (boazu) i utgangspunktet som «skadedyr». I sin rettmessige plass i ordningen av skapninger har de krav på en andel som er nødvendig for deres eksistens, uavhengig av nytten det måtte ha for mennesket.

Om frihet i naturen for dyr fins et eget begrep *luohtu* som første ledd i sammensetninger med betydning dels «villmarkens, vill» *luođu návdi* «villmarkens rovdyr» og dels «(husdyrs) (sommer)frihet ute i naturen, sommerbeite (abstr.)». Dette begrepet er opplagt gammelt og illustrerer meget godt forholdet mellom tilstanden for husdyr i trang mening («dyr som er i hus») og andre dyr ute i naturen.

Omsorgen for dyrene har vært og er grunnleggende – for rein, kyr, hester, sauer, geiter, katter og andre husdyr. Alltid har dyrene den høyeste prioritet, både av nyttemessige grunner, men også av etiske grunner.

Det daglige livet og døgnrytmen for menneskene er basert på dyrenes behov overalt der man har husdyr. I det daglige arbeidet var også dyrene og menneskene mer likestilt fordi de begge måtte arbeide under de samme forhold. Husdyrene og menneskene levde bokstavelig

talt under samme vilkår i samme gamme, ofte med felles inngang – men i to forskjellige rom. Dette skapte et felles erfaringsgrunnlag som brakte menneskene mye nærmere dyrene enn man kan forestille seg i dag.

I stellet av husdyr fins mange vitnesbyrd om regler og eksempler på for eksempel hvordan de skal behandles og beskyttes. Også overfor rein og endog overfor ville dyr i visse situasjoner, har mennesket en plikt til å beskytte dem mot angrep og skade.

Reinen befinner seg i en mellomposisjon mellom totalt frie dyr og husdyr. Ideelt bør pastoralnomaden bare følge reinen og beskytte den mot ytre trusler, og forstyrre reinen så lite som mulig både av hensyn til seg selv og reinen. Å gjete rein (*guopohit*) betyr nettopp å få reinen til å beite (*guohtut*). Menneskets arbeid består i å utøve kontroll over flokkene ved å beholde tamhetsgrad hos dyrene og ved å forutse dyrenes bevegelser ut fra kjennskap til deres naturlige atferd knyttet til årstid, beite og terreng. Reinen er et dyr som naturlig hører til i det landskapet der reindrift utøves (*luohtu*), og sett fra reindriftnutøverens synspunkt er reinen fri, mobil og uavhengig.

Om beitene blir utilgjengelige pga. isdannelse, må gjeterne la reinen spre seg mer ukontrollert, da reinen tross alt blir regnet som den beste til å finne beite selv. I alle nødsituasjoner er det beste for reinen at den overlates til naturen (*luohtu*). Denne holdningen til at reinen har sin basis i *luohtu* er grunnleggende for å forstå holdningen til nødføring og praktiseringen av den. Det fins altså etiske motforestillinger mot å tilvende rein til føring, og dermed gjøre den avhengig av mennesket. Dette blir betraktet som et inngrep som kan gjøre reinen ubehjelpelig i forhold til dens naturlige sesongmessige flyttinger og tilpasning i *luohtu*. Nødføring/tilleggsføring i korte perioder under vanskelige klimatiske forhold er blitt akseptert under den forutsetning at dette ikke fører til at reinen blir avhengig av permanent føring eller at den bli uegnet til å klare seg i sine naturgitte omgivelser (*luohtu*) som en fri, mobil og uavhengig skapning.

Det er bare i situasjoner hvor reinen er totalt underlagt menneskets varetekt og frarøvet sin frihet, at reinen fremtrer i etisk forstand som husdyr, og bør behandles som det. Typiske situasjoner er situasjoner hvor enkelt rein brukes som kjørerrein eller kløvrein, situasjoner hvor enkelt rein er fanget og utsatt for menneskets håndtering f.eks. i form av merking, melking, kastrering, avliving og slakting, og i situasjoner hvor reinen er fanget i arbeidsgjerd. Slike situasjoner er omfattet av uformaliserte etiske retningslinjer.

Den viktigste endring i næringen som har dyreetiske implikasjoner, er motorisering av reindriften og behov for transport av levende dyr. Nye transportmidler gjør at dyr håndteres oftere enn før. Sammen med andre endringer i reindriften har det oppstått nye situasjoner hvor reinen holdes i fangenskap, mens andre situasjoner hvor reinen tradisjonelt ble holdt i fangenskap har mer eller mindre opphørt. Det kan nok avstedkomme mer skader og lidelse enn før, men vi har ingen dokumentasjon som kunne vise det. På grunnlag av disse endringene alene, kan man imidlertid ikke slutte seg til at de etiske forestillinger og normer for behandling av rein i fangenskap har endret seg. Ingen dokumentasjon kan i dag legges fram for at selve holdningen og begrepene har endret seg.

Behandlingen av de egentlige husdyr generelt har troligvis ikke skilt seg særlig fra hva som har vært vanlig innen fehold og dyrehold ellers i Norge, selv om horisonten slike overveielser har vært forankret i, kan være forskjellig. Det er antagelig ikke et stort behov for å betrakte velferden for slike dyr på en særegen måte i samisk sammenheng.

Behovet er åpenbart størst når det gjelder behandling av rein. Man har ganske sikkert i reindriftemiljøene en følelse av at utvikling på ulike måter skjer på tvers av de gamle normer. Og nye velmente regler kan fort fortone seg som ensidige pålegg utenfra uten verken praktisk grunnlag eller verdigrunnlag i reindriften selv. Tradisjonell reindriftskunnskap bør respekteres mer av det offentlige. Dialog mellom tradisjon og fornyelse og respekt for regler og ordninger fremmes best gjennom gjensidighet.

Selv om dyrehold i sine former har endret seg, synes det å være slik at det er de tradisjonelle normer innen samisk kultur som fortsatt utgjør grunnlaget for bedømmelsen av forsvarlig respektiv uforsvarlig dyrehandtering. Rammeverket for etisk dyrehandtering fins der fra gammelt av innen samisk kultur, men det kan være behov for mer detaljerte og eksplisitte regler på noen områder. Om man utviser respekt for tradisjon og kultur, bør det ikke være umulig å finne fram til gode løsninger.»

4.1.4 Allmenne holdninger – utviklingstrekk og dagens trender

Verdier i endring

I et moderne samfunn kan man ikke forvente enighet om alle verdispørsmål. Innbyggerne har ulike kulturelle bakgrunn, og mange henter nye inntrykk fra egne reiser eller fra media. Verdivurderinger innen et felt som dyrevelferd står heller ikke iso-

lert, men skal veies opp mot andre verdier og hensyn, spesielt når de skal omsettes i praksis. Det er derfor vesentlig at diskusjonen av etiske spørsmål pågår kontinuerlig, og at det oppnås allmenn aksept for et visst grunnlag som samfunnet kan bygge på. Det er nå 30 år siden prinsippene i den eksisterende dyrevernsloven ble gjennomdrøftet i Stortinget. Prosedyrer som man tidligere fant uproblematiske, kan med tiden komme i et annet lys. Den generelle velstandsutviklingen har ført til interesse for andre verdier enn de materielle. Ny viten påvirker og bør påvirke moralske holdninger. Vitenskapelig basert kunnskap om dyrs sanseapparat og hvordan dyr reagerer i ulike situasjoner bør for eksempel gjøre det lettere å sette etiske grenser for husdyrholdet. Etiske avveininger bør generelt bygge på et mest mulig omfattende faktagrunnlag. I motsatt fall kan vi komme til å legge vekt på forhold som i praksis betyr mer for menneskenes følelser enn for dyrenes velferd. På den annen side kan det å skulle bevise alt med vitenskapelige undersøkelser gjøre at vi mister evnen til å bruke innlevelsesevne og sunn fornuft. Blir vi for opptatt av detaljer, kan verdifull informasjon om helheten gå tapt. Det er ikke gitt at alt som kan måles betyr noe, og det er heller ikke sikkert at det som betyr mest lar seg måle. En «føre var» holdning, også på dette området, er derfor vesentlig. Selv om det skulle eksistere en liten tvil om fisk faktisk føler smerte på lignende måte som pattedyr, bør vi handle som om den gjør det.

Framtredende trender i forbrukerholdninger

Produksjon for et konkurransebasert marked og krav til lønnsomhet har ført til et industrilandbruk som mange mennesker reagerer negativt mot når de gjøres kjent med forholdene. Dette gjelder ikke bare forhold som oppfattes som grusomme når det gjelder dyrehold og behandling av husdyr, men også forhold ved maten som kan tenkes å ha negativ innvirkning på egen helse, som rester av sprøytemidler og medisiner, resistente mikroorganismer, samt hensynet til miljøet. I dette ligger også en generell skepsis til genmodifisering og «tukling med naturen».

Forbrukerundersøkelser er det nærmeste man kommer de allmenne holdninger i opinionen i forhold til dagens dyrehold og matproduksjon. Forbrukerne og deres organisasjoner har blitt en selvstendig maktfaktor og det legges vekt på deres meninger. Opinionen har i flere tilfeller klart å frambringe strengere lovgivning for produksjonsdyr, bl.a. om dyretransport i EU og beitepåbud for kyr i Sverige. I Norge har forbrukerne som gruppe

vært mindre tydelige, men medieoppslag omkring norske forhold har likevel bidratt til at oppmerksomheten har blitt skjerpet de siste årene. Den norske opinionen er likevel fortsatt i stor grad overbevist om at forholdene i norsk husdyrbruk er bedre enn i utlandet. Nordmenn har også relativt større tiltro til myndigheter og fagetater enn det som uttrykkes av forbrukere i Europa for øvrig. I følge en undersøkelse utført av Norsk Gallup Institutt i 2001 (Natur- og miljøbarometer) har 80 % av de spurte svært eller ganske stor tillit til at storfeholdet i Norge utøves på en dyrevennlig måte, og hele 85 % når det er spørsmål om småfe. Tilsvarende tall for gris er 68 %, for høns 39 % og for pelsdyr 29 %. En undersøkelse fra Scan-Fact i 1999 om betydningen av dyrevern i forhold til seks politiske saker som da var dagsaktuelle (skattepolitikk, miljøvern, kultur, alkoholpolitikk, kirkens stilling og butikkenes åpningstider), viste at 57 % mente at dyrevern betydde mye eller svært mye, mens 9 % mente dyrevern var uten betydning. Bare skattepolitikk og miljøvern ble rangert som viktigere enn dyrevern.

Opinion gjennomførte i 2002 en undersøkelse om holdninger til bruk av dyr, på oppdrag fra Dyrevernalliansen. Et stort flertall av intervjuobjektene, 88 %, uttalte seg positivt til bruk av dyr for produksjon av mat, mens 10 % var negative. Når det gjaldt testing av kosmetikk på dyr var 81 % negative og 11 % positive, mens for bruk av dyr i medisinsk forskning stilte 70 % seg positive og 19 % negative. For pelsproduksjon var tallene 36 % positive og 56 % negative. I en tidligere undersøkelse gjennomført av Opinion (2000) mente 56 % av de spurte at oppdrett av pelsdyr i bur var galt, mens 21 % mente det var riktig.

Kvinner og de yngre er generelt mest opptatt av at dyreholdet foregår på forsvarlig måte, men også mest skeptiske til om det faktisk er slik. Det samme gjelder personer bosatt i urbane områder.

Selv om en stor majoritet av befolkningen stiller seg positive til bruk av dyr for produksjon av mat, sier nesten 40 % av forbrukerne, forholdsvis flest kvinner, at de er skeptiske til sitt eget kjøttkonsum (SIFO 2000). Halvparten av disse uttaler at de faktisk gjør noe med det, selv om statistikken viser at kjøttforbruket som helhet er svakt stigende eller stabilt. Endring i valg av kjøttprodukter kan være en alternativ strategi til reduksjon. Dessuten er det en tendens til at forskjellen i kjøttkonsumet øker mellom ulike grupper. Årsakene til skepsisen mot kjøtt er delt mellom hensynet til egen helse og hensynet til dyrevelferd. Til tross for at skepsis til kjøtt og kjøttproduksjon er utbredt i den norske befolkningen, er kun 1–2 % vegetarianere. Forståelse for

dyrenes liv og rettigheter står tydeligvis ikke i veien for å spise kjøtt, og 80 % av befolkningen mener mennesker har rett til å ta liv for å få mat. Forbruksmønsteret kan likevel komme til å endre seg. Reduksjon og endring i kjøttforbruk har vært tydelig i en del andre europeiske land de siste 10–15 årene.

Langt de fleste forbrukere sier i intervju at de er villige til å betale mer for matvarene for at husdyrene skal få det bedre. Viljen synker imidlertid med økende prisdifferanse. Erfaring viser dessuten at når det gjelder praktisk handling, velger mange det billigste produktet. Norske forbrukeres grunnfestete tillit til norsk landbruk og den mat som frambyes for salg, kan være en av årsakene til at dyrevelferd er ute av fokus når valget foretas foran kjøledisken. En annen årsak er at merkeordningene ikke gir informasjon om produksjonsforhold. I Danmark sank eksempelvis salget av egg fra burhøns med 40 % i løpet av fem år etter at kartongene måtte merkes med produksjonsmåte. Økologiske produkter assosieres av de fleste forbrukere først og fremst med miljøhensyn og i mindre grad dyrevelferd, selv om det gjennomgående er satt strengere krav til dyreholdet enn i konvensjonell produksjon, bl.a. med krav om utendørs luftegård for høns og daglig mosjon for melkekyr på bås. I flere land har dyrevennlige produkter fått et eget merkesystem; eksempelvis «Freedom Food» i England og «Kvalitet med omtanke» i Danmark. Dyrebeskyttelsen har arbeidet med en lignende ordning i Norge.

At det ikke er overensstemmelse mellom det forbrukere sier de mener og det de faktisk gjør, er et kjent fenomen som økonomer har arbeidet med i mange år. Forbrukernes ønsker lar seg ikke alltid gjenspeile direkte på salgsstatistikkene. Dette kan skyldes flere forhold, som mangel på relevante valgmuligheter, det at forbrukerne i sine innkjøp gjør en avveining mellom mange ulike hensyn og, i tilfellet dyrevern, at forbrukerne tillegger andre ansvaret for at dyr behandles godt. Holdningsundersøkelsene kan imidlertid indikere en generell oppslutning om at en høy standard på dyrevelferden skal regnes som et kollektivt samfunns gode og ikke er egnet for å reguleres gjennom markeds-kreftene.

4.2 Elementer fra det naturvitenskapelige kunnskapsfundamentet om dyr

I vår kristenhumanistiske kultur opereres det tradisjonelt med et distinkt skille mellom mennesker

på den ene siden og alle dyreartene på den andre siden. Da Darwin lanserte sin utviklingsteori på midten av 1800-tallet, brøt han med det rådende natursynet. Darwin hevdet at det var gradforskjeller, ikke absolutte forskjeller mellom dyreartene og mellom dyr og mennesker. Dette gjaldt både for morfologiske, fysiske og mentale egenskaper. Senere forskning innen biologiske fag har bekreftet at Darwins postulater i stor grad medfører riktighet.

4.2.1 Genetikk

Molekylærgenetikken har avslørt at arvestoffet (DNA) er bygget på omtrent samme måte enten det dreier seg om bakterier, fisk eller mennesker. Dette gjør det mulig å overføre gener mellom vidt forskjellige arter og få dem til å virke i sin nye vert. Genetiske likheter og forskjeller har gjort det mulig å sette opp sannsynlige stamtrær for evolusjonen. På grunnlag av genetiske studier kan man anta at utviklingsskillet mellom fisk og andre virveldyr fant sted for 400 millioner år siden, noe som passer ganske godt med fossile funn.

DNA hos sjimpanse og menneske har en likhet på 98 %, gris og menneske ca. 90 %. Til sammenlikning har to arter som vi vanligvis regner som svært like, indisk og afrikansk elefant, 96 % av arvestoffet felles. Det er likevel ingen tvil om at selv små forskjeller i DNA kan gi opphav til store forskjeller i ytre utforming og funksjon.

Når ulike arter kan ha svært like gener, er det ikke til å undres over at mange av byggesteinene i kroppen, proteinene, er temmelig like. Grisens insulin er så likt menneskets at det i en årrekke ble brukt til behandling av diabetes, før det ble mulig å produsere humant insulin ved hjelp av genmodifiserte bakterier.

For arter som tidlig skilte lag i evolusjonshistorien, kan tilsvarende egenskaper ha ulikt opphav og organisering (konvergent evolusjon). For eksempel finnes flygeevnen ikke bare hos fugler, men også hos insekter og hos pattedyret flaggermus. At fisk ikke har hjernebark trenger ikke bety at fisk mangler alle funksjoner som ivaretas i hjernebarken hos pattedyr. Evolusjonen kan ha frembrakt alternative løsninger, slik at forskjellige strukturer kan ivareta samme oppgaver.

4.2.2 Nevrofysiologi og kognitive² egenskaper

Dyrs følelser

Nyere hjerneforskning har vist at følelsene, som man før trodde oppsto i hjernebarken, i stedet har

sitt hovedsete i de utviklingsmessig sett eldste delene av hjernen. Følelser som for eksempel sult, frykt, smerte, tilfredshet, glede og raseri er dermed neppe bare menneskelige egenskaper, men egenskaper vi har felles med dyr. Hjernebarken, som er den delen av hjernen som har vokst enormt i relativ størrelse fra de første virveldyr til primatene og mennesket, spiller en viktig rolle for å tolke, modifisere og eventuelt undertrykke følelsene, men danner dem ikke.

Et viktig moment har vært og er om dyr oppfatter smerte slik som mennesker, og svaret har vært sentralt i spørsmålet om mennesker har moralske forpliktelser overfor dyr. Smerte er som andre følelser subjektive, og kan derfor ikke måles direkte verken hos mennesker eller dyr. Ikke alle arter eller individer oppfører seg på samme måte i situasjoner som må antas å medføre betydelig smerte. Mens en hund ofte vil hyle og vri seg, vil en sau vanligvis vise få ytre tegn, uten at man dermed kan slutte at hunder føler mer smerte enn sauer. Det er snarere slik at graden av ytringer kan sees på som evolusjonsmessige tilpasninger. En sau som gir høylytt uttrykk for sin nød, vil raskt påkalle rovdyrers oppmerksomhet.

Evnen til å føle smerte og ubehag er viktig for å beskytte kroppen mot vevsskade og for å framskynde en helingsprosess, for eksempel ved at en skadd fot ikke belastes. Sammenlignes anatomisk oppbygning av nervesystemet, både reseptorer, nervebaner og strukturer i hjernen, effekt av å gi smertestillende medikamenter, og ikke minst dyrets evne til å lære å unngå situasjoner som tidligere er assosiert med smerte, er det rimelig å konkludere med at i alle fall alle høyerestående virveldyr føler smerte. Hos fisk er ikke alle kriterier undersøkt. De fleste forskere mener i dag at det er sannsynlig at også fisk kjenner smerte, selv om det foreligger en viss uenighet. For virvelløse dyr er situasjonen atskillig mer uvisst, og det er stor mangel på kunnskap på området. Det finnes indikasjoner på at bl.a. blekksprut føler smerte.

Tidligere mente forskerne at spedbarn ikke oppfattet smerte. Dette ble bl.a. forklart med at deres nervesystem ennå ikke var ferdig utviklet. Det ble derfor utført avansert kirurgi på spedbarn uten narkose helt opp til 1980-tallet. I dag mener fysiologene at det umodne nervesystemet kanskje tvert i mot tilsier at spedbarn er mer følsomme for smerte.

² Kognitiv brukes i psykologien om de prosesser som ligger til grunn for erkjennelse, tenkning og kunnskapservvervelse, og omfatter emner som sanseoppfattelse, oppmerksomhet, hukommelse, språk og evne til resonnement og problemløsning.

Bevissthet

Bevisstheten varierer på en skala fra våken oppmerksomhet (awareness) til å kunne reflektere over «jag» (reflective self conciousness). Hos mennesker tar utviklingen av den reflekterende selvbevisstheten flere år. Bevissthet hos dyr er naturlig nok vanskelig å teste vitenskapelig, men ulike undersøkelser og observasjoner kan tyde på at høyerestående pattedyr og kanskje noen fuglearter har selvbevissthet. Det er rimelig å anta at det i alle fall er betydelige gradforskjeller mellom artene. Noen forskere, som Donald Griffin, utelukker ikke at selv insekter har en form for bevissthet. Han begrunner dette med at bevissthet er en effektiv måte å sortere sanseintrykk på for dyr med et enkelt nervesystem.

Høy grad av bevissthet har vært anført som en forutsetning for en fullverdig oppfattelse av smerte. Dette syn henger imidlertid igjen fra antagelsen om at følelsene hadde sitt utspring i hjernebarken, og ikke den utviklingsmessig eldste delen av hjernen. Smerte regnes nå blant «enkle» følelser som ikke er avhengig av kompliserte prosesser i storhjernens.

Instinkt og læreevne

Tidligere var det en vanlig oppfatning at dyr kun var styrt av medfødte, uforanderlige handlingsmønstre som ble utløst spontant av gitte stimuli eller påvirkninger. Dette ble kalt instinkter. I dag har forskerne en annen forståelse av atferd, og instinktbegrepet brukes sjelden. Riktignok viser dyr medfødte, artsspesifikke bevegelses- og reaksjonsmønstre, men disse er sjelden statiske, men tilpasses den aktuelle situasjonen dyret er i. De fleste dyr har utstrakt evne til å lære av erfaring, og de modifierer sin atferd under skiftende omstendigheter. Individene innen en art er ofte genetisk disponert for å lære noen oppgaver eller sammenhenger spesielt raskt. Særlig gjelder dette ferdigheter som er viktige for overlevelsessevnen i det miljøet arten er tilpasset. Mennesker og rotter har svært lett for å assosiere kvalme eller oppkast med mat som ble spist like før. Resultatet blir en avsmak for matvaren for kortere eller lengre tid, uansett om årsaken faktisk var en helt annen. Denne assosiasjonsevnen er viktig for at altetere skal lære å skille mellom trygg og farlig mat.

Kunnskap, for eksempel om hvor gode beiteområder befinner seg, overføres fra mordyr til avkom. Det er vel kjent at for eksempel elg bruker de samme trekkrutene i generasjoner. Sau gjør det samme. Noen dyr kan lære nye ferdigheter ved å

observere andre. Etter at en kjøttmeis i England lærte å hakke hull på tinnfolien på melkeflasker, som var levert på dørtrappen av melkemannen, og hakke i seg fløten på toppen av den ikke homogeniserte melken, spredte atferden seg raskt til kjøttemeiser over hele England. Når ferdigheter og erfaring samles og overføres fra generasjon til generasjon innen en populasjon, kan dette kalles kultur, også hos dyr.

Dyrs evne til å tenke

Evnen til abstrakt tenkning og resonnement har sitt hovedsete i hjernebarken. Mennesket har overlegent den relativt største hjernebarken, uansett om det regnes i volum eller overflate. Men også dyr har i noen grad evne til resonnement og oppgaveløsning. Både primater og enkelte fuglearter er i stand til selv å lage og bruke primitive redskaper. Det er hevdet at en ulveflokk planlegger sin jakt og bl.a. utplasserer uthvilte flokkmedlemmer langs den forventede jaktruten. Det er imidlertid begrenset med forskningsbasert kunnskap på dette området, og temaet er mye preget av anekdotisk litteratur.

Språk og kommunikasjon

Ingen dyreart har et tilsvarende verbalt språk som mennesker. Det har lyktes å lære sjimpanser og gorillaer å bruke tegnspråk på en måte som viser at de forstår betydningen av ordene og selv kan meddele sine ønsker og følelser. Papegøyer kan lære å forstå setninger og selv bruke ord korrekt. Dyr som hest og hund kan lett lære betydningen av ulike kommandoer, på samme måte som mennesker kan lære betydningen av ulike lydsignaler fra dyrene. Kontakten mellom dyr og mennesker vil likevel først og fremst foregå som en stille kommunikasjon. Det er ingen tvil om at mange dyrearter, spesielt flokkdyr, har et godt utviklet kommunikasjonssystem. Bienes dans, for å informere andre bier i kubene om retning og avstand til en blomstereng, viser at avansert kommunikasjon heller ikke bare er forbeholdt virveldyr.

Etologi

Etologi, læren om dyrenes atferd, er en relativt ny og tverrgående disiplin innen naturvitenskapen. Dyrenes atferd kan forklares fra ulike synsvinkler. En atferd kan eksempelvis forklares ut fra evolusjonsmessige eller funksjonelle kriterier, men også ut fra mekanismer i dyret som forårsaker atferden, som fysiologiske endringer eller læringsmekanis-

mer. Genetikk, kognitiv psykologi, fysiologi, økologi og sosiobiologi kan alle være tilnæringsmåter for å forstå og forklare atferd. Moderne etologi integrerer disse fagdisiplinene til en helhetlig atferdsbiologi.

Menneskeliggjøring av dyr

Kunnskap om det genetiske slektskapet og de mange likhetstrekkene mellom mennesker og dyr kan føre til at vi føler tilhørighet med dyrene og behandler dem med større medfølelse og omsorg. Erkjennelse av likhet er imidlertid ingen forutsetning for dette. Dyr kan også respekteres og beundres fordi de er forskjellige fra mennesker og har egenskaper vi mangler, som eksempelvis gepar dens hurtighet, hundens luktesans eller fuglenes orienteringsevne. Det viktige er viljen og evnen til å respektere dyr som de er, og ta utgangspunkt i og vektlegge deres særegne artsspesifikke behov. Dersom vi mennesker i stedet ukritisk tillegger dyr våre egne behov og lyster, det som kalles antropomorfisme (menneskeliggjøring), kan vi komme til å gjøre dyrene urett.

4.3 Dyrevelferd

4.3.1 Dyrevelferd – begrepsforståelse

Dyrevelferd er tatt inn i norsk språkbruk fra det engelske «animal welfare», som har med hvor godt dyret har det, hvor vel det «ferdes» gjennom livet. Ordet dyrevelferd blir nå i stor grad benyttet i stedet for overlappende begreper som dyrevern og dyreomsorg, og vil bli brukt i denne meldingen. Dyrevern, som er den eldste og dermed mest innarbeidete betegnelsen, omfatter tradisjonelt det å beskytte dyr mot mishandling, vanskjøtsel og lidelse. Den tidligste dyrevernlovgivningen var ensidig innrettet mot dette. I 1974, da gjeldende dyrevernlov ble vedtatt, ble krav om hensyntagen til dyrenes instinkt og naturlige behov tatt inn i lovens formålsparagraf. Nyere forskrifter vektlegger i økende grad faktorer som positivt bidrar til at dyr har det godt, i stedet for kun å ta sikte på å redusere lidelse. Begrepet dyreomsorg ble først og fremst introdusert gjennom landbrukets kanaler for å øke bevisstheten hos de enkelte aktører omkring viktigheten av god behandling av levende dyr i alle ledd, fra fjøs til slakting.

Mens dyrevern og dyreomsorg fokuserer på mennesket i samspillet med dyr, tar dyrevelferd utgangspunkt i det enkelte dyret og dets situasjon. Dyrevelferd har dermed mye av det samme innholdet som det mer hverdagslige ordet trivsel. Dyrets

velferd avhenger av samspillet mellom en rekke faktorer, som det fysiske miljø, stellfaktorer og omsorg, samt egenskaper ved dyret selv som art, rase, alder, kjønn og tidligere erfaringer. Det finnes imidlertid ulike definisjoner og forståelser av innholdet i begrepet dyrevelferd.

Brambellkommisjonen

Den engelske Brambellkommisjonen ga i 1965 en omfattende utredning av begrepet dyrevelferd og oppsummerte den ideelle velferd i form av de «fem friheter» for husdyr:

- Frihet fra sult, tørst og feilernæring.
- Frihet fra unormal kulde og varme.
- Frihet fra frykt og stress.
- Frihet fra skade og sykdom.
- Frihet til å utøve normal atferd.

Kommisjonen slo fast at de to første punktene stort sett er oppfylt i moderne husdyrhold, og at det gjennomgående er lengst igjen når det gjelder tilfredsstillelse av atferdsbehov.

Dyrevelferd som objektiv størrelse

Begrepet dyrevelferd er i vitenskapelig sammenheng forsøkt definert slik at velferdsnivået kan måles objektivt med vitenskapelige metoder. Den mest siterte definisjonen er utformet av verdens første professor i dyrevelferd, den engelske Donald M. Broom. Han sier at «The welfare of an individual is its state as regards its attempts to cope with its environment». Dyrevelferden beskriver dermed et individuelt dyrs status med hensyn på hvordan det mestrer miljøet det lever i. Begrepet mestrings står sentralt i denne forståelsen av velferd. Utgangspunktet er at dyr flest er tilpasningsdyktige og fleksible innen visse grenser. Miljøet trenger ikke være noen kopi av dyrets prefererte tilholdssted i vill tilstand, men det må tilrettelegges slik at dyret har mulighet for å dekke sine fysiologiske og atferdsmessige behov og derved opprettholde fysisk og psykisk balanse. Et eksempel som kan belyse dette kan være en situasjon der en unghest slippes sammen med en fremmed, voksen hest. Unghesten vil trolig gjennom sitt kroppsspråk straks vise underkastelse. Dersom dette ikke er tilstrekkelig for å dempe eventuell aggressjon hos den andre, vil unghesten kanskje måtte holde seg på god avstand for å unngå angrep. Utforming av innhegning og stellrutiner har her avgjørende betydning for unghestens mulighet for mestrings. Er plassen i innhegningen tilstrekkelig til at unghesten kan vike unna i tide og kunne hvile

på betryggende avstand? Føres det slik at den voksne, dominante hesten kontrollerer føret og unghesten ikke tør nærme seg krybben og kanskje må nøye seg med dårlige rester? Hvorvidt unghestens forsøk på å mestre situasjonen lykkes eller mislykkes, men også de øvrige konsekvensene av dens anstrengelser, gir et bilde på velferden. Det kan for eksempel skje at unghesten blir bitt eller sparket, blir underernært eller lever i konstant frykt, men også at den voksne hesten aksepterer unghesten og at de knytter sterke sosiale bånd.

Skader og sjukdomsforekomst, dødelighet, tilvekst, reproduksjonssuksess, atferd, samt fysiologiske parametre, for eksempel stresshormoner, brukes gjerne som velferdsindikatorer. Et dyr som bruker store ressurser på å mestre sitt miljø har dårligere velferd enn et som bruker små, selv om begge lykkes i sine forsøk.

Etikk og dyrevelferd

Brooms definisjon gjør det i prinsippet mulig å måle velferd på en naturvitenskapelig måte. Dyrevelferd er en størrelse som kan variere over en skala fra meget god til meget dårlig. Etter at forskerne har beskrevet velferdsnivået med objektive metoder, mener Broom at det er samfunnets oppgave å bestemme hvor på skalaen grensen skal trekkes mellom akseptabel god og uakseptabel dårlig dyrevelferd. Dette mener han er en moralsk/etisk problemstilling.

Andre forskere mener at velferdsbegrepet allerede i utgangspunktet omhandler mer enn biologi, og at begrepet er uløselig knyttet til et underliggende verdisyn. De mener derfor at etiske betraktninger og spørsmålsstillinger må bringes på banen helt fra starten. Naturvitenskapen sier for eksempel ikke hvordan de ulike velferdsindikatorer skal vektlegges innbyrdes. Det skjer ikke sjelden at to mål på velferd peker i ulik retning. Hvor mye skal eksempelvis tilstedeværelse av atferdsstereotyper (tvangsbevegelser) telle i forhold til god fysisk helse? Er det viktigst at dyret få leve et mest mulig «normalt» liv i forhold til artens naturlige biologi eller er det bedre at dyret holdes i et kontrollert miljø slik at sykdom og skade kan oppdages raskest mulig? Kort sagt: Hvilket innhold har et godt dyreliv?

Velferd definert ut fra dyrs følelser

Noen toneangivende velferdsforskere, som Ian Duncan og Marian Dawkins, definerer dyrevelferd ut fra dyrets egenopplevde, følelsesmessige til-

stand. Så lenge dyrets positive opplevelser i form av velvære, tilfredsstillelse og lek er i overvekt og oppveier negative følelser som frykt og frustrasjon, mener disse forskerne at det ikke spiller noen rolle for dyrets velferd om det eksempelvis kan måles på laboratoriet at immunforsvaret er svekket. Et sentralt spørsmål i velferdsdebatten blir dermed om dyr føler frustrasjon eller savn dersom de ikke kan utføre den atferd som de ville gjort i mer naturlige omgivelser.

Oppsummering dyrevelferd

Begrepet dyrevelferd har, som gjengitt ovenfor, ikke nødvendigvis helt identisk innhold når det brukes av ulike personer. Dette kan skape misforståelser. Imidlertid skyldes dette en reell uenighet som man trolig må akseptere å leve med, på samme måte som at innholdet i tilsvarende begreper anvendt om mennesker stadig er gjenstand for diskusjon.

I denne meldingen legges til grunn et vidt velferdsbegrep, samtidig som objektivt målbare kriterier som sier noe om dyrets følelsesmessige tilstand og dets evne til å mestre miljøet vektlegges i den grad slike data finnes.

4.3.2 Mål for dyrevelferd – velferdsindikatorer

I prinsippet burde «alle» relevante opplysninger inngå i en vurdering av et dyrs velferd. Jo flere opplysninger, jo bedre. I praksis er forskeren eller tilsynspersonen ofte nødt til å velge ut og måle noen få. Da er det viktig at han/hun får med seg det som betyr mest. Ofte er det dessverre ikke mulig å måle de faktorer som synes viktigst, for eksempel følelser som smerte, sult eller frykt. I stedet må man nøye seg med indikatorer, tegn, som antas å ha sammenheng med de følelser som ønskes undersøkt, men som altså ikke lar seg måle direkte. Et dyr med store smerter vil kanskje endre atferd, det vil ynke seg eller la være å trå ned på en vond fot, hjertefrekvensen kan være økt og nivået av stresshormoner i blodet kan være forhøyet. Dyrets framtoning, som kroppsholdning, blikk, utseende på pels eller fjørdrakt, samt hold, gir også indikasjoner om dets velferd. Innenfor velferdsforskningen benyttes en rekke mål, eller parametre, som gjerne deles inn i tre hovedgrupper: Helsetilstand, fysiologiske målinger og atferd. I tillegg har produksjonsresultater vært en del brukt som mål på velferd.

Fysisk helse

Sjukdom er en naturlig del av et normalt liv, og det er neppe realistisk å helt unngå sjukdom. Om et sjukt dyr gis tilstrekkelig pleie og omsorg, trenger heller ikke dets velferd være spesielt dårlig. Mange av våre husdyr utsettes imidlertid for en unødig høy risiko for sjukdom og skade, for eksempel gjennom et dårlig utformet husdyrmiljø, feil fôring og ufornuftig avl. Informasjon om helse-tilstand står derfor helt sentralt i en velferdsvurdering.

Den enkleste helseparameteren er fravær av klinisk sjukdom, det vil si synlige tegn på sjukdom. Det registreres om dyret er friskt eller sjukt, eventuelt dødt. Sjukdom kan igjen graderes etter alvorlighetsgrad. I en velferdsvurdering vil sjukdommer og skader som medfører smerter eller stort ubehag telle mer enn tilstander som i mindre grad affiserer dyret. Det kan skje at et dyr som registreres som friskt i virkeligheten ligger like på grensen til å bli sjukt – det kan ha en subklinisk sjukdom, en sjukdom som ennå ikke har brutt ut. Det kan også være tilstander som ikke lar seg diagnostisere sikkert uten hjelp av laboratorieundersøkelser. Eksempelvis kan dyret ha innvollsorm uten at eieren har sett mark i avføringen. Det kan være informativt å måle helseindikatorer som kan innta alle mellomverdier, ikke bare enten frisk eller sjuk. Et eksempel på dette er måling av celletall i melk hos kyr. I et friskt jur er celletallet i melka vanligvis lavt, mens det er høyt ved jurbetennelse. Celletallet brukes derfor som et mål på jurhelse, og i noen land er det celletall og ikke forekomst av jurbetennelse som benyttes som seleksjonskriterium i avlen. En annen helseindikator er immunsystemets funksjon. Ved å undersøke en blodprøve fra dyret kan man teste hvor godt immuncellene fungerer. Langvarig stress vil for eksempel svekke immunforsvaret og gjøre dyret mer mottakelig for sjukdom. Dårlig fysisk helse vil ofte få konsekvenser for fruktbarhet, tilvekst og melkeytelse.

Fysiologi

Ulike fysiologiske målinger er mye brukt som velferdsindikatorer. Høye nivåer av de såkalte stresshormonene i blodet er tegn på en belastning på organismen. Adrenalin og noradrenalin stiger ganske øyeblikkelig i forbindelse med en akutt stressituasjon, men normaliseres også raskt. Glukokortikoider (kortisol, kortikosteron) har en litt langsommere og mer vedvarende respons og er de mest brukte stresshormoner i velferdsforskningen. Det er imidlertid viktig å være klar over at hor-

monnivåer viser døgnvariasjon og at prøvetakingsprosedyren i seg selv kan gi utslag. Dessuten kan nivået stige under fysisk aktivitet og ved positive opplevelser, for eksempel under paring. Ved vedvarende stress normaliseres ofte hormonnivåene etter en tid og er da mindre egnet som tegn på belastning. Kronisk stress kan som nevnt føre til en svekkelse av immunforsvaret og kan også resultere i visse organforandringer, bl.a. magesår. Forskning viser dessuten at stress hos mordyret i drektighetstiden kan påvirke avkommets senere atferd.

Måling av hjerterefrekvens er noe brukt som velferdsindikator. Hjerterefrekvensen øker ved frykt og smerte. Hjerterefrekvensen øker imidlertid også i mange andre sammenhenger, først og fremst ved fysisk aktivitet og i situasjoner som kjennetegnes av positiv forventning eller spenning. Hos noen dyr reduseres imidlertid hjerterefrekvensen under frykt. Dette gjelder først og fremst arter som vanligvis reagerer på fare ved å ligge stille, trykke, i stedet for å flykte. Måling av kroppstemperatur er brukt som en velferdsparameter hos bl.a. pelsdyr. Kroppstemperaturen stiger i stressituasjoner.

Stress er en naturlig ingrediens i et normalt liv og stressreaksjonen har som funksjon å forberede kroppen på å kunne yte ekstra. Stress blir først negativt når dyret ikke klarer å mestre situasjonen og påkjenningen dermed blir vedvarende. Forhold som særlig ofte fører til slike negative reaksjoner, er mangel på forutsigbarhet, for eksempel stadig skiftende rutiner, og forventningsbrudd, som at en påbegynt fôring avbrytes. Dersom dyret er avskåret fra å foreta seg noe som kan gi det en følelse av kontroll over situasjonen, for eksempel å rømme unna en aggressiv bingekamerat, forsterkes stressreaksjonen.

Atferd

Atferden sier mye om et dyrs tilstand. Å tolke dyrenes atferd er derfor noe alle som håndterer dyr må lære seg. Endret atferd, der dyret virker uinteressert i omgivelsene, mister matlysten eller søker bort fra flokken, er ofte et tidlig tegn på sjukdom.

Atferd brukes som en selvstendig og meget viktig velferdsindikator. Gjennom atferdsbiologien, eller etologien, er det framskaffet mye viten om de ulike artenes normale atferdsmønstre. Selv om mange av våre dyrearter har vært domestisert i flere tusen år, og det i denne perioden har vært drevet seleksjon for tilpasningsevne og for egenskaper mennesket har funnet nyttige, er grunnleggende atferd overraskende lite påvirket. Foruten å studere husdyrenes ville slektninger har etologene kartlagt husdyrs atferd og tidsbruk i naturlige eller

seminaturlige miljøer, samt i ulike fjøsløsninger og innredningssystemer. Gjennom kontrollerte forsøk kan det undersøkes hvor viktig tilfredsstillelse av ulike atferdsbehov synes å være for dyrene. Ved å la dyr velge mellom to goder, eller å arbeide for tilgang til en ressurs, har forskerne funnet ut mye om dyrenes egne prioriteringer.

Kunnskap om artens normale atferdsmønstre er nødvendig som sammenlikningsgrunnlag når man studerer atferd hos husdyr i produksjonssystemer. Dersom det for eksempel ikke kan observeres lystbetont overskuddsatferd som lek hos unge dyr, er dette informasjon vel verd å få med i en velferdsvurdering. Ikke bare tilstedeværelse av normal atferd, men også opptreden av atferdsforstyrrelser, er sentrale parametere i en velferdsvurdering.

De fleste av våre husdyr er tilpasningsdyktige og kan tilsynelatende trives utmerket under forhold som avviker mye fra det som regnes som naturlig for arten. Også mange viltlevende arter viser variasjon og fleksibilitet når det gjelder valg av tilholdssted, ernæring og sosial organisering. Tilpasningsevne er i seg selv en viktig egenskap for en arts overlevelse på lang sikt. I evolusjonsmessig sammenheng kan dyrs atferd forstås ut fra en funksjonell betydning. Det er imidlertid ikke gitt at atferdsbehovet, dyrets motivasjon for en atferd, forsvinner når funksjonen er oppfylt. Det kan være selve utførelsen av atferden, og ikke den egentlige hensikten med atferden, som er av betydning for dyret. Katten fortsetter å jakte selv om den er mett. Jaktlysten er dermed ikke bare motivert ut fra matlyst. Noen atferdsmønstre synes å være så programmerte at dyrene trolig blir frustrerte dersom de hindres i å utføre selve atferden.

Mangler ved miljøet, kjedsomhet og frustrasjon kan gi seg utslag i ulike former for unormal atferd. Av og til ser man at et dyr blir apatisk og knapt reagerer på det som skjer i omgivelsene. Vanligere er det at dyr utvikler tvangsbevegelser, stereotyp atferd, som man ikke observerer hos dyr som lever fritt. Undulater i bur som hopper hvileløst fram og tilbake på pinnen, hester som vugger fra side til side («veving») eller kyr som ruller med tunga, er alle eksempler på stereotypier. Det spekuleres i om stereotyp atferd hjelper dyret å takle et mangelfullt miljø. Det ble eksempelvis vist at frekvensen av magesår blant gjøkalver var lavere hos de kalvene som utviklet stereotyp tungerringing. En teori er at atferden utløser endorfiner, morfinlignende stoffer, i hjernen, og at dyret således «doper» seg. Selv om miljøet senere forbedres, vedvarer ofte den stereotype atferden. Halebiting hos gris og fjørhakking og kannibalisme hos høns, som heller

ikke er påvist hos dyr i naturen, kan ha store velferdsmessige konsekvenser for de individer som blir utsatt for den skadelige atferden. Unormal atferd omfatter også høyst naturlig atferd som kommer til uttrykk i en feil sammenheng, som diebehovet når kalver begynner å suge urin. Noen dyr kan reagere ved å bli unormalt fryktsomme eller vise overdreven aggresjon. Aggressiv atferd kan for så vidt være normalt i mange sammenhenger, men er generelt en uønsket atferd hos husdyr.

Det er både artsforskjeller og individuelle forskjeller når det gjelder hvordan dyr reagerer på et inadekvat miljø.

Stellfaktorens betydning – forholdet mellom dyr og menneske

Forholdet mellom dyr og eier eller røkter har stor betydning for velferden. En omsorgsfull, positiv menneskelig kontakt kan til en viss grad veie opp for mangler i det fysiske miljøet og delvis erstatte behovet for sosial kontakt med artsfrender. Uvennlig eller brutal behandling gir fryktsomme dyr. Forholdet mellom dyr og mennesker kan beskrives vitenskapelig ved hjelp av etologiske metoder. Gjennom flere undersøkelser, både hos griser og storfe, er det vist at stellfaktoren kan påvirke produksjonen. Sterkest er sammenhengen mellom frykt for røkteren og reduksjon i ytelse, men det finnes også eksempler på at vennlig behandling kan øke produksjonen. Det er bl.a. funnet bedre drektighetsresultat hos ungpurker med positiv kontakt med røkteren, og dårligere drektighetsresultat hos ungpurker som hadde negative erfaringer med røkteren, i forhold til dyr med «nøytral» behandling. I en annen undersøkelse ble det påvist 15 % høyere melkeproduksjon i besetninger der røkteren snakket vennlig til og klappet kyrne under melking sammenliknet med besetninger uten slik positiv kontakt. I pelsdyrnæringen er det introdusert et opplegg med tildeling av godbiter for å forbedre dyr – menneskeforholdet og redusere fryktnivået.

Produksjon

Høy produksjon ble tidligere antatt å være en god indikator på dyrs trivsel. At kua melket mye eller at sølvrevens pels var blank, ble tatt til inntekt for at dyrets velferd var god. Forskerne er likevel blitt mer varsomme med å trekke slike konklusjoner. Det er riktignok ingen tvil om at opphørt eller forsinket vekst, redusert ytelse og ikke minst dårlig reproduksjon kan være sikre tegn på nedsatt velferd. Forhold som mangelfull ernæring, fysisk

sjukdom og vedvarende stress kan helt klart gå ut over produksjonsevne og fruktbarhet. Som nevnt foreligger det også flere undersøkelser som påviser en sammenheng mellom røkterens oppførsel mot dyrene og dyrenes produksjon. Det blir imidlertid for enkelt å snu konklusjonen og hevde at høy produksjon er ensbetydende med at dyrene

har det godt. Dette henger bl.a. sammen med at husdyr gjennom lang tid er blitt avlet med tanke på produksjonsegenskaper og at egenskaper som har vært gjenstand for sterk seleksjon ikke er så følsomme for variasjoner i velferdsnivået. I mange lærebøker om dyrevelferd er derfor ikke produksjonsnivå inkludert blant velferdsparametrene.

5 Utviklingstrekk i norsk dyrehold

I dette kapitlet omtales hovedtrekk i utviklingen i norsk husdyrhold de siste 50 årene. Omtalen berører særlig utviklingstrekk som har hatt konsekvenser for dyrevelferden.

Sammendrag

- Utviklingen har gått fra dyrehold med mange dyreslag og få dyr av hver art til ofte ett dyreslag men med større antall dyr på gårdene.
- Perioden ca. 1960 til 1990 tok særlig hensyn til rasjonalisert og effektiv drift uten særlig hensyn til produksjonsdyrenes velferd.
- Hold av produksjonsdyr er ofte et enmannsyrke.
- Hver tredje husholdning holder familiedyr (produksjonsdyr ikke medregnet).
- Å forebygge dyretragedier er fortsatt en stor utfordring.
- Oppmerksomheten rundt dyrs velferd har til tatt de siste tiårene.
- Dyrevelferd inngår i det utvidete kvalitetsbegrepet i matproduksjon.
- Økte fysiske inngrep i reinbeiteområdene med store konflikter.
- Fiskeoppdrettsnæringen har vokst fram i løpet av de siste tretti år.

5.1 Hovedtrekk for dyrehold i landbruket

Norske gårdsbruk drev fram til 1950-tallet allsidig. Den enkelte gård hadde ulike husdyrslag, men relativt få dyr av hver art. Langs kysten fantes allsidig jord- og husdyrbruk drevet i kombinasjon med fiske. Den daglige gårdsdriften var arbeids- og tidkrevende. Husdyreieren fulgte dyrene gjennom hele livsfasen, fra fødsel til slakt, og det ga en helhetlig og praktisk biologisk erfaring. Voksne husdyr ble ofte beholdt i mange år og verdien av det enkelte dyr var stor. Det var en nær kontakt mellom folk og dyr og dette bidro til forståelse for dyrs individuelle særtrekk og behov. I sommerhalvåret fikk dyrene være mye ute. I saueholdet ble det på 1900-tallet utviklet en driftsform som i stor grad

forutsatte fravær av store rovdyr i utmark i beitesesongen.

Slakting skjedde på slakterier i nærheten, til eget bruk ofte hjemme på gården.

Etter hvert gjorde mekaniseringen sitt inntog i landbruket. Traktoren erstattet hesten, og melkmaskiner ble tatt i bruk. Ensilering og høytørker gjorde hesjing overflødig. Behovet for arbeidskraft ble redusert, og gårdsdriften krevde større kapitalinvesteringer.

5.1.1 Bruksenheter og besetningsstørrelser

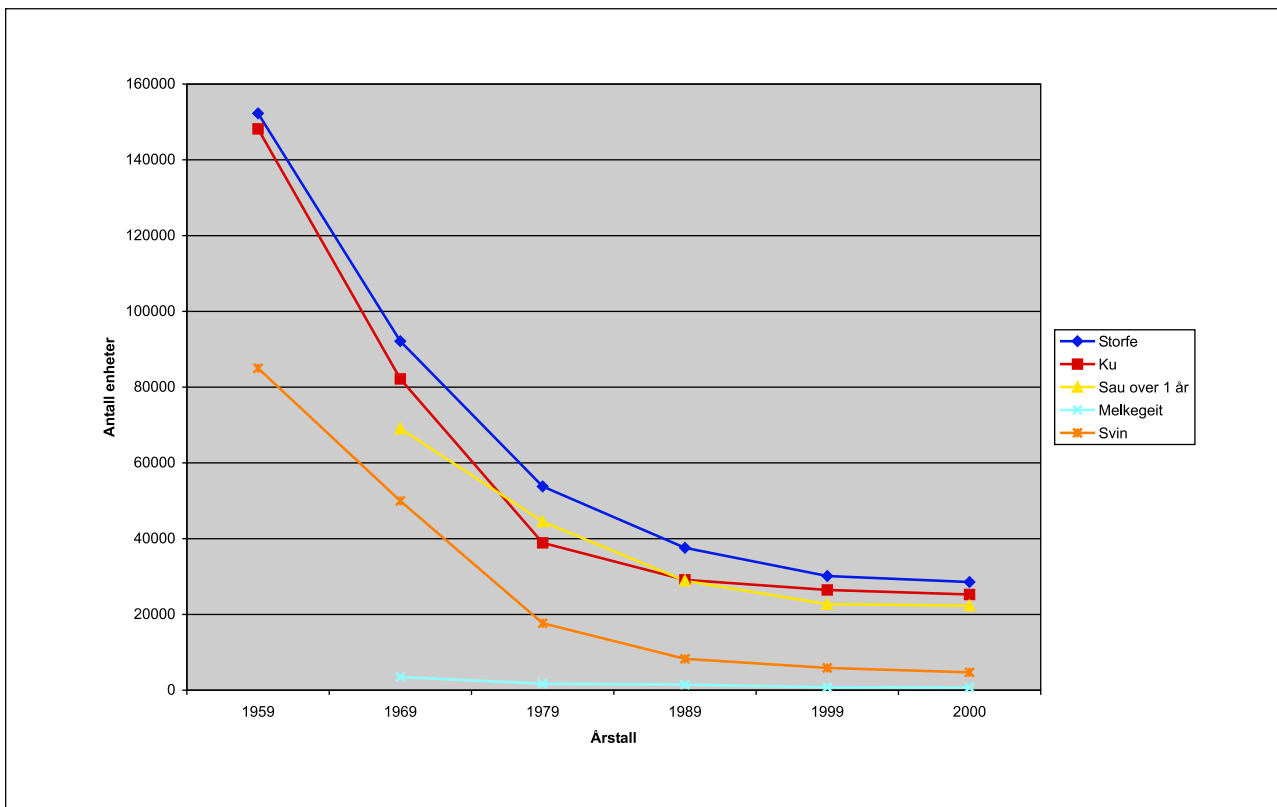
Økt behov for kapital og etterspørsel etter arbeidskraft i andre sektorer førte til at mange tok lønnet arbeid utenfor gården. I løpet av noen tiår ble gården forandret fra å være et sosialt sentrum til å bli en ensom arbeidsplass. Mange gårdsbruk ble lagt ned. Fra 1969 til 1999 ble antallet bruk redusert med 55 %, til 71 000. Det gikk hardest ut over de minste brukene. Jorda ble oftest overtatt av andre bruk, som dermed ble større. Vanskelig tilgjengelige gårdsbruk ble imidlertid ofte lagt helt ned, og jorda ble liggende brakk. Det totale jordbruksarealet økte likevel i denne 30-års perioden.

Selv om antallet gårdsbruk med husdyr ble redusert med 70–80 % fra 1969 til 1999 økte samtidig det totale antallet husdyr i landbruket. Både antallet svin og sau økte, mens antallet verpehøner og storfe holdt seg ganske stabilt. Slaktefjorfe kom inn som en ny og industripreget husdyrproduksjon. Konesjonsbestemmelsene satte likevel tak



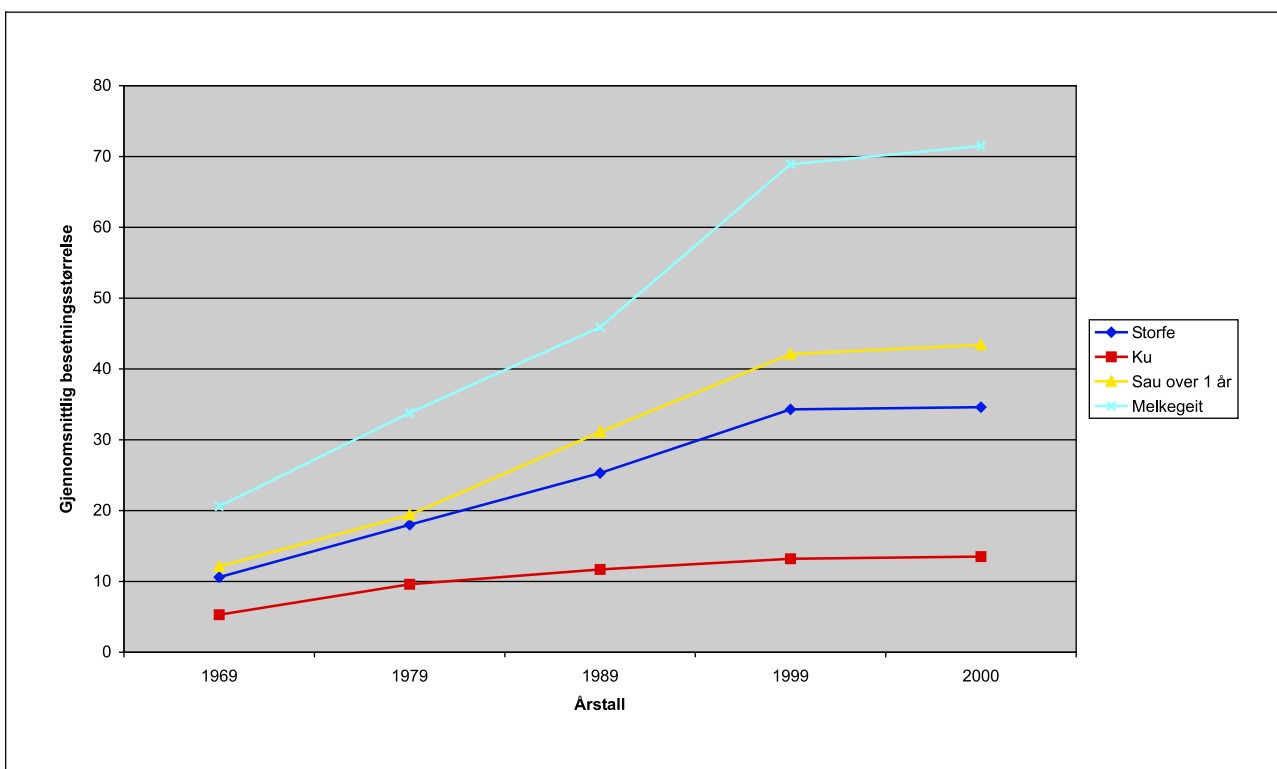
Figur 5.1 Telemarkskyr.

Foto: Jan Erik Kjær.



Figur 5.2 Utvikling i antall bruksenheter med husdyr

Kilde: Statistisk sentralbyrå.



Figur 5.3 Utvikling i gjennomsnittlig besetningsstørrelse.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

for besetningsstørrelsene. Selv om det dukket opp enkelte store slaktegrisbesetninger og hønserier, ble ikke utviklingen av «monokulturer» innen husdyrholdet like tydelig i Norge som i det øvrige Europa.

5.1.2 Driftsformer og teknologisk utvikling

Spesialisering

Driften på gårdsbrukene ble etter hvert spesialisert og besetningene ble større. De som satset på husdyr, konsentrerte seg i de fleste områder om én produksjonstype.

Teknikk framfor biologi

Den teknologiske utviklingen skjøt særlig fart fra 1960- og 1970-tallet. Sammen med den kom en sterk tillit til at teknikken kunne løse de fleste utfordringene. Denne troen på teknologi og tekniske løsninger førte til at den biologiske kunnskapen ble skjøvet mer i bakgrunnen. De nye fjøsene på 1970-tallet ble bygget for et rasjonelt, enkelt og hygienisk sett forbedret dyrehold, men uten spesiell tanke for produksjonsdyrenes atferdsmessige behov. Ofte innebar dette at husdyrenes bevegelsesfrihet ble innskrenket, slik som ved overgang til burdrift for verpehøner, 0-beiting for kyr samt fiksering av purker. Man fikk systemer med åpen forbindelse mellom gjødselkjeller og fjøsrom, gulv av strekkmetall til småfe, betongspalter over hele bingearealet for okser og kviger, og rist som erstatning for skantil i båsfjøs til melkekyr. Fordelen var at dyrene selv kunne trække gjødselen ned i kjelleren. Ulempen var et kjøligere og mer trekkfullt miljø på liggeplassen, samt fare for gjødselgassforgiftning. Perforert gulv over hele arealet gjorde dessuten bruk av strø unødvendig sett fra røkterens side. De nye systemene for håndtering av blutgjødsel betinget dessuten minimal bruk av strø, selv for dyr som hadde tett golv på liggeplassen.

Fagfolk med biologisk bakgrunn, som veterinærer og husdyragronomer, interesserte seg i denne perioden i mindre grad for dyrenes atferdsmessige behov. De konsentrerte arbeidet om å bekjempe sjukdommer og bedre hygienene, effektivisere avlen og optimalisere føring, alt som bidrag til å øke produksjonen. Veterinærloven av 1948 fastslår at veterinærens oppgave ikke bare er å verne dyrene og å arbeide for husdyrbestandens sunnhet, men også å medvirke til en økning av dens avls- og yteevne.

Pendelen svinger tilbake

De senere årene har hensynet til dyrene igjen begynt å bli vektlagt, både av forbrukerne, av næringen selv og av myndighetene. De nyere forskriftene under dyrevernavloven har som formål å legge forholdene til rette for god helse og velferd hos dyrene. Det har kommet påbud om at kyr på bås skal ha fri mosjon og bevegelse utendørs om sommeren og at gris skal holdes i løsdrift. At dyr kan bevege seg utendørs i egnede beiteområder under forsvarlig tilsyn anses som et betydelig velferdstiltak. Særlig gjelder dette for sau hvor morder og lam får gå sammen i egnede beiteområder hele sommeren.

Bur til verpehøner skal etter en overgangsperiode fram til 2013 utstyres med vagle, verpekasse og sandbad. Husdyrorganisasjonenes dyreombud ble lagt ned etter å ha vært i virksomhet i tre år, men det har ikke fjernet interessen for dyrevelferd. Organisasjonene har utformet handlingsplaner for dyrevelferd for storfe, svin, sau, geit, pelsdyr og fjørfe samt for transport og slakting, der de setter seg mål og beskriver virkemidler for hvordan de ønsker å heve standarden. Enkelte av handlingsplanene setter mål som går langt videre enn myndighetenes minimumskrav.

Dyrevelferd inngår også som en del av det utvidete kvalitetsbegrepet for animalske næringsmidler.

Det er en økende interesse for økologiske produkter der det ikke skal brukes kjemiske sprøytemidler eller kunstgjødsel i produksjonen, og det stilles strengere krav til hold av husdyr når det gjelder mulighet for uteliv og fri bevegelse enn i regelverket for øvrig.

5.1.3 Avl, raser, bioteknologi

Økning i ytelse

Ytelsen per dyr økte sterkt i tiårene etter krigen, både som en følge av en systematisk satsning på produksjonsegenskaper i en godt organisert husdyravl og på grunn av økt kunnskap om næringsbehov, fôr og føring. Melkeproduksjonen per ku fordoblet seg på 30–40 år, det samme gjorde middelvekten på kyr. Størrelsen på farmrev økte også nesten til det dobbelte. Slaktegriser vokser seg nå til 100 kg levende vekt på 50 dager kortere tid enn i 1960. Fôrutnyttelsen ble vesentlig forbedret, noe som illustreres ved at den moderne grisen bruker 90 kilo mindre fôr for å oppnå denne vekten. Slaktets sammensetning er betydelig endret. Grisen har blitt magrere. Gjennomsnittsslaktet inneholder 13 kg mindre fett enn i 1960. Enda raskere

utvikling har skjedd hos høns. Moderne verpehøner legger et egg nesten 9 av 10 dager, det vil si mer enn 300 egg i løpet av det året høna står i produksjon. Kyllinger av slakterase vokser betydelig raskere enn kyllinger av verperase, og ved fem ukers alder veier slaktekyllingen fire ganger så mye.

Avl

Norge tok tidlig i bruk hjelpemidler som kunstig inseminasjon på storfe, som gjorde det mulig å tilby gode avlsokser over hele landet. Norge var også tidlig ute med registrering av fruktbarhet og helseegenskaper hos kyr og til å benytte informasjonen i avlsarbeidet.

I et sentralisert avlsarbeid for storfe gjennom Norsk Rødt Fe, nå Geno, og for svin gjennom Norsk Svineavslag, nå Norsvin, ble det utviklet en norsk rase for både storfe og svin med gode produksjonsegenskaper og god fôrutnyttelse. I storfeavlen ble det avlet på de beste individene uansett rase, mens det i svineavlen ble benyttet et system med rasekryssinger (hybridavl). Helsekortordningen som ble tatt i bruk for storfe, ga et stort datamateriale som kunne nyttes i avl til å fremme egenskaper som var ønsket og avle bort de som var uønsket.

Kunstig inseminasjon kan nå benyttes på de fleste husdyrarter, men er mest brukt på storfe og gris. Inseminasjon muliggjør spredning av avlsmateriale over hele landet uten transport av dyr. Embryooverføring er mest utviklet på storfe, men tatt i bruk i liten skala. Innen avl på fullblodshester (galopphester) aksepteres fortsatt bare naturlig parring.

Da kunstig inseminasjon startet på 50-tallet var det veterinærer som utføre arbeidet. Etter hvert ble det utdannet egne inseminører som tok over det meste både på storfe og gris i mange regioner. Nå gis husdyreiere som har større besetninger av storfe eller svin (slik at de beholder ferdighetene) opplæring til å inseminere i egen besetning. Etter gjennomgått kurs gis tillatelse til inseminasjon av Statens dyrehelsetilsyn.

Innen forskningen er transgene (genmodifiserte) laboratoriedyr i bruk og er forventet å få et betydelig omfang innen medisinsk produksjon. Det er framstilt transgen laks i utlandet som vokser meget hurtig. Innen tradisjonelt husdyrbruk har transgene teknikker så langt ikke vært særlig vellykket.

Bioinformatikk er et nytt fagområde i grenseland mellom biologi og genetik, matematikk, statistikk og informatikk. Fagområdet vil forhå-

pentligvis gjøre det mulig å studere hva som skjer i komplekse biologiske systemer.

5.1.4 Dyrehelse

Kontroll med alvorlige smittsomme sykdommer

Mange av de tapsbringende, alvorlige smittsomme dyresykdommer ble utryddet i tiårene etter krigen gjennom et systematisk arbeid fra det offentlige veterinærvesenet, husdyrorganisasjonene og eierne. Geografisk isolasjon fra Sentral-Europa, et kjølig klima, små og spredt beliggende besetninger og ikke minst et offentlig regelverk som i prinsippet forbød handel med dyr og smitteførende produkter over landegrensene, bidro dessuten til at Norge unngikk å få etablert de nye, smittsomme infeksjonssykdommene som fikk fotfeste i deler av husdyrholdet i andre land.

Nå er grensene mot EU åpne, men samtidig er det satt i verk omfattende programmer for sykdomskontroll som skal ivareta en god helsetilstand innenfor EØS-området.

Produksjonsrelaterte helseproblemer

Den økte effektiviseringen i produksjonen medførte et større press på dyrene. Marginene mellom sunnhet og sykdom ble mindre, og omfanget av sykdommer som har sammenheng med høy produksjon, husdyrenes «livsstilsykdommer», økte. Fra 1980 til toppåret 1994 økte antallet veterinærbehandlinger av jurbetennelse fra 20 til 35 behandlete tilfeller per 100 kyr per år. I enkelte områder av landet ble 30 % av kyrne årlig behandlet for stoffskiftesykdommen ketose. Gjennomsnittlig alder ved utrangering sank.

I mange land ble det vanlig med forebyggende behandling i form av antibiotikatilsetning i føret til kalver, svin og fjørfe for å holde sykdomsproblemene under kontroll. Slik tilsetning benyttes ikke i Norge i dag.

Atferdsforstyrrelser ble vanlig forekommende blant husdyr i mange produksjoner. I noen tilfeller kunne disse ha økonomisk betydning, og måtte derfor tas hensyn til. Halekupering av gris for å unngå halebiting og nebbtrimming hos høns for å redusere skadelig hakking ble i utlandet tillatte og vanlig brukte prosedyrer for å unngå økonomiske tap som følge av slik atferd.

5.1.5 Politiske mål og virkemidler

Opprettholdelse av bosettingen i hele landet har vært en politisk målsetning, og landbrukspolitikken har vært en viktig del av distriktspolitikken. Da

kunstgjødselen ble tatt i bruk, ble det mulig å drive plantedyrking atskilt fra husdyrhold. Landbrukspolitikken kanaliserte kornproduksjon til de flate fruktbare bygdene og husdyrproduksjonen til mer høytliggende daler. På 1980-tallet ble det stimulert til satsning på pelsdyrhold for å styrke næringsgrunnlaget og sysselsettingen i distriktene. På 1990-tallet ble bøndene oppfordret til nytenkning og nisjeproduksjoner, noe som bl.a. førte til at enkelte startet med oppdrett av struts eller lama.

De viktigste politiske verktøy er styringssignaler gjennom endring av økonomiske rammevilkår og regelverkstilpasning.

Fortsatt rasjonalisering

Husdyrbruket gjennomgår for tiden en strukturrasjonalisering. Gjennomsnittlig besetningsstørrelse øker raskt, selv om den for de fleste dyreslag fortsatt er langt mindre enn i Europa for øvrig. Produksjonen gjøres stadig mer avhengig av avansert teknisk utstyr som krever en annen type kunnskap hos brukeren. Røkteren i store besetninger vil få redusert tid på å følge med hvert individ. Når forholdet mellom dyr og røkter blir mindre nært, er det desto viktigere at det fysiske miljøet er mest mulig optimalt utformet og at teknikken virker, dersom ikke dyrene skal bli skadelidende. Nye bygg og større enheter kan gjøre det fysisk og økonomisk mulig å legge forholdene til rette for at dyrenes behov ivaretas på en langt bedre måte enn i mange eksisterende, tradisjonelle fjøs. En annen fordel er at større besetninger vil kunne resultere i at det igjen blir flere fulltidsbønder. Dette vil kunne styrke kompetansenivået og medføre et større tilstedeværelse med dyrene.

Det antas at strukturrasjonaliseringen i landbrukssektoren vil fortsette, med en reduksjon av antall gårdsbruk og en økning i besetningsstørrelsen for de som blir igjen. Videre vil det være behov for en fornyelse av driftsbygninger og innredninger som påvirker husdyrmiljøet. Dette kan i dyrevelferdsmessig sammenheng være positivt under forutsetning av at det legges til rette for gode løsninger som ivaretar dyrenes atferdsmessige behov, og ikke bare en ensidig vektlegging av mindre arbeidsintensive driftsopplegg.

Større besetninger, også innen melke- og smågrisproduksjonen, vil imidlertid sette andre krav til utforming av regelverk og tilsyn med dette enn tidligere.

5.2 Reindriftnæringen

Reindriften er en viktig kultur- og tradisjonsbærer for den samiske befolkningen. Næringen som livsform skaper sterk tilhørighet både gjennom etnisitet og identitet.

Samisk reindrift har vært håndtert på ulik måte av det norske storsamfunnet opp gjennom tidene. Næringens utnyttning av utmarksbeiter har vært gjenstand for offentlig regulering siden midten av 1700-tallet. Den første lovregulering av reindriftsrettslige forhold fikk vi ved Lappekodisillen som var et tillegg til Grensetraktaten mellom Norge og Sverige i 1751. Noen styring av reindriften var det knapt snakk om før etter den første grensetegningen mellom Finland og Norge i 1852, da man fikk den første reguleringen av reinbeite ved lov av 7. september 1854. Dagens reindriftslov regulerer så vel forholdet mellom reindriften og omverdenen som den interne styringen av reindriften. Som ved tidligere lovgivning var det imidlertid først og fremst forholdet til omverdenen og andre næringsinteresser som fikk størst oppmerksomhet under lovgivningsarbeidet. Det samme var tilfellet ved endringen av reindriftsloven i 1996. Ved denne lovendringen var det særlig beiteretten på privateid utmark som var gjenstand for debatt. Den samiske kultur er nå anerkjent og samene har fått status som urbefolkning. Konfliktnivået mellom reindriften og andre interessenter er enkelte steder fortsatt høyt.

Inngrep og forstyrrelser innenfor reinbeiteområdene har akselerert de siste tiårene. Dette har ført til varig reduksjon av arealer som reindriften har til rådighet, og til økte forstyrrelser for reinflokkene. Direkte konsekvenser av inngrep og forstyrrende aktivitet kan være permanent tap av det beiteland som nedbygges eller oppdyrkes, samt hindringer i reinens trekk- eller flyttleier. Indirekte konsekvenser kan være midlertidig tap eller redusert bruk av omkringliggende beiteland, merarbeid for reineier og stress for reinen. Totaleffekten av mange små inngrep og forstyrrende aktiviteter er oftest større enn hva summen av de enkelte inngrep skulle tilsi. Dette henger sammen med oppstyking av beiteområdene, som vanskelig lar seg forene med reinens behov for sammenhengende «friområder» og trekkleier. En slik fragmentering av reinbeiteland har vært, og er trolig, en av de alvorligste truslene mot reindriften.

Landet er inndelt i seks reinbeiteområder, Øst-Finnmark, Vest-Finnmark, Troms, Nordland, Nord-Trøndelag og Sør-Trøndelag/Hedmark. Retten til å drive reindrift innenfor disse områdene er eksklusiv for den samiske befolkning. Denne

samiske særretten gjelder ikke utenfor disse områdene. Utenfor de nevnte reinbeiteområdene skal reindriften ikke utøves uten særskilt tillatelse. Slik er det i Nord-Gudbrandsdal og Valdres fire ikke-samiske reindrifter – tamreinlag, som utøver virksomheten på egne eller leide areal.

5.2.1 Politiske mål

Målsetningen for norsk reinsdriftspolitik, som er nedfelt i Stortingsmelding nr. 28 (1991–92), er en økologisk, økonomisk og kulturell bærekraftig reindrift.

På slutten av 1990-tallet kom flere harde vintre i Nord-Norge med store snømengder og/eller tykke isdannelse som gjorde beitene lite tilgjengelige. Dette resulterte i at mange rein sultet i hjel. Det ble satt søkelys på vinterbeitenes tilstand, idet feltregistreringer og satelittkartlegging hadde konkludert med at lavdekket var skadet over store deler av Finnmarksvidda og at forholdene var blitt sterkt forverret de senere årene. Det ble antatt at dette skyldtes overbeiting gjennom flere tiår, men det blir også anført at siste års klimatiske variasjon kan ha påvirket lavdekket og har ført til oftere nedring av beitene.

Det er derfor et politisk mål å redusere reintallet i deler av Finnmark og med det gjenopprette balanse mellom dyretall og beiteressurser. Prosessen for å tilpasse reintallet til beiteressursene er iverksatt både i Øst- og Vest-Finnmark reinbeiteområder.

5.2.2 Antall enheter og dyr

Den samiske reindriften har gjennomgått betydelige endringer de siste tiår. Mens antallet sysselsatte i de andre primærnæringene har gått jevnt nedover, har det motsatte vært tilfelle i reindriften. I 1950 var ca. 1600 personer tilknyttet samisk reindrift. I 1998 hadde antallet utøvere økt til om lag 2800. Årsakene til den sterke økningen i antall personer tilknyttet samisk reindrift er flere. Noe av forklaringen kan være store barnekull etter krigen, få alternative arbeidsplasser, teknologisk utvikling og reindriftsavtalens tilskuddsordninger.

Reintallet økte i samme periode. I Finnmark lå reintallet på ca. 60 000 i 1950, økte til rundt 100 000 på 1960- og 1970-tallet og økte deretter raskt gjennom 1980-årene til en topp på 200 000 dyr i 1989. Reintallet i 2001 var på ca. 108 000 dyr.

Årsakene til utviklingen er flere, men i deler av Finnmark har reintallet vært større enn en del høst-, vinter- og vårbeiter har kunnet tåle, slik at reintallet av den grunn måtte reduseres.

5.2.3 Utvikling og driftsendring

Reindriftsamene tok del i den alminnelige samfunnsutvikling i etterkrigstiden. Den materielle levestandarden økte, og med den kom forventninger om høyere inntekt og mer fritid. Reindriftsfamiliene ble i større grad bofaste. De tok i bruk moderne hjelpemidler som snøscootere og terrenggående barmarkskjøretøyer, noen steder også helikopter, i arbeidet med driving og tilsyn med flokkene. Den moderne driften var mindre arbeidsintensiv, men krevde på samme måte som i landbruket, langt større kapitalinvesteringer. Det trengtes dermed økt inntjening for å fø familien. Det ble etter hvert vanlig med inntekter også utenfor reindriften. På samme måte som i agrart husdyrbruk var det ofte kvinnene som tok lønnet arbeid utenfor driften. Kvinnene deltar derfor mindre aktivt i driften enn tidligere.

5.3 Akvakulturnæringen

Fiskeoppdrettsnæringen har vokst fram etter at dyrevernsloven av 1974 fikk sin utforming. Til tross for at intet annet dyrehold omfatter tilnærmedesvis så mange individer, har svært få av bestemmelsene i dyrevernsloven direkte relevans for fisk i oppdrett.

Rask vekst

Oppdrett av laks og ørret er blitt en økonomisk meget viktig distriktsnæring for Norge. Næringen har hatt en eksponensiell utviklingskurve, og i 2001 ble det produsert mer enn 485 000 tonn laks og ørret, til en eksportverdi på vel 11 mrd. kroner.

I 1973 ble næringen konsesjonspliktig. Produksjonen økte jevnt, men forsiktig gjennom første halvdel av 1980-tallet. Deretter har produksjonen økt kraftig, til tross for noen perioder med stagnasjon, først og fremst grunnet sjukdomsproblemer.

I oppstartfasen av næringen var strukturen preget av familiebedrifter og konsesjonsstørrelsen varierte fra 3000 m³ til 8000 m³. På 1990-tallet ble det gjennom en lovendring adgang til å eie mer enn ett anlegg (konsesjon), og det førte til betydelige strukturendringer i næringen. I dag er næringsstrukturen variert og består av små og mellomstore bedrifter med unntak av noen få store selskaper som har interesser i hele produksjonskjeden. Utviklingen av ny teknologi og struktur har ført til at antall sysselsatte er blitt lavere.

En av årsakene til den raske veksten i næringen er at Norge har gode naturgitte forutsetninger for

å drive sjøoppdrett av fisk. Arter som laks, sjøørret og sjørøye krever mye oksygen og tåler ikke høye sjøtemperaturer. En lang og beskyttet kystlinje gir mange godt egnede lokaliteter.

Det er all grunn til å tro at oppdrettsnæringen vil forbli Norges viktigste animalske produksjon.

Etablering av kunnskap

På 1970-tallet fantes lite etablert kunnskap om oppdrett av laks. Den enkelte utøver vant erfaring gjennom selv å prøve og feile. Næringen vokste raskere enn det utdanningen og etterutdanningen av fagfolk klarte å følge opp. Forskningen var også lenge på etterskudd av utviklingen. Tidlig på 1980-tallet utpekte myndighetene havbruk som ett av flere satsingsområder innen forskning. Næringen bidro også med betydelige midler gjennom egne programmer som «Frisk fisk» og «God fisk». Denne satsingen økte kunnskapsgrunnlaget om oppdrett av laks og ørret betydelig.

Tidvis var sjukdomsproblemene omfattende, og det ble forbrukt meget store mengder antibiotika. På 1980-tallet var sjukdommer som vibriose og furunkulose et stort problem, men de ble tatt under kontroll gjennom vaksinasjon. På slutten av 1980-tallet og frem til midten av 1990-tallet var infeksjøs lakseanemi (ILA) en stor utfordring. I de siste årene har lakselus skapt problemer for fisken, og angrep av denne parasitten har også en velferdsmessig betydning, idet fisken i merdene kan bli plaget.

Det er etablert betydelig forsknings- og erfaringsbasert kunnskap om laksefisk, bl.a. innen behandling av rogn og yngel, fôring, genetikk, immunologi og sjukdom. En rekke forskningsinstitusjoner arbeider aktivt med problemstillinger av betydning for en videre utvikling av oppdrettsnæringen. Dette gjelder også kultivering av nye arter som kveite, piggvar, steinbit, torsk og skjell, samt innfangning og slutfôring av ville arter.

Produksjonsegenskaper som tilvekst og fôrutnyttelse er vesentlig forbedret gjennom avl. På 1990-tallet fikk man ikke minst kontroll med viktige sjukdommer, i første rekke gjennom utvikling av virksomme vaksiner. Dette har fått medisinbruket dramatisk ned.

Fisk og velferd

Kunnskapen om forhold som er relevant for å vurdere velferd hos fisk i oppdrett er fortsatt mangelfull. Laksen viser riktignok i løpet av 30 års oppdrettshistorie tegn på å ha blitt «domestisert»; den er mindre fryktsom overfor mennesker og går mer

i stim. Forskning knyttet til fisk som et levende dyr, dens sanseapparat, evne til å føle frykt, frustrasjon, smerte og andre faktorer som er viktige i dyrevernsammenheng, har ikke vært prioritert. Det er i denne sammenheng viktig å være klar over at man i vår kulturkrets har hatt, og fortsatt har, en annen grunnholdning til fisk enn til høyerestående virveldyr. Fisk er tilpasset et annet element, mangler mimikk og lyd, har et fremmed kroppsspråk og en atferd som ikke direkte vekker vår medfølelse. Det er i dag likevel økende enighet om at dyrevelferd er viktig og bør vektlegges ikke bare av hensyn til forbrukeren, men for fiskens egen skyld.

I en dyrevelferdsmessig sammenheng er det grunn til å peke på mangelen på regelverk for en så stor animalsk produksjon. I løpet av bare 30 år har oppdrettsfisken blitt vårt klart viktigste husdyr, i en produksjon som er preget av en «industriell karakter» der «besetningsstørrelsen» er mye større enn det man finner innenfor agrart husdyrhold i Norge. Dyrevernloven fra 1974 var som nevnt utformet før oppdrettsnæringen hadde fått noen betydning, og lovteksten var derfor ikke utarbeidet med tanke på fiskeoppdrett.

5.4 Familie- og hobbydyr

En undersøkelse i 2001 fra Opinion viser at 758 000 husstander, det vil si 37 % av husstandene i landet, har familiedyr (produksjonsdyr i landbruket er ikke medregnet). Av de spurte som hadde kjæledyr, var det 50 % som holdt katt, 44 % som holdt hund, 8 % som holdt burfugl og 8 % som holdt akvariefisk. 17 % av husstandene har andre arter.

Sosial betydning

Kjæledyrene, eller familiedyrene som de gjerne omtales som, har etter hvert fått en økende sosial betydning i samfunnet, og blir ofte en integrert del av familien. Dette gjelder også i stor grad brukshunder som jakt-, politi- og gjeterhunder. Mange mennesker kan likevel være redde for hunder eller på annen måte bli sjenert av dyrehold i tettbygd strøk. Tendensen de siste årene er likevel en større aksept for familiedyrenes sosiale betydning. Det er ikke bare barn som blir følelsesmessig involvert i familiens dyr. Svært ofte knytter også voksne personer sterke emosjonelle bånd til sine dyr. En rekke nyere undersøkelser viser dessuten entydig at familiedyr bidrar positivt til eiernes fysiske og psykiske helse. Det er ikke funnet vesentlige forskjeller mellom de ulike artene når det gjelder den gunstige helseeffekten. Undersøkelser synes å

vide at barn som vokser opp med dyr senere har lettere for å vise omtanke for andre mennesker.

Dyr kan benyttes i en rekke terapiformer, blant annet overfor psykisk utviklingshemmede, i eldreomsorg og ved rehabilitering av narkomane. Det siste 10–15 årene har imidlertid dyrehold hos ressursvake sosialkasser og rusmiddelbrukere medført et økende dyrevernproblem. Personer som ikke klarer å ta vare på seg selv, er ofte ikke i stand til alene å ta ansvar for et dyr. Dyrevernnemndene og -myndighetene oppfatter det som et vesentlig problem at sosialetaten ikke tar større ansvar og sier ifra for å sikre dyreholdet i slike sammenhenger.

Nye arter

I nyere tid har antallet arter som holdes som familiedyr økt. Man kjøper ikke lenger bare undulat eller marsvin, men ilder, ørkenrotter, chinchilla og store papegøyer. Etterspørselen etter nye arter og raser viser at det kanskje ikke bare eksisterer et behov for å ha dyr, men at det er ekstra gjevt å eie noe uvanlig. Norges nåværende forbud mot hold av eksotiske krypdyr og pattedyr begrenser veksten i denne sektoren, men man antar at det finnes en rekke ulovlig importerte dyr. Undersøkelsen fra Opinion estimerer antallet krypdyr til 11 000, mens antallet lovlig registrerte dyr i denne gruppen ligger på knapt 1 000. Zoohandlere anslo nylig tallet til nærmere 100 000, ut fra omsetningen av utstyr og artikler beregnet på slike dyr. Når det gjelder «nye» og sjeldne arter, er kunnskapen ofte begrenset både hos forhandlere, eiere og veterinærer. Utilstrekkelig kunnskap om den enkelte arts behov for sosialt og fysisk miljø, næringskrav, sjukdomstegn og sjukdomsbehandling kan utilsiktet sette dyrets velferd i fare.

Utbredelse

Av de 37 % av husstandene i Norge som har familiedyr, er over halvparten barnefamilier. Sannsynligheten for å ha dyr øker også med antall personer i husstanden. I husstander med tre til fire personer har 56 % dyr og i husstander med fem eller flere personer har 63 % dyr. 40 % av norske husstander består kun av en person.

Hund og katt er også de vanligste familiedyrene i resten av Europa. I EU er antallet hunder og katter beregnet til mer enn 100 millioner.

5.5 Hest

Endringer i antall og bruksområder

Hestens hovedoppgave har i løpet av 50 år endret karakter fra å være en nødvendig trekraft i jord- og skogbruket til å bli en «idrettsatlet i underholdningsbransjen». Med mekaniseringen i landbruket falt antallet hester fra omkring 200 000 etter krigen til et bunnivå på 15 000 på begynnelsen av 1980-tallet. Siden har hestetallet økt jevnt, men da først og fremst innenfor bruksområder knyttet til sport og fritidsbruk. Tiårene med et svært lavt hestetall og deretter framvekst av en ny gruppe hesteeiere førte til et brudd i overføringen av tradisjoner og kunnskap. Det ble også, og er fortsatt, mangel på fagfolk som hovslagere og salmakere.

Norsk hestesenter anslår at det i dag finnes 40–45 000 hester og ponnier. Blant disse er det flest travhester (vel 18 000). Et annet viktig bruksområde er ulike former for fritidsridning og turisme/ferie, et område som antas å ha et betydelig vekstpotensiale. Dessuten benyttes et økende antall hester i helsesammenheng, i forbindelse med rusmiddelomsorg, psykiatri, barnevern, ridning for funksjonshemmede m.m.

I trav- og galoppssport er prestasjonene gjenstand for veddemål i totalisatorspill. Krav til prestasjoner går opp mot det maksimale av hva dyrene kan yte.

Bruken av hest i landbruket er meget beskjeden. 0,5–1 % av den totale tømmermengde kjøres fram med hest, noe som tilsvarer ca. 40 årsverk.



Figur 5.4 Bruken av hest i landbruket er i dag meget beskjeden.

Foto: Tore Wuttudal/NN/Samfoto.

Raser

De nye bruksområdene satte andre krav til hestens egenskaper enn før. I tillegg til de nasjonale hesterasene dødehest og kaldblodstraver, fjordhest og nordlandshest/lyngshest er det derfor importert en rekke utenlandske heste- og ponniraser. Varmblodstraveren er tallmessig den klart viktigste blant disse, mens islandshesten har fått stor utbredelse innen fritidsbruk og turisme.

5.6 Øvrige endringer i samfunnsutviklingen av betydning for dyrehold

5.6.1 Internasjonalisering

Handelspolitikken har stor indirekte betydning på norsk husdyrhold. Landbruket var lenge en sterkt skjermet næring i Norge. Det var i utgangspunktet forbudt å importere dyr og animalske produkter. Begrunnelsen for dette var i første rekke hensynet til smitterisiko for dyr og mennesker. Det fantes dessuten kvotebestemmelser som skulle beskytte norsk produksjon fra utenlandsk konkurranse i deler av året. Internasjonale avtaler som WTO og EØS har gjort det nødvendig å bygge ned grensene og åpne for import. Hovedregelen er dermed snudd, import er i utgangspunktet nå tillatt. Det settes likevel betingelser for importen. Import kan nektes fra land og regioner med dårligere helsestatus for gitte sykdommer. Grensen kan også stenges i krisesituasjoner, for eksempel slik det ble gjort ved utbruddet av munn- og klauvsjuka i England.

Det kan inntil videre pålegges toll på importerte varer. Norges relativt høye tollsatser er en vesentlig årsak til at innenlandske landbruksprodukter fortsatt har en meget god beskyttelse. Alle varer fra såkalte MUL-land har toll- og kvotefri markedsadgang. Import av strutsekjøtt fra MUL-land førte til at lønnsomheten ved oppdrett av struts i Norge ble påvirket.

I de pågående WTO-forhandlingene er importvern og tollsatser et forhandlingstema. Utviklingen går i retning av mer frihandel med landbruksprodukter, men det er uvisst hvor langt denne utviklingen vil gå.

Norge har fortsatt relativt høye statlige overføringer til landbruket sammenliknet med de fleste andre land. De offentlige tilskudd er imidlertid redusert mye de siste årene. Fokus på billigere produkter, kombinert med en reduksjon i de offentlige tilskudd, gjør det til en utfordring å unngå en omlegging og kostnadsjakt som går ut over den

svakeste part, husdyrene, slik man har sett det i forbindelse med industrialiseringen av husdyrbruket i mange land i Europa og USA. Her førte økt konkurranse og effektivisering til fallende priser på landbruksprodukter, hvilket i sin tur medførte behov for ytterligere effektiviseringstiltak. Effektiviseringen gikk bl.a. ut på økt dyretetthet, hvilket resulterte i atferds- og sykdomsproblemer hos dyrene. Problemene ble løst med halekupering på gris, nebbkutting hos høns og antibiotikatilsetning i dyrefôr. Effektiviseringen gikk også ut på å endre dyrematerialet, hvilket førte til kjøttproduksjon på storferaser som belgisk blå, som er avhengig av keisersnitt ved forløsningen, og hurtigvoksende slaktekyllinger der majoriteten av dyrene får beinproblemer. Noen tok også i bruk hormontilskudd for lovlig (USA) eller ulovlig (EU) å øke dyrenes melkeytelse eller kjøttfylde. Kugalskap og spredningen av munn- og klauvsjuka har fått ansvarlige politikere i EU til å etterlyse en kvalitativt ny landbrukspolitikk som tar utgangspunkt i biologi og ikke i økonomi. Det er mulig at industrilandbruket dermed har nådd sin foreløpige topp i Europa, og at miljøhensyn og dyrevelferd vil telle mer enn lave produktpriser i framtida. Dette vil i så fall kunne få ringvirkninger også for norsk husdyrproduksjon.

Med WTO åpnes det nå for frihandel med land som mangler lovgivning på dyrevernområdet. Dyrevern er så langt intet tema i internasjonal handelspolitikk, selv om det nylig har vært forsøk fra EU på å bringe dyrevern inn i WTO-forhandlingene.

Internasjonaliseringen fører dermed til nye problemstillinger når det gjelder regelverket på dyrevelferd. Et strengt nasjonalt lovverk, eller EØS-regelverk, som beskytter husdyr kan bidra til økte produksjonsomkostninger som dermed fører til en konkurranseulempe i forhold til produkter fra land som har en langt lavere standard på sitt husdyrhold. I sin ytterste konsekvens kan den nasjonale produksjonen bli lagt ned og erstattet av importvarer produsert under forhold som er langt verre. Dokumentert god dyrevelferd kan likevel være et konkurransefortrinn, i alle fall i deler av markedet, slik man bl.a. har sett det i England med merkesystemet «Freedom Food». Noe av omleggingen i dansk svineproduksjon skjedde blant annet etter krav fra det viktige engelske eksportmarkedet.

Regelverk for handel med dyr og dyreprodukter

Fram til begynnelsen av 1990-tallet hadde Norge et meget strengt og gjennomarbeidet forbud mot innførsel av levende dyr og smitteførende varer, slik som kjøtt, melkeprodukter, huder og levende fisk

til oppdrett. Landenes dyrehelsemessige sjukdomsstatus ble vurdert grundig før tillatelse ble gitt.

Innførsel av levende produksjonsdyr forekom meget sjelden, og fra bare utvalgte eksportland. Bare noen få land ble godkjent for eksport av kjøtt- og melkevarer.

Ved innførsel av hund og katt ble dyr fra land der rabies forekom satt i karantene i fire måneder.

All innførsel av eksotiske dyr, unntatt fugler, er siden 1977 forbudt gjennom en egen forskrift. Kun innførsel av skilpadder til personer med allergi har vært tillatt.

EØS-avtalen

Gjennom EØS-avtalen ble det gitt åpning for friere handel med dyr og dyreprodukter mellom landene som avtalen omfatter. I avtalen som ble gjort gjeldende fra 1994 ble grensekontrollen avvirket og regelverket harmonisert. Avtalen omfattet ikke småfe.

Etter revidert EØS-avtale fra 1999 omfatter avtalen alle aktuelle dyreslag. Norge har fått status som EUs ytre grense mot tredjeland. EUs direktiver er implementert i nasjonalt regelverk, og det er blitt satt i verk omfattende overvåkningsprogrammer for sjukdomskontroll hos dyr i Norge. Det er grunn til å tro at nasjonale overvåknings- og kontrollprogrammer har bidratt til helsemessig sikring av import samt holdt importvolumet av dyr på et lavt nivå

Dyrevelferd og internasjonale avtaler (Europarådet, EU, OIE og WTO)

Arbeid med forvaltning av dyrevelferd foregår i ulike internasjonale fora. I tillegg er det etter hvert et ganske omfattende forskningsarbeid innen etologi (atferdslære) og dyrevelferd som foregår og hvor internasjonalt samarbeid er meget viktig.

Det vises for øvrig til kapittel 8 om internasjonale forpliktelser.

5.6.2 Effektivisering og kostnadsreduksjon

Holdningen hos forbrukerne synes å ha endret seg de siste tiårene. Tidligere var forbrukerne opptatt av varens pris innenfor et minimumskrav av kvalitet. Velferd for dyrene i produksjonen ble tillagt liten vekt. Folk var av den oppfatning at produksjonsdyrene hadde det rimelig bra, og at myndighetene førte et tilstrekkelig tilsyn.

Nå er det grunn til å anta at forbrukerne i stadig større grad vil være opptatt av kvalitet. Dette setter

fokus på en effektiv og sikker produksjon, der et faglig og etisk forsvarlig dyrehold inngår.

Internasjonalt er enhetene ofte blitt langt større enn det vi finner i Norge. I tillegg er klimaet slik at en rekke land som konkurrerer med norske varer har vesentlig lavere kostnader til driftsbygninger. I en del produksjonsformer inngår tiltak som er forbudt i Norge, slik som nebbtrimming av verpehøner, kjøttproduksjon på kjøttferasen belgisk blå, tvangsføring for gåseleverproduksjon osv. Dette er en utfordring for norsk produksjon og forbruk.

Nasjonalt prispress – husdyrbrukerens dilemma

Nye og strengere regelverk på dyrevernområdet skal verne dyrene mot uheldige utslag av effektiviseringen, men kan utvilsomt innebære en økonomisk belastning for brukeren. Kostnadene i forbindelse med ombygging for å tilfredsstille forskriften om hold av storfe og gris ble beregnet til 1,3 mrd. kroner bare for svineprodusentene, som måtte bygge om til løsdrift. I 1991 lå prisen på svinekjøtt til produsent på vel 27 kroner per kg, mens den siden har falt jevnt og i 2000 lå nede på 18 kroner per kg. Selv om kraftfôrprisen i samme periode gikk ned fra 3,80 kroner til 2,60 kroner per kg, ble inntjeningssevnen svekket. I de siste 10 år er antallet svineprodusenter halvert.

Offentlige bestemmelser og produksjonsregulerende forordninger, som kvoteordninger for melk, har satt grenser for husdyrbrukerens inntjeningsmulighet. Endrete forutsetninger for bruk av beiteressurser i utmark har betydning. Først og fremst har de voksende rovdyrbestandene skapt store problemer for beitedrift i mange områder. Et flertall av befolkningen ønsker nærvær av store rovdyr i Norge og forventer at eierne passer bedre på dyrene sine. Utgifter forbundet med tapsforebyggende tiltak blir bare i noen grad dekket av det offentlige.

Husdyrbrukerne har på denne måten havnet i en klemme mellom nye forskriftskrav og forventninger fra samfunnet om et etisk forsvarlig dyrestell på den ene siden, og krav om effektivisering og billigere mat på den annen side. Disse hensyn står tilsynelatende i strid med hverandre, og konflikten kan synes vanskelig å løse tilfredsstillende. Trolig finnes det vilje blant forbrukerne til å betale mer for produkter der god dyrevelferd kan garanteres, men dette krever både informasjon, dokumentasjon og merking. Selv om forbrukernes valg er komplisert og mange hensyn teller med, synes flertallet av befolkningen fortsatt å være mye opptatt av pris i praktisk handling.

Slakteristruktur

Med overgangen til en mer spesialisert husdyrproduksjon og pengeøkonomi forsvant bygdeslakteren. I stedet for at slakteren reiste rundt, ble dyrene sendt til et stasjonært slakteri. På 1970- og 1980-tallet fantes det fortsatt mange små og litt større slakterier, spredt over hele landet. Med økende offentlige krav begrunnet i hygiene, og ikke minst samordning av regelverket over landegrensene (EØS-avtalen), begynte en sterk strukturrasjonalisering. De fleste små slakteriene forsvant, i motsetning til hva som var tilfelle i for eksempel Tyskland. I mange EU-land er det tradisjon for små slaktebutikker som finnes nærmest i enhver landsby. Disse slakter små kvanta fra nærliggende gårdsbruk, og kjøttet blir omsatt ferskt fra butikken. Det er utformet et eget EØS-regelverk tilpasset denne virksomheten, som er mindre strengt enn for ordinære slakterier. De små slakteriene i Norge var for store til å komme inn under regelverket for denne type slaktebutikker. Investeringer som måtte til for å oppgradere et lite slakteri til full EØS-standard ble ikke økonomisk regningsvarende.

Samtidig som en lang rekke små slakterier ble lagt ned, bygget kjøttssamvirket opp noen nye, etter norsk standard store slakterier. Krav om atskilte slaktelinjer for ulike dyreslag førte dessuten til en spesialisering blant de mellomstore slakteriene, og mange slakterier kan nå bare ta i mot en eller et par husdyrarter. Også innen reindriften, der dyrene tradisjonelt ble slaktet i felt, ble det bygget et stort anlegg i Kautokeino, basert på inntransport av rein fra hele Finnmark.

Rasjonaliseringen fortsetter. Innen kjøttssamvirket foreslås det å redusere antall slakteanlegg som tar i mot storfe fra 24 til 18, gris fra 16 til 13 og småfe fra 21 til 15. Offentlige hygienekrav, effektivisering og kostnadsjakt kombinert med ordninger som favoriserer transport av levende dyr framfor kjøtt, har bidratt til denne utviklingen. Enkelte slakteribedrifter har hatt et tilbud til medlemmene at dyr som skal slaktes og som av forskjellige grunner ikke er egnet for transport, blir slaktet og delvis slaktebehandlet på gården. Nødslakteordningen har stort sett omfattet storfe, og har variert en del fra bedrift til bedrift. Enkelte steder har ordningen også omfattet purker og slaktegris. Sett fra et velferdssynspunkt er en fungerende nødslakteordning av vesentlig betydning, men ordningen er kostbar for bedriftene.

Transporttid

Konsekvensen av færre slakterier er at transporttiden har gått vesentlig opp. Selv om Norge fortsatt har et stort antall slakterier sammenliknet med mange andre land, gjør ferger og store avstander med til dels dårlig veistandard at transporttiden likevel blir lang. På begynnelsen av 1990-tallet ble det vurdert slik at innføring av maksimale transporttider for slaktedyr var unødvendig. Nå er det krav om maksimalt åtte timer for slaktedyr, men med mulighet for dispensasjon på inntil 11 timer i enkelte områder i Nord-Norge. For fjørfe som skal sendes til slakt er det en maksimaltid på 12 timer. I områder der transporttiden ligger på grensen av det tillatte, kan krav om maksimaltid føre til oppdrevet tempo ved driving og lasting og dermed økt stress for dyrene. Flere slaktedyr enn før kommer nå fram til slakteriet på kveldstid, og må stalles opp til dagen etter.

For å redusere stressbelastningen for slaktedyr har det vært enkelte forsøk på å etablere gårdsslakterier og mobile slakterier. Disse har imidlertid møtt vanskeligheter i forhold til offentlig bestemmelser. For tiden finnes bare ett godkjent mobil slakteri, som slakter rein. Det søkes etter løsninger for småskala slaktning og lokal foredling.

5.6.3 Samfunnets syn på natur og miljø

I etterkrigstiden var befolkningen ganske ensidig opptatt av økonomisk vekst, og temming av naturkrefter gjennom naturinngrep som for eksempel vannkraftutbygging møtte få motforestillinger. Selv om det tidlig ble opprettet noen nasjonalparker, fikk bevisstheten omkring viktigheten av å bevare naturen først større tilslutning i befolkningen utover 1970-tallet. Det gjaldt vern av arter (fredningsbestemmelser) og områder (sammenhengende større arealer eller små, særlig viktige biotoper) samt beskyttelse mot utslipp fra industri og annen menneskelig aktivitet. Oppmerksomhet omkring natur- og miljøvern fikk først konkret betydning for landbruket gjennom krav til tette gjødselkjellere og begrensninger i spredning av husdyrgjødsel. Det var også en viss konflikt i forbindelse med oppdyrking av myr- og våtmarksområder, som ofte er viktige for fuglelivet. Etter hvert som de store rovdyrene har begynt å reetablere seg i Norge, har konflikten med sauehold og rein-driftsnæring økt.

Beitedrift og rovvilt

I Norge har de enorme beiteressursene i utmark alltid vært benyttet av husdyr, og mesteparten av norsk natur er preget av beitekultur. I tidligere tider ble husdyrene fulgt av gjeter på dagtid og gjerne holdt inne i hus eller kve om natten. Det var ofte barn som ble satt til å gjete buskapen. Gjetingen sikret jevnt tilsyn med dyrene og beskyttet mot angrep fra rovdyr. Det var offentlig skuddpremie på rovvilt, som ble sett på som skadedyr. Etter at de store rovdirene i stor grad var utryddet, utviklet det seg på 1900-tallet en driftsform med å slippe husdyr på beite i utmark uten kontinuerlig tilsyn.

Ny rovviltpolitikk

De store rovdirene var allerede fra 1930-tallet blitt meget sjeldne i norsk fauna, med unntak fra et midlertidig oppsving de første årene etter krigen. Etter hvert fikk et mer økologisk natursyn innpass i befolkningen, der også rovdyr skulle ha sin plass. Det ble et mål å bevare naturens artsmangfold. Ulven ble totalfredet i 1972 og bjørnen i 1974. Helt siden moderne miljøvernarbeid begynte å skyte fart på begynnelsen av 1970-tallet, har norske viltmyndigheter lagt vekt på å bevare hele vår fauna, der også rovvilt inngår som en naturlig del. Miljøvernmyndighetenes arbeid med rovvilt bygger på miljøvernlovverket, internasjonale avtaler og de retningslinjer Stortinget har gitt ved ulike anledninger. Stortinget behandlet stortingsmeldinger om rovviltforvaltningen i 1992 og 1997. I norsk rovviltforvaltning er det et mål at vi skal ha levedyktige bestander av alle de fire store rovviltartene som finnes i Norge, det vil si bjørn, jerv, ulv og gaupe. Det er også i tråd med internasjonale avtaler som er opprettet for å bevare det biologiske mangfoldet, og som Norge har sluttet seg til.

Tap av sau

Et visst tap av dyr på utmarksbeite har vært akseptert som uunngåelig, bl.a. på grunn av sjukdom og ulykker. I noen områder av landet var tapene likevel større enn andre steder. Mens tapet for sau og lam i Hedmark lå på 2–3 %, lå gjennomsnittstapet andre steder på det dobbelte. Bratt og ulendt terreng, myrer, giftige beiteplanter og flåttbårne sjukdommer forklarer noe av forskjellen. På hele 1980-tallet ble tapene på utmarksbeite redusert, blant annet fordi man fikk økt fokus på forebyggende tiltak og et samordnet og bedre tilsyn gjennom ordningen «Organisert beitebruk».

Etter at bestandene av store rovdyr økte etter fredning på 1970-tallet, økte også tapstallene. I 1990 ble det ytt erstatning for 5700 sau/lam som drept av rovdyr (dette tallet inkluderer ikke sau drept av gaupe). To år senere var antallet fordoblet, og i år 2000 ble 32 000 dyr erstattet som drept av gaupe, jerv, bjørn, ulv og kongeørn, mens det ble søkt om erstatning for vel 50 000 dyr. Fra 1990 til 2000 økte antallet sau og lam på utmarksbeite med knapt 10 % til 2,2 millioner. I samme periode økte det totale tapet med 60 % til vel 131 000 i 1996 (6 % av antall beitedyr sluppet i utmark), og antallet dyr erstattet som drept av rovvilt ble seksdoblet. Antallet dyr erstattet som drept av rovvilt utgjør noe under 1,5 % av antall beitedyr sluppet i utmark. Andelen av totaltapet som ble erstattet pga. rovdyr var 7 % i 1990, og 27 % i 2000. I de mest rovdyrutsatte områdene viser undersøkelser at rovvilt kan forårsake inntil 60 – 80 % av totaltapet, og enkelte besetninger kan miste en stor andel av dyrene på kort tid. Angrep fra rovvilt er ofte forbundet med stor dramatik, i det mange dyr kan bli stygt skadd eller drept i løpet av kort tid. Foruten frykt og lidelse hos husdyrene, kan dette ofte være en stor psykisk påkjenning for eieren. Det har vist seg vanskelig å finne enkle forebyggende tiltak som er effektive. Det har i de senere årene blitt foretatt utprøving av systemer i større skala med flytting av

Tabell 5.1 Tapsstatistikk for sau og lam på utmarksbeite 1984 – 2001

Dyr på utmarksbeite	1984	1986	1992	1996	2000	2001
Antall sau og lam	2 100 448	1 934 205	2 123 288	2 234 753	2 010 410	2 036 494
Totaltap (beregnet)	94 730	76 075	96 997	131 033	115 872	117 281
Tapsprosent beregnet	4,5	3,9	4,6	5,9	5,8	5,8
Erstattet sau og lam pga. fred. rovvilt	–	–	10 938	23 416	32 036	29 891

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Direktoratet for naturforvaltning og Organisert beitebruk.

beitedyr, gjeting, vokterhunder og gjerding med elektriske gjerder for å forebygge rovviltskader. En del tiltak har vist seg å være lovende med hensyn på å hindre tap. Deltakelse i slike forebyggende tiltak er basert på frivillig tilslutning fra enkeltbrukere.

Oppmerksomheten omkring rovdyrskadene har også ført til økt oppmerksomhet omkring tap av andre årsaker. De langt fleste beitedyrene, i underkant av 100 000 sau/lam, forsvinner på utmarksbeite av presumptivt andre årsaker enn de store rovdirene. I noen områder på Møre har taptallene vært oppe i 30 % på grunn av forgiftning med romeplanten (alveld). Det er uvisst om vekstforholdene for rome har blitt bedre eller om giftigheten har økt. Langs kysten av Sør-Norge har sjukdommer som overføres med flått, først og fremst sjodogg, gitt betydelige tap.

Tap av tamrein

Innen reindriften har man sett tilsvarende økning i tapene som tilskrives rovvilt (jerv, gaupe og kongeørn). Erstatningsutbetalingene ble revidert og utbetalingene ble mer enn femdoblet fra 1991 til 1997. Det totale tapet av rein på beite er meget høyt. I årene 1996 til 2000 var det gjennomsnittlige tapet i Nord-Norge ca. 40 % for kalver og 12 % for voksne dyr. Rovvilt regnes av utøverne som klart viktigste tapsårsak både hos kalv og voksne dyr med 40–80 % av totaltapet, avhengig av region. I Vest-Finnmark utgjorde rovdyr tapet i 1997–98 like mange kilo kjøtt som det som ble levert til slakteri. På grunn av dårlig kondisjon hos reinen etter flere vintre med vanskelige beiteforhold og sterkt svekkede reinflokker, har de totale tapene vært store. For øvrig svinger tapene mye fra år til år. Nedbør og temperatursvingninger som gir islag i snødekket, kan år om annet gjøre vinterbeitet periodevis utilgjengelig i store områder. I nyere tid har det vært relativt mange slike vintre med ustabil vær.

Et annet forhold av stor direkte betydning for reindriften er befolkningens endrede fritidsvaner. Hyttebygging, friluftsliv og jakt har gitt økt ferdsel i reinens beiteområder. Dette uroer dyrene og reduserer dermed kvaliteten av beitet.

Naturverninteresser og fiskeoppdrett

Hensynet til natur- og miljøvern har medført kritisk søkelys på og nye krav til havbruksnæringen. Sjøanlegg i fjordarmer og andre lokaliteter med lav vanngjennomstrømming har gitt lokal forurensning. Bruken av medisinfor med antibiotika var i en periode på 1980-tallet omfattende på grunn av store

sjukdomsproblemer. Dette ga bekymringer for konsekvenser av medisinrester under anleggene, både for smådyr i bunnfaunaen og for beitende villfisk. Bruken av kjemiske midler til impregnering av nøter og til behandling av oppdrettsfisk mot lakselus har vært omfattende.

Lakselus er vanlig i oppdrettsanlegg og smitter til villfisk. Lakselus er antatt å være en medvirkende årsak til nedgangen i bestandene av vill laks. Andre sjukdommer hos oppdrettsfisk kan også smitte villfisk. Dette har blant annet ført til strid om konsesjoner gitt i nærheten av lakseførende elver.

De senere år har det vært stor bekymring for mulige konsekvenser som det store antallet rømt oppdrettsfisk (anslått til 400 000 i 1999) kan få på de ville stammene. Det er vist at rømt oppdrettsfisk ofte har en avvikende gyteatferd og kan ødelegge villfiskens gytegroper. Det er også en viss frykt for kryssning mellom oppdrettslaks og villaks, såkalt genetisk interaksjon i ville laksestammer, som anses som unike i det de er genetisk tilpasset sin elv.

5.6.4 Veilednings- og veterinærtjenester

Veterinær oppgavene endres

Veterinærutdanningen på 1960- og 1970-tallet tok sikte på å utdanne veterinærer som primært skulle arbeide med produksjonsdyr i landbruket, i noen grad også hest og hund. I samme periode ble også veterinærdekningen rimelig god over hele landet. Den landsomfattende offentlige distriktsveterinærordningen var en viktig del av dette. Distriktsveterinæren hadde offentlige oppgaver, som blant annet omfattet opplysning og rådgivning om sjukdomsforebyggende tiltak og dyrevern, og i tillegg drev vedkommende klinisk praksis. Tilskuddsordninger til skyssutgifter og generelt brukbar økonomi i landbruket gjorde at veterinær kunne tilkalles til både gris og småfe, selv om gården lå langt unna, og uten at kostnadene ble avskrekkende. Samme dyrlege behandlet alle slags dyr, enten det gjaldt hest, sau, katt eller laks. Etter hvert som kunnskapsmengden øker, er det vanskelig for veterinæren å holde seg tilstrekkelig oppdatert om den siste utviklingen innen alle felt, og mange steder er kundegrunnlaget stort nok til at veterinærene kan foreta en arbeidsdeling seg imellom. Kundene etterspør også mer spesialiserte og avanserte tjenester. Man har derfor fått veterinærer som i hovedsak arbeider innen enten fiskeoppdrett, smådyrmedisin, sportshest eller landbrukets produksjonsdyr. Det er etablert en formell spesialistutdanning for veterinærer.

Distriktsveterinærordningen er under omlegging. Distriktsveterinærene blir nå offentlige forvaltere på heltid med ansvar for tilsyn og veiledning.

Andre yrkesgrupper

En rekke forandringer innenfor veiledningsapparatet har betydning for rammebetingelsene i husdyrbruket. Produsentorganisasjoner som TINE Norske Meierier og Norsk Kjøtt tilbød tidligere gratis veiledning som var kollektivt finansiert over melkeprisen. Først og fremst koster gode råd nå penger, der de tidligere var gratis. Næringen konsentrerer seg ikke i like stor grad om å hjelpe de dårligste produsentene, men tar sikte på mellomskiktet, som i tillegg til å ha et forbedringspotensiale ofte både har motivasjon og evne til å gjennomføre endringer. Mange ansatte i veiledningstjenesten har blitt revisorer i KSL-systemet (system for kvalitets sikring i landbruket). De kommunale landbrukskontorene deltar etter hvert lite i veiledningstjenesten, men har fortsatt oppgaver innen tilskuddsordningene.

Tilbudet av private konsulenter som driver veiledning har økt.

Det er etablert en egen utdanning for fiskehelsetibiologer, som arbeider innen oppdrettsnæringen. Utdanningen gir en biologisk universitetsutdanning med et medisinsk/veterinært tilsnitt. Gruppen har så langt ikke fått selvstendig rett til å rekvirere legemidler til fisk.

Innenfor alternativ medisin på dyr har det kommet en del utøvere de siste tiårene. Disse personene kan ha svært ulik bakgrunn, fra veterinærer og personer med medisinsk grunnutdanning til fullt ut selv lærte. Det finnes per i dag ingen krav til eller kontroll av deres faglige kunnskap. De arbeider særlig med sportshest og familiedyr. Homøopatiske midler er etter hvert også brukt til produksjonsdyr, særlig hos produsenter som driver økologisk.

Forsikring

Forsikringsordningene påvirker etterspørselen etter veterinærbehandling. Produksjonsdyr er sjelden individuelt forsikret, og dersom det tegnes forsikring er dette gjerne en ren livsforsikring som ikke dekker veterinærbehandling. For hund og hest er det vanlig å tegne individuell forsikring. Store operasjoner er ofte så kostbare at alternativet for noen eiere vil være avliving om dyret ikke er forsikret eller den aktuelle tilstanden/behandlingen ikke dekkes av forsikringen.

Redusert forsikringspremie ved brannsikrings tiltak i husdyrbygninger stimulerer bønder til å installere varslingsanlegg.

I fiskeoppdrett kan forsikringsvilkår føre til at sjuk fisk ikke blir avlivet. Dersom fisken ikke kan slaktes og behandling anses som fåfengt, kan det få konsekvenser for fiskens velferd. Om den avlives av dyrevernmessige årsaker, gjelder ikke forsikringen.

5.6.5 Utviklingen og konsekvenser for de enkelte grupper dyr

Samfunnsutviklingen, med urbanisering av befolkningen og en mer kostnadseffektiv husdyrproduksjon, har bidratt til endringer i synet på og behandlingstilbudene til både produksjonsdyr, familie- og sportsdyr.

Produksjonsdyr

I husdyrproduksjonen har verdien av det enkelte dyr blitt redusert. Det moderne husdyrholdet har ikke råd til å la et dyr være sjukt eller gjennomgå en lengre rekonvalesensperiode der produksjons evnen er nedsatt. Man tilstreber derfor å utrangere dyrene før den alder da risikoen for sjukdommer erfaringsmessig øker, og man foretrekker å slakte et dyr som har fått en skade i stedet for å sette i gang en langvarig behandling. Det har blitt relativt sjelden at veterinærer i landpraksis opererer produksjonsdyr. Husdyreier må alltid vurdere kostnadene til selve behandlingen og utsiktene til restitusjon i forhold til det som er driftsøkonomisk forsvarlig. Refusjonsordningen, som skulle utjevne og redusere bondens kostnader til veterinærens reise, har de siste årene blitt svekket. Dette har ført til at terskelen for å tilkalle dyrlege er blitt høyere, og at det for enkelte dyreslag ikke anses som regningssvarende. Innsatsen legges i stedet på det forebyggende arbeidet ved å redusere kjente risikofaktorer. En søker å unngå at sjukdom og skade oppstår. Dette kan for eksempel være bedre fôr og fôringsrutiner, bedre ventilasjon, god hygiene, vaksiner, bedre melkingsanlegg, et mer optimalt nærmiljø for dyret og avl for mer robuste dyr. Tilsvarende gjelder i enda større grad for fjørfe- og fiskeoppdrett – her betyr enkeltindivid lite, det er anlegget, «besetningen», som er målet for arbeidet.

Krav om MRL-verdier (MRL – Maximum residue level) for legemidler til matproduserende dyr har ført til at noen viktige preparater ikke lenger kan benyttes. Oftest skyldes dette at legemiddelprodusenten ikke ser det regningssvarende å fram-

skaffe den omfattende dokumentasjon som er nødvendig for alle arter. Lokalbedøvelse og det beroligende middelet xylazin til ku har eksempelvis fått en betydelig forlengelse av tilbakeholdelsestiden, fordi nødvendig dokumentasjon mangler for angjeldende art. Dette kan medføre at veterinæren blir mer tilbakeholden med å bruke slike midler dersom det ikke er absolutt påkrevet.

Familiedyr

Hos familiedyrene har utviklingen gått i motsatt retning. Den generelle velstandsutviklingen har gitt folk flest mer penger å rutte med, og de er i økende grad villige til å bruke penger på kjæledyret sitt. Dette gjelder også dyr med lav innkjøpspris, som for eksempel katt og kanin.

Den rivende medisinske utviklingen har ringvirkninger også i veterinærmedisinen. Langt flere tilstander enn før lar seg både diagnostisere og behandle. Dyreeiere etterspør og veterinærer tilbyr nye behandlingsformer, også livslang medisinering av kronisk sjuke dyr. Problemstillingen for veterinær, og for eier, er snarere å sette etiske grenser for når dyret heller bør avlives framfor å begynne eller fortsette en behandling.

Hest

Hesten står i en mellomstilling mellom familiedyr og produksjonsdyr. Den er på den ene siden et bruksdyr, som har sin verdi knyttet opp mot rollen som løpshest eller fritidshest. På den annen side er eieren gjerne følelsesmessig knyttet til hesten sin som individ. Det kommer derfor inn andre elementer enn de rent økonomiske. Hesteeieren vil, som hundeeieren, være villig til å bruke mer penger på en behandling enn det hesten rent økonomisk er verdt. Likevel er de færreste villige til å ende opp med en hest med nedsatt bruksverdi. Slakting er derfor alltid et alternativ.

Med utviklingen innen moderne hestesport har det kommet utøvere som praktiserer ulike former for alternativ behandling. Det dyrevernmessige aspektet ved ulike behandlingsformer er ikke utredet.

Øvrig utvikling

Man forventer at havbruksnæringen fortsatt vil øke i betydning og omfang ved at blant annet nye arter fisk og andre sjødyr tas i kultur.

Går utviklingen som i Europa for øvrig, vil andelen økologisk dyrkede produkter øke, samt også utbudet av lokalt foredlete matvarer. Fra

næringsmiddelsiden ytres bekymringer for konsekvensen av løsdrift (der husdyrene lettere kommer i kontakt med avføring) og utedrift (der husdyrene kommer i kontakt med smittestoffer i den ville fauna) i kombinasjon med større besetninger. Det fremholdes at risikoen vil øke for at infeksjonssjukdommer av stor betydning for folke- og dyrehelsen, og som vi i dag er forskånet for, vil kunne etablere seg i besetningene.

5.7 Holdning til dyrehold, risikodyrehold og dyretragedier

Husdyrproduksjon har for mange produsenters vedkommende blitt et enmannsyrke. Dermed hviler alt daglig ansvar for dyreholdet på en person. Erfaring viser at i enkelte tilfeller, der det oppstår problemer av en eller annen art hos vedkommende røkter eller eier, kan det føre til at oppfølgingen med daglig stell og fôring opphører. Dyrene kan bli stående i dagevis uten nødvendig tilsyn og ofte blir sulting og død enden for mange av dyrene. Særlig utsatt synes de besetninger å være som har lite «besøk» utenfra av for eksempel dyretransportører, veterinærer eller annet veiledningspersonell. Slike besetninger kan derfor i enkelte tilfeller sees på som «risikodyrehold».

Statens dyrehelsetilsyn har forsøkt å fokusere dyrevernnemndenes inspeksjoner mot slikt dyrehold de siste årene og det vises til deres årsmelding for 2001. Det lokale tilsynet er også avhengig av informasjon fra annet personell, slik som transportører, praktiserende veterinærer, helsepersonell og lignende for å komme i tide før manglende stell får dramatiske følger for dyrene. Derfor vil det være av stor viktighet at helsepersonell ikke oppfatter sin taushetsplikt slik at de ikke kan melde fra om dårlig dyrehold.

Obduksjon er en viktig del av den generelle sjukdomsovervåkingen innen husdyrbruk og fiskeoppdrett. Ved obduksjon vil en også få indikasjoner på forhold som har sammenheng med uakseptabelt dyrehold.

Kunnskapsmangel ved hold av familiedyr er ofte årsak til dårlig dyrehold. Hold av familiedyr krever innsikt, det gjelder om dyrene skal holdes alene eller i parforhold (det gjelder for eksempel enkelte burfugler), oppstalling, fôring, stell og mosjon. Enkelte hunderaser krever mye mosjon, noe som daglig tar mye tid.

De siste årene har en også fått en utvikling der enkelte personer holder farlige hunder. Hunder trenes for å utvikle aggressivitet for å delta i hundekamper, der hundene kan påføre hverandre store

skader. Slike kamper er forbudt i Norge. Det er kjent at slike hunder kan være en risiko for andre hunder i vanlig miljø.

Hold av hund er heller ikke uvanlig i rusmiljøer. Selv om eierne har en intensjon om å ta vare på dyrene sine, skjer det ofte at de ikke makter det på en tilfredsstillende måte for dyrene.

Det er også stor forskjell i den generelle holdningen til dyr. Mens hund gjennomgående har en høy status, er katt ofte langt mindre estimert. Dette kan nok være en av grunnene til at katt i mange tilfeller ikke blir tatt vare på og tatt hensyn til på samme måte som hund.

I fiskeoppdrett kan krav om intensiv produksjon, tetthet og forhold i merdene utgjøre en risiko for fisken. Videre er fisk i merder særlig utsatt ved oppblomstring av giftige alger og for enkelte giftmaneter. Normalt vil vill fisk trekke vekk fra slike områder ved for eksempel å gå noe dypere i sjøen, men det har ikke fisk i merder anledning til.

5.8 Utviklingen fremover – framtidsutsikter fra NILF

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) har i rapport 2. mai 2002 skissert enkelte modeller for hva en kan vente i utvikling de kommende 10 – 15 år fremover.

Rask teknologisk utvikling sammen med sterk produktivitetsøkning kombinert med stagnerende eller avtakende etterspørsel gir prispress i jordbruket. Gjennom en rask avgang av ressurser fra jord-

bruket vil en redusere svakere lønnsomhet, og prispress er et «middel» for å få til avgang. Teknologisk fremgang bidrar til å holde prispresset ved like. Hittil har en nyttet politiske tiltak for å bremse utviklingen. Nå er vi inne i en periode der det synes som om en ikke prøver å bremse så sterkt som tidligere. Dette har sammenheng med den internasjonale situasjonen. Det er i gang forhandlinger om liberalisering av handel som også omfatter jordbruksvarer. En utfordring i dette arbeidet blir hvordan en skal ta hensyn til «non-trade-concerns» i reglene for handel. Innenlands er det også betydelig press for å få en strukturendring i jordbruket, selv om det møter motstand fra enkelte grupper.

Det er også trekk i utviklingen som drar i en annen retning. I dette inngår økende interesse for økologisk fremstilte varer, for dyrevelferd, sammenheng mellom ernæring og helse og sammenheng mellom dyrehelse og helse hos mennesker. Mange forbrukere synes å bli mer opptatt av velferden for produksjonsdyrene. I andre land er det ofte vesentlig større besetninger med produksjonsdyr enn i Norge. Det er produksjon under slike forhold norske produsenter må konkurrere med dersom grensevernet blir redusert. Utviklingen vil også medføre store utfordringer for å bevare og bedre dyrenes velferd.

Utviklingen utenfor jordbruket vil også ha betydning. Det er for tiden mye som tyder på at det vil bli sterke økonomiske krefter som trekker folk ut av jordbruket.

Ut fra dette vil en peke på tre modeller som mulige hovedtrekk for utviklingen.

Tabell 5.2 Driftsenheter i alt med husdyr og driftsenheter med ulike husdyrslag per 31.12.00.

År	Driftsenheter i alt med husdyr	Storfe i alt	Melkeku	Ammeku	Vinterfôret sau	Melkegeit	Svin	Høner	Slaktekylling	Sum ¹⁾
1990	57820	36067	27817	1841	25682	1118	7378	4814	544	75603
1992	55761	34595	26889	2616	24869	1073	7224	4492	594	72847
1994	54428	33283	25784	3632	24723	912	6710	4414	589	70631
1996	52869	32047	25030	4197	23784	875	6376	4116	596	67794
1998	50351	30626	23433	4837	22214	772	5816	3825	567	63820
1999	49038	29399	22400	5116	21692	727	5795	3769	484	61866
2000	46812	27571	20378	5610	21308	675	4920	3572	532	58578
% årlig endring 1990–2000										
	-2,09	-2,65	-3,06	11,79	-1,85	-4,92	-3,97	-2,94	-0,22	-2,52
2010 ²⁾	37900	21076	14928	17095	17679	408	3281	2650	520	

1) Forutsatt at driftsenheter med melkeku og ammeku er inkludert i tallet på driftsenheter med storfe.

2) Gitt samme endring (i %) fra 2000 til 2010 som fra 1990 til 2000.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2001b) og NILFs egen utregning.

5.8.1 Modell 1 – Fortsettelse av dagens utvikling

Hovedtrekkene i landbrukspolitikken blir omtrent slik som i dag.

Tallet på driftsenheter blir redusert med 2 – 4 % per år. Nedenstående tabell indikerer hvor mange driftsenheter det vil bli i 2010 dersom utviklingen går som fra 1990 til 2000. I enkelte områder der det er lite husdyrbruk, blir produsentmiljøet enda mindre.

Produktiviteten øker, men det blir samtidig noe større import. Norsk produksjon dekker det meste av det innlandske markedet. Samdrift blir mer vanlig i melkeproduksjon og i annet hold av produksjonsdyr. Det blir færre dyr og større buskaper. Samtidig blir det relativt flere deltidsbrukere, og arbeidsinnsatsen i jordbruket avtar minst like raskt som tallet på driftsenheter.

Sauehold og reindrift blir sterkt preget av hva som skjer med rovdyrstammene, både ut fra naturlig utvikling og miljømyndighetenes forvaltning av stammene.

Selvforsyningsgraden blir omtrent som i dag.

5.8.2 Modell 2 – Overgang til mer økologisk produksjon

Etterspørselen etter økologiske varer øker i forhold til etterspørselen etter tradisjonelle varer. Det blir fortsatt anledning til å ta noe høyere pris på økologiske varer enn på andre varer, nok til å stimulere produsenter til en økologisk produksjon. «Nisjeprodukter» får et merkbart volum.

Forbrukerne har en sterkere preferanse for norske varer enn i modell 1. Økologisk produksjon tilsier at det blir et sterkere krav om kortere transport, herunder kortere transport av innsatsfaktorer og produkter. Dette fører til en større produksjon nær de største byene.

Overgangen til en økologisk produksjon fører til mindre avgang av arbeidskraft enn i modell 1, men det vil likevel bli en viss nedgang. Økologisk produksjon tilsier at det blir flere heltidsbrukere enn i modell 1, men færre enn i dag.

Gjennomsnittlig buskapsstørrelse blir noe mindre enn i modell 1, blant annet på grunn av krav om en minstemengde hjemmeavlet fôr per dyr i økologisk produksjon. Også i denne modellen vil rovdyrpolitikken ha innvirkning på hold av småfe og reindrift.

Selvforsyningsgraden blir om lag som i dag.

5.8.3 Modell 3 – Svakere grensevern

Kvotene for subsidiert eksport avtar. Tollsatsene blir redusert. Internasjonale forhandlinger om mer liberal omsetning av jordbruksvarer fører til reduksjon av grensevern for norske varer, og dette kan ikke kompenseres med direkte tilskudd. Forbrukerne har heller ikke sterke preferanser for norske varer.

Forbrukerne ønsker mangfold i varespekteret, og tilgang på varer som ikke blir produsert i Norge. Matvarekjedene står relativt sterkt i forhandlinger med produsentene, og er først og fremst opptatt av pris. De er ikke spesielt opptatt av å selge norske varer.

En del produsenter velger en nedslitningsstrategi; de holder på så lenge de slipper større investeringer (og deres egen helse holder). Andre brukere regner med å kunne produsere billig nok, og investerer under disse vilkårene. De kan produsere billig enten ved å utnytte stordriftsfordeler eller effektivt under valgt størrelse. Det vil dermed kunne bli en todeling i jordbruket, hvor en del driver stort og effektivt og produserer det meste av volumet, og en del der jordbruket er hobby og livsstil.

Alder og helse for dagens brukere vil ha innvirkning på hvor fort strukturendringene skjer. Import av jordbruksvarer øker. Selvforsyningsgraden vil gå ned.

Boks 5.1 Eksterne innspill

- Uheldig utviklingstrekk ved stram økonomi, industrialisering, lettere import, dårligere veterinærdekning og rovdyrproblem.
- Krav til kompetanse hos husdyreiere.
- Desentralisering av slakterivirksomheten og kortere transport til slakterier.
- Mer vennlig husdyr-Norge med ikke stressede dyr. Slipp dyrene ut.
- Undervisning om dyrehold i grunnskolen.
- Bedre samarbeidet med helse- og sosial-etaten lokalt for å forebygge dyrevernsaker.
- Innfør føre var prinsippet i bioteknologien.

6 Norsk dyrehold i dag

Kapitlet er en gjennomgang av status for norsk dyrehold i dag, med særlig vekt på forhold som har betydning for dyrenes velferd. Kapitlet tar også for seg viltlevende dyr i dyrevelferdsmessig sammenheng. Del 6.1. omhandler temaer på tvers av dyreart, mens del 6.2 tar opp de enkelt dyrearter eller kategorier av dyr.

Sammendrag

Allmenne forhold ved hold av dyr:

- Ulike arter og dyr i ulike livsfaser har særegne behov.
- Alt dyrehold innebærer visse begrensninger for dyrs livsutfoldelse. Det er likevel forskjell på driftsformer i hvilken grad de kan tilfredsstille dyrenes grunnleggende behov. Dyrs livskvalitet og velferd avhenger i stor grad av miljø og stell.
- Hovedvekten i internasjonal og til dels også norsk husdyravl har tradisjonelt vært lagt på produksjonsegenskapene for landbrukets dyr og eksteriør definert ut fra rasestandarder for hunder. Dette har i mange tilfelle gitt økt risiko for skade og sykdom og medført redusert velferd.
- Bioteknologiske prinsipper anvendt på levende dyr i Norge omfatter først og fremst kunstig inseminasjon (mange arter) og embryoteknologi (få arter). Organisasjonene i husdyr- og oppdrettsnæringen ønsker ikke å ta i bruk genmanipulering eller kloning.
- Myndighetene setter i dag, med få unntak, ikke formelle krav til kunnskap hos den som eier eller steller dyr.

De enkelte arter og kategorier dyr:

- Norsk dyrehold omfatter produksjonsdyr i akvakultur og landbruk, bruks-, sports- og familiedyr, samt forsøksdyr. Dyr brukes dessuten i rekreasjon og fritid. Fiskeoppdrett er Norges viktigste «husdyr»-næring, uansett om det er snakk om økonomisk betydning eller antall individer. De velferdsmessige utfordringene varierer både med art og bruksområde.
- Med unntak av fisk i oppdrett, verpehøner, slaktefjørfe og i noen grad slaktegris, holdes norske produksjonsdyr gjennomgående i små

enheter der det er mulig å gi det enkelte dyr individuell oppmerksomhet.

- Den norske dyrepopulasjonen er gjennomgående frisk hva angår smittsomme infeksjonssjukdommer.
- For produksjonsdyr er viktige utfordringer knyttet til begrensninger i bevegelsesfrihet og også avlsrelaterte problemer.
- For akvakulturdyr er kunnskapsgrunnlaget om velferdsindikatorer mangelfullt og det er også liten tradisjon for å behandle fisk som sansende dyr.
- I reindrift og for tradisjonelle husdyr på utmarksbeite er utfordringene knyttet til naturgrunnlaget, som beiteressurser, klima og rov-vilt.
- I sports- og familiedyrholdet er kunnskapsnivået hos eierne svært varierende. Pengepremier og utsikter om heder og ære kan resultere i et stort prestasjonspress på dyrene. Mange raser er belastet med avlsrelaterte helseproblemer.
- I forsøksdyrvirksomheten savnes en nasjonal plattform som kan arbeide for alternativer til dagens dyreforsøk.
- Viltlevende dyr omtales generelt, fangst som næringsvirksomhet og fiske og fangst som fritidssysselet spesielt.
- Det fokuseres på de dyrevelferdsmessige problemer som fiske og fangst som fritidssysselet kan representere.

6.1 Allmenne forhold ved hold av dyr

6.1.1 Generelt om oppstalling og stell av dyr

6.1.1.1 Husdyrholdets begrensninger

Husdyrhold innebærer med få unntak en frihetsberøvelse og setter nødvendigvis visse begrensninger i forhold til dyrenes normale atferd i naturen. Husdyrproduksjon kan neppe drives uten at dette forhold aksepteres. Ulike driftsformer innebærer imidlertid ulike grader av begrensninger på livsutfoldelsen. Hold av dyr på bås, i små bur eller trange binger medfører spesielt liten bevegelsesfrihet.

Det vesentlige er ikke bare om det er plass nok til at dyret kan innta normale positurer og utføre

vanlig kroppspleie (fysisk rom), men også om dyret kan opprettholde en viss minste avstand til andre individer (sosialt rom). Størrelsen på det sosiale rom varierer med art, alder og fysiologisk status, og også med tidspunkt på døgnet. Høns sitter gjerne tett i tett på vaglen om natten, mens en slik nærhet ellers lett utløser aggressiv atferd. Plass og innredning bør vurderes i forhold til den utfoldelse husdyrarten viser om dyrene holdes under mer naturlige forhold. En fysisk aktiv art eller aldersgruppe kan derfor betinge et større areal enn et like stort, men mer rolig dyr. Ikke minst er det viktig at dyrene tilbys et miljø som tilfredsstillende behovet for trygg hvile, sosial kontakt og gir dyrene nok sysselsetting. Det er her viktig å ha kunnskap om den motivasjon som ligger bak en atferd, for eksempel om et dyrs bevegelsesbehov endres om næringstilførselen er dekket.

6.1.1.2 Ekstensiv drift

Ekstensive driftsformer har fått en økende utbredelse de siste årene. Disse ivaretar gjerne dyrenes behov for fri bevegelse og sosial atferd, og vanligvis er kravet til produksjon noe redusert. Ekstensive driftsformer er imidlertid langt fra problemfrie, og manglende tilsyn, lite eller kvalitetsmessig dårlig fôr, mangel på ly og en egnet liggeplass samt et gjørmete utareal er problemer som ofte går igjen.

6.1.1.3 Ny teknikk og nye driftsformer

Det utvikles stadig nye tekniske hjelpemidler i husdyrbruket, som letter tungt fysisk arbeid og frigjør tid til andre gjøremål. Eksempelvis installeres nå melkerobot i noen av de større løsdriftfjøsene for melkekyr. Enkelte innkjøringsproblemer må aksepteres når ny teknologi tas i bruk, inntil bruker og støtteapparatet omkring har vunnet erfaring. Det er imidlertid alltid en fare for at nye tekniske løsninger eller prosedyrer kan være for lite utprøvd før de tas i alminnelig bruk, og at mulig negative bieffekter for dyrene kan være for dårlig undersøkt. Særlig ser man dette innen fiskeoppdrettsnæringen, der Norge utviklingsmessig ligger i front, og mye av utviklingsarbeidet foregår her i landet. Det kan enkelte ganger være en flytende overgang mellom forsøksvirksomhet og kommersiell drift, da det kan mangle penger og forsøksfasiliteter for en utprøving i større skala. Forskrift om hold av storfe og svin har innført en offentlig godkjenningsordning for serieprodusert teknisk utstyr og innredningssystemer. Dette er en ordning som skal sikre at tekniske løsninger ivare-

Boks 6.1 Eksterne innspill

- Mange av de eksterne innspillene tar opp oppstallingsforhold.
 - Hold av dyr i bur opptar mange.
 - For ekstensive driftsformer rettes det oppmerksomhet mot mangelfullt tilsyn, dårlig fôring, opptråkkete uteområder og uegnede hus.

Husdyrorganisasjonenes handlingsplaner for dyrevelferd tar opp plass- og oppstallingsforhold og framsetter i de fleste tilfeller mer eller mindre konkrete planer for en omlegging til løsdrift og/eller berikelse av miljøet.

tar dyrenes behov, og bidrar dessuten til en generelt økt vektlegging av dyrevelferdsaspektet i utviklingsarbeidet.

Ved hold av nye arter, enten det gjelder vilt eller domestiserte arter som ikke har vært oppdrettet i Norge tidligere, vil kunnskapsnivået hos eiere, veterinærer og andre være lavere enn for tradisjonelle husdyr. Dette gjelder for eksempel næringsbehov og egnede fôrmidler, normal atferd og atferdsmessige behov, og dyrets signaler ved sykdom og vantrivsel. I en startfase vil enkelte problemer være vanskelig å unngå og må kunne tolereres. Det må imidlertid kunne stilles spørsmål ved nødvendigheten når noen ønsker å starte oppdrett av en ny art, sett i relasjon til de dyrevelferdsmessige utfordringer dette reiser. Det er ikke sikkert at enhver nisjeproduksjon er av det gode. Utsikten til videreutvikling av produksjonen bør også telle i en slik vurdering, og i Norge kan det derfor være grunn til å vurdere oppdrett av krokodiller forskjellig fra oppdrett av steinbit.

6.1.2 Økologisk husdyrproduksjon

Det er økende interesse for å legge om til økologisk produksjon i Norge, men omfanget er fortsatt mindre enn i sammenlignbare land i Vest-Europa. Regjeringen har som mål at 10 % av landbruksarealet skal være økologisk drevet innen 2010, omtrent det firedoble av i dag.

Regelverket for økologisk produksjon er en del av EØS-avtalen. Forskrift om produksjon og merking av økologiske landbruksvarer implementerer forordningene på området. Regelverket omhandler hele matvarekjeden; planteproduksjon, husdyr-

hold samt foredling, omsetning og import. Det er kun tillatt å markedsføre landbruksprodukter som økologiske dersom de er produsert og kontrollert i henhold til forskriften. Reglene er gjennomgående strengere enn det som gjelder konvensjonell drift. Det er også etablert Codex Alimentarius retningslinjer for økologisk produksjon.

Statens landbrukstilsyn og Statens næringsmiddeltilsyn er kontrollmyndigheter. Debio er utøvende kontrollorgan. Produsenter og virksomheter skal kontrolleres årlig. I tillegg foretas det uanmeldte inspeksjoner.

6.1.2.1 Grunnsyn

Økologisk produksjon bygger på en filosofi som omfatter økologiske, økonomiske og sosiale sider ved land- og havbruk, i lokalt og globalt perspektiv. Produksjonen skal være bærekraftig og i størst mulig grad basert på lokale og fornybare ressurser. Naturen betraktes som en helhet, og det er viktig å tilstrebe god balanse i hele økosystemet. Viktige målsettinger er å forvalte naturressurser slik at skadelige effekter på miljøet kan unngås, sikre mest mulig resirkulering av næringsstoffer og ivareta det genetisk mangfold og artsrikdommen. Husdyrenes velferd står sentralt, og det er et uttalt mål å skape et miljø som tilgodeser dyrenes naturlige atferd og behov. Det økologiske landbruket legger til grunn en forståelse av dyrevelferd der det legges stor vekt på artenes naturlige atferd. Driftsforholdene skal ta hensyn til dyrenes egenart og det er et mål i seg selv at eksempelvis griser og høner får leve på henholdsvis grisers og hønens vis, og slik utfolde sitt potensial. Kunnskap og respekt for dyrenes egenart regnes som en forutsetning for økologisk husdyrhold.

6.1.2.2 Regler for økologisk dyrehold

Det er utarbeidet regelverk for hold av storfe, gris, småfe, hest, fjørfe (høner og slaktekylling, kalkuner, ender og gjess), kaniner og bier. Debio har etablert private regler for laksefisk (laks, ørret, sjørøye). Regelverket revideres jevnlig.

6.1.2.3 Husdyrrom og innredning

Det er gitt arealkrav som gjennomgående sikrer dyrene betydelig bedre plass enn i konvensjonell drift. I de fleste tilfeller er det krav om at dyrene skal holdes i løsdrift. Alle dyr skal være ute om sommeren, noen skal også ha mulighet for å komme ut hele året. Det er i utgangspunktet ikke tillatt å binde opp storfe. Det er imidlertid unntaks-

muligheter, for eksempel dersom bygningen er oppført før 1. januar 2001 (dato for ikrafttredelse av nytt regelverk for husdyrhold). Etter 1. januar 2001 må det bygges løsdriftfjøs. Dersom storfe holdes på bås, skal de slippes ut jevnlig gjennom hele året. Det er foreslått forbud mot oppbinding fra 2011. Også når det gjelder innredningsdetaljer og miljø er kravene gjennomgående strengere. For eksempel skal dyrene ikke trenge å ligge rett på spaltegulv eller strekkmessing og det er krav om at det skal være strø på hvilearealene. Griser skal ha adgang til jord eller annet materiale som tilfredstiller grisenes behov for å rote og grave. Smågriser skal alltid ha tilgang på jord. Alle husdyrrom, også til fjørfe, skal ha dagslys. Fjørfe skal ha tilgang på sandbad/strø. Videre skal høns ha tilgang til vaglepinne og verpekasser/reder. Ender og gjess skal ha adgang til badevann.

6.1.2.4 Fôr

Det er et mål at gården skal være selvforsynt med økologisk dyrket fôr. Det er imidlertid ikke fastsatt krav om at fôret skal være egenprodusert. Det er tillatt å benytte en visse andeler fôr fra konvensjonelt landbruk, henholdsvis 15 % for drøvtyggere og 20 % for andre dyreslag.

I spesielle tilfeller kan det innvilges dispensasjon til å benytte større andeler ikke-økologisk fôr. Fra 2005 er det varslet forbud mot bruk av ikke-økologisk fôr. Alle dyr skal gis grovfôr, og drøvtyggere og kaniner skal ha minst 60 % av energibehovet dekket fra grovfôr. Det er gitt detaljerte regler om tillatte fôrmidler, samt hvilke ingredienser og tilsetninger som er henholdsvis tillatt og ikke tillatt brukt.

Pattedyrunger skal få naturlig melk; kalver skal kunne die de første tre dager etter fødselen, føres med kumelk i minst 12 uker, og kunne drikke denne fra smokk fram til de er en måned. Grisunger skal ikke avvennes før tidligst ved seks ukers alder.

6.1.2.5 Sjukdomsbehandling

Økologisk filosofi legger stor vekt på å forebygge sjukdom, bl.a. gjennom godt stell, mosjon og et moderat produksjonsnivå. Tanken er bl.a. at sjukdomsframkallende mikrober holdes i sjakk av en rik normalflora. Rutinemessig behandling med syntetiske legemidler er ikke tillatt, heller ikke bruk av syntetiske vekst- og produksjonsfremmende stoffer eller brunstsynkronisering. Det er tillatt å vaksinere, og det er tillatt å behandle mot innvollssnyltere dersom det foreligger smittefare.

Dersom et dyr er behandlet mer enn tre ganger med legemidler som har tilbakeholdelsestid i løpet av et år, regnes ikke dyret som økologisk, før etter en ny karenstid. Karenstiden varierer med dyreart.

Naturlige terapeutiske midler og metoder foretrekkes. Syntetiske midler, og medisin framstilt ved hjelp av genteknikk, kan brukes dersom det ikke finnes alternativer. Hensynet til dyrevernav skal være avgjørende ved valg av behandling. Tilbakeholdelsesfristene for levering av produkter etter behandling er det dobbelte av det som gjelder i konvensjonelt husdyrbruk. Det er ingen tilbakeholdelsestid etter behandling med urtemedisin, homøopatiske midler eller akupunktur.

6.1.2.6 Avl

Tilpasning til lokale forhold, genetisk mangfold samt et rimelig produksjonsnivå sett i sammenheng med helse og velferd, er viktige mål. I melkeproduksjonen er det en del produsenter som benytter de gamle norske storferasene, mens det for øvrig er vanlig å ha de samme raser eller hybrider som i konvensjonell produksjon. Husdyrraser der forløsning med keisersnitt er vanlig, tillates ikke. Naturlig bedekking er ønskelig, men inseminering er tillatt. Embryooverføring godtas ikke.

6.1.2.7 Velferdsmessige utfordringer

I økologisk produksjon underordner produsentene seg frivillig et regelregime som setter flere begrensninger enn det som gjelder konvensjonell drift. De første som startet økologisk landbruksproduksjon var ofte spesielt motiverte og idealistiske. Etter hvert har tilskuddsordningene motivert også andre til å legge om til økologisk drift. Innenfor rammen av regelverket er selvsagt også økologisk drift et erverv som produsentene skal leve av, slik som innen annen husdyrproduksjon.

Det er gjennomført få vitenskapelige studier som sammenlikner dyrehelse og -velferd i økologiske og konvensjonelle besetninger. Generelt ser det ut til at helsesituasjonen er bedre eller i alle fall like god i økologiske besetninger, med unntak av parasittære lidelser, som er mer utbredt. Norske undersøkelser utført i melkebesetninger tyder på lavere forekomst av produksjonssjukdommer som jurbetennelse, ketose og melkefeber, men dårligere fruktbarhet vinterstid.

I dansk økologisk eggproduksjon har det vært høy dødelighet knyttet til kannibalisme. For øvrig er det grunn til å anta at dyrenes atferdsmessige behov ivaretas bedre i en økologisk driftsform.

Boks 6.2 Eksterne innspill

Ett innspill fra Norsk senter for økologisk landbruk.

Fra dyrevernemndene er det imidlertid kommet inn spredte meldinger som tyder på en viss overhyppighet av dyrevernsaker blant økologiske besetninger. Disse er først og fremst knyttet til feil eller for lite fôr, dårlig reinhold og i noen tilfelle også manglende behandling ved sjukdom. Økologisk produksjon regnes generelt som mer krevende for brukeren enn konvensjonell drift. Ikke minst gjelder dette innen fôrplanlegging og fôring. Begrensningene på bruk av kraftfôr og begrensningene for bruk av ikke-økologisk fôr er en spesiell utfordring i et land som Norge, der vekstbetingelsene er marginale mange steder. Det kreves innsikt for å sikre dyrene et riktig sammensatt fôr. Det finnes begrenset erfaring hos produsentene og mindre kunnskap hos veilederne om valg av fôrslag, praktisk fôring og fôrplanlegging under våre klimatiske forhold. Dette kan resultere i mangelsjukdommer og underfôring. Godt reinhold og god hygiene krever en tettere oppfølging fra røkters side når det gjelder pynting, bruk av strø og børsting av dyr, siden regelverket ikke tillater spaltegolv og bruk av kutrener er lite utbredt. Dårlig reinhold har både en produkthygienisk og dyrevelferdsmessig side. I økologisk drift skal dyrene være mye ute, og ekstensive driftsformer er utbredt. Utedrift forutsetter gode grunnforhold og bearbeiding av tråkkbelastede områder, spesielt om områdene brukes vår og høst og perioder med mye nedbør. Hensynet til dyrevelferd kan i enkelte sammenhenger komme i konflikt med øvrige vektlagte hensyn, som miljøvern og forbrukerens helse. Dette gjelder for eksempel ved tilfeller der dyr blir sjuke. Økologiske produkter skal være «rene» og det er generelt fastsatt doble tilbakeholdelsesfrister etter bruk av antibiotika og syntetiske medisiner. Dette bør primært stimulere til en ekstra innsats når det gjelder forebyggende tiltak, men kan også tenkes å kunne føre til at sjuke dyr ikke får adekvat behandling.

6.1.3 Avl og bioteknologi

6.1.3.1 Offentlige bestemmelser

Dyrevernaven fikk ved lovendringer i 1993 og 1996 bestemmelser om avl tatt inn i § 5.

Det er forbudt å endre dyrs arveanlegg, enten dette skjer gjennom tradisjonelt avlsarbeid eller ved hjelp av genteknologi, dersom:

- Dette gjør dyret uskikket til å utøve normal atferd eller påvirker fysiologiske metoder i uheldig retning.
- Dyret blir påført unødig lidelse.
- Endringen vekker allmenne etiske reaksjoner.

Det er også forbudt å avle videre på dyr som har blitt slik som nevnt i første ledd.

Landbruksdepartementet har så langt ikke utarbeidet en egen forskrift som konkretiserer dyrevernavlovens bestemmelse. Bestemmelser om avl er tatt inn i noen av de forskriftene som finnes om hold av de enkelte arter. Europarådets anbefalinger for hold av produksjonsdyr inneholder bestemmelser om at det ved avl og seleksjon for produksjonsegenskaper, skal tas hensyn til dyrenes helse og velferd.

6.1.3.2 Avl

I internasjonal og til dels også norsk husdyravl har hovedvekten tradisjonelt vært lagt på produksjonsøkonomien. Hensynet til dyrenes helse og velferd har vært vektlagt når dette har gitt økonomiske resultater. Seleksjonen for effektive produksjonsdyr har resultert i relativt høye forekomster av sykdommer eller skader direkte knyttet til dette. Hos familiedyr har favoriseringen av enkelte defekter eller andre karaktertrekk tilsvarende ført til økt risiko for visse skader og sykdommer. Det finnes en rekke eksempler på avl som kan sies å stride mot lovens bokstav, både hos familiedyr og produksjonsdyr. Eksempler på dette omtales under de enkelte arter.

6.1.3.3 Bioteknologiske metoder

Kunstig semin er blant de første bioteknologiske metodene som ble tatt i bruk på dyr, og dette førte til en vesentlig effektivisering av avlen. Kunstig semin er i dag tatt i bruk for de fleste husdyrarter i Norge, men er særlig mye brukt på storfe og svin.

Embryooverføring er mest utviklet på storfe, men er også benyttet ved import av småfe. Embryooverføring innebærer at befruktete egg samles fra et giverdyr og overføres til livmoren på andre dyr, som bærer fram fostrene. Teknikken krever bruk av hormoner for å frambringe et større antall egg-løsninger hos donordyret og for å synkronisere

brunstsyklus hos mottakerne. Hos småfe og gris, men ikke storfe, overføres de befruktete eggene ved hjelp av et operativt inngrep.

«Ovum pick up», det vil si å høste ut umodne eggceller på levende hunndyr og *in vitro fertilisering*, prøverørsbefruktning, er ikke tatt i kommersiell bruk i Norge.

SPF (specific pathogen free) – teknikk har vært brukt i norsk svineavl som ledd i sanering av sykdom i avlsbesetninger, men ikke som fast rutine. Ved denne teknikken forløses grisungene ved keisersnitt og overføres til et smittefritt miljø der de ales opp.

Transgene (genmodifiserte) dyr er i bruk innen forskning (laboratoriedyr) og er forventet å få et betydelig omfang innen medisinsk produksjon. Dette gjelder både ved produksjon av medisiner og innen transplantasjonsmedisinen, der transgene griser kan få stor anvendelse som organdonorer. Xenotransplantasjon, det vil si overføring av organer eller celler mellom to dyrearter, eller fra dyr til mennesker, reiser foruten viktige medisinske og etiske problemstillinger også utfordringer for dyrevelferden for donordyrene, som må holdes under meget kontrollerte betingelser. Transgene dyr for matproduksjon er forsøkt i utlandet. Det er framstilt transgen laks som vokser svært hurtig, men hos landbrukets produksjonsdyr har transgene teknikker så langt ikke vært særlig vellykket.

Kloning av dyr kan foretas enten som en splitting av befruktete egg som har delt seg noen få ganger, eller, ved hjelp av spesielle teknikker, produsere identiske individer med utgangspunkt i kroppsceller fra et voksent individ, slik som for sauen «Dolly». Kloning av de beste produksjonsdyrene er framsatt som et mulig potensial innen landbruket. Kloning betyr imidlertid at utviklingen stagnerer ved dette dyret. For land og dyrearter der det allerede er utviklet et oppegående avlsapparat er derfor kloning i denne sammenhengen mindre aktuelt. Derimot er kloning høyst aktuelt i forbindelse med oppformering av transgene dyr.

Mange mennesker føler en dyp motvilje mot at det «tukles» med naturen og skaperverket og at det lages nye, «unaturlige» dyr. Skepsisen synes ikke å bare være knyttet til om den genetiske endringen faktisk fører til at dyrene lider. I Norge er det i dag ikke aktuell politikk å satse på kloning eller transgene husdyr og oppdrettsfisk, da alle husdyrorganisasjonene og Norske fiskeoppdretteres forening har tatt klar avstand fra det. Genteknologiske

Boks 6.3 Eksterne innspill

- Husdyravl og dens betydning for helse og velferd omtales i flere av de eksterne innspillene.
 - Avl er et område som bør være gjenstand for offentlig debatt.
 - Dyrevernlovens bestemmelser om avl bør presiseres og utdypes gjennom forskrifter. Regelverket bør håndheves også ved innførsel av dyr.

Husdyrorganisasjonenes handlingsplaner for dyrevelferd viser at disse er oppmerksomme på avlens betydning for god helse og dyrevelferd.

Rådet for dyreetikk har behandlet avl på produksjonsdyr (1997) og hund (1998). Rådet for dyreetikk er skeptisk til at embryooverføring på småfe (1994) og storfe (1998) blir tatt i alminnelig bruk. Rådet har også vært skeptisk til å avle for økt tvillingfrekvens hos storfe (1998).

metoder benyttes imidlertid som hjelpemidler på laboratoriet for å selektere avlsdyr mer effektivt.

6.1.4 Branner*6.1.4.1 Omfang og regelverk*

Det brenner ca. 200 driftsbygninger med husdyr hvert år i Norge. Antall gårdsbranner avtok fra slutten av 1970-tallet fram til 1990-tallet, men oversikter viser at konsekvensene av den enkelte brann når det gjelder antall omkomne dyr og erstatningsutbetalinger øker. Norge har både flere gårdsbranner og flere alvorlige branner enn våre naboland. Forskrift om hold av høns og kalkun inneholder krav om brannvarslingsanlegg. Forskrifter for hold av øvrige dyr har kun krav om rømningsveier, for å muliggjøre evakuering av dyr.

De fleste branner oppstår i det elektriske anlegget, mens ca. 10 % skyldes selvantennelse. Branner sprer seg ofte svært fort i eldre trebygninger, men også i nyere bygg kan brann få et eksplosjonsaktig forløp. Det er mange eksempler på at branner har spredt seg raskt gjennom ventilasjonsanlegget.

Forsikringsselskapene har i en årrekke gitt betydelig premiereduksjon ved installering av varslingsanlegg, men kun et mindre antall gårdsbruk har likevel investert i dette. De første årene var det

Boks 6.4 Eksterne innspill

- Svært mange av de eksterne innspillene tar opp de mange dyretragedier i forbindelse med landbruksbranner.
 - Mange etterlyser et offentlig krav om brannvarslingsanlegg i husdyrbygninger.

Flere av husdyrorganisasjonenes handlingsplaner for dyrevelferd har satt brannvarslings- og -forebygging på sin tiltakspakke.

mange tekniske problemer med brannvarslingsanlegg i husdyrbygninger og de var kostbare, men i dag er både pris og driftssikkerhet vesentlig mer gunstig. Over halvparten av gårdsbrannene oppstår om natten, når det vanligvis er folk tilstede på gården. Selv om brannen oppdages tidlig, kan det erfaringsmessig ta tid før brannvesenet er på plass. Det kan dessuten være vanskelig å redde dyrene ut, både på grunn av høyt antall, utforming av husdyrrom og oppstillingsmåte og fordi dyrene er skremt. Personer som deltar i redningsarbeidet har heller ikke alltid erfaring i å håndtere dyr.

Brannforebyggelse framholdes derfor som det absolutt viktigste satsningsområdet for å redusere skadeomfanget. År 2002 er utpekt til brannvernår, og husdyrnæringen har på ulike måter forsøkt å skape oppmerksomhet omkring tiltak som kan redusere antallet og omfanget av branner. Regelmessig og kompetent ettersyn av det elektriske anlegget, samt valg av brannhemmende materialer og bygningstekniske løsninger ved nybygg og ombygging, er fremholdt som de mest sentrale tiltakene i denne sammenheng.

6.1.5 Kompetanse*6.1.5.1 Offentlige bestemmelser*

I dag kan i prinsippet hvem som helst anskaffe dyr. Det kreves riktignok konsesjon for å kjøpe landbrukseiendommer og for å drive visse typer animalsk produksjon, men det settes ikke noe spesielt krav til kompetanse om dyr for å starte husdyrproduksjon. Et unntak finner man i forskrift om hold av struts. Forskriften krever at personen som har ansvaret for dyrene skal ha gjennomgått et kurs av to ukers varighet og med et nærmere spesifisert innhold, som er forhåndsgodkjent av Statens dyre-

helsetilsyn. I forskrift om ervervsmessig omsetning av dyr (dyrebutikker m.v.) heter det at ingen kan drive slik virksomhet uten skriftlig tillatelse fra distriktsveterinæren, og det skal dokumenteres i søknaden at ansvarlig leder har nødvendig kunnskap og erfaring med de aktuelle arter.

6.1.5.2 Betydning av kunnskap

Kunnskap hos den som steller dyr er en nødvendig forutsetning for et forsvarlig dyrehold. Uvitenhet kan gi seg utslag i misforstått snillhet mot dyr og kan resultere i at dyret påføres feilernæring, fysisk sykdom eller atferdsproblemer. Økt kunnskap vil ofte resultere i økt interesse og påvirke holdninger. I en situasjon der mange viktige hensyn ofte trekkes i ulike retninger, er holdningene nødvendig for at kunnskap skal resultere i praktisk handling. Gode holdninger og kunnskap i kombinasjon vil kunne føre til at de forhold som betyr mest for dyrenes velferd blir prioritert.

Kompetanse skaffes både gjennom praktisk erfaring og teoretisk opplæring. Tidligere var den «stille» kunnskap, den som ble overført mellom generasjoner av husdyreiere og erfart gjennom den daglige kontakten med dyr fra barnsben av, av størst betydning. I vårt moderne utdanningsamfunn har teoretisk og organisert praktisk opplæring blitt stadig viktigere. Forskjellen i kunnskapsnivået mellom dyreeiere synes å øke. De flinkeste er svært godt orientert med et meget høyt kompetansenivå, mens andre synes å mangle selv elementær biologisk kunnskap. Dette gir ekstra store utfordringer.

Kunnskap er har også betydning for de som ikke selv er dyreeiere eller arbeider med dyr, av i alle fall tre grunner:

- Potensielle dyreeiere vil ha forutsetninger for å vurdere konsekvensene av å anskaffe dyr, og dermed forebygge impulsjøp.
- Kjennskap til dyrs reaksjoner vil kunne forebygge potensielt farlige situasjoner, eksempelvis ved at folk er bevisst hvordan de kan dempe aggresjon hos hunder eller unngå å skremme hester.
- Mer utbredt kjennskap til dyr og dyrehold vil ha betydning for den velferdsstandard vårt samfunn anser som akseptabel for dyr, og i siste instans for den produktpris man er villig til å betale for at dyr skal få det bedre.

6.1.6 Hold av farlige dyr og dyr som kan skape frykt

6.1.6.1 Offentlige bestemmelser

Dyrevernlovens bestemmelser er innrettet på å beskytte dyr i forhold til mennesker. Forskrift om eksotiske dyr setter imidlertid forbud mot å holde en rekke dyr som potensielt kan være farlige for mennesker, eksempelvis store øgler og giftslanger. Viltloven setter forbud mot hold av vilt i fangenskap. Også krysninger med tamdyr og ville arter eller raser, eksempelvis hybrider mellom hund og ulv, er i denne sammenhengen definert som vilt. Virvelløse arter, unntatt tiforkreps, er ikke definert som dyr i dyrevernlov eller viltlov, og det finnes ikke regelverk som forbyr hold av giftige edderkopper.

Midlertidig lov og forskrift om farlige hunder er i dag eneste regelverk som tar sikte på å beskytte mennesker mot farlige dyr. Bestemmelsene setter forbud mot hold av nærmere angitte kamphundraser (i dag fire raser) og krysninger med disse, samt regulerer hold av farlige enkeltindivider, uansett rase. Straffeloven regulerer bruk av dyr som «våpen».

6.1.6.2 Potensielt farlige dyr

Ethvert større dyr kan under gitte betingelser utgjøre en fare for mennesker. Ulykker med dødelig utgang skjer år om annet, for eksempel i forbindelse med håndtering av fôringsokser eller ved bruk av hest. Årsaken kan være at dyret opptrer aggressivt og har som intensjon å skade, eller like ofte at dyret blir skremt eller på annen måte mer tilfeldig kommer til å skade et menneske som befinner seg i dets vei. Erfaring med dyr og kjennskap til dyrs atferd både hos dyreeiere og publikum for øvrig, vil kunne forebygge ulykker.

Størst oppmerksomhet er det imidlertid omkring hold av aggressive hunder. Det er i nyere

Boks 6.5 Eksterne innspill

- Svært mange av bidragsyterne, både næringsorganisasjoner, dyrevernorganisasjoner og offentlige etater, mener at det bør innføres en form for obligatorisk opplæring eller kompetansekrav for dyreeiere og andre som steller dyr. Mange mener at et slikt krav bør omfatte både kommersielt og hobbybasert dyrehold.
- Flere av husdyrorganisasjonene har iverksatt eller har konkrete planer om å etablere en opplæring for produsentene og slaktebilsjåfører.

tid blitt mer vanlig med hundehold i kriminelt belastede miljøer, der hunden i noen tilfelle trenes for angrep og kan brukes som «våpen». Mye tyder også på at det har blitt en økning i omfanget av illegale hundekamper, der det brukes aggressive hunder som ikke bare er farlige for andre hunder, men potensielt også for mennesker. Kamphunder kan være genetisk disponert for aggressiv atferd gjennom målrettet avl, noe som er bakgrunnen for at hold av visse kamphundraser eksplisitt er forbudt i Norge. Det er viktig å være klar over at også individer av mer alminnelige hundraser kan trenes opp til å bli farlige angrepshunder. Dessuten vil det alltid finnes enkelthunder med et uheldig gemytt og hunder som på grunn av feil håndtering utvikler aggressiv atferd.

Årlig forårsaker hunder ca. 4 000 registrerte bittskader på mennesker. I de fleste tilfellene er skaden forvoldt av familiens egen hund eller hund som er eid av nære slektninger. Hundene tilhører vanligvis alminnelige «ufarlige» raser. De bakenforliggende årsakene til slike bittskader kan være mange. Det kan være at hunden forsvarer mat eller spesielle objekter, at den reagerer på grunn av smerte eller sterk frykt ved håndtering, eller at mildere advarsler ikke hjelper. Store hunder biter ikke oftere enn små hunder, men er naturlig nok farligere i kraft av sin størrelse. Bittene rettes dessuten ofte mot ansiktet hos barn, hvilket kan gi store skader.

Det hender også, riktignok langt sjeldnere, at hunder opptrer truende eller biter tilfeldige personer, uten at det kan avdekkes noen form for presset situasjon. I enkelte tilfeller har slike angrep hatt dødelig utfall, slik som i den tragiske ulykken fra Oppland vinteren 2002, der en skolegutt ble bitt i hjel av løse hunder. Denne saken har reist spørsmål om ansvarsforhold mellom offentlige etater (politi og dyrevernemnd) og mulig mangel på hjemmelsgrunnlag for å ta affære overfor risiko-hundehold. Hunder som har bitt mennesker kan med hjemmel i lov om farlige hunder kreves avlivet innen en måned etter episoden. I dag er det imidlertid liten mulighet for å iverksette tiltak rettet mot hunder som opptrer truende, men som ennå ikke har bitt. Viltlov og særlig bufelov gir i dag utstrakte fullmakter til å kunne avlive hunder på stedet, og det har vært kritisert at sauer og rådyr tilsynelatende har bedre rettsvern enn mennesker. Justisdepartementet arbeider med å revidere og samle regelverk som gjelder hunder i en egen hundelov, som ventes fremmet for Stortinget i 2003.

Boks 6.6 Eksterne innspill

Flere innspill tar opp hold av farlige hunder og påpeker at det er behov for ytterligere tiltak mot kamphunder.

6.1.6.3 Dyr som kan skape frykt

Mange mennesker, både barn og voksne, kan være så redd for hunder i sin alminnelighet at det hemmer deres livsutfoldelse. Frykt utløses hos enkelte mennesker også av dyr som bl.a. slanger, øgler og edderkopper, uavhengig av om dyrene rent faktisk er farlige. Dette aspektet legger et ekstra ansvar på eiere av dyr som kan virke skremmende, uansett om dyret representerer noen fare.

6.2 De enkelte arter eller kategorier dyr

En samlet oversikt over antall av de ulike dyr er tatt inn som vedlegg nr. 3. De viktigste fortrinn og velferdsmessige utfordringer, slik Regjeringen ser det, er oppsummert i kapittel 9.6 under de enkelte dyrearter.

6.2.1 Akvatiske dyr i oppdrett

Oppdrettsnæringen er Norges desidert største animalske produksjon. Det produseres i all hovedsak laks og regnbueørret, men det drives også oppdrett på andre fiskearter og skjell. Det er først og fremst oppdrett av laksefisk som her vil bli omtalt.

Oppdrett av fisk og skalldyr i Norge er lovregulert og underlagt konsesjonsbestemmelser. Fiske-ridepartementet har forvaltningsansvaret for oppdrettsloven med forskrifter og har det overordnede ansvar for havbrukspolitikken. Oppdrettsfisk er omfattet av dyrevernloven og fiskesjukdomsloven med tilhørende forskrifter og retningslinjer. Flere av forskriftene som regulerer produksjon og er gitt i medhold av oppdrettsloven, berører indirekte dyrevelferd, for eksempel bestemmelser om tett-
het og tak for biomasse. Settefiskforskriften er hjemlet i alle de tre omtalte lovene.



Figur 6.1 Oppdrettsnæringen er Norges desidert største animalske produksjon.

Foto: Øystein Søbye/NN/Samfoto.

6.2.1.1 Kort om fiskens biologi

Fisk omfatter en lang rekke arter med svært stor variasjon når det gjelder biologi. Generelt er utfordringene til organismer som lever i vann forskjellige fra de krav landdyrene står overfor. Fisk er vekselvarme virveldyr, og fiskens stoffskifte varierer med temperaturen i vannet. Oksygen tas opp fra vannet ved hjelp av gjeller. Oksygenforbruket øker når temperaturen i vannet blir høyere som følge av økt stoffskifte, samtidig som vannets innhold av oksygen synker med høyere temperatur. Laks krever mye oksygen, og oppdrett kan bare drives i områder med relativt lave sjøtemperaturer.

I tillegg til sanseorganer som fisk har til felles med landdyrene bl.a. syn, lukt og smak, har de også sanseapparater som landlevende dyr ikke har. Sidelinjeorganet er viktig for registrering av trykkforskjeller, svingninger og bevegelse i vannet. Dette er et velutviklet sanseorgan som antas å ha funksjon som hørselsorgan for lydkilder i fiskens nærområde, og som avstandsmåler overfor andre individer når fisken går i stim. Fisk har også et indre øre som registrerer lyd og bidrar til fiskens likevekt. Berøringssansene er godt utviklet og særlig rikt med sanseceller er det på finnestråler og eventuelle skjeggtråder. Fisk kan oppfatte temperaturforskjeller, forskjeller i saltholdighet og registrerer sannsynligvis smerte. Fisk viser dessuten uttalte stressreaksjoner.

Atlantisk laks og regnbueørret er anadrome arter, det vil si at de lever i sjø og går opp i elver og ferskvann for å gyte. Disse artene har en særlig avansert fysiologi, der organismen må kunne omstille seg fra ferskvann til saltvann, der de osmotiske forhold er vidt forskjellige.

6.2.1.2 Betydning og omfang

Norsk matfiskproduksjon består i hovedsak av laks (ca. 90 %) og noe regnbueørret (ca. 10 %). Norge er verdens største produsent av atlantisk laks med en markedsandel på 43 %, og det ble i 2001 produsert 480 000 tonn laks og regnbueørret. I 2001 passerte førstehandsverdien 13 mrd. kroner. Nesten all produsert fisk går til eksport.

Oppdrettet av laks og ørret kan deles i tre faser. Stamfiskanleggene holder kjønnsmoden fisk og leverer befruktet rogn. Settefiskanleggene står for klekking og oppføring av fiskeyngel i ferskvannsfasen, og selger fisk som er klar for å settes i sjøen, smolt, til matfiskanleggene. Produksjonen av matfisk foregår i saltvann, vanligvis i notposer, merder, i sjøen.

Det er per 2002 i drift 28 konsesjoner for oppdrett av stamfisk i Norge. Næringen består videre av ca. 300 settefiskkonsesjoner. Konsesjoner for matfiskoppdrett av laks og regnbueørret er begrenset i antall og kan bare gis i landsomfattende tildelingsrunder. Antallet matfiskkonsesjoner har vært stabilt, og per 31. desember 2001 var antallet 848. I matfiskkonsesjonene for laksefisk står oppdretterne fritt til å velge om de vil produsere laks eller regnbueørret, eller om de vil ha begge artene i anlegget. Alle tre variantene finnes, men mest vanlig er ren lakseproduksjon. Etter at eierskapsbegrensningene ble opphevet i 1991, har vi fått en utvikling mot færre og større oppdrettselskaper, som gjerne har hånd om hele produksjonskjeden. Konsesjonene er samlet på færre hender nå enn før, og ved utgangen av år 2000 var de fordelt på 160 selskaper.

Næringen har ca. 5 000 direkte sysselsatte, men mer enn 20 000 mennesker har likevel sitt arbeid knyttet til havbruksnæringen. Det finnes fiskeoppdrettsanlegg i alle kystfylkene fra Agder i sør til Finnmark i nord, og for mange kystsamfunn er fiskeoppdrett med avledende virksomhet blitt den viktigste næringsveien. Nordland og Hordaland er de fylkene som har størst produksjon av laks, mens Møre og Romsdal er størst på regnbueørret.

6.2.1.3 Driftsformer og produksjon

Kjønnsmoden laks og regnbueørret holdes i ferskvann i kar på land, stamfiskanlegg. Stamfisk av laks «strykes» senhøstes, det vil si at rogn og melke tappes. Regnbueørret strykes først på året. Fisken bedøves før stryking og blir vanligvis avlivet etterpå. Årlig blir det strøket om lag 40 000 liter rogn i stamfiskanleggene, der hver liter inneholder 4 500 – 5 000 rognkorn.

Settefiskanleggene er landbaserte. Størrelsen på anleggene varierer opp til en årlig produksjon på to mill. smolt. Anleggene tar i mot befruktet rogn. Rognen trenger 180 døgngrader for å klekke, det vil si at det ved en vanntemperatur på 8 °C går 22–23 døgn. Den første tiden etter klekking har yngelen nok næring fra plommesekken, og fôring starter først opp etter fire til seks uker. Startfôring regnes som en kritisk periode. Mens yngelen før og under startfôringen tåler å stå tett, blir tettheten etterpå redusert til 1–2 000 fisk/m³.

Utviklingen fra klekking til sjøklar settefisk, som tidligere ofte tok to år, tar nå ½ (0-års smolt) eller vanligst 1 ½ år (1-års smolt). Ved hjelp av lysstyring simuleres kortere årstider, og yngelens utvikling kan på denne måten forseres. Laksesmolt er vanligvis klar for sjøsetting om våren, men det er nå mulig å produsere smolt hele året. Smoltifiseringen innebærer en omfattende fysiologisk forandring for fisken, og den blir i stand til å tåle det helt forskjellige osmotiske miljøet i saltvann.

I 2001 ble det satt ut 130 mill. laksesmolt og 23 mill. settefisk av regnbueørret i matfiskanlegg. Ved sjøsetting veier fisken rundt 70–100 gram, og en slaktevekt på fire til seks kilo oppnås etter 12 – 18 måneder i sjøen. Det ble i 2001 slaktet 91 mill. laks og 22 mill. regnbueørret. Hver matfiskkonsesjon for laks og regnbueørret produserer i gjennomsnitt 600–650 tonn fisk årlig.

Matfiskanleggene består av en rekke merder, enten enkeltvis eller samlet i kompakte anlegg. Merdene varierer i størrelse, men mest vanlig er kvadratiske merder på 20 x 20 m eller runde merder på 60–120 m i omkrets. Vanlig dybde er 20 – 30 m.

Øvre grense for fisketettheten per produksjonshet er satt til 25 kg per m³ basert på reelt merdvolum. Det er også satt et øvre tak for fiskemengde per konsesjon og lokalitet på 65 tonn per 1000 m³ (jf. driftsforordningens § 19). Konsesjonsvolumet regnes ut fra en standard formel gitt i regelverket og er mindre enn reelt volum.

Et eget utvalg nedsatt av Fiskeridepartementet (Produksjonsreguleringsutvalget) har nylig avgitt en rapport som foreslår en del endringer i forhold til dagens regelverk.

Laksefisk går i stim i nota, og bevegelsesvolumet til det enkelte individ varierer med notas størrelse. Det er sjelden dybden utnyttes fullt, men stor dybde gir fisken valgmulighet i forhold til vanntemperatur, og gjør at den lettere kan unngå miljømessige problemer som er knyttet til visse skikt i sjøen, eksempelvis maneter.

Fisk blir sortert etter størrelse for å oppnå så jevn vekst som mulig uten innbyrdes hierarkidan-

nelse i nota. Store og sterke individer kan dominere de mindre og slik forårsake at deres vekst blir hemmet. Sortering av fisk foregår i dag ved bruk av brønnbåt eller ved maskinelt utstyr på anlegget. Fisk håves eller pumpes opp av merden og føres over sorteringsrister som fordeler individene etter størrelse til ulike merder. Det er viktig at dette utstyret er utformet slik at en unngår skade på fisken. Omfanget av sortering av fisk i merdene er varierende. Noen sorterer fisken ofte (seks til sju ganger) andre sjeldnere (en til to ganger), og det er heller ikke uvanlig å la fisken stå usortert frem mot slakting.

Produksjonen av laks og regnbueørret er stadig blitt mer effektiv. Dette skyldes avl for tilvekst og fôrutnyttelse, økt kunnskap om fôr og fôringsregimer, og bedre kontroll med helsesituasjonen. Mer optimale miljø- og driftsforhold for fisken er også viktig. En har etter hvert fått økt kunnskap om artenes biologi og miljøkrav som har gjort oppdretterne i stand til å styre de ulike livsfasene. En har bl.a. ved hjelp av lysstyring fått en mer effektiv og sesonguavhengig produksjon.

Det drives noe oppdrett av sjørøye og marine arter som kveite, piggvar, torsk og steinbit. Ved utgangen av år 2001 var det gitt 486 konsesjoner til slikt oppdrett. Oppdrettet av disse artene er fortsatt på utviklingsstadiet og flere produksjonsmessige utfordringer er ikke løst. Det finnes innlandsoppdrett av ørret, både for produksjon av matfisk og for utsetting, samt en begrenset produksjon av ål. Åleproduksjon foregår i kar på land og er basert på innfanget yngel.

Krepsdyr, i første rekke hummer, holdes i en type anlegg som framstår som en mellomting av oppdrett og oppbevaringsanlegg. Hummeren i anleggene kan være villfanget i Norge eller importert. Formålet er å kunne levere fersk hummer utenom fangstsesongen.

Produksjonen av ulike typer skjell er økende. Skjell omfattes ikke av dyrevennloven og vil ikke bli omtalt nærmere.

6.2.1.4 Fôr og fôringsregimer

Fôret tildeles som regel i form av pelletert tørrfôr. Fôr og fôringshyppighet har klar betydning for fiskens velferd og det er vist at kontinuerlig fôrtildeling fører til høyere dødelighet enn måltidsfôring.

Ved lav sjøtemperatur er stoffskiftet redusert og appetitten går ned. Fisk er dessuten fysiologisk tilpasset til å tåle perioder med minimalt fôropptak. Kjønnsmoden fisk tar opp lite fôr under sin vandring opp elvene. Dersom fiskens helsetilstanden i utgangspunktet er god, er det erfaring for at full

sulting kan gjennomføres i ukevis, tilsynelatende uten problemer for fisken. Redusert fôrtildeling vil derimot ofte resulterer i et høyt stress- og aggresjonsnivå og kamp om fôrressursene.

Erfaringsmessig vet man at dødeligheten ved visse typer stresspåkjenninger kan reduseres ved å stoppe fôringen. Dette kan være ved sjukdomsutbrudd, høye sommertemperaturer, oppblomstring av giftige alger og store manetforekomster. Det kan videre være nødvendig å stanse fôringen en tid før fisken skal ut på lengre transporter, fordi det da er lettere å sikre vannkvaliteten. Før slaktning stoppes fôring, både av hensyn til transport og til slaktehygiene.

Siden 1996 har fôrkvoter fastsatt av Fiskeridepartementet vært brukt for å regulere produksjonen av laks. Fôrkvoten fastsettes årlig etter innspill fra næringens organisasjoner, og ordningen har bidratt til en jevn og balansert vekst av lakseproduksjonen. Det er adgang både til å overføre og forskuttere en fastsatt mengde av tildelt fôrkvote. Det er imidlertid den enkelte bedrift/konsesjonsinnehaver sitt ansvar å sørge for at driftsopplegg og produksjon er i samsvar med tildelt fôrkvote. Fiskeridirektøren fører tilsyn med ordningen, og den enkelte bedrift er pålagt å innrapportere bruk av fôr hver måned. Systemet synes å fungere tilfredsstillende, men det er imidlertid eksempler på at oppdrettsfisk er holdt i sjøen i måneder uten fôr. I forbindelse med overproduksjon og lave priser er det også eksempler på at fisken oppbevares levende i sjøen uten fôr i påvente av bedre priser.

6.2.1.5 Inngrep

Enkelte oppdrettere merker fisk, fortrinnsvis ved å klippe finner. Det er påvist at finnene har en rekke føleresetorer, og slik merking er derfor ikke uproblematisk. Obligatorisk merking av all oppdrettslaks blir diskutert, blant annet for å kunne skille villaks fra oppdrettslaks. Regjeringen har i St.meld. nr. 12 (2001–02) «Rent og rikt hav», besluttet å utrede dette spørsmålet nærmere med sikte på at et beslutningsgrunnlag skal kunne foreligge i løpet av 2003. Det finnes i dag flere ulike merker og merkemeter. Enkelte av disse har vært kritisert ut fra hensynet til fiskens velferd.

Det gjøres for øvrig ikke inngrep på oppdrettsfisk i dag.

6.2.1.6 Fysisk helse

På slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet var problemene med smittsomme sjukdommer i næringen omfattende, og forbruket av antibiotika

tilsvarende høyt. I årene som fulgte ble det gjennomført en rekke smitteforebyggende tiltak som til sammen fikk mange av sjukdommene under kontroll, og i dag er forbruket av antibiotika på et lavt nivå i forhold til annen matproduksjon. Et av de viktige bidragene i denne sammenheng er utvikling av effektive vaksiner. I settefiskanleggene blir nesten all fisk i dag vaksinert mot flere smittestoffer. Vaksinasjon utføres som injeksjon, der hver enkelt fisk får en vaksinedose i buken. Rutinemessig benyttes bedøvelse ved vaksineringen. Vaksineringen med oljebasert vaksine har som en vanlig bivirkning at det oppstår bukhinnebetennelse med påfølgende sammenvoksning av bukhuleorganer. Dette regnes i dag som et betydelig velferdsproblem. Innenfor forskningen har man store forventninger til de såkalte DNA-vaksiner med betydelig mindre bivirkninger på fisken enn de såkalte oljebaserte vaksiner, og så langt virker resultatene lovende.

For enkelte smittsomme sjukdommer må en regne med en viss forekomst av latent smitte både hos akvakulturdyr og ville akvatiske organismer. Det er derfor viktig å ha et driftsopplegg som bryter smittetekjeden, for å hindre at smitte bygger seg opp over tid. Brakklegging av oppdrettslokalteter og praksis med å holde ulike årsklasser av fisk på atskilte lokaliteter har eksempelvis hatt stor betydning for den positive utviklingen når det gjelder smittsomme sjukdommer som ILA (infeksiøs lakseanemi) og BKD (bakteriell nyresjuka). Produksjon av matfisk og stamfisk i sjø og i ferskvann følges opp med offentlige helsekontroller en til to ganger årlig. Alle norske matfiskanlegg har i tillegg regelmessig helsekontroll av veterinær eller annen fagkompetent person. Retningslinjene tilsier minimum seks inspeksjoner per år, eventuelt oftere ved mistanke om sjukdomsutbrudd.

Lakselus er et betydelig velferdsmessig problem. Lakselus er et parasittisk krepsdyr, som setter seg fast i fiskehuden og forårsaker sårddannelser. Store angrep kan føre til at fisken svekkes og eventuelt dør. I 1997 ble det vedtatt en handlingsplan mot lus på laksefisk, og denne har som langsiktig mål å redusere skadevirkningene av lus på oppdretts- og villfisk til et minimum. I 2000 kom forskrifter som pålegger matfiskanleggene i sjø en registrerings- og rapporteringsplikt for lakselus, henholdsvis to og én gang per måned. Avlusing med insektmidler skal gjennomføres dersom frekvensen av lus overskrider et visst nivå. Hold av leppefisk, som beiter lakselus av oppdrettsfisken, er utviklet som en biologisk kontrollmetode. Det har vært en stor oppslutning om handlingsplanen.

De oppnådde resultater vil bli evaluert i løpet av høsten 2002.

Intensivert produksjon har resultert i ulike produksjonslidelser, som til dels har fått et stort omfang. Ofte er det både økonomiske og etiske grunner til å endre forholdene, i andre tilfeller synes hensynene vanskeligere å forene. Bruk av oppvarmet vann har vært en enkel og mye brukt måte å framskynde produksjonen på. Vanntemperaturen på rognstadiet er av kritisk betydning for at fisken senere skal utvikle seg normalt. For høy temperatur regnes nå som hovedårsaken til at man på 1990-tallet observerte en økende forekomst av deformiteter hos oppdrettslaks, men også andre faktorer som ernæringsforhold og vannkvalitet kan ha betydning. Misdannelsene omfatter ulike ryggdeformiteter, forkortete gjellelokk, deformiteter i snute og kjeve samt i indre organer. I enkelte anlegg har frekvensen misdannet fisk vært 20 %. Det blir nå anbefalt å holde temperaturen på 8 °C eller lavere for lakserogn og plommeseekkyngel helt fra befruktning og til startfôring.

Blakking av øyets linse, katarakt eller grå stær, er en annen produksjonslidelse med varierende utbredelse. I enkelte anlegg eller områder kan fisken i perioder i varierende grad være rammet av katarakt uten at årsaksforholdene i de enkelte tilfeller kan forklares. Svaksynt eller blind fisk er et velferdsmessig problem, i og med at fisken har problemer med å finne og innta fôr.

Fisk i oppdrett får ofte skader på finnene, spesielt om tettheten er høy. Skadene kan skyldes slitasje eller bitt. Skader på hudlaget kan føre til problemer med væskebalansen og være innfallspurt for infeksjoner. Om vinteren vil sår hele dårlig.

Det ytre miljø kan utgjøre en trussel for oppdrettsfiskens velferd. Fisk kan påføres skader av predatorer som eksempelvis skarv, hegre, oter og mink. Brennmaneter kan gi etseskader i fiskens hud. Giftige alger og alger som mekanisk forårsaker kvelning gjennom å bremse vanngjennomstrømmingen i nota eller legge seg på fiskens gjeller, kan forårsake høy dødelighet i matfiskanlegg.

I alle oppdrettets faser er god vannkvalitet, med høyt innhold av oksygen og lavt innhold av avfallsstoffer, svært viktig for helsesituasjonen. I settefiskanleggene er tilgang på ferskvann ofte en begrensende faktor. Resirkulering av vann øker faren for å resirkulere smittsomme agens. I sjøoppdrett vil lokaliteter med gode strømforhold og stor vannutskifting være viktig.

Normal dødelighet varierer i de ulike faser av oppdrettet. For god rogn regnes det med inntil 5 % tap. Ved startfôring er forventet dødelighet redusert fra 20 % til under 5 %. Ved sjøsetting avhenger

dødeligheten av om alle fisk er godt smoltifisert og eventuell latent smitte. Normal dødelighet oppgis å variere fra 0,1 – 10 %. Rutinene for utplukking og avliving av sjuk fisk varierer.

6.2.1.7 *Atferdsrelaterte problemer*

Som yngel og gytefisk er laksefiskene territoriale og forsvarev revir, mens de i andre livsfaser ikke er territoriale. Ved valg av «riktig» tetthet i settefiskanlegget kan en få fisken til å velge en ikke-territorial atferd, mens både høyere og lavere tetthet kan gi seg utslag i økt aggresjon. Aggresjon kan også utløses av andre stressfaktorer og gi seg utslag i øyesnapping og finnebiting. I sjøen tåler fisken normalt en høyere tetthet, men for stor tetthet, redusert fôrtildeling og annet stress kan gi tilsvarende utslag av aggresjon.

En rekke rutineprosedyrer i oppdrettet vil utløse stressreaksjoner hos fisken. Dette kan være håndtering eller sammenstimling i forbindelse med sortering, sjukdomsbehandling, bedøving og vaksinerings, samt transport. Oppdrettsfisk kan også vise kraftige stressreaksjoner trolig utløst av frykt, for eksempel ved nærvær av predatorer som sel.

6.2.1.8 *Avl*

Det organiserte avlsarbeidet drives i regi av Aquagen as (tidligere Norsk Lakseavl og andre selskaper). Oppdrettsnæringen har utviklet et moderne og avansert avlssystem, fra starten basert på erfaringer fra storfeavlen. Det har lyktes å utvikle en laks som vokser atskillig raskere og har en langt bedre fôrutnyttelse enn det ville utgangspunktet. Avlsarbeidet er for øvrig rettet inn mot god slaktekvalitet, sen kjønnsmodning og sjukdomsresistens. Etter tiår i oppdrett viser laksen tegn på domestisering, bl.a. har fryktnivået blitt redusert. I norsk oppdrett er det ikke aktuelt å genmanipulere fisk for å øke produksjonseffektiviteten.

6.2.1.9 *Transport av fisk*

Det er ca.120 godkjente brønnbåter som transporterer fisk mellom settefiskanlegg og matfiskanlegg, og mellom matfiskanlegg og slakteri. Kapasiteten til båtene varierer mye, de største tar over 100 tonn fisk i en transport. Båtene er utstyrt med oksygeneringsanlegg, noe som gjør at de også kan gå med lukkede ventiler. Det er i dag ingen begrensning av tiden fisken kan være i brønnbåten, og dødeligheten har under transporten i enkelte tilfeller vært over akseptabelt nivå.

Levende fisk blir også fraktet med tankbil og av og til med helikopter.

6.2.1.10 Slakting

Det finnes ca. 150 slakte- og foredlingsanlegg i Norge. Det er påbudt slakting for oppdrettsfisk, det vil si at det ikke er tillatt å slakte fisk i slakterier som ikke på forhånd er godkjent av offentlige myndigheter for denne virksomheten. Det samme gjelder for anlegg som foredler oppdrettsfisk. I disse bestemmelsene ligger det at det ikke er tillatt å bløgge eller slakte fisk på det enkelte sjøanlegg. Av smittemessige årsaker skal prosessvann fra slakterivirksomheten desinfiseres før det slippes ut i sjøen på angitt sted.

Mange slakte- og pakkeanlegg har ventemerder for midlertidig oppbevaring av slaktefisk som leveres med brønnbåt. Fisken føres ikke i ventemerden og kan i noen tilfeller bli stående i lengre tid før slakting finner sted. Det er en utbredt oppfatning at opphold i ventemerde før slakting bidrar til en mer rolig fisk og bedre slaktekvalitet/holdbarhet på produktet, men lengden på oppholdet i ventemerde og betydning i forhold til fisken kan diskuteres.

Boks 6.7 Eksterne innspill

Av de innkomne innspillene tar 22 opp oppdrettsfisk. De fleste av innsenderne er tilknyttet offentlig forvaltning. Momenter som går igjen er:

- Behov for mer kunnskap.
- Mangel på tradisjon for å tenke dyrevelferd når det gjelder fisk.
- Avlivingsmetoder for fisk og krepsdyr.
- Sulting.
- Produksjonsforhold som tetthet, vannkvalitet, lys og temperatur.
- Produksjonssjukdommer og misdannelser, vaksineskader.
- Transport.

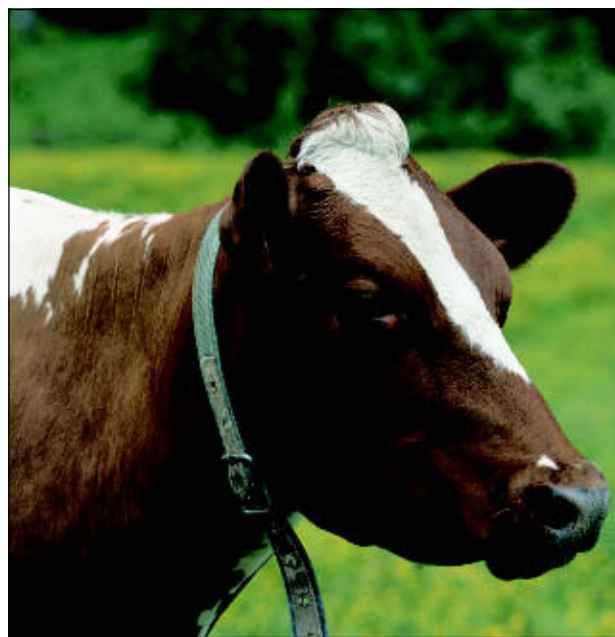
Rådet for dyreetikk har vurdert sulting (1995) og mener at sulting ikke er akseptabelt som et produksjonsregulerende tiltak. Rådet har også sett på lyssetting (1994) og oppfordrer til generell varsomhet når nye produksjonsregulerende virkemidler tas i alminnelig bruk før de velferdsmessige konsekvenser er tilfredsstillende utredet.

Statens dyrehelsetilsyn tolker dyrevernavloven slik at oppdrettsfisk skal bedøves før bløgging. I den sammenheng regnes ikke nedkjøling i isvann, som reduserer fiskens aktivitet, som bedøvelse. De fleste slakterier bruker vann tilsatt karbondioksid, CO₂, eventuelt i kombinasjon med isvann. CO₂-metoden regnes for å være dyrevernmessig problematisk, idet det ofte observeres kraftige reaksjoner hos fisken og det tar flere minutter før den blir rolig. Det har vært gjort forsøk på utvikling av utstyr for bedøving ved hjelp av elektrisk sjokk, som dyrevernmessig synes tilfredsstillende, men som hittil har ført til bieffekter med betydelig nedklassing (5 %) som resultat. Klubbeslag mot hodet regnes som en akseptabel metode, og metoden er under utprøving også under storskala slakting med tanke på videreutvikling.

6.2.2 Storfe

Storfeholdet omfatter melke- og kjøttproduksjon i kombinasjon og spesialisert kjøttproduksjon. I beskrivelsen er hovedvekten lagt på forholdene i melkeproduksjonen. Forhold som atskiller seg i spesialisert kjøttproduksjon er omtalt i et eget avsnitt.

Hold av storfe er siden 1992 regulert i forskrift om hold av storfe og gris. Næringen utarbeidet i 2001 en omfattende handlingsplan for dyrevelferd.



Figur 6.2 Storfeholdet omfatter melke- og kjøttproduksjon i kombinasjon og spesialisert kjøttproduksjon.

Foto: Tore Wuttudal/NN/Samfoto.

Et apparat for forebyggende helsearbeid ble tidlig etablert gjennom Helsetjenesten Storfe.

6.2.2.1 Kort om storfeets biologi

Storfe er sosiale dyr. Under naturlige forhold holder de sammen i kjerneflokker på 10–15 beslektede hunndyr, som igjen kan være en del av en større sammenslutning av dyr. Flokken har en rangorden, der rangen bestemmes av bl.a. om dyrene har horn, deres kroppsstørrelse og alder. Okser holder sammen i egne flokker eller lever alene utenom brunsttiden. Kua kalver en gang årlig og isolerer seg da noen dager, før kalven introduseres i flokken. Den første måneden er det kua som tar initiativ og aktivt oppsøker kalven, senere blir det omvendt. Kalven dier 5–10 ganger i døgnet de første levemånedene, og hvert måltid tar 5–15 minutter. Kalven begynner tidlig å ete gras, men er ikke helt avvent før ved 8–10 måneders alder. Storfeet bruker mye tid på å beite, og kan bevege seg flere kilometer daglig. Beitingen er avbrutt av hvileperioder med drøvtygging, hvor kua ofte ligger. I løpet av et døgn ligger kua omtrent halve tiden. Aktiviteten innen flokken er oftest samordnet, slik at dyrene hviler og beiter til samme tid. Gjensidig kroppspleie er vanlig. Storfeets kroppspråk og øvrige signaler kan være vanskelige å oppfatte for mennesker.

6.2.2.2 Betydning og omfang

Norge har (per desember 2001) 286 000 melkekyr fordelt på vel 18 000 bruk. Produksjonen er spredt over hele landet, og melk regnes som bærebjelken i norsk husdyrproduksjon. Gjennomsnittsbetsetningen er på 15 kyr. Det blir stadig færre små buskaper, mens andelen større besetninger er økende. Rasen norsk rødt fe (NRF) dominerer helt.

Per desember 2001 er det registrert ca. 47 000 ammekyr i den spesialiserte kjøttproduksjonen. Disse er fordelt på knapt 6000 produsenter, med en gjennomsnittsbetsetning på åtte kyr. Produksjonen er stort sett basert på egne raser.

6.2.2.3 Produksjon

Gjennomsnittsyttelsen blant melkekyrne er ca. 6 100 kg. per år, og kua får en kalv i året. Gjennomsnittsalderen ved utrangering er 4,5 år, hvilket betyr at kua har hatt 2–3 kalver før hun slaktes. Ca. 10 % av kyrne er fem år eller eldre. En viktig årsak til at kyrne slaktes relativt tidlig er at driftsopplegget inkluderer kjøttproduksjon som også er basert

på slaktning av kyr, men også at sjukdomsrisiko øker med alderen.

Føringsokser slaktes vanligvis ved ca. 18 mnd alder, men slaktetidspunkt styres av driftsforhold og prispolitikk. Produksjonen av mellomkalv har økt de siste årene.

6.2.2.4 Fjøstype

Fjøsene kan prinsipielt deles inn i løsdrift- og bås-fjøs. I 2001 anslo TINE at 7 % av fjøsene for melkekyr var løsdrift, resten bås-fjøs. Næringen oppfordrer i sin handlingsplan til en overgang til løsdrift-fjøs ved nybygg og større ombygginger.

Båsfjøs

Den vanligste båstypen, kortbåsen, er typisk 120 cm bred og 175 cm lang, med gjødselrist bak. Kua er bundet i fronten mot fôrbrettet. Fra 1997 ble det krav om at kviger og kyr i bås-fjøs skulle på beite eller ha mulighet for fri bevegelse i luftegård minst åtte uker om sommeren.

Båsgulvet er typisk av betong, med et tynt lag sagflis. Mange gårdbrukere bruker gummimatter i båsene, i alle fall til enkelte kyr. Forskning viser at kyr har en meget sterk preferanse for en myk liggeplass. Ei ku ligger normalt 12 timer hvert døgn, fordelt på omkring 15 perioder. På god talle og bås-madrasser er liggetiden ca. 12 timer, mens den er redusert til 7–9 timer på betongunderlag. Man ser også at kyr på betong ofte starter de innledende bevegelser for å legge seg, men så avbryter. For å oppnå tilstrekkelig liggekomfort med strø, må denne være 5–6 cm dyp. Det mest praktiske er derfor å bruke en form for matte eller spesiell madrass som både gir tilstrekkelig støtte når dyret står og god liggekomfort.

Løsdrift

I Danmark går vel halvparten av melkekyrne i løsdrift, i Sverige ca. 1/3 og i Finland ca. 1/4. Utviklingen går i retning av flere løsdrift-fjøs også i Norge, og ved nybygg oppføres praktisk talt bare løsdrift-fjøs. De fleste norske løsdrift-fjøsene har spaltegolv på gangarealet, mens enkelte har tett betonggolv med et automatisk skrapesystem. Fjøsene har liggebåser utstyrt med spesielle madrasser, gummimatter eller betong som er strødd med sagflis eller spon. En tverrgående bom foran i båsen hindrer kua fra å stå langt framme i båsen og bidrar dermed til å holde liggeplassen rein. Der eksisterende bås-fjøs blir bygget om til løsdrift, kan det være vanskelig å få til ideelle løsninger. Av plasshensyn har

noen valgt å kombinere ete- og liggeplass, såkalte fôringsliggebåser. Denne løsningen krever mer reinhold av dyr og bås. Det finnes løsdriftfjøs med halmtalle over hele eller det meste av arealet. Halmtalle fungerer godt i løsninger med uisolerte, kalde fjøs. Halm er imidlertid mangelvare mange steder i landet. Det er også bygget kaldfjøs med annet guly, men erfaringene vinterstid er varierende. Det er igangsatt forskning med sikte på å utvikle gode og rimelige løsdriftfjøs. Det er nå en tendens til at melkebønder slår seg sammen og bygger nye og etter norske forhold store løsdriftfjøs. Disse bygges ofte med stor grad av automatisering i forbindelse med gjødselhåndtering, fôring og melking.

Åpning til gjødselkjeller

Halvparten av bås fjøsene og 70 % av løsdriftfjøsene har åpen forbindelse mellom husdyrrom og gjødselkjeller. Under omrøring av gjødsel ved utkjøring frigjøres svært giftige gasser (H_2S) som kan nå fjøsrommet. Dette har ført til dødsfall både hos dyr og mennesker. I følge distriktsveterinærenes miljøundersøkelse sørger likevel bare 12 % av brukerne som har åpen forbindelse mellom fjøs og kjeller for at kyrne alltid er ute under omrøring av gjødsel. Ved nybygg anbefales det i dag å bygge utvendig gjødsellager, eventuelt bygge med tett forbindelse mellom kjeller og fjøsrom.

Kutrener

Kutrener brukes i 85 % av norske bås fjøs, men ikke i løsdriftfjøs. Kutrener er en elektrisk innretning som monteres over kuas rygg i den hensikt å få kua til å gå litt tilbake i båsen før hun gjør fra seg, slik at gjødsel og urin ikke havner på liggeplassen. Bruk av kutrener fører til en tørrere bås plass og reinere kyr og reduserer behovet for reinhold. Kutreneren skal fra år 2000 være av godkjent type. Kutrener skal etter reglene kun brukes til melkekyr, og ikke på sjuke dyr, under brunst eller omkring kalving. Bestemmelsen etterleves i varierende grad. Distriktsveterinærenes miljøundersøkelse i norske fjøs i 1994/95 avdekket at kutreneren var dårlig vedlikeholdt eller feil justert i 15–20 % av fjøsene.

Kutreneren begrenser normal kroppspleie og bevegelse på båsen og resulterer i at kua bruker lengre tid på å legge og reise seg. Bruk av kutrener har negativ effekt på fruktbarheten og øker risikoen for spenetråkk, som ofte er innfallsporten for jurbetennelse. Kutrener anbefales ikke i Danmark, da den regnes som en stressfaktor for kyrne. Euro-

parådet tillater kutrener brukt til opplæring av dyrene. Sverige har forbud mot kutrener. Det svenske forbudet er omdiskutert, først og fremst fordi det etter forbudet ble rapportert om en økning av problemene med klauvråte på bakbeina, forårsaket av en mer skitten bås.

6.2.2.5 Fôr og vann

Melkekyr gis vanligvis tilnærmet fri tilgang på grovfôr, hovedsakelig ensilasje, og en kraftfôrmengde tilpasset det individuelle produksjonsnivået. Sommerstid utgjøres grovfôret av beite eller slått gras. Vannbehovet er stort når melkeproduksjonen er på topp, inntil 100 liter i døgnet. Dårlig ledningskapasitet, felles drikkekar med dominant naboku og kaldt vann kan redusere vannopptaket i forhold til det optimale.

6.2.2.6 Kalver

I bås fjøs er det vanlig at kua kalver bundet på båsen. Kun 2 % av bås fjøsene benytter egen kalvingsbinge. I løsdriftfjøs er det krav om kalvingsbinge, men distriktsveterinærenes miljøundersøkelse avdekket at mer enn 70 % lot kyrne kalve i selve løsdriften. I melkeproduksjonen blir kalven oftest tatt fra kua i tilslutning til kalvingen. I noen tilfelle får ku og kalv være sammen 1–4 dager. Forskning viser at samvær med mora er klart positivt for kalvens helse. For kua kan separasjonen bli en stresspåkjenning, spesielt om ku og kalv går sammen ut over disse første døgnene slik at bindingen mellom ku og kalv er godt etablert.

Det er forbudt å binde spedkalv på bås. For kalver over to uker blir forbudet gjort gjeldende fra 2005 i eksisterende fjøs. Det vanlige er at kalvene blir plassert enkeltvis i binger de første leveukene. Disse skal sikre kalven en tørr og trekkfri liggeplass og et enkelt tilsyn. Kalvens sosiale behov øker raskt fra tre ukers alder. Kalvebinger har tradisjonelt hatt tette skillevegger som ikke gir mulighet for sosial kontakt med kalver i nabobinger, men etter de nye kravene skal kalver kunne se og komme i fysisk kontakt med andre kalver. Bevegelsesbehovet blir dårlig ivaretatt i små binger. Etter et EU-direktiv vedtatt i 1997 som også får konsekvens for Norge, skal enkeltbinger ikke brukes til kalver over åtte uker. I dag setter forskriften tre måneder som øvre aldersgrense.

Arealanbefalingene for enkeltbokser er 1,125 m² for kalver inntil en måned og 1,5 m² for kalver inntil tre måneder. Dette er på nivå med de tilsvarende anbefalinger i Sverige og Danmark.

Kalver under seks måneder skal i følge forskriften kunne ligge på tett, strødd golv. I fellesbinger kan det brukes spaltegolv utenfor liggearealet.

Selv om kalvens veksthastighet har økt de siste tiårene, har ikke dette ført til økt tildeling av melk. I fagmiljøene ytres det bekymring for at mange kalver får for lite næring i melkefôringsperioden. De fleste spedkalver føres med melk eller melkeerstatning fra en vanlig bøtte. Bøtter som henges opp og der kalven kan suge i seg melka fra en kunstig spene, har blitt mer vanlig de siste årene. Kalver som får tilfredsstilt det sterke sugebehovet som speddyr, vil trolig være mindre tilbøyelige til å suge på innredning eller andre dyr senere. Systemer der kalvene har fri eller datastyrt tilgang til melk har fått en viss utbredelse, særlig i større fjøs. Kalvenes alder når de avennes fra melkefôring varierer, men de er vanligvis mellom to og tre måneder.

6.2.2.7 Ungdyr (slaktedyr og kviger for rekruttering)

Ca. 90 % av ungdynene holdes i fellesbinger med spalteplank i betong. Binger med spaltegolv over hele arealet har vært nesten enerådende i nye fjøs de siste 30 årene. Fordelen er at dyrene selv trækker møkk ned i kjelleren, slik at manuell skraping i mange tilfelle blir unødvendig. For at dette skal fungere, er man avhengig av en stor tetthet av dyr i bingene. Binger med spaltegolv over hele arealet frarådes i Danmark og er ikke anbefalt av Europarådet av hensyn til dyrenes liggekomfort. Det anbefales i stedet løsninger der dyrene kan ligge samtidig på godt strødd areal.

Forskriften om hold av storfe og svin inneholder retningslinjer for høyeste dyretetthet i bingene, avhengig av dyrenes størrelse. De yngste dyrene (3 måneder eller 100 kg) skal ha minst 1,4 m² hver, mens store dyr på 450 kg skal ha 2,4 m² hver. Sverige og Danmark har noenlunde tilsvarende retningslinjer for areal per dyr. Miljøundersøkelsen fra 1994/95 viste imidlertid at utnyttelsesgraden i mange tilfelle var betydelig høyere enn de anbefalte minstemål. Danske undersøkelser har vist at høy tetthet i ungdynbingene i betydelig grad går ut over tilveksten. Ved å øke plassen for drektige kviger fra 1,5 til 3,0 m² per dyr, økte tilveksten med 30 %, selv om fôropptaket var det samme. I England er det krav om at dyr over 200 kg skal ha 3 m² bingegareal hver.

Noen okser og kviger oppstalles på bås. En del produsenter som har solgt melkekvoten, har fylt opp båsplassene i fjøset med slakteokser. Særlig

for okser er vanlige båser en lite tilfredsstillende løsning, da liggeplassen blir våt av urin.

6.2.2.8 Inngrep

De fleste norske melkekyr er i dag født med anlegg for horn og blir avhornet som kalver. Dette gjøres fordi horn kan utgjøre en fare for røkteren og fordi dyrene kan skade hverandre. Bare 5 % av norske bås fjøs har melkekyr med horn, og i løsdrift finnes praktisk talt ikke hornete kyr. Avhorningen foretas av veterinær og utføres på unge kalver (< seks uker) ved at hornanlegget fjernes med et brennjern, eventuelt en varmluftspistol. Det er krav om bruk av bedøvelse. Effekten av lokalbedøvelsen går ut etter noen timer, og mange erfarer at kalvene sturer litt de første dagene etter inngrepet. Mangel på horn, kollethet, er vektlagt i avlsarbeidet. Det anslås at 30 % av kalvene som blir født i 2002 vil være naturlig kollet. Med dagens vektlegging av kollete dyr, kan rasen NRF være kollet om 10–15 år.

Okser vokser raskere enn kastrater. Okser som skal på beite blir likevel vanligvis kastrert, fordi det kan være problematisk å holde intakte okser forsvarlig inngjerdet. Kastrater er roligere og lettere å håndtere enn okser, som i gitte situasjoner kan være direkte farlige. Inngrepet utføres under bedøvelse. Svenske undersøkelser viser at belastningen på dyrene er minst om de kastreres i ung alder (2–3 måneder), og at slaktevekten ikke påvirkes negativt i forhold til om dyrene kastreres eldre (6–8 måneder), like før beiteslipp. Okser kastreres her i landet vanligvis med en tang (burdizzo) som knuser sædleder og blodforsyningen til testikelen. Selv om det brukes lokalbedøvelse under inngrepet, er det sannsynlig at metoden gir en kronisk smerte over flere dager. Kastrering av okser har ikke noe stort omfang i Norge.

6.2.2.9 Fysisk helse

Norge innførte i 1975, som det første land i verden, en landsomfattende helsekortordning for melkekyr. Hver ku har sitt eget individuelle helsekort hvor samtlige behandlinger for sykdom eller fruktbarhetsproblemer noteres. Siden 1996 skal dette kortet følge individet allerede fra kalvestadiet. På grunn av helsekortsystemet og gode rapporteringsrutiner har man en særdeles god oversikt over helsetilstanden hos norsk storfe. Situasjonen er meget god når det gjelder forekomst av alvorlige smittesomme sykdommer. Også en rekke mindre alvorlige infeksjonssykdommer, som er vanlig forekommende i mye av Europa, er

Tabell 6.1 Tabellen viser antall kyr behandlet per 100 årskyr i melkeproduksjon

År	Alle sjukdommer	Klinisk mastitt	Ketose	Melkefeber
1995	65	37	10,3	5,9
1997	58	31	8,5	4,8
1999	53	26	5,7	4,1
2001	50	24	5,6	3,8

ikke påvist i Norge. Virussjukdommen BVD er bekjempet gjennom en omfattende sanering som nå er i sluttfasen.

Ser man på miljøbetingete eller produksjonsrelaterte sykdommer er situasjonen ikke like god, selv om det har vært en uttalt positiv trend siden 1995. Næringen selv satte seg da som mål å redusere antibiotikaforbruket med 25 % i løpet av fem år, hvilket ble nådd allerede i løpet av tre år. Man må imidlertid ta forbehold om at tallene som registreres er behandlingsfrekvens og ikke reell sykdomsfrekvens. For noen sykdommer vil disse størrelsene være like, for andre kan behandlingsfrekvensen være lavere fordi den påvirkes av faktorer som bondens økonomi, kvoteordninger for melk, m.v. Man vet videre at sykdom hos kalver og ungdyr er underrapportert. En regner likevel med at samsvaret mellom oppstått sykdom og rapportert behandling er svært god i Norge sammenliknet med andre land.

De tre viktigste produksjonssykdommene er mastitt (jurbetennelse), ketose og melkefeber, med henholdsvis 45,0, 11,0 og 7,8 % av alle registrerte behandlinger hos melkekyr.

Fruktbarheten er gjennomgående bedre hos NRF-kua enn hos mange andre melkeraser. Kalvingsvansker er registrert med knapt 1,3 tilfeller per 100 årskyr. Andelen NRF-kalver som er dødfødte eller som dør i løpet av første døgnet etter fødsel, ligger på 2,5–3 %, noe som i internasjonal sammenheng er svært lavt. Flere av kjøttferasene sliter med kalvingsproblemer, da kalvene ofte er store ved fødselen. Ved hjelp av seleksjon kan problemet reduseres, slik man har gjort i rasen charolais. Bein- og klauvlidelser er trolig meget utbredt, idet en foreløpig, norsk undersøkelse fant at hele 30 % av melkekyrne hadde merknader til klauvhelsen på bakbeina, og 10 % på frambeina. Årsaker kan være uheldig utforming av båsfront, hardt underlag og grov betong. Klauvslitasjen varierer med gulvtype i fjøset, men det synes klart at regel-

messig klauvrøkt er nødvendig ved alle driftsformer. Ikke alle produsenter følger opp klauvstellet i tilstrekkelig grad. Klauvlidelser er ofte smertefulle tilstander og har derfor stor velferdsmessig betydning. Lus finnes i en del besetninger, og problemet ser ut til å øke.

Kalver rammes lett av diaré og leddinfeksjoner. Luftveisinfeksjoner er også utbredt. Disse sykdommene kan i stor grad forebygges ved å bedre miljøforholdene. Dødeligheten hos kalver er lavere i Norge enn i flere sammenlignbare land. Totalt antall døde kalver (dødfødte eller døde inntil seks måneder alder) er hos NRF 5,8 % og henholdsvis 7,1 % og 14,0 % hos danske melkeraser.

Ungdyr er i utgangspunktet friske dyr med lite sykdomsproblemer. Man ser imidlertid en del skader, bl.a. på hale og bein når dyrene går på spaltegolv. Kvigemastitt, som kan være en følge av suging, forekommer hos dyr på binge. Kalver og ungdyr på beite behandles gjerne mot innvollsparasitter.

6.2.2.10 Atferdsrelaterte problemer

Storfeets kroppspråk kan som nevnt være vanskelig å tolke for oss, og man har kartlagt få gode etologiske velferdsindikatorer. Dyr som står bundet på bås hemmes bl.a. i kroppspoleie og direkte fysisk kontakt med andre dyr. Reise- og leggebevegelsen kan endres som følge av feil utforming av bindsler og båsfronter, kutrener samt glatte eller harde golv. Stereotyp atferd som tungerringing, skumtygging og slikking på innredning sees sporadisk hos kyr i norske fjøs. Disse regnes som tegn på mangler ved miljøet, kanskje først og fremst lite grovfôr. Kalver har et stort sugebehov som ofte ikke er tilfredsstillt. I stedet suger de på innredningen og andre kalver eller begynner å drikke urin. Ungdyr i binge viser ofte avbrutte reise- og leggebevegelser som kan skyldes gulvtype (spaltegolv) og høy dyretetthet. Når nye dyr settes inn i løsdrift kan det oppstå jaging. Det kan være noe aggresjon i forbindelse med kraftfôrautomater hvis det ikke er stengsel bak.

6.2.2.11 Avl

Norsk storfeavl har vært styrt gjennom avlsselskapet Geno (tidligere Norsk Rødt Fe, som nå kun er navnet på kurasen). Helsekortordningen ga det nødvendige grunnlaget for å bestemme seminoksenes avlsverdi for helseegenskaper, gjennom avkomsgranskingene. Dermed kunne man inkludere helse i seleksjonsgrunnlaget for avlsokser, til tross for at arvbarheten for helseegenskaper gene-

relt sett er meget lav og mange av de viktigste sjukdommene kun rammer hunddyr.

Det foreligger negative genetiske korrelasjoner mellom melkeytelse og jurhelse. Dette innebærer at ensidig seleksjon for økt melkeproduksjon drar med seg økt frekvens av jurbetennelse. Geno var tidlig klar over dette problemet, og selekterte for helse og ytelse samtidig. Mens egenskapen melkeytelse før 1980 utgjorde 50 % av avlsverdien, la man senere betydelig større vekt på helseparametre. Også bruksegenskaper som lynne er med i seleksjonsgrunnlaget. Ytelse er fortsatt den viktigste enkeltegenskapen, men den relative vekten er redusert til 23 %. Helserelaterte egenskaper utgjør til sammen 59 % av vektene. Tilsvarende avlsprofil, med vektlegging av sjukdomsresistens og fruktbarhet, benyttes i alle de nordiske, «røde» melkerasene. Selv om gjennomsnittsyttelsen i dag er noe lavere enn for noen år tilbake, og betydelig lavere enn i våre naboland, skyldes dette bevisste tilpasninger til reguleringer i form av melkekvotes og topriorisering, og ikke avlen. Det genetiske potensialet for ytelse i rasen er beregnet til å være mer enn 9000 kg/år.

Geno har satset på en kombinasjonsrase med gode egenskaper både for melkeproduksjon og kjøttproduksjon. Fra 1990 har imidlertid antallet kjøttfe økt jevnt.

Det er importert mange kjøttferaser til landet, men det er relativt få individer av hver rase. Det avles aktivt på rasene charolais, aberdeen angus, limousin, hereford og simmental. Sæd eller embryo fra andre raser importeres. Opplysninger om relevante helseforhold kan være mangelfulle for importert avlsmateriale. Rasen belgisk blå er foreløpig ikke importert til Norge. Denne rasen, som har en ekstrem, overutviklet muskulatur, er i stor grad avhengig av keisersnitt ved forløsningen. Genfeilen som forårsaker «dobbelmuskulaturen» finnes også hos andre storferaser. Sverige har i sitt nasjonale regelverk et spesifikt forbud mot å avle på denne defekten, men har ikke fått medhold i EU i sitt forsøk på å stoppe import av slike dyr. Landbruksdepartementet mener at dyrevernsloven vil kunne hindre avl på belgisk blå i Norge.

6.2.2.12 Spesialisert kjøttproduksjon

Det siste tiåret har flere bønder satset på kjøttproduksjon på spesialiserte kjøttferaser, som alternativ eller supplement til kjøttproduksjon i kombinasjon med melkeproduksjon. Fra 1995 til 2000 fordoblet antallet ammekyr seg, og antallet stiger fortsatt.

Kjøttfe holdes vanligvis løse i binger eller på større arealer, sjeldnere på bås. De fleste kjøttferasene er store dyr og vanlige båser for melkekyr kan være i minste laget. Uisolerte fjøs, helt åpne løsninger eller gamle ominnredete driftsbygninger er vanlig, bl.a. fordi inntjeningen i produksjonen neppe forsvarer å investere i nye, isolerte bygninger. En del ammekyr og særlig ungdyr går ute hele året, med tilgang til leskur eller hus. Selv om forholdene noen steder kan være forbilledlige, framstår forholdene i andre tilfelle som uakseptable. Huset som tilbys dyrene kan være en gammel gjødselkjeller, og utearealene kan være dekket av gjørm. Forskrift om hold av storfe og svin gjelder for spesialisert kjøttfeproduksjon, men omhandler i mindre grad forhold som er relevante for kjøttfe. Særlig er ekstensive driftsformer med enkle bygninger mangelfullt omtalt. Forskriften er nå under revisjon.

I ammekuproduksjonen går kalven med mora hele døgnet og kan die når den vil. Ku og kalv får dermed tilfredsstilt basale behov. Hvis kua er av en rase med høy melkeproduksjon, kjøpes det ofte inn en ekstra spedkalv. Driftsforholdene er ikke alltid lagt til rette for små kalver. Man ser bl.a. ku og kalv plassert på ungdyrbinger med vanlig spalteplass, eller mange kyr i samme bing uten at det er sørget for en egen, beskyttet liggeplass for kalvene.

Det registreres generelt mindre sjukdom hos kyr av kjøttferaser enn melkekyr. Der det brukes lite eller intet kraftfôr med mineraltilskudd, kan det imidlertid oppstå mangeltilstander. Det kan også være et større smittepress når det gjelder parasitter.

6.2.2.13 Transport av storfe

Transporten av livdyr er generelt relativt begrenset. Inntil i 2002 førte tilskuddsordningene for kjøttproduksjon i enkelte deler av landet til at til dels lange transporter av dyr dit var regningssvarende. Noen steder transporteres storfe på bil til og fra sommerbeite.

Storfe transporteres i første rekke til slakteriene. I 2000 døde 17 storfe under transport (0,04 %) og ytterligere 18 (0,05 %) under oppstalling på slakteriet. For 2001 var tallene henholdsvis 19 (0,05 %) og 15 (0,04 %).

Økte transportavstander har størst velferdsmessig betydning for kyr, som ofte kan ha smertefulle tilstander i beina. Under transporten er kyr vanligvis bundet, mens okser og andre dyr som ikke er vant med å være bundet, holdes løse. Skillevegger inne på bilen gir dyrene støtte, men

undersøkelser viser at de bruker mye energi på å holde balansen.

Det skjer av og til arbeidsulykker i forbindelse med lasting av okser. Oksene har sjelden vært ute av bingen før og kan være lite sosialisert overfor mennesker. Næringen har lagt ned mye arbeid for å kunne forebygge uhell («Aksjon rampe»). Positiv kontakt mellom dyr og røkter, håndtering i ung alder og ikke minst bedre utforming av gangareal regnes som viktige forebyggende tiltak.

En stor andel av slaktedyrene kjøres inn til slakteriet dagen før slakting, og må stå natten over på slakteriet. Dette er problematisk i forhold til lakterende kyr. Regelverket krever at kyr skal melkes før de leveres, men det er uvisst om dette følges opp. Kyr i høylaktasjon skal melkes på slakteriet dersom de ikke slaktes samme dag som de hentes. Ikke alle slaktefjøs har mulighet for melking, og melking kan være praktisk vanskelig å gjennomføre når ei ku skal melkes av ukjente personer i et fremmed miljø. Det er krav om føring hvis det går mer enn 18 timer fra dyrene hentes på gården til slakting.

6.2.2.14 Slakting

Storfeslakting foregår ved 45 slakterier (per juli 2001). 39 av disse har egen slaktelinje mens seks anlegg kun tar imot nødslakt. Ved god utforming

Boks 6.8 Eksterne innspill

Blant de innkomne innspillene omtaler 38 av disse storfe spesielt. Det er relativt liten forskjell mellom næringsorganisasjoner, forvaltning, dyrevernorganisasjoner og privatpersoner når det gjelder beskrivelse av problemområder. Gjengangere er:

- Ønsker overgang til løsdrift.
- Myk liggeplass for alle dyr.
- Kontakt mellom ku og kalv etter fødsel.
- Bedre klauvstell.

Noen mener at:

- Båsfjøs og kutrener bør forbys.
- Alt storfe må få komme ut i frisk luft.
- Sjukdomsfrekvensen er for høy.
- Avhorning er problematisk.

Rådet for dyreetikk har i uttalelser vært kritisk til kutrener (1994), og dessuten anbefalt at ku og kalv bør få gå sammen minimum de første dagene etter fødsel (1997).

av drivganger kan forflytting av dyr skje skånsomt. Bedøving foregår med skytevåpen (boltepistol) og er lite kontroversielt.

6.2.3 Svin

Svineholdet omfatter kjøttproduksjon. Det finnes tre kategorier besetninger: Ren smågrisproduksjon, ren slaktegrisproduksjon basert på innkjøpt smågris og kombinertbesetninger der egne grisunger føres fram til slakt. Det finnes også enkelte besetninger som driver med villsvinkrysninger.

Minigriser (dvergraser) finnes som familie- eller hobbydyr. Griser benyttes dessuten i medisinsk forskning og kirurgisk trening, fordi den fysiologisk, biokjemisk og organanatommisk har mange likhetstrekk med mennesker.

Svineholdet er siden 1992 regulert gjennom forskrift om hold av storfe og svin. Næringen utarbeidet i 2001 en omfattende handlingsplan for dyrevelferd. Et systematisk forebyggende helsearbeid er organisert gjennom Helsetjenesten svin.

6.2.3.1 Kort om grisens biologi

Griser er flokkdyr med en innbyrdes rangorden. Under naturlige forhold utgjøres flokken av en mindre gruppe purker som oftest er i slekt, og deres unger. Unge råner danner egne flokker, mens eldre råner holder seg for seg selv. Griser er utforskende og nysgjerrige dyr, og de bruker mesteparten av aktiv tid til å rote etter mat. Rotingsatferden opphører ikke selv om næringsbehovet er dekket gjennom kraftfôr. Griser er altetere. De fortærer alt fra gras og røtter til åtsler og små dyr de fanger selv. Grisen er det eneste klauvdyret som bygger rede til ungene, og som føder kull med mange, relativt godt utviklede unger. Drektighetstida er knapt fire måneder og naturlig avvenningsalder er fra 13 til 20 uker, avhengig av tilgangen på annen mat. Griser er renslige, og gjør vanligvis ikke fra seg på liggeplassen. Under hvile ligger griser ofte tett sammen, men gjør ellers krav på avstand til andre individer. Griser mangler svettekjertler og avkjøler seg ved å rulle seg i våt jord. Grisens signaler, med utstrakt bruk av lyd, er lette å oppfatte for mennesker.

6.2.3.2 Betydning og omfang

Norsk svineproduksjonen har gjennomgått større strukturelle endringer enn annen husdyrproduksjon det siste tiåret. Antallet smågrisprodusenter er halvert i perioden, og ble redusert med 20 % i løpet av år 2000. Per desember 2001 er det regis-

trert knapt 2600 smågrisbesetninger med til sammen ca. 86 500 avlspurker over seks måneder. Gjennomsnittlig besetningsstørrelse var i 2001 på 28 årspurker (avlspurker og drektige ungpurker).

Det slaktes om lag 1,3 mill. slaktegris årlig. Knappt halvparten av disse føres fram i rene slaktegrisbesetninger, resten i kombinerte besetninger. I 2001 fantes ca. 2000 rene slaktegrisbesetninger. Blant disse hadde 44 % mer enn 700 slaktegris og 4 % hadde færre enn 100.

Svineproduksjon finnes over hele landet, men er mest konsentrert i områder med korndyrkning.

6.2.3.3 Produksjon

Produksjonsdata fra næringens effektivitetskontroll In-Gris, som dekker 50 % av besetningene og 75 % av purkene, viser at gjennomsnittlig kullstørrelse for voksne purker i år 2000 var på 11,8 levende fødte unger. Purkene fikk i snitt 2,11 kull per år. Årsproduksjonen var på 21,3 avvente grisunger (per årspurke). Grisunger vokser til en slaktevekt på ca. 75 kg i løpet av drøyt fem måneder.

Ei ungpurke insemineres eller pares ved 6–8 måneders alder, og griser dermed første gang knapt ett år gammel. Gjennomsnittlig alder ved utrangering er to år, det vil si etter tre kull. De viktigste utrangeringsårsakene er knyttet til redusert fruktbarhet, deretter beinproblemer og annen sykdom.

6.2.3.4 Innredningssystemer

Løsdrift

Forskriften om hold av storfe og svin ga påbud om løsdrift for purker i alle besetninger fra år 2000. Da forskriften kom i -92 hadde bare 1/5 av purkebesetningene løsdrift. Drektige purker (gjeldpurker) ble vanligvis oppstallet på bås, enten bundet eller atskilt med bås skiller og port bak. I EU er oppbinding av purker med hals- eller brystreim forbudt, og i et direktiv vedtatt høsten 2001 innføres forbud mot også annen fiksering av drektige purker. Bestemmelsen gjøres gjeldende fra 2003 for nye bygg og innen 10 år i eksisterende bygg. Det vil fortsatt være tillatt å fikse purker ved fødsel og i diegivingsperioden i inntil fem uker.

Avvente smågriser, slaktegriser og ungpurker holdes løse i binger, vanligvis i mindre grupper. I de større besetningene holdes vanligvis voksne, drektige purker sammen på større arealer.

Fødebinger

Noe tid før forventet grising flyttes den drektige purka for seg selv over i en fødebinge. Fødebingen skal i følge retningslinjene være minst 4,5 m², men næringen anbefaler større binger. Fiksering er tillatt i inntil 10 dager i perioden omkring fødsel. Det er ikke tillatt å binde purka, men bevegelsesfriheten kan innskrenkes ved at purka stenges inne ved hjelp av mobile skillevegger av metallrør. Dette gjøres for å redusere risikoen for skade på grisungene. Når purka beveger seg rundt i en trang bingebing og legger eller reiser seg, kan grisungene komme til skade eller blir klemt i hjel. Om fødebingen er en del større enn minimumskravet, går det stort sett greit å ha purkene løse. I noen besetninger fikses derfor kun purker som er særlig urolige.

Gulvtype og bingeeareal

Grisebingen er inndelt i et gjødselområde og et liggeområde. Liggeområdet utgjør vanligvis 2/3 av arealet og har tett gulv, gjerne i betong. Gulvet skråner lett ned mot gjødselarealet, som ofte er drenerende. Det er ikke tillatt med drenerende gulv i hele bingen, slik det er vanlig i mange andre land. Bakgrunnen for dette er at grisen fra naturens side er et renslig dyr, som skiller mellom liggeplass og gjødselareal. Alle griser skal etter regelverket ha et tett, strødd gulv å ligge på, og det skal være plass nok til at alle dyrene i gruppen kan ligge der samtidig. Anbefalte minste bingestørrelse, i forhold til dyrenes vekt, er oppgitt i retningslinjene til forskriften. Eksempelvis skal liggearealet være 0,6 m² per dyr når grisene veier 90 kg. Kravene til størrelsen på slaktegrisbinger er noe strengere i Norge enn i Danmark.

Løsdriftfjøs for purker har ofte spaltegolv i betong utenom liggearealet. Spaltegolv kan forårsake skader på klauvene. En del besetninger bruker halmtalle over hele arealet. Dette gir purkene sysselsetting, er attraktivt å ligge på og forebygger klauv- og beinskader. Halmtalle gir imidlertid minimal naturlig slitasje av klauvene og innebærer at det kan være behov for å beskjære klauvene jevnlig. Løsninger med halmtalle forutsetter et noe større totalareal og god tilgang på halm.

Vannforsyningen er vanligvis via drikkenipler, plassert ved gjødselarealet. Vannforsyning kan være et kritisk punkt, både når det gjelder antall punkter og ledningskapasitet. Mange produsenter gir diegivende purker, som har et vannbehov på 25–35 liter daglig, ekstra vann i førtrauet.

Klima

Når romtemperaturen kommer opp i 25 °C får de fleste griser behov for å kvitte seg med over-skuddsvarme. Ute vil grisen rulle seg i søle eller våt jord, slik at huden avkjøles når fuktigheten fordamper. Inne i grisehuset er det sjelden andre muligheter enn å rulle seg i avføring og urin. I Danmark er det innført krav om å installere «dusj» til purker, slik at de kan avkjøle seg under rennende vann. Lave temperaturer er sjelden et problem for større dyr. Er det kjølig, legger dyrene seg svært tett og utnytter hverandres kroppsvarme. Grisunger trenger høyere lufttemperaturer enn større dyr, og det brukes rutinemessig varmelampe på liggeplassen mens de er små. Unge slaktegriser kan også ha behov for tilskuddsvarme. Enkelte besetninger benytter binger med to klimasoner, en kjølig avdeling for aktivitet og en varmere sone med liggeplass.

Det blir lett støvplage i grisehus. Støv irriterer luftveiene og øker faren for infeksjon. Det er gitt krav til minste romvolum per dyr og høyeste tillatte konsentrasjon av gasser.

6.2.3.5 Fôr og vann

Gris føres i all hovedsak på pelletert kraftfôr som kjøpes ferdig. Noen produsenter benytter fôr basert på avfall fra næringsmiddelindustri eller storhusholdninger (miljøfôr m.v.). Slaktegris har ofte fri tilgang på fôr fra en automat. Dersom fôrtilgangen er begrenset, krever forskriften at alle dyr skal kunne ete samtidig. Retningslinjene angir mål for minste plass per gris ved troa. I noen større besetningene brukes datastyrt tildeling av kraftfôr fra automat, men de fleste bruker i dag fôringsbåser. Oftest kan båsene stenges bak. Drektige purker føres restriktivt, det vil si at de får mindre mat enn appetitten tilsier. Sultfølelse antas å være et velferdsproblem hos drektige purker og gjør purka trolig mer irritabel og aggressiv. Når griser holdes ute under tilnærmet naturlige forhold, bruker de store deler av sin aktive tid på å rote i bakken etter mat. I grisebingen eter ei purke opp dagsrasjonen av konsentrert kraftfôr på noen få minutter. Det er dermed lite som fyller i magen. Å benytte et mindre konsentrert, mer voluminøst og fiberrikt fôr er en mulighet. Tildeling av grovfôr som høy eller silo vil også kunne avhjelpe situasjonen, og anbefales brukt av næringen selv. Halm vil dessuten kunne fungere som sysselsettingsmateriale. I EU-direktivet fra 2001 heter det at purker skal ha tilstrekkelig mengde fyldig fôr eller fôr med høyt fiberinnhold og tilgang til rotmateriale.

6.2.3.6 Smågris

I et hjørne av fødebingen lages det til en overbygd plass for grisungene, som er godt strødd og som har tilleggsvarme fra en varmelampe. Grisungene oppsøker etter hvert denne plassen for å hvile og unngår da lettere den faren purka kan utgjøre når hun legger seg. Etter regelverket kan ungene tas fra mora tidligst fire uker gamle, og gjennomsnittlig avvenningsalder er i Norge fem uker. I EU er laveste avvenningsalder vedtatt økt fra 21 til 28 dagers alder, mens det i USA ikke er uvanlig å avvenne allerede ved 2–3 ukers alder.

Grisunger er svært utsatt for jernmangel. Det er derfor rutine å gi alle grisunger jerntilskudd, enten i form av en injeksjon under huden eller ved at det gis en mikstur i munnen på hvert enkelt individ. Noen gir dessuten grisungene tilgang til torv som er tilsatt jern.

Etter avvenning blir kullet gående igjen i fødebingen eller flyttes til egne smågrisbinger fram til de overføres til slaktegrisavdelingen eller omsettes.

6.2.3.7 Slaktegris

De rene slaktegrisbesetningene kjøper inn smågris som veier ca. 25 kg. Ofte blandes grisunger fra ulike kull og besetninger, hvilket medfører fare for sjukdomssmitte og fører til slåssing, særlig før rangordenen er etablert. I Nederland er det ikke tillatt å blande dyr etter at slaktegrisperioden er innledet. Slaktegriser er aktive dyr med stort behov for sysselsetting, hvilket kan være et problem i stimulfattige binger. Slaktegrisen slaktes ved om lag 100 kg. levende vekt.

6.2.3.8 Andre driftsformer

Purkeringer

Dette er en driftsform der smågrisprodusentene, de såkalte «satellittene» leier purker fra en sentral, et «nav». Det finnes (2002) seks slike purkeringer i Norge. Navet sørger for inseminasjon eller bedekning av purkene, og fører dem i drektighetstida. Grupper av purker som skal føde på samme tidspunkt sendes til satellittene ca. to uker før forventet grising. Satellittene kan bruke hele fjøsarealet til fødebingen. Konsentrert grising gir produsenten god mulighet for å følge opp fødslene. Etter en del innkjøringsvansker synes opplegget å fungere tilfredsstillende, og det meldes nå om få helseproblemer. Ulempen med driftsopplegget, fra en dyrevelferdsmessig synsvinkel, er i første rekke at forholdet mellom røkter og dyr svekkes. Røkteren mister

gjennomgående kontakt med de dyr han eller hun har ansvaret for. Purkene får et ustabil liv, der de kan havne i hvilken som helst av satellittene etter et opphold i navet. Det blir dessuten utstrakt transport av dyr, som i halvparten av transportene er høyt drektige.

Utedrift

Noen få norske produsenter har begynt med utedrift. Dette er en driftsform som etter hvert har blitt ganske vanlig i mange land. Purkene holdes fritt utendørs på store arealer, som ofte er inngjerdet bare med en enkel strømråd. Purkene har hver sin lille hytte med redeplass for ungene. Ved avvenning flyttes grisungene, og de holdes vanligvis innendørs i oppfôringstiden. Grisens sterke trang til å rote i bakken er en stor påkjenning på bakken, og driftsformen krever gode grunnforhold og mulighet for skifte av areal. I mange land reduseres roteaktiviteten ved å sette ring i trynet på grisen (se avsnittet «inngrep»).

Utedrift er den vanlige driftsformen for de som holder villsvinkrysninger. For oppdrett og hold villsvin har Direktoratet for naturforvaltning utarbeidet et eget regelverk som bl.a. setter meget strenge krav til gjerde for utendørs areal.

I småskalaproduksjon er det ikke uvanlig å holde slaktegris ute i sommerhalvåret. Noen produsenter lar dessuten drektige purker få komme ut sommerstid. Utedrift øker risikoen for parasittproblemer.

6.2.3.9 Inngrep

I Norge er det tradisjon for å kastrere all slaktegris av hannkjønn, ca. 650 000 dyr i året. Hensikten er å unngå kjønnslukkt og -smak av kjøttet. Bare en viss andel av rånene har utviklet slik lukt ved slaktetidspunktet, og under halvparten av forbrukerne er i stand til å kjenne lukten. Mange av disse finner imidlertid lukten svært frastøtende, og det anses av kjøttbransjen som helt nødvendig å forhindre at kjøtt med ranelukt kommer på markedet.

Stortinget vedtok i 2002 et lovforbud mot kastrasjon av gris, som skal iverksettes fra 2009. I overgangsperioden (fra 1. august 2002) skal all kastrering utføres av veterinær og inngrepet skal gjøres med bedøvelse og før grisen er fire uker gammel.

Det har fram til nå vært praksis at eier har utført inngrepet selv, uten bruk av bedøvelse. Dyrevernloven av 1974 satte en øvre aldersgrense på en måned for kastrasjon utført av lekfolk. Denne aldersgrensen ble senere redusert til en uke. Det

er nylig vedtatt strengere regler for kastrering av gris også i EU, i det aldersgrensen for kastrasjon uten bedøvelse settes til en uke. Smertefølelsen er neppe mindre hos yngre griser, men erfaring tilsier at sårene gror raskere og at faren for infeksjon er mindre hos de yngste dyrene. Små grisunger er dessuten lettere å håndtere.

Næringen arbeider med å finne alternativer måter å unngå kjønnslukkt på kjøtt fra hanndyr. Ulike tilnæringsmåter vurderes, som avl, endret driftsopplegg samt deteksjon og utsortering på slaktelinja.

I mange besetninger har man rutinemessig klippet hjørnetennene på nyfødte grisunger. Dette har vært for å skåne purkas jur for de sylskarpe tennene. Klippingen innebærer smerte og kan resultere i tanninfeksjoner. Næringen anbefaler sliping av tennene som et mer skånsomt alternativ i de tilfeller behovet er tilstede.

Kupering av halen på smågris utføres for å forebygge senere halebiting. Dette praktiseres i svært mange land, men er forbudt i Norge. Bakgrunnen er at halebiting er en unormal atferd som bør forebygges gjennom å optimalisere miljøet. I EU skal halekupering ikke lenger brukes rutinemessig, men bare dersom besetningen har et problem med halebiting som ikke har latt seg forebygge på annet vis.

Griser som holdes utendørs roter i bakken med trynet. Slik roteatferd er et grunnleggende atferdstrekk hos gris. Et gressdekket område vil raskt «pløyes opp», og i regnvær kan arealet bli sølete og framstå som lite tiltalende. Arealene som benyttes ved utedrift bør derfor være store, og det bør fortrinnsvis kunne drives vekselbruk. Det er også anført at purkas gravning i forbindelse med redbygging inne i hyttene kan øke smågrisdødeligheten. Dersom grisen knavres, det vil si får satt en ring i trynet, vil roteatferden reduseres eller opphøre, fordi bruk av trynet forårsaker ubehag eller smerte. Innsetting av ring i trynet har vært forbudt i Norge, men Stortinget vedtok i 2000 at departementet skulle utarbeide en forskrift som tillater knavring av gris som holdes på friland. En slik forskrift er nylig sendt på høring. Den foreslår at knavring tillates i landskapsvernområder. Næringen selv fraråder knavring i sin handlingsplan for dyrevelferd, og mener at utedrift bør kunne etableres uten bruk av nesering. Omtrent halvparten av purkene i engelske besetninger med utedrift er ikke knavret. I en dansk undersøkelse fant man at purker med ring i trynet endret atferdsmønster i forhold til purker uten ring og brukte relativt mer tid til andre aktiviteter enn roting. Dersom ringen ble fjernet, gjenoptok purkene roteatferden. Det

ble imidlertid ikke konkludert sikkert med at purkenes velferd var nedsatt.

6.2.3.10 Fysisk helse

Sett i forhold til sammenlignbare land er helsetilstanden i norske grisehus meget god, idet Norge er fri for de alvorlige smittsomme sjukdommene. I mange besetninger er det de siste 10–15 år gjennomført vellykket sanering for å bli kvitt svinedysesteri (en type diaré), smittsom grisehoste og skabb. Det foreligger ingen sentral rapportering av antall veterinærbehandlinger av gris etter 1998.

Det er innført helsekort for purkebesetninger der samtlige behandlinger skal noteres, og næringen arbeider med å etablere en rapporteringsordning for helsekortdataene, slik man har hos storfe. Produksjonslidelsen grisingsfeber (MMA, melkemangel) rammer purker kort etter fødsel og utgjør ca. 20 % av det totale antall behandlinger av gris. Antall rapporterte tilfeller av grisingsfeber ble halvert fra 1992 til 1998, og det antas at forekomsten har gått ytterligere ned siden. Sjukdommen fører ofte til økt smågristap. Lidelser i bein og klauver er utbredt og utgjør et betydelig problem i svineproduksjonen. Klauvskader sees spesielt i innredningssystemer med spaltegulv. Skabb er en kløende hudparasitt som fører til redusert trivsel, men frekvensen har gått mye ned og 95 % av all omsatt smågris kommer nå fra besetninger som er fri for skabb. Reproduksjonsproblemer er en hyppig årsak til tidlig utrangering.

Dødeligheten for spedgris i perioden fra fødsel til avvenning ligger i Norge på 14–15 %, som er lavere enn i Finland og likt med eller noe høyere enn Sverige og Danmark. Dødeligheten er klart høyest de første levedøgnene, og grisunger med lav fødselsvekt er mest utsatt. Innredning, kvalitet og hyppighet på tilsynet, purkas morsegenskaper og hygien i besetningen har også stor betydning for dødsrisikoen.

Leddinfeksjoner anses som et stort problem, og utgjør ca. 25 % av alle behandlinger. Leddinfeksjoner kan skyldes spredning av bakterier gjennom navlen i forbindelse med fødsel, eller fra ulike sår, for eksempel på grunn av dårlig strødd gulv med ru overflate. Diaré hos grisunger er årsak til ca. 15 % av alle rapporterte behandlinger hos gris. Rapporterte tilfeller av diaré hos spedgris ble redusert med 70 % i perioden 1992 – 1998. Det er vanlig rutine å vaksinere purkene for å beskytte grisungene mot diaré de første leveukene. Defekter som pungbrokk, navlebrokk og kryptorkisme (testikkel i bukhulen) viser en økende forekomst, og rammer

en eller flere griser i henholdsvis to, fem, en og 0,5 % av alle kull.

Det er foretatt utvidete helseregistreringer av slaktegris på slakteriene. Luftveisinfeksjoner er utbredt, og det registreres moderat lungebetennelse hos 5–20 % og kronisk brysthinnebetennelse hos 5–10 % av slaktegrisene. Funnene resulterer sjelden i kassasjon av hele slaktet. Lidelsen kan skyldes at besetningen er infisert med spesielle sjuksdomsframkallende bakterier eller at andre mikrober får gode vilkår på grunn av dårlig luftkvalitet i grisehuset. Næringen har innført en egen kvalitetsklasse for omsetning av smågris, «helsegris», der det settes spesielle krav til helsestatus i purkebesetningen. Hele 70 % av omsatt gris kommer nå fra slike besetninger, og det har allerede bidratt til bedret helse hos slaktegris med hensyn på luftveisinfeksjoner.

En stor andel av slaktegrisene, godt over halvparten, utvikler større eller mindre forandringer i leddbrusken som i alvorlige tilfeller forårsaker smerte og halthet (klinisk osteochondrose). Næringen har tatt initiativ til flere forskningsprosjekter som kan bidra til å redusere problemet.

Halebiting regnes for å være en miljøbettinget atferdsforstyrrelse (se under), og har store helse- og produksjonsmessige konsekvenser. Bitingen resulterer lett i infeksjoner, som kan spre seg og etterlate verkebyller i kroppen. På slakteriet registreres halesår på 4 % av slaktegrisen. Halesår med spredning av byller er viktigste årsak til kassasjon av slaktegris. Ca. 1 % av all slaktet gris kasseres i kjøttkontrollen, og halebitt er årsak til mer enn halvparten av disse.

6.2.3.11 Atferdsrelaterte problemer

Purka har sterke atferdsmessige behov i forbindelse med redebygging og fødsel. Ei purke vil, om hun har anledning, samle sammen tilgjengelig redemateriale og bygge seg et rede før fødselen. Fikserte purker kan forsøke å utføre de samme bevegelsene, også uten at det finnes noe redemateriale («tomgangshandling»). Om purka er løs, vil hun vanligvis snu seg og føde ungene vekk fra gjødselarealet. Løse purker har lettere og kortere fødsler og de kan kommunisere bedre med ungene sine. Når naturlige atferdsbehov forhindres, kan det gi opphav til frustrasjon hos purka.

Aggresjon hos gris sees særlig ved blanding av dyr og ved konkurranse om attraktive ressurser. Sammenblanding av dyr som ikke kjenner hverandre, som er en vanlig og ofte nødvendig prosedyre i mange driftsformer, fører til sosial uro, stress og slåssing. Hyppige sammenblandinger øker aggre-

sjonsnivået. Hvis grisene er ganske like av størrelse, noe som av andre årsaker ofte tilstrebes innen en binge med slaktegriser, blir slåssingen mer intens enn om vekten varierer. I store grupper deltar færre griser i slåssing enn om gruppene er små. Innslusning av purker til løsdriften etter opphold i fødeavdelingen kan by på problemer. Nye medlemmer i flokken er spesielt utsatt for jaging og bitt.

Det kan iverksettes ulike tiltak for å redusere aggresjonen. For slaktegris vil stabile grupper fra fødsel eller avvenning fram til slakt være gunstig. Hos purker i løsdrift vil god plass, skillevegger eller andre fysiske barrierer gjøre det lettere for lavt rangerte dyr å holde seg unna dominante dyr og dermed redusere aggresjonsnivået. Stengsel bak dyr som står i føringsautomat, slik at disse ikke kan jages ut, forebygger angrep. Om det føres i tro, vil lange skillevegger mellom eteplassene redusere aggresjonen. I stabile grupper har metthetsgrad betydning for aggresjonen, men ikke ved blanding av dyr.

Bittskader i vulva opptrer særlig når det ikke brukes stengsel bak føringsbåser. Atferden forekommer mindre hyppig i besetninger der grisene får grovfôr.

Skumtygging og tygging på innredning er stereotyp atferd som trolig skyldes en kombinasjon av kjedsomhet og mangel på fôr/grovfôr. Atferden er sjelden å se i løsdrift.

Apati, det vil si nedsatt eller opphørt respons på de fleste ytre stimuli, sees i liten grad etter at gjeldpurkebåsene ble borte.

Halebiting er her i landet først og fremst et problem hos slaktegris, men dukket opp på avvent smågris i en periode da klimaregulerte rom med fullspaltegolv var i bruk på slutten av 1980-tallet. Halebiting er et tegn på mangler i miljøet. Det er gjerne en gris med lav sosial status som begynner å tygge på bingekameratens haler, og atferden har ingen sammenheng med aggresjon. Sysselsetting i form av halm eller lignende, god ventilasjon og lavere dyretetthet virker forebyggende.

Hos avvente smågris sees av og til suging på bingekameratens flanke og ører. Atferden antas å skyldes at diebehovet ikke er tilfredsstillt og forekommer hyppigere hos tidlig avvente grisinger.

6.2.3.12 Avl

På besetningsnivå benyttes naturlig paring (10 %) eller inseminasjon (90 %). Det benyttes fersk sæd, som daglig sendes ut fra rånestasjonen på Hamar.

Bonden selv kan få opplæring i å utføre inseminasjon på egne purker.

Den organiserte svineavlen drives i regi av Nor-svin. Avlsarbeidet er basert på et mindre antall utvalgte avlsbesetninger, der potensielle seminrånere rekrutteres fra. Disse besetningene må ha en spesielt god helsestatus. Ved utvelgelse av avlsrånere brukes først og fremst informasjon om rånene selv og dens søsken, ikke granskinger av avkommenes egenskaper som tilfellet er hos storfe. Inntil nylig har man ikke hatt tilgang på helsedata på individnivå i svinebesetningene, og helseegenskaper har derfor vært lite vektlagt i avlen. Imidlertid fjernet man langt på vei problemet med stressdød hos slaktegris gjennom avl. Man testet alle potensielle seminrånere og utelukket dyr som var bærere av et gen som medfører lav toleranse for stress (halothangenet). De siste årene er egenskaper som holdbarhet og beinkvalitet inkludert i avlsarbeidet. For tiden pågår forskning for å forbedre purkenes morsegenskaper gjennom avl.

6.2.3.13 Transport av gris

Griser transporteres ofte flere ganger i sitt liv. De sendes fra spesialiserte smågrisprodusenter til slaktegrisprodusenter, og derfra til slakteriet. Purker i såkalte purkeringer (se 6.2.3.8) transporteres før og etter hver smågrisperiode.

Griser blir, på samme måte som andre dyr som ikke er vant med å håndteres, stresset i forbindelse med driving. Griser er vanskelig å drive og protesterer høylytt om de blir holdt fast. Griser kan bli blisjuka og kaste opp. Dersom grisene fastes før transport er faren for oppkast mindre, men om grisene er sultne, sloss de mer. Ved god veistandard og hensynsfull kjøring legger grisene seg og sover under mye av transporten. Stressbelastningen regnes som størst under på- og avlesning. Bruk av utleveringsrom og gode ramper hos produsenten bidrar til å redusere pålastingstid og også stresset grisene utsettes for.

Tidligere var det betydelig dødelighet under transport («stressdød»), men dette har bedret seg etter at stressgenet (halothangenet) på det nærmeste er borte fra populasjonen. I 2000 døde 258 griser, eller 0,19 %, under transport til slakteriet. Ytterligere 187 griser (0,14 %) døde under oppstalling på slakteriet. For 2001 var tallene 325 (0,22 %) under transport og 202 (0,14 %) under oppstalling. Det er ikke tall for dødelighet under annen transport.

6.2.3.14 Slakting

Per juli 2001 var det 45 anlegg som slaktet gris. 18 av disse tok bare imot nødslakt og purker, mens 27 har slaktelinje for gris.

Gris bedøves enten med elektrisk strøm (18 anlegg) eller med karbondioksid, CO₂-gass (9 anlegg). De største slakteriene bruker CO₂ og disse står for 83 % av slaktingen. Purker kan alternativt bedøves med boltepistol. Etter bedøving stikkes grisen, det vil si at det snittes inn på blodkarene i halsen, og den henges opp slik at slaktet tømmes for blod. Ved elektrisk bedøving plasseres en elektrode på hver side av grisens hode, slik at strøm ledes gjennom hjernen. God effekt er avhengig av korrekt plassering av elektrodene, og god ledning for øvrig. I praksis er ikke dette alltid like lett å få til. Metoden gir kraftige kramper som kan resultere i slakteblødninger og til og med bruddskader. Ved bedøving med gass senkes grisen ned i et kammer fylt med CO₂. Slakteteknisk er metoden meget god, selv om enkelte dyr er døde før avblødning. Gassen er slimhinneirriterende, og innånding er antakelig forbundet med ubehag. Det tar noe tid før grisen er bedøvet, og ofte observeres markert uro før grisen legger seg. Reaksjonene på gassen er mindre uttalte dersom inndriving til gassfellen skjer skånsomt, uten jaging, og dyrene flyttes og bedøves i grupper. Driving av griser, både ved pålesing og avlesing av transportmid-

del og forflytting inne på slakteriet er ofte et kritisk punkt. Griser lar seg ikke lett styre, og kan være uvillige til å gå fram. Spesielt gjelder dette om det ikke er tatt hensyn til grisens atferd ved utforming av drivganger. Elektrisk drivstav har derfor vært mye brukt, også ut over det som er tillatt. De siste tre årene er det imidlertid bygget nye bedøvingsavdelinger med gruppevis inndriving av gris ved seks slakterier. Ved disse anleggene, som tar i mot 70 % av slaktegrisene, brukes det ikke lenger elektrisk drivstav.

6.2.4 Sau

Sauholdet produserer kjøtt og ull. Som nisjer finnes produksjon av pelsverk og skinnfeller, samt ost av sauemelk.

Sauholdet er p.t. ikke regulert gjennom en egen forskrift om hold av sau, men en forskrift om småfe på beite er under utarbeidelse. Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd. Det er etablert en helsetjeneste for sau som arbeider med forebyggende helsearbeid.

6.2.4.1 Kort om sauens biologi

Sauen er et av menneskets eldste husdyr. Vår sau stammer trolig fra europeisk mufflon, som lever vill i fjellområder i Europa. Sauen er et flokkdyr. Flokken består primært av en gruppe beslektede søyer og deres lam, men kan slå seg sammen med andre flokker i større sammenslutninger. Flokken følger en felles døgnrytme, slik at forflytting, beiting, drøvtygging og hvile foregår til samme tid. Avhengig av beitekvaliteten beiter dyrene et par timer ad gangen fire til seks ganger i døgnet, og de tygger drøv inntil åtte timer i døgnet.

Sauer bruker store områder, men hevder ikke territorium. Flokken vender tilbake og benytter de samme områder og stier år etter år. Bortsett fra værere, som kan slåss ganske intenst, er sauen et fredelig dyr. Flokken har ingen utpreget rangorden. Når plassen er begrenset, som i et fjøs, etableres likevel en rangorden. Sauer har få muligheter til å forsvare seg mot fiender. Forsvaret består fra naturens side i å være en del av en flokk og oppdage farer så tidlig at flokken kan trekke seg unna. Hos den moderne norske sauen er flokkatferden mindre uttalt enn før. Man har ønsket at sauene skal spre seg i terrenget for å utnytte utmarksbeitet best mulig.

Sauen kommer i brunst på høsten og går drekting ca. fem måneder. Lammene følger med mora få timer etter fødselen. Etter seks uker beiter lammene like lenge som voksne dyr, og tar opp like

Boks 6.9 Eksterne innspill

I alt 21 instanser tar opp svinehold spesielt.

- Mange av innsenderne, både fra næringen, tilsynsorganer og dyrebeskyttelse omtaler mange av de samme punktene som problematiske. Dette gjelder kastring, tannklipping og fiksering av purker ved fødsel.
- Det pekes for øvrig på plassforhold, bingemiljø og sysselsetting, adgang til uteliv, spedgrisdødelighet og helse.
- En instans ønsker mulighet for å knavre (sette ring i trynet på) utegående purker, de øvrige som omtaler dette er negative.

Rådet for dyreetikk har i uttalelser stilt seg negativt til knavring av gris (1998) og ment at kastring bør foregå under bedøvelse og at man på sikt bør komme bort fra kastring (1995). Rådet har videre foreslått forbud mot rutinemessig fiksering av purker ved fødsel.

mye næring fra beite som de får gjennom melk. Lammene dier til de er ca. seks måneder gamle.

Sauen har et kroppsspråk som ikke er videre lett å tolke for mennesker. Den ytrer seg sjelden med lyd ved smerte eller redsel og gir fort opp å gjøre fysisk motstand. Ved stress, for eksempel om en sau tas ut av flokken og klippes, forholder den seg ofte helt passivt. Det kan likevel påvises betydelig økning av hjertefrekvensen i slike situasjoner.

6.2.4.2 Betydning og produksjon

Det finnes vel 1,1 millioner vinterføra sau (avlssdyr og påsett) i landet. Antallet har ligget temmelig stabilt de siste 20 år, men i et lengre tidsperspektiv har sauetallet økt betydelig. Sau slippes på beite i utmark over store deler av landet. Vestlandsfylkene har klart mest sau. Omkring 20 000 bruk driver med sau, og halvparten av besetningene har 50 eller færre sau. Det alt vesentlige av saueholdet drives dermed i kombinasjon med annen landbruksnæring eller lønnsarbeid.

Markedsinntekten i sauenæringen ligger først og fremst i kjøttproduksjonen, mens ull utgjør ca. 1/6 av inntektene fra kjøttproduksjonen. Samlet produksjon er på knapt 23 000 tonn kjøtt, hvorav 80 % lammekjøtt. Det slaktes knapt en mill. lam hvert år. De fleste saueiere parer årets lam, slik at søyene lammer første gang ett år gamle. Ungsøyer får vanligvis ett til to lam, mens eldre søyer gjerne får to til tre lam, en sjelden gang fire. To lam anses som det ideelle.

Norsk lammekjøtt regnes generelt for å ha meget god kvalitet. Gjennomsnittlig slaktevekt for lam har de siste årene ligget på vel 18 kg. Imidlertid leveres det et betydelig antall små og magre dyr. Under høstslaktingen i 1999 ble det levert 74 000 lam der slaktet veide under 13 kg.

Inntektene fra ull utgjør ca. 1/6 av inntektene fra kjøttproduksjonen. Sauene klippes om våren før lamming, eventuelt også ved innsett om høsten. Det kan oppnås brukbare priser for skinnen av enkelte raser til pelsverk (norsk pelssau) eller skinnfeller (særlig skinn av farget spælsau). Et par steder er det startet med melkesau og framstilling av saueost.

6.2.4.3 Driftsformer

Lammekjøttproduksjonen i Norge er basert på utnyttelse av beiteressursene i utmark. Lammings-tidspunktet tilpasses derfor de lokale klimatiske forholdene, slik at lammene kan ta ut mesteparten av sin tilvekst på naturlig beite. Svært få besetnin-

ger baserer driften på innmarksbeite. En del bønder slipper maksimalt to lam med søya på utmarksbeite. Søyer med trillinger holdes da enten på innmark, eller de minste trillingene tas fra og føres opp kunstig (kopplam).

I rovdyrutsatte områder har imidlertid innmarksbeite blitt mer aktuelt, i den grad det kan skaffes arealer til dette. I mange andre land drives en mer intensiv produksjon, der lammene ikke alltid har adgang til beite, men avvennes tidlig og føres opp med betydelige mengder kraftfôr. Til denne produksjonen benyttes ofte en rase som viser brunst hele året, og derfor kan pares oftere enn en gang årlig. Det har også vært interesse for en slik intensiv driftsform i Norge, men per 2002 er det ikke etablert slik drift.

I enkelte kyststrøk går sauene ute hele året, og noen av flokkene har ikke tilgang på hus vinterstid. Dyrevernloven setter krav om at husdyr skal ha egnet oppholdsrom, men fylkesveterinæren har anledning til å dispensere fra kravet i de tilfeller dette anses forsvarlig. Til utedrift benyttes enten «villsau» (steinaldersau, gammelnorsk spælsau) eller vanlige saueraser. For førstnevnte kategori er det utviklet et eget varemerke, med særskilte regler for driften og eget klassifikasjonssystem for slakt. Det er registrert visse problemer med dårlig ernæring og mangelfullt tilsyn i ekstensive driftsformer.

I de fleste områder av landet holdes sauene i fjøs om vinteren. Uisolerte fjøs er relativt vanlig. Mange saueiere lar dyrene få tilgang til et uteområde, og erfaring viser at de oppholder seg mye ute vinterstid. I sauefjøset holdes søyene vanligvis sammen i større binger. Arealnormen har ligget på 0,9 m² bingeplass per sau. I sin handlingsplan for dyrevelferd anbefaler næringen at arealet ikke bør være mindre enn 1,3 m² per søye mot slutten av drektigheten, og større etter lamming. Gulvet hadde tidligere oftest talle. Restaurerte fjøs og nyere bygninger har vanligvis et drenerende golv av strekkmetall, sjeldnere trespalter. Tørr talle er et meget behagelig underlag for dyrene, men fordrer nok strø og regelmessig klauvpleie. Trespaltegolv foretrekkes av sauene som liggeunderlag framfor strekkmetall, særlig når sauene er klippet, men ulempen er at tregolv slites raskt. Strekkmetall gir best klauvslitasje. På strekkmetall sees en del skader, først og fremst på haler, klauver og spener.

6.2.4.4 Fôr og vann

Utenom beitetida føres det med grassilo og/eller høy. Kraftfôr gis normalt til søyene i paringstida og

i perioden rundt lamming. Ungsøyer får gjerne litt kraftfôr hele innefôringsperioden. Flere dyrevernemnder rapporterer at magre sauer i innefôringsperioden er et tilbakevendende problem i en del besetninger. Nærmere oppfølging i disse besetningene avdekker ofte at eier har mangelfull kunnskap om fôring og stell.

Vannbehovet varierer med type fôr, omgivelsestemperatur, om sauene er klippet og ikke minst med drektighet og melkeproduksjon. De fleste sauefjøs har drikkekar. Likevel kan vannforsyningen være et kritisk punkt, spesielt når dyrene er plassert i enkeltbinger ved lamming.

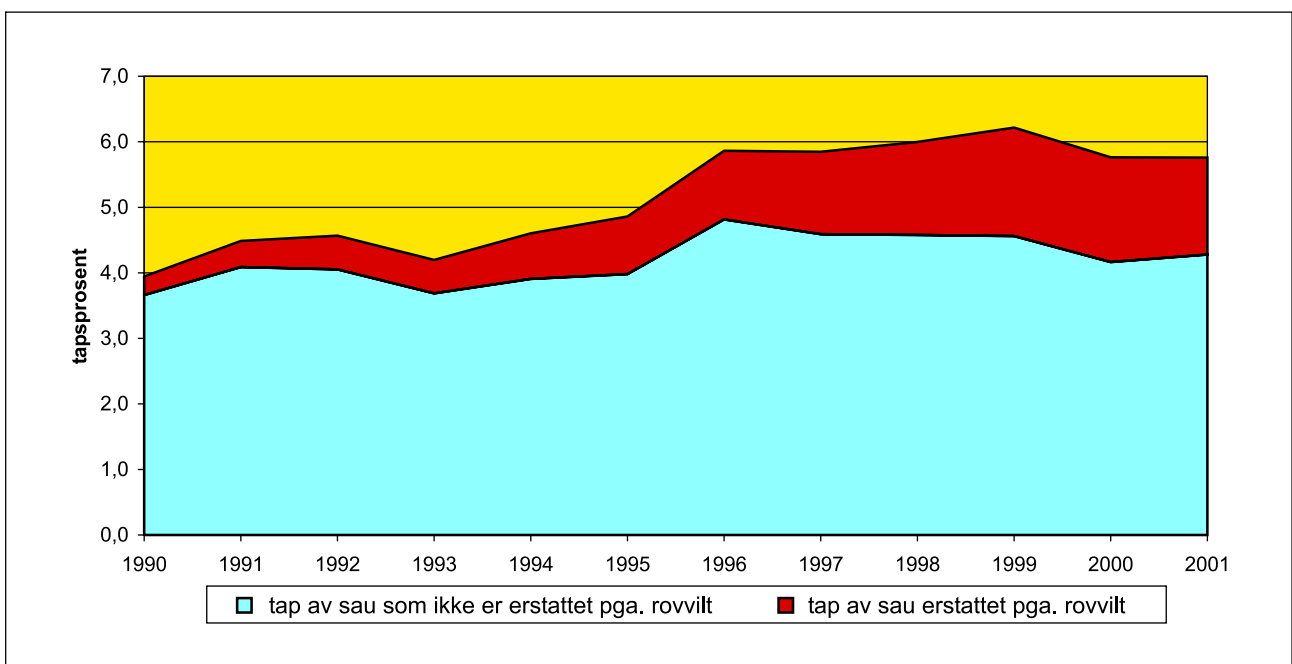
6.2.4.5 Tap og sykdom på utmarksbeite

På utmarksbeite blir tilsynet nødvendigvis dårligere enn om dyrene holdes inngjerdet på et oversiktlig område. Risikoen for at dyr blir syke eller skadet uten at dette oppdages, og eventuelt dør, er derfor større. Dette har vært en akseptert risiko, i det man har ansett at fordelene ved utmarksbeite i form av god ressursutnyttning, et fritt og naturlig liv for dyrene, opprettholdelse av et vakkert kulturlandskap, samt gode produkter har veid opp for ulempene. Tapet er imidlertid omfattende. Av 2 mill. sau som ble sendt på beite i 2001, gikk ca. 116 000 dyr, det vil si 5,8 %, tapt. De fleste av disse er lam. I de 80 % av besetningene som er tilsluttet Organisert beitebruk, som gjennomfører forebyggende tiltak og har et tilrettelagt og organisert til-

syn, er tapene ett prosentpoeng lavere enn i besetninger som står utenfor ordningen.

Det er vanlig å utstyre voksne sauer på beite med bjelle. Bjelle gjør det enklere å lokalisere dyrene og er dermed et hjelpemiddel både under tilsyn og sankingsarbeidet. Noen steder merkes søyene med fargekoder som angir lammetallet. Dette gir et mer effektivt tilsyn, idet man raskere blir oppmerksom på lam som er blitt borte. Det finnes dessuten radiobjeller, der sauene kan peiles på en svært effektiv måte.

En del av tapet på utmarksbeite (ca. 1,5 % av beitedyrene) skyldes store rovdyr. For beitesesongene 2000 og 2001 ble henholdsvis 32 036 og 29 891 sau erstattet av det offentlige som sannsynliggjort drept av fredet rovvilt. I 2001 ble 11 % av det erstattede tapet dokumentert eller antatt drept av rovvilt (Statens naturoppsyn, SNO), mens resten av det erstattede tapet ble klassifisert som sannsynlig tap grunnet rovdyr på bakgrunn av dokumenterte tilfeller i området, forekomst av rovvilt i området og det som regnes som normalt tap utenom rovvilt. Hvert av de siste årene er det søkt om rovdyrerstatning for ca. 50 000 dyr. Staten yter erstatning for sau drept av jerv, gaupe, bjørn, ulv og ørn, men ikke for dyr drept av rev eller andre arter. Inntil for 15–20 år tilbake var rovviltbestandene på et historisk lavmål. Bestandene har imidlertid økt i løpet av de siste tiårene, og Norge har fått fast tilhold av ulv flere steder. Mens gaupe tidligere tok flest sauer, har jerv vært viktigste skadegjører de



Figur 6.3 Utvikling av tapsprosent for sau på utmarksbeite 1990–2001.

Kilde: Beregnet etter tall fra Statistisk sentralbyrå. Organisert beitebruk, Direktoratet for naturforvaltning.

siste årene. I typiske jerveområder kan tapet av lam ligge opp mot 30 %. I dyrevernssammenheng skal en være klar over at angrep fra rovvilt slett ikke alltid resulterer i en rask død for byttedyret, og at særlig bjørn og ulv ofte kan skambite et stort antall sauer på meget kort tid. Jaktopplæring av jerv- og gaupeunger innebærer ofte betydelig skadebiting. Sauene påføres således ofte svært stor lidelse. Ofte spres dessuten frykt i saueflokken, og lam kommer bort fra mødrene.

Rovdyrskader på sau viser store geografiske variasjoner. Størst er skadene i de østlige og nordlige delene av landet. I typiske rovdyrrområder viser undersøkelser at rovvilt kan stå for 60–80 % av det totale tapet på utmarksbeite. Enkelte områder og besetninger rammes svært hardt, og kan miste mer enn halvparten av beitedyrene.

Kyststrøkene vestpå har så langt stort sett ikke hatt store rovdyr. Likevel kan tapene på beite være betydelige også her. I enkelte beiteområder har lammetapet vært oppe i 30 %, et tap som i hovedsak skyldes inntak av giftplanten rome som forårsaker sjukdommen alveld. Forgiftning med rome gir leverskade og fører til at sauene ikke tåler sollys. Dyrets hode hovner kraftig opp, det kan bli væskende sår. Alveld rapporteres å være et økende problem, og den mest utsatte kyststrekningen er fra Sogn til Trøndelag. Hvite sauer synes å være mer utsatt enn svarte.

Sjukdommen sjodogg overføres med infisert flått og forekommer langs Vestlandskysten. Sjudogg fører til en svekkelse av dyrets immunforsvar og gjør at det lett bukker under for andre infeksjoner.

På Vestlandet er man i enkelte områder plaget med infeksjon med fluelarver. Spyfluer legger egg i den fuktige ulla på bakparten, ofte under halen. Larvene eter seg så inn i kjøttet.

Øvrige tapsårsaker på utmarksbeite som fører til lidelser og velferdsproblemer for dyrene er andre sjukdommer, herunder innvollsparasitter, ulykker i ulendt terreng, drukning i myrer, dyr som setter seg fast i ødelagte gjerder, påkjørsler og løshunder.

6.2.4.6 Inngrep

Det foretas ikke rutinemessige fysiske inngrep på sau i Norge, med unntak av øremerking.

Enkelte eiere klipper et hakk i ørebrusken på lammene, som besetningsmerke. De obligatoriske øremerkene i plast, må i kraft av antall og størrelse, antas å være til en viss sjenanse.

Værlam som er født tidlig på året blir kastret, da disse kan bli kjønnsmodne før vanlig sanketids-

punkt på høsten. Kastrasjon foregår som på okser, under bedøvelse og ved at blodtilførsel til testiklene og sædlederen knuses ved hjelp av en spesiell tang (burdizzo). Bruk av strikk, som benyttes i mange andre land, er forbudt.

6.2.4.7 Fysisk helse

Se også avsnittet tap på beite, der bl.a. rovdyrskader og alveld er omtalt. Blant de alvorlige, smittsomme sjukdommer som finnes hos småfe, er skrapesjuka og mædi påvist i Norge. I 2000 ble skrapesjuka påvist i fem besetninger og mædi i én, mens i 2001 var tallene én ny besetning for hver av sjukdommene. Forekomsten av disse dødelige sjukdommene, som har en inkubasjonstid på flere år, har resultert i et meget strengt regelverk når det gjelder forflytting av sau innenlands. Regelen er at sau ikke kan føres over fylkesgrensene, og det er også restriksjoner på flytting av dyr mellom besetninger. Det er videre etablert et overvåkingsprogram for skrapesjuka som innebærer at alle sauebesetninger får besøk av distriktsveterinæren hvert tredje år.

Saukontrollen, som omfatter ca. 22 % av besetningene og 30 % av søyene, har etablert en helsekortordning for bruk i besetningene. Det er foreløpig ikke etablert faste rutiner for rapportering fra helsekortene, og det finnes dermed ingen landsdekkende statistikk for sjukdomsforekomst og behandling. Det er videre antatt at det foreløpig er en viss underregistrering av sjukdom, særlig gjelder dette for sjukdommer hos lam og i beitetida.

Mastitt (jurbetennelse), metritt (livmorbetennelse) og fødselsvansker utgjør i følge Helsetjenesten 45–50 % av de innrapporterte sjukdomstilfellene.

Fordi sau holdes i flokk og beitetrykket kan være høyt, er det fare for smitte med parasitter. Det er derfor vanlig rutine å behandle mot innvollssnyltere. Magre dyr på grunn av dårlig fôring eller mangelfull parasittbehandling er et tilbakevendende problem. Avmagring er viktigste årsak til kassasjon av saueslakt i kjøttkontrollen. Søyer som er magre og i dårlig kondisjon har mindre motstandskraft mot sjukdom og lavere melkeproduksjon enn søyer i middels hold, og lammene får dermed en dårligere start.

Dødelighet for lam fra fødsel fram til slipp på beite, inkludert dødfødsler, er 7 %. Ytterligere 5–12 % dør på sommerbeite. Av totaltapet av lam skyldes 20 % dødfødsler mens tap på utmarksbeite utgjør 50 %. Det er vanlig å vaksinere drektige søyer årlig for å beskytte lammene mot flere dødelige infeksjonssjukdommer. Hos lam forekommer

likevel en rekke sjukdomstilstander, bl.a. mageproblemer og diaré, lungebetennelse, leddbetennelse og ulike mangeltilstander. Misdannelser er heller ikke uvanlig. En arvelig betinget feil ved øyelokkets form, entropion, som ubehandlet fører til blindhet, er meget utbredt.

Verdien av den enkelte sau ikke er særlig stor, og mange saueiere bor i utkantområder med lange avstander og dårlig kommunikasjon. Noen eiere finner det for kostbart å tilkalle veterinær når en sau blir sjuk, og ønsker å ha et lager av medisiner på gården. Dette medfører risiko for feilbehandling og unødvendig behandling, som både kan ha dyrevernmessige konsekvenser, samt øke risikoen for utvikling av resistente bakteriestammer og medisinrester i kjøtt. En streng legemiddelhåndtering kan på den annen side føre til at dyr, og da spesielt lam, blir gående ubehandlet.

6.2.4.8 Atferdsrelaterte problemer

Sauholdet er en produksjon som i sommerhalvåret foregår på en måte som ligger nær opp til dyrenes naturlige atferd. Dyrene holdes i flokk, lamene får gå med mora og beitesesongen er lang. Gitt at plassen ikke er for begrenset, vil mange av dyrenes atferdsmessige behov også kunne tilfredstilles i vinterhalvåret. Viktigste stressfaktor i innefôringsperioden er atskillelse fra flokken, for eksempel ved lamming eller klipping. For lite mat eller uegnet grovfôr kan føre til ulleting og biting på innredning. En ulempe ved at dyrene går fritt på utmarksbeite er at tilstedeværelse og angrep fra rovdyr kan føre til sterk frykt i husdyrflokken, noe som kan sees på som et velferdsproblem i seg selv.

Bjeller påfører dyrene vedvarende støy, men det er uvisst om dette har negativ velferdsmessig betydning.

6.2.4.9 Avl

Det finnes i underkant av 20 saueraser i Norge, og ulike landsdeler har ulike rasepreferanser. De tynge rasene, som går under samlebetegnelsen norsk hvit sau, utgjør over 70 % av søyene i sauekontrollen. Den sprer seg mer i terrenget, hvilket vanskeliggjør effektiv gjeting, den trenger oftere assistanse ved fødselen, men til gjengjeld er lamene tynge og mer muskelsatte. For å øke fruktbarheten ble det i en periode krysset inn finsk landrase, som er kjent for høyt lammetall. Spælsauen, som er den gamle typen sau, er noe spinklere enn de andre rasene. Den føder lett og har gode morsegenskaper, men har også lettere og mindre kjøttfulle lam.

Det drives et organisert avlsarbeid med kåring av værer og avkomsgransking. Besetningene er gjerne med i en værring, der de beste værene brukes i flere besetninger. Det benyttes i all hovedsak naturlig paring. Restriksjoner på forflytning av levende sau har imidlertid bidratt til å øke interessen for kunstig inseminering, og i 2001 ble 30 000 søyer inseminert.

6.2.4.10 Transport av sau

Sauer transporteres mange steder på bil til og fra sommerbeite. Slik transport foregår ofte på enkle tilhengere med karmen, og det er distriktsveterinæren som godkjenner denne typen transportmidler. For øvrig transporteres slaktedyr til slakteriet på ordinære dyretransporter, som kan ha to etasjer. Hos sau, som de fleste dyr, er stresspåkjenningen klart størst under på- og avlesing. Sau legger seg gjerne under transport.

I 2000 døde 155 sauer under transport til slakteriet og 75 døde under oppstalling før slakting, til sammen 0,20 % av antall slaktedyr. For 2001 var tallene henholdsvis 198 og 95, til sammen 0,25 %. Transport av sjuke eller avmagrete dyr og blanding av dyr med ulik størrelse på bilen regnes som viktige årsaker til tapene. Utenom sesongen hender det at oppstalling på slakteri kan strekke seg over flere dager. Vannforsyningen kan da være et kritisk punkt. Ikke alle sauer er vant med drikketilførsel, som kan være eneste vannkilde i slaktebinene.

6.2.4.11 Slakting

Det er 45 anlegg som slakter småfe (2001). Av disse har 35 slaktelinje for småfe, de øvrige tar bare i mot nødslakt. Nødslakt bedøves ofte med boltepistol, for øvrig benytter alle slakteriene elektrisk strøm til bedøving. Strømmen føres gjennom dyrets hjerne ved hjelp av en tang som plasseres på hver side av hodet. Fett og ull som legger seg på elektrodene, kan redusere effekten om det ikke sørges for jevnlig rengjøring. I praksis viser det seg ofte vanskelig å sikre god bedøving av alle dyr. Avblødning foretas ved at halsen overskjæres inn til nakkevirvlene, alternativt med stikking, der det legges et mindre snitt inn til blodkarene. Førstnevnte metode ble først tatt i bruk i forbindelse med slakting tilrettelagt for muslimer, men har senere blitt prosedyre de fleste steder. En variant av rituell slakting, der dyret først bedøves på ordinær måte, og som aksepteres av de fleste muslimske samfunn i Norge, men ikke jødene, utføres ved noen slakterier. Rituell slakting, eller sjekting, der

Boks 6.10 Eksterne innspill

Blant de eksterne innspillene tar 36 opp hold av sau.

- Rovviltproblematikken opptar nesten samtlige innsendere.

Av andre innspill:

- Redusere tap på beite av andre årsaker enn rovvilt. Behov for bedre tilsyn. Dyr som slippes på utmarksbeite må være skikket for det. For sen innsanking.
- Ønske om forskrift for hold av sau.
- Underføring og vanrøkt, manglende behandling av sjuke dyr.
- Telledato i januar motiverer til drift med dårlig dyrevelferd.
- Strekkmetall ikke egnet underlag i kalde fjøs.
- Det bør ikke stilles krav om hus til utegangersau.

dyret blir avblødd uten forutgående bedøving, er ikke tillatt i Norge.

6.2.5 Geit

Geiter holdes i all hovedsak for melkeproduksjon. Det er imidlertid en viss interesse for produksjon av kjøtt og ull, samt bruk av geit til landskapspleie.

Det er ikke utformet en egen forskrift for hold av geit, men forskriften «hold av småfe på utmarksbeite», som er under arbeid, omfatter også geit. Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd, og det er etablert en helsetjeneste for geit som arbeider med sjukdomsforebyggende tiltak.

6.2.5.1 Kort om geitas biologi

Selv om geit og sau ofte omtales samlet med begrepet småfe, har disse to drøvtyggerne mange forskjellige særtrekk. Geiter er livlige og sosiale dyr, som er mer nysgjerrige og mindre fryktsomme enn sauer. Selv om flokkinstinktet er sterkt utviklet, oppsøker de gjerne folk for å få selskap. Geiteflokken har en tydelig rangorden. Geit tar seg fram i vanskelig terreng og både hopper og klatrer godt. Ikke noe beitedyr er mer effektivt enn geita når det gjelder å hindre at kulturlandskap gror igjen med skog. På beite foretrekker geiter gjerne busker før



Figur 6.4 Geiter holdes hovedsakelig for melkeproduksjon.

Foto: Øystein Søbye/NN/Samfoto.

gras. Geita kommuniserer mye med lyd, og dens signaler er ikke så vanskelige å tolke for mennesker.

6.2.5.2 Betydning og produksjon

Det finnes per juli 2001 ca. 47 000 melkegeiter i Norge, fordelt på 700 besetninger. Gjennomsnittlig besetningsstørrelse er 73 dyr. Troms fylke har flest geiter med vel 1/3 av dyrene. Også Hordaland og Møre og Romsdal har mye geit, mens flere fylker helt mangler geitebruk. Geit er det husdyrslaget som har gått sterkest tilbake i vår tid. På 1930-tallet fantes mer enn 300 000 geiter, og på begynnelsen av 1980-tallet var antallet redusert til ca. 100 000. I dag har geiteholdet beskjedent økonomisk betydning.

Melkeytelsen for geiter ligger i gjennomsnitt på 550 liter per år. Totalt produseres 20–21 mill. liter melk per år. Geitemelk brukes i all hovedsak til osteprodukter og er en viktig bestanddel i brunosten, G35. Produkter der geitemelk inngår omsettes årlig for over 200 mill. kroner.

Geita får ett til to kje per år, vanligvis født vinterstid. Geiter er lite muskelsatte dyr og er generelt lite egnet for kjøttproduksjon. Geitekjøtt brukes i Norge stort sett i spekepølse. Dårlig lønnsomhet ved å føre fram kje til slakt har ført til en driftsform der kje som ikke trengs til melkeproduksjon eller avl, vanligvis avlives ved fødselen.

I mange kulturer, som i dag også er representert i Norge, er imidlertid geitekjøtt en viktig bestanddel av kostholdet. De siste årene har det vært gjort flere framstøt for å gjøre kjøttproduksjon

på kje lønnsom og dermed gi geiteholdet flere bein å stå på. I noen land holdes geiter for ullproduksjon (kvalitetene kasjmir og mohair/angora), og ullproduserende raser er importert til oss. Geiteull er godt betalt, men hver geit gir lite ull (200 g/år) og produksjonen er meget arbeidskrevende i det geitene må kammes.

6.2.5.3 Driftsformer og fjøsinnredning

Melkegeiter holdes i løsdrift. Hovedbingen har gjerne gulv av strekkmessing eller trespalter. Geitene står på en opphøyd båsrekke under melking. Det føres med kraftfôr under melkingen. I en periode ble det bygget trange geitefjøs, med et areal nede i 0,5 m² per dyr. Stor dyretetthet fører ofte til et høyt aggresjonsnivå.

Stølsdrift sommerstid med utnyttelse av fjellbeiter inngår i driftsopplegget mange steder. I melkeproduksjonen har det vært vanlig at geitene kjeer i januar, men for å jevne ut melkeleveransene har meieriene stimulert geiteeierne til å spre kjeingstidspunktet. Et driftsopplegg for produksjon av kjekjøtt forutsetter at en del av geitene kjeer på våren og kan slippes på sommerbeite sammen med kjeene.

6.2.5.4 Inngrep

Geiter kan være hornet eller kollet. I en produksjonssammenheng foretrekkes dyr uten horn, først og fremst fordi man unngår skader ved aggresjon i flokken. Genet for kollethet er koblet med et gen som fører til at geitene blir tvekjønnet, hvilket medfører at en avlsmessig satsning på kollete dyr er vanskelig. I stedet er det vanlig å fjerne hornanleggene på kje. På grunn av anatomiske forhold er det imidlertid ikke problemfritt å bedøve og avhorne kje på en tilfredsstillende måte.

Med kjøttproduksjon på kje på beite vil behovet for kastrering øke. Inngrepet utføres som på vær og okse, av veterinær og med bedøvelse.

6.2.5.5 Fysisk helse

Hos geit må sjukdomssituasjonen anses som et velferdsmessig problem. Kroniske infeksjonssjukdommer som byllesjuka, CAE (hjerne- og leddbetennelse) og paratuberkulose (tarmsjukdom) har stor utbredelse. Selv om ikke alle smittede dyr blir tydelig sjuke, blir geitene allment svekket og får nedsatt produksjon og trivsel. Gjennom et saneringsprogram håper Helsetjenesten for geit at man skal klare å bli kvitt mange av sjukdommene. Gei-

tebesetninger er inkludert i overvåkingsprogrammet mot skrapesjuka (se sau), men skrapesjuka er til nå ikke påvist hos norske geiter.

I 1995 innførte geitekontrollen, som i dag omfatter vel 400 besetninger, en helsekortordning for bruk i besetningene. Det ble i 2000 registrert ca. 12 sjukdomsbehandlinger per 100 årsgeiter. Mage-/tarmbetennelse er vanligste diagnose på helsekortene, mens luftveislidelser anses for å være mest plagsomt for geitene. Frekvensen av jurbetennelse (mastitt), abort og andre reproduksjonsproblemer har gått noe ned. Sjukdommer som mastitt og lungebetennelse kan fort få dødelig utgang om behandling ikke iverksettes på et tidlig stadium. Parasittlidelser, som bl.a. lungeorm og lus, er vanlig og går klart ut over dyrenes velferd.

6.2.5.6 Atferdsrelaterte problemer

Stor tetthet i bingene kan føre til unormalt høyt aggresjonsnivå, fordi lavt rangerte dyr ikke har plass til å vike unna mer dominante individer. I forbindelse med aggresjon i bingene kan det oppstå skader, bl.a. ribbeinsbrudd.

6.2.5.7 Avl

Avlen er først og fremst innrettet på melkeproduksjonsegenskaper. Muligheten for å selektere avlsdyr reduseres imidlertid mye av utrangering pga. sjukdom. Det benyttes først og fremst naturlig paring, og inseminasjon har liten utbredelse. Avlsopplegget ligner det som er etablert for sau.

Det er de siste årene innført utenlandske raser. Blant disse er boergeit, som er betydelig større og bedre egnet for kjøttproduksjon enn norsk geit, og ullproduserende raser. Kasjmirgeiter er tenkt krysset med norsk melkegeit for å kunne kombinere melke- og ullproduksjon. Mohair- eller angorageiter mangler lanolin i ulla og er derfor sensible for vått, kaldt klima. Det finnes også et mindre antall dverggeiter som særlig holdes på gårdsbruk som driver turisme.

6.2.5.8 Transport, slakting og avling

Geiter transporteres ofte til og fra sommerbeite, som sjelden utgjør store avstander. For øvrig transporteres geiter til slakteri. I 2001 døde seks geiter under transport og 10 dyr under oppstalling på slakteriet, til sammen 1 %, mot 0,25 % året før. På slakteri bedøves geiter med elektrisk strøm, på samme måte som sauer. Mange kje avlives rett

Boks 6.11 Eksterne innspill

Blant de 36 innspill som tar opp småfe, omhandler seks geit spesielt. Blant kommentarene er:

- Helseproblemene er omfattende.
- Avliving av nyfødte kje er ikke riktig.
- Mange geiter har for liten plass inne, og fjøsklimaet er ofte dårlig.

etter fødselen, på gården. Dette foregår ved slag mot hodet.

6.2.6 Tamrein

Reindrift er Norges eneste nomadiske dyrehold og er basert på at dyrene går fritt på utmarksbeite hele året. Det produseres kjøtt og en rekke biprodukter, bl.a. av skinn og gevir. Reindrift er en viktig næring i samiske samfunn og et fundament for samisk kultur. På 1990-tallet var det, med bakgrunn i store tap av dyr på vinter- og vårbeitene, en betydelig offentlig debatt om velferdssituasjonen for dyrene.

Hold av rein er ikke regulert gjennom særskilte forskrifter hjemlet i dyrevernavloven.

6.2.6.1 Kort om reinens biologi

Reinen er et flokklevende hjortedyr tilpasset de ekstreme klimatiske forholdene vi har på den nordlige halvkule. Hovedflokken består av simler med kalver, mens bukkene i perioder holder sammen i egne grupper. I brunstida om høsten oppløses bukkflokkene, og bukkene forsøker å samle seg haremsflokker. Etter brunsten er bukkene i dårlig kondisjon. Bukkene mister geviret, mens simlene beholder sitt gjennom vinteren. Simlene får dermed høy status og førsterett til vinterbeitene. På våren skiller bukker og simler lag, de svake bukkene trekker ned i liene, mens simlene føder kalvene i høyfjellet, der faren for rovdyrangrep er mindre. Ei simle i god kondisjon får vanligvis en kalv i året fra hun er to år. Er beiteforholdene vanskelige og kondisjonen blir nedsatt, reduseres kalvingsprosenten vesentlig.

Reinen er tilpasset et kaldt klima. Pelsen har fremragende isolerende egenskaper. De store klauvene bærer reinen godt oppå snøen når dyrene beveger seg, og er samtidig effektive graveredskaper for å komme gjennom snø og is til vegetasjonen under.



Figur 6.5 Reindrift er Norges eneste nomadiske dyrehold.

Foto: Asgeir Helgestad/NN/Samfoto.

Reinen er en drøvtygger. Om sommeren beiter reinen urter og gras. Reinen bygger opp fettreserver i sommerhalvåret som den tærer på gjennom vinteren. Vinterbeitet består i hovedsak av lav, men reinen beiter også vier, knopper og gras som den finner under snøen. Vinterkosten inneholder lite protein, og veksten skjer i all hovedsak på sommerbeite.

6.2.6.2 Domesticering

Det foreligger ikke sikre opplysninger om hvor gammel reindriften er. Over en lang periode ble bare enkelt dyr fra villrein flokkene fanget og temmet. Disse ble benyttet som trekkyr og som lokkedyr ved fangst av villrein. Fra 1200-tallet finnes informasjon om kjøring med rein og fra 1400-tallet om andre bruksområder, for eksempel melking og etablering av same-siidaer med reindrift. Fra 1600–1700-tallet ble det etablert et driftsmønster basert

på lengre flyttinger i vidderegionene over de samiske områdene i Norden.

Reinen betegnes ofte som en semi-domestisert art. Tamrein er normalt verken komfortabel med fysisk nærkontakt med mennesker eller restriksjoner på bevegelsesfrihet.

6.2.6.3 Betydning

På grunn av ulike forhold varierer reintallet mellom år, og i dag finnes ca. 170 000 tamrein i Norge (2001), hvorav omkring 70 % befinner seg i Finnmark fylke. Reinbeiteområdene dekker 40 % av Norges areal. Reindriften er i all hovedsak en samisk næringsvei, og er en eksklusiv rett for den samiske befolkning innenfor reinbeiteområdene i Nord- og Midt-Norge, samt i Hedmark. I Nord-Gudbrandsdal og Valdres finnes dessuten ikke-samisk reindrift organisert i tamreinlag. Denne drives på egne eller leide arealer og omfatter til sammen ca. 10 000 dyr. I Rendalen finnes rein eid av et privat selskap, og der uttak av dyr foretas ved jakt.

Reindrift er konsesjonsbelagt. Ved årsskiftet 2000/2001 var det registrert 577 aktive driftsenheter og ca. 2 800 personer tilknyttet disse. De fleste driftsenheter har færre enn 600 dyr i vinterflokkene, som er øvre grense for å komme inn under tilskuddsordningene. Antall rein fordelt på antall registrerte driftsenheter gir et gjennomsnitt på noe over 300 dyr per driftsenhet.

6.2.6.4 Produksjon

Produksjonsverdien av reindriften er på ca. 70 mill. kroner årlig. Det økonomiske resultatet for næringen samlet må karakteriseres som svakt, men det er store regionale forskjeller. Kjøttproduksjon per livrein har i sørsamisk reindrift ligget på omkring det dobbelte av gjennomsnittet i nordsamiske driftsområder.

Årsakene til den ulike produktiviteten mellom nord- og sørsamisk reindrift er sammensatt. For områdene sør for Finnmark synes vanskelige klimaforhold, arealinngrep og store rovvilttap å være viktige årsaker til redusert produktivitet. Produksjonssvikten i Finnmark har også sammenheng med de nevnte forholdene, men må i første rekke sees i sammenheng med et for høyt antall rein i forhold til beiteressursene innen høst-, vinter- og vårbeitene (lavbeitene).

6.2.6.5 Driftsform

Reindriften er basert på utmarksbeite året rundt. Driften er nomadisk, og dyrene beiter i forskjellige områder til de forskjellige årstider, etter faste flyttemønstre. I Finnmark oppholder reinen seg på vidda vinterstid og på kysten om sommeren. Reindriften er i dag utpreget ekstensiv. I tidligere perioder har den vært mer intensiv, bl.a. med utstrakt bruk av rein som trekkdyr og melking av simler. Gjetingen av flokken gjennomføres i dag hovedsaklig ved hjelp av motoriserte kjøretøy, det samme gjelder driving. De fleste steder har dette resultert i mindre kontakt med dyrene og dermed også mindre tamme dyr.

Tradisjonelt var reindriften organisert i siidaer, et fellesskap, der hver siida hadde bruksrett over et beiteområde i et gitt tidsrom. Reindriftsloven av 1978 innførte i stedet driftsenhet og distrikt som grunnleggende enheter, noe som representerte et brudd med tradisjonelle økonomiske og sosiale systemer i næringen. I flere områder fungerte ikke den nye organiseringen etter hensikten, noe som er anført som en av flere mulige årsaker til den kraftige økningen i det totale reintallet på 80-tallet.

Reindriften drives mer på naturens premisser enn annet husdyrhold, både på godt og ondt. Reineieren er avhengig av at dyrene har intakt sine naturlige egenskaper for å overleve, bl.a. evne til å finne mat hele året, samt søke beskyttelse mot insekter og rovvilt. Eierens oppgave har vært å bistå reinen med dette, ikke overta oppgavene. Således vil reineieren føre flokken mot områder der det er nok mat og gode snøforhold, eller la flokken spre seg om beitet er jevnt dårlig. Selv om tilleggsføring under vanskelige vintre har vært praktisert i mange reindriftsfamilier i lang tid, er det en generell frykt for at rutinemessig føring vil ødelegge reinens evne og vilje til å finne føden selv.

Reindriften er under press fra mange sider. Både storsamfunnets interesser og grunneierinteresser utgjør en trussel mot tradisjonelle reinbeiter og flytteveier. Vannkraftutbygging, gruvedrift, veier, hyttebygging, turisme og generelt økt ferdsel uroer dyrene og reduserer arealenes bruks- og beiteverdi.

6.2.6.6 Beitesituasjonen

Reindriften i deler av Finnmark har vært i søkelyset i flere år fra miljøvernhold for økologisk ubalanse og ødeleggelse av ressursgrunnet. Man mener at lavdekket er nedslitt i mange områder. Satellittfotografier og feltundersøkelser underbygger dette. Utstrakt bruk av barmarkskjøretøy, økt

tråkk av dyr langs sperregjerder og overbeiting på grunn av et for høyt antall rein i forhold til beitegrunnet, anføres som årsaker. Sommerbeiter som er blitt overbeitet vil vanligvis restitueres raskt gjennom påfølgende vekstsosonger. Nedbeitet lav kan trenge tiår på å gjenvinne optimal vekst. Imidlertid er det ikke full enighet om denne dystre virkelighetsbeskrivelsen. Noen hevder at overbeitingen kun angår svært begrensede områder. Andre framholder dessuten at selv om lavdekket går tilbake, erstattes det av andre beiteplanter, og at ressursituasjonen derfor ikke er kritisk.

Tilgang på godt vinterbeite er i dag oftest den begrensende faktor for reindriften. Sommerbeitene er stort sett av god kvalitet. Reinenes vekstpotensial tas i første rekke ut på sommerbeite og det er viktig at reinen kan få bygget opp kroppsreserver for å møte vinteren.

Uansett årsak, er det imidlertid et faktum at levendevekten på voksen rein har gått ned. Situasjonen varierer imidlertid mellom ulike år og distrikter, og høsten 2001 var eksempelvis vektene i Finnmark bedre enn på flere år. Dette har bl.a. sin årsak i økt tilgjengelighet av lav på vinterbeitet grunnet gunstige klimatiske forhold. Vektutviklingen i et område eller en flokk forteller mye om dyrenes kondisjon og dermed produksjonsevne. Simler i dårlig kondisjon blir ikke så lett drektige, aborterer oftere og føder svake kalver. De har dessuten dårlig melkeproduksjon og klarer ikke i samme grad å beskytte kalven mot rovdyr, noe som igjen øker risikoen for kalvetap.

6.2.6.7 Tiltak for å redusere reintallet

Målsettingen for norsk reindriftpolitikk er en økologisk, økonomisk og kulturell bærekraftig reindrift. Målet om en bærekraftig reindrift, som i dag ikke kan sies å være nådd, innebærer bl.a. en tilpasning av dyretallet til beiteressursene. Tiltakene for å redusere reintallet i Finnmark har dels bestått i en omstilling av yrkesutøvere, dels i tiltak som skulle redusere dyretallet på høst- og vinterbeitene. Et virkemiddel har vært å veie levende simler etter sommerbeite og koble tilskuddsordninger opp mot et krav om å slakte simler under en gitt minste vektgrense.

Reindriftsstyret vedtok i januar 2002 et øvre reintall for sommerbeitedistriktene i Vest-Finnmark reinbeiteområde som medfører en reduksjon i reintallet. Videre er det igangsatt et arbeid for å endre distriktsinndelingen og gi siidaen klarere rammebetingelser i bruken av beitearealene. Det legges stor vekt på at gjennomføring av nødven-

dige tilpasninger skal skje i dialog med næringsutøverne.

6.2.6.8 Inngrep

Regelverket omkring kastrering ble skjerpet i 2001. Det er nå bare tillatt å kastre rein av bruksmessige årsaker, og inngrepet skal gjøres under bedøvelse. I dag kan kun veterinær bedøve dyr, men bestemmelsen åpner for at lekfolk kan få opplæring i bedøvelse og kastrering av rein. Lovendringen har skapt en del motstand i næringen. I mange områder er det tradisjon for å ha en større andel kastrater i flokken, mens dette ikke er tilfelle i andre områder. Kastratene følger simleflokken og bidrar til å gjøre flokken roligere og lettere å drive. Kastratene er videre mye brukt som slakte-dyr til reineierens eget bruk gjennom vinteren, idet de ofte er i godt hold. En driftsform med mange kastrater i flokken er imidlertid betenkelig i en situasjon med begrensede beiteressurser. For de fleste reineiere vil det være mest lønnsomt å ikke ha flere bukker i flokken enn det som trengs for avl. Dette vil gjøre det mulig å ha flere simler i flokken med det samme beitegrunnet.

Før i tiden kastrerte samene reinsbukkene ved å ødelegge testikkel/sædstreng med tennene. Senere ble det gitt opplæring i å bruke burdizzotang etter samme prinsipp som på andre drøvtyggere (okse, vær), men uten bedøvelse. Det er foreløpig uvisst hvilke utslag lovendringen vil få for næringen.

All tamrein skal være øremerket. Reinkalvene merkes med å snitte bort deler av ørebrusken i et mønster som er forskjellig fra eier til eier. Noen bruker i tillegg individ- eller årgangsmarkering ved plastklips i ørene.

6.2.6.9 Fysisk helse

Tapstallene varierer mye fra distrikt til distrikt og mellom år, men vurderes generelt å være for høye. I 1996–97 lå det samlede kalvetapet på 35 %, mens det for de to påfølgende år lå på henholdsvis 42 % og 33 %. Mens tapet i tamreinlagene disse årene varierte mellom en og 3 %, hadde flere distrikter i Nord-Norge gjennomsnittlige tap på mer enn 50 %. Tapstallene i sør-samisk drift var gjennomgående halvparten av tapene i øvrige samiske områder. Mellom 50–80 % av kalvetapet skjer tidlig i sesongen, før merking.

For voksen rein er tapet mindre. Det samlede tapet varierte disse tre sesongene fra 9–14 %, med lavest tap i tamreinlagene på 1–2 % og størst med 18 % i Troms i 96–97.

En del undersøkelser og informasjon fra berørte myndigheter, indikerer at rovviltskader er viktige årsaker til tap i reindriften. Erstatningsutbetalingene for tamrein som er sannsynliggjort drept av rovdyr, har økt de siste årene. I 1998–99 ble det erstattet 14 500 rein, året etter 18 300 og i 2000–01 var tallet 20 000 rein. Jerv og kongeørn regnes som de viktigste skadevolderne. Gaupe tar også mange rein, spesielt i Nordland og Nord-Trøndelag. I et område i Nord-Trøndelag med stor gaupebestand fant man i en undersøkelse i 1995–96 at gaupe sto for halvparten av kalvetapet, som totalt lå på nesten 30 %. Dette ble betegnet som en krisetilstand og det ble iverksatt både økonomiske tiltak og tiltak for å redusere gaupebestanden med det resultatet at situasjonen ble brakt tilbake til mer normale tilstander. Frykt for rovdyr kan gjøre at reinen skyr ellers gode beiteområder og at reinens naturlige trekkmønster forstyrres.

Underernæring og sult har tatt livet av mange dyr. Spesielt var vinteren 1996–97 vanskelig, idet store deler av Finnmarksvidda hadde utilgjengelige («låste») beiter på grunn av isdannelser og store snømengder. De offisielle tapstallene var 10 000 dyr. I 2000 gjorde store snøfall beiteene utilgjengelige i deler av Nordland og Troms, selv på øyene, der det normalt legger seg lite snø. Uvær gjorde det vanskelig å tilleggsføre eller flytte reinen. Også tidligere har det vært store tap på grunn av utilgjengelig beiter. Verst var vinteren 1968–69 da det ble beregnet et tap på 29 000 rein. De siste årene har en imidlertid sett en tendens til at vintre med ekstremt vær har kommet tettere på hverandre. Noen mener at det mer ustabile vinterværet vi har sett skyldes en global klimaendring. Det kan i så fall forventes at mye nedbør og perioder med mildvær, som resulterer i tykke isdannelser i snødekket, vil bli stadig vanligere.

Men også i vanlige vintre kan ugunstige værforhold gjøre beiteene lite tilgjengelige i kortere perioder. I slike situasjoner har reingjeteren tradisjonelt forsøkt å flytte reinflokken til andre områder eller alternativt spre flokken for at alle dyrene skal finne litt mat. Dersom reinen fra før er i dårlig kondisjon på grunn av nedslitte beiter, er den mindre i stand til å tåle perioder med lite mat. Det er dessuten viktig at reinen får ro til å beite og ikke må bruke energi på å flykte. Tilleggsføring har i noen områder vært benyttet i situasjoner med lite mat. Reinens fordøyelse er imidlertid sensibel for brå endringer og langt fra alt fôr er egnet. Fôringen må dessuten igangsettes før reinen er helt avkrefte. Det finnes en del kunnskap om hvordan slik kriefôring kan gjennomføres, men næringen etterlyser økt kompetanse i praktisk kriefôring. Mange har

tatt til orde for at det bør etableres kriselagre av egnet fôr for påkomne tilfelle.

Dårlig ernæringssituasjon hos simler medfører økt risiko for tap også av andre årsaker. Svake simler tåler dårligere påkjenninger som transport eller banale sjukdommer. Rein som er svekket av sult, er et lett bytte for rovdyr, som derved får gode vekstvilkår. Selv kråke og ravn har kunnet forsyne seg av avkrefte dyr. Simlas kondisjon har også stor effekt på kalvens mulighet for å overleve. Kalver som er svake ved fødselen eller får lite melk vil bl.a. være sårbare for kulde og dårlig vær.

På initiativ fra Landbruksdepartementet nedsatte Statens dyrehelsetilsyn og Reindriftsforvaltningen i 1997 en arbeidsgruppe som i tillegg til egne medarbeidere også hadde representanter fra Norske reindriftssamers landsforbund (NRL). Arbeidsgruppen vurderte aktuelle skadeforebyggende tiltak ved utilgjengelige beiter. Gruppen oppsummerte følgende tiltak som spesielt aktuelle:

- Spredning av flokken.
- Flytting av flokken.
- Fôring.
- Slakting.
- Kombinasjoner av tiltakene listet foran.

Etter forslag fra arbeidsgruppen ble det nedsatt beredskapsgrupper ved beitekriser i henholdsvis Finnmark og Troms. Beredskapsgruppene har medlemmer fra Statens dyrehelsetilsyn, Reindriftsforvaltningen og NRL. De reiser ut til aktuelle områder ved truende beitekriser og gir råd til eierne og forvaltningen om tiltak.

Andre tapsårsaker er ulykker som påkjørsler, drukning og ras. Langs Nordlandsbanen påkjøres mange rein av toget. Drukning forekommer særlig ved forflytning av dyr etter at vårløsningen har begynt og dersom dyrene selv må svømme til beite på øyer.

Det er gjort få systematiske undersøkelser av helsetilstanden hos rein med hensyn på forekomst av sykdom. Smittepresset er imidlertid lavt, og reinsdyr må generelt anses som funksjonsfriske og sunne dyr. Et unntak er imidlertid parasitter, som kan være et betydelig helseproblem. Hud- og nese/svelgbrems er meget plagsomt for dyrene, idet de store larvene utvikler seg henholdsvis under huden og i svelget på reinen. Bremselarvene forårsaker vevsskade og kan også bane vei for sekundære bakterieinfeksjoner og eventuelt resultere i død. Reinens trekker gjerne opp i høyden der det blåser for å redusere plagen av stikkende insekter. Hjernemark kan forårsake alvorlig sykdom hos angrepne dyr.

Det er ikke påvist økning i misdannelser eller andre fysiske skader på reinen etter Tsjernobylykkken i 1986.

6.2.6.10 Atferdsrelaterte problemer

Rein går fritt og får i det store og hele tilfredsstillende sin naturlige atferd på en måte som ikke kan sammenliknes med forholdene for tradisjonelle husdyr. Reinen utsettes imidlertid for påkjenninger som kan være en stressbelastning:

- Angrep fra rovvilt og hund, samt andre forstyrrelser i beiteområdet.
- Driving i høyt tempo med motorkjøretøy/helikopter/hund.
- Samling i gjerde.
- Innfanging og midlertidig isolasjon fra flokken, ved for eksempel merking, kastrering, veiing.
- Transport.
- Sult.
- Tap av kalv for simle, og tap av morsimle for kalv.
- Mye insekter.

6.2.6.11 Avl

Avlen styres av den enkelte reindriftsutøver gjennom utvalg av livdyr og slaktedyr av bukk og simle. Både økonomiske og bruksmessige egenskaper som flokkatferd tillegges vekt. For øvrig drives ikke kontrollert paring eller et avlsarbeid tilsvarende det som er etablert for landbrukets produksjonsdyr.

6.2.6.12 Transport av rein

Reinen transporteres ofte på bil til og fra sommerbeite og til slakteri. Omfanget av transport har økt de senere årene. For transport av livdyr skyldes dette delvis at flyttruter forringes pga. utbygging og nedslitte beiter, og delvis at dyrene etter vinteren kan være i dårlig kondisjon og derfor flyttes med bil til vårbeitene av dyrevernmessige hensyn. For slaktetransporten skyldes økningen en sentralisering av slakterivirksomheten og strenge regler for feltslakterier og mobile slakterier.

Regelverket for transport av rein er detaljert og strengt. Det gjelder imidlertid ikke for transporter under 50 km. Det er fortsatt tillatt å transportere rein på tradisjonelt vis, med beina sammenbundet og liggende på kjelke.

Boks 6.12 Eksterne innspill

Blant de eksterne innspillene omhandler 14 av disse rein spesielt. Innsenderne er bl.a. næringens organisasjoner, dyrevernorganisasjoner, forvaltning og enkeltpersoner.

- Næringen peker på at reineieren selv er den som best kan ivareta reinens velferd, men at regulering og press mot beiteområdene utenfra vanskeliggjør dette.
- Underernæring og sultedød opptar mange. Opplæring i kriseføring etterspørres av næringen.
- Rovdyrproblematikk anses av flere som hovedproblemet for reindriften.
- Ønske om desentralisert slaktning og mobile slakterier for å redusere behovet for transport av slaktedyr.
- Behov for opplæring i bruk av krumkniv og forsvarlig kastrering.

Rådet for dyreetikk har i en uttalelse fra 2000 tatt opp reindriften, og særlig fokusert på underernæring og transport.

6.2.6.13 Slaktning

På slakteriene bedøves rein før avblødning med skytevåpen (boltepistol). Dette fungerer i de fleste tilfelle greit og gir en sikker bedøvelse. Driving, skilling, transport og håndtering forut for bedøvingen kan innebære en stor belastning på dyrene. Tamrein er ikke vant med fysiske stengsler og viser ofte frykt for mennesker. Etter avlesning av transportbilen holdes reinen i innhegning uten dørs i påvente av slaktning.

For slaktning til eget bruk benyttes også såkalt «krumkniv» til bedøving. Dette er en treegget kniv med bøyd spiss, som føres inn i lillehjernen fra nakken. Riktig utført regnes dette som en dyrevernmessig forsvarlig metode. Det er imidlertid eksempler på at det er benyttet nakkestikk med vanlig kniv, som kun gir en motorisk lammelse av dyret og ikke bevissthetstap. En årsak til bruk av annen kniv kan være liten tilgjengelighet, da krumkniv kun produseres på bestilling. En annen, ikke tillatt avlivingsmetode, er direkte hjertestikk.

6.2.7 Høns – eggproduksjon

Høner som benyttes i eggproduksjon tilhører høyt spesialiserte raser, eller hybrider. De siste årene har hold av hobbyhøns av ulike raser fått en viss utbredelse i villahager i tettbygde områder.

Fjørfeholdet er svært regulert, både nasjonalt og internasjonalt. Allerede i 1978 ble hold av verpehøner i bur regulert i en egen forskrift. I desember 2001 vedtok Landbruksdepartementet en ny forskrift som omfatter alt hold av verpehøner samt slaktekylling og kalkun. Forskriften er harmonisert med minimumskrav i EU.

Fjørfenæringen har laget anbefalinger og KSL-krav og utarbeidet i 2001 en handlingsplan for dyrevelferd. Denne er i hovedsak en konkretisering og rettleiding i forhold til regelverket. Systematisk forebyggende helsearbeid vil bli organisert gjennom Helsetjenesten fjørfe, som ble opprettet i 2002.

6.2.7.1 Kort om biologi hos høns

Tamhøns stammer fra asiatiske jungelhøns – «bankivahøns». Ville høns lever i flokk som består av en hane og 4–10 høner, samt kyllinger og unghøns av begge kjønn. Hanen hevder revir. Flokken har en klar rangorden («hakkeorden»). Kommunikasjonen foregår med lyder og kroppsholdning. Høns finner sin næring på bakken. I forbindelse med førsøket skraper hønsene i bakken med beina, en atferd man ofte ser også når de eter fra fôrtrau. Høns er altetere med en variert matseddel og stor evne til selv å velge ut en riktig sammensatt kost. Høns er dagaktive og beveger seg mye. Nat-



Figur 6.6 Høns holdes for egg- og kjøttproduksjon, men er også populære hobbydyr.

Foto: Mimsy Møller/Samfoto.

ten tilbringes i ro oppe i trærne, vaglet opp på greiner. Flygeevnen er dårlig. De bruker likevel mye tid på å stelle fjærdrakten. Noen dager i uka «bader» hønsene i jord eller sand, hvilket bidrar til å fjerne parasitter og fettpartikler utskilt fra huden. Sandbadingsbevegelser kan også sees i bur. Med unntak av rugelysten som sjelden er til stede hos moderne verperaser, er den basale atferden lite påvirket av avlen.

I produksjonssammenheng holdes høns vanligvis i så store enheter at det ikke er mulighet for kontakt mellom røkter og det enkelte dyr.

6.2.7.2 Betydning og produksjon

I 2001 fantes ca. 3,1 mill. verpehøner, fordelt på ca. 3 100 produsenter. Ca. 80 % av verpehønene befinner seg i de 19 % av besetningene som har over 2 000 dyr. Det er imidlertid mange små besetninger, idet 65 % av besetningene har færre enn 100 høner og bare 6 % har flere enn 5 000. Eggprodusenter finnes over hele landet. Viktigste fylke er Rogaland, mens Finnmark bare har noen få besetninger.

Verpehøner holdes i produksjon vel ett år fra verpingen starter opp ved 20 ukers alder. I gjennomsnitt produserer hver høne, som selv veier ca. to kg, 320 egg med en samlet vekt på 20 kg i løpet av ett år. Alle dyr utrangeres samtidig, slik at hønehuset kan rengjøres grundig før neste innsett.

6.2.7.3 Spesialisering i alle ledd

Hold av avlsdyr og oppal av livkylling for eggproduksjon foregår i egne besetninger, atskilt fra produksjonsbesetningene. Det importeres rugeegg eller dunkyllinger fra utlandet som danner besteforeldre- eller foreldregenerasjonen for bruksdyrene i eggproduksjonen. I Norge er det to besetninger som har besteforeldredyr, mens fem besetninger holder til sammen ca. 40 000 foreldredyr. Eggene ruges ut i rugemaskiner og de nyklekte kyllingene kjønnssorteres. Hanekyllingene avlives med gass eller i en slags kvern med en hurtig roterende kniv. Hønekyllingene pakkes og sendes til egne besetninger som driver oppal av livkyllinger. De første dagene etter klekking kan kyllingene klare seg uten tilførsel av mat og vann, og de tåler i denne perioden transport bedre enn senere. Livkyllingene holdes enten i bur, som for tiden er mest utbredt, eller på binger. Ved 16 ukers alder kjøpes de inn av besetninger som driver eggproduksjon.

6.2.7.4 Driftsopplegg hos eggprodusenten

Driftssystemer for hold av verpehøner kan deles i to hovedgrupper, burdrift og løsdrift. I Norge og i EU har burdrift vært den mest utbredte driftsformen. Det nye regelverket forbyr etter en overgangsperiode de tradisjonelle, nakne burene. Verpehøner skal i framtida enten holdes i løsdrift eller i såkalte innredete eller modifiserte bur.

Burdrift

Bur er i dag den absolutt vanligste driftsformen, i det 94 % av norske egg ble produsert av burhøns (tall fra 2000). I Danmark og Sverige er tallene for konsumegg henholdsvis 60 % og 85 %.

Tradisjonelle bur har plass for tre høner og har et golvareal på 0,210 m² (35 x 60 cm) og en høyde på 42 cm. Plassen per høne er dermed 0,070 m², som tilsvarer litt mer enn et A4 ark. Gulvet heller slik at egg triller ut av buret og lett kan samles opp. Burene har ingen innredning ut over drikkenipler eller vannkar og fôrtrau. Burene kan plasseres i tre etasjer over hverandre, der gjødsla samles opp under hvert bur. Denne burtypen vil være tillatt brukt fram til 2012. Nye tradisjonelle bur kan ikke installeres etter 1. januar 2003. Fra denne dato skal det også være montert klosliper i alle bur, en sandpapiraktig innretning som motvirker forvokste klør.

Innredete bur skal inneholde vagle, rede og sandbad, samt klosliper. Det nye regelverket setter ikke begrensninger for maksimalt antall høner per bur, kun krav til minste areal per høne. Totalarealet skal være 0,085 m² og bruksarealet 0,065 m² per høne. I praksis innebærer dette at man i Norge kan ha sju høner i samme burtype som det i EU vil være tillatt å ha åtte (se under). Bruksarealet, den del av buret som er tilgjengelig hele døgnet, blir noe mindre enn i tradisjonelle bur. Høyden skal være minst 45 cm. Redet, som ikke regnes med i bruksarealet, skal være minst 20 cm høyt. Størrelsen på strøbadet skal tilpasses flokkstørrelsen og være tilgjengelig minst ni timer av lysdagen.

EUs nåværende minimumskrav for tradisjonelle bur er 0,045 m² per høne. Noen EU-land har nasjonale regler som er strengere, eksempelvis har Danmark hatt krav om 0,060 m² per høne. Det nye EU-direktivet forbyr som nevnt tradisjonelle bur fra 2012, og krever løsdrift eller innredete bur. Minimumskravet til totalareal i innredete bur blir 0,075 m² per høne, bruksarealet 0,060 m². De innredete burene er vanligvis beregnet på åtte høner, og har da et totalareal på 0,6 m². I en overgangsperiode fram til direktivet trer i kraft, settes et areal

krav ganske lik den tidligere norske burhønsforskriften.

Hold av verpehøner i bur har i lang tid har vært gjenstand for kritisk oppmerksomhet. Sverige vedtok for flere år siden et forbud mot bur, men dato for ikrafttreden ble siden utsatt flere ganger. Sverige aksepterer nå modifiserte bur. Tyskland vedtok i 2001 et forbud mot bur, også modifiserte bur. Sveits forbød burdrift allerede i 1981.

Løsdrift

Den nye forskriften regulerer alle former for løsdrift. Hold av verpehøner i løsdrift har tidligere ikke vært forskriftsregulert i Norge.

Den mest utbredte formen for løsdrift i Norge er golvdrift på store binger, ofte med 1 000 dyr sammen. Det holdes av og til noen haner i flokken, fordi dette ser ut til å redusere aggresjonsnivået. Gulvarealet er gjerne dekket av strø. Det finnes verpekasser og vagler. Hønsene har normalt ikke adgang til uteliv. Forskriften innfører krav om maksimalt ni høner per m². Næringens egne arealkravet for å kunne merke eggene som «frittgående», som betyr at hønene går i løsdrift innendørs, har vært 11 høner per m². Forskriften gir videre bestemmelser om utformingen av, men ikke størrelsen på, uteareal dersom hønene har adgang til dette.

I aviariene utnyttes høyden i rommet, og hønene beveger seg fritt mellom flere etasjer i systemet. Etasjene har guly i netting, men det finnes et areal med strø, minst 1/3 av grunnarealet. Det kan holdes inntil ni høner per m² bruksareal. Dette gir dermed en høyere belegningsgrad enn bingedrift. Såkalte Pennsylvania-binger, som har nettinggulv over hele arealet, blir forbudt fra 2012.

For at høner skal fungere best mulig i løsdriftssystemer og bl.a. lære å benytte høyden i huset, setter forskriften krav om at livkyllinger som senere skal holdes i løsdrift, må være oppdrettet i løsdrift. Forskningsmiljøene og næringen har tatt initiativ til forskning og utvikling med sikte på å forbedre miljø og stell i løsdriftssystemer, både under oppal og produksjon.

Miljø

Hønehus bygges uten vinduer, og det benyttes kunstig belysning i form av lysprogrammer for å styre produksjonen. Den nye forskriften inneholder krav om at lysprogrammer skal følge en døgnrytme og inneholde en uavbrutt mørkeperiode (natt) på åtte timer. Belysningen skal være slik at dyrene kan se hverandre tydelig, men er i praksis

svak, langt svakere enn i husdyrrom generelt. Kravet til romvolum er maksimalt 5,5 høne per m³.

Høyt innhold av ammoniakk og støv i luften er ofte et problem, og er vanligvis enda mer uttalt i løsdrift. Ventilasjon og temperatur styres automatisk. Det skal være installert varslingsanlegg for strømbrudd og avvikende temperatur. Fra 2004 blir det krav om brannvarslingsanlegg og brannslukningsutstyr. Kontroll av det elektriske anlegget må gjennomføres minst hvert tredje år.

6.2.7.5 Merkeordninger for egg

I Norge er det ikke krav om merking av produksjonsmåte for egg, kun frivillig merking av egg fra frittgående høner og økologiske egg. Danmark har merket alle eggpakker i flere år, noe som førte til at salget av buregg sank med 40 %. I EU er det vedtatt å innføre obligatorisk merking av egg med produksjonsmåte.

6.2.7.6 Inngrep

Nebbtrimming, som innebærer å fjerne en del av overnebbet, regnes i mange land som et helt nødvendig inngrep for å unngå skadelig hakking og kannibalisme. Nebbtrimming er forbudt i Norge og Sverige. Nebbet er et føleorgan og er rikt utstyrt med nerver. Nebbtrimming kan forårsake varige smerter gjennom dannelse av neuomer, som gir opphav til fantomsmerter. Danmark tillater moderat trimming av nebbet på daggamle kyllinger, og hevder at denne metoden ikke fører til varige smerter for hønene.

Kamanlegget på unge hanekyllinger av de vanligste verpehybridene klippes bort. Inngrepet har blitt nødvendig fordi kammen, som en bieffekt av avlen, har blitt ufysiologisk stor og tung og er til sjenanse for dyrene. Det er i utgangspunktet forbudt å fjerne kam i Norge, men den nye forskriften åpner likevel for at veterinær kan gjøre dette når det behøves av medisinske årsaker.

Ved fjærskifte, eller myting, opphører eggproduksjonen for en periode. Myting inntreffer første gang når hønene er ca. 1,5 år gamle. Tvangsmyting, det vil si forsert og synkronisert myting for å korte ned på den lavproduktive perioden, ble tidligere gjennomført med til dels omstridte metoder. Verpehøner slaktes nå før de kommer i myting, og problemstillingen er for tiden heller ikke aktuell for avlshøner.

6.2.7.7 Fysisk helse

Norske høns er internasjonalt sett i en gunstig helsetilstand fordi de alvorligste smittsomme fjær-sjukdommene ikke har fått fotfeste i landet. Det er etablert et overvåkings- og kontrollprogram for salmonella, en bakterie som først og fremst har betydning for folkehelsen. Norge, Sverige og Finland har en langt lavere forekomst av salmonella enn Europa for øvrig.

Verpehøner vaksineres rutinemessig mot virussjukdommen smittsom hønselammelse, mens avlsdyr også vaksineres mot et par andre sykdommer. Livkyllinger som oppdrettes på gulf får ofte fôr tilsatt medisin mot parasittsjukdommen koksidiøse. Den røde hønsesmidde som forekommer av og til, er plagsom for dyrene og kan være vanskelig å bli kvitt.

Alle eggprodusentene er pålagt å føre verpelister hvor blant annet antall døde høner skal føres. Ved stor dødelighet i en besetning vil ofte døde dyr bli sendt inn til et diagnoselaboratorium for undersøkelse, men det finnes ingen systematisk registrering av dødsårsak og sykdom i besetningene. Dødeligheten i løsdrift er generelt noe høyere enn i burdrift, bl.a. på grunn av et høyere smittepress siden fuglene kommer i direkte kontakt med avføring. Utbrudd av kannibalisme og hysteri/panikk (se under atferd) kan forårsake meget høy dødelighet i løsdrift. Det er imidlertid variasjoner både mellom besetningene og de forskjellige innsatt.

For hele produksjonsperioden regnes 2–4 % dødelighet som normalt. Under kjøttkontrollen på slakteriet kasseres omkring 5 % av hønene, og i noen grad registreres årsakene til kassasjon av slakt. Egglederbetennelse regnes som den viktigste produksjonssjukdommen. Mot slutten av verpeperioden har mange høner en svært dårlig fjærdrakt, selv om de ikke har kommet i myting (fjærskifte). Dette skyldes slitasje og fjærhakking og at tapte fjær ikke erstattes av nye mens hønene er i full produksjon.

Burhøner får lite mosjon og har derfor et skjørt skjelett (osteoporose). Det er vist at vagle i buret fører til et sterkere skjelett, mens høner i løsdrift kommer best ut. Undersøkelser fra flere EU-land viser at ca. 17 % av burhønene fikk bruddskader, spesielt i vinger og bein, i forbindelse med håndtering ved transport eller på slakteriet, før avlving. 10 % av burhønene hadde eldre bruddskader. Tilsvarende undersøkelser er ikke foretatt i Norge.

Sjuka dyr kan være vanskelig å oppdage på et tidlig stadium, spesielt i løsdrift. Medisinering av enkelt dyr er ikke økonomisk aktuelt. Næringen anbefaler at sjuka dyr enten avlives straks eller

plasseres midlertidig i en sjukebinge for å se an situasjonen. Innsatsen for å sikre god helse konsentreres om forebyggende tiltak.

6.2.7.8 Atferdsrelaterte problemer

Dagens tradisjonelle bur legger store atferdsmessige begrensninger på høner, som fra naturens side er meget aktive dyr. Dette kan gi opphav til frustrasjon hos hønene. Høner i nakne bur viser gjerne sterk uro før verpingen. Forskning viser at en redeplass er svært viktig for høner. Sand eller strø for sandbading er en annen viktig ressurs. Man vet likevel ikke om høner som luftbader opplever stress ved å gjøre dette uten egnet substrat, men det viser i alle fall at sandbading er et meget viktig atferdsbehov. Tradisjonelle bur inneholder ikke vagle, og hønene er henvist til å hvile rett på gulvnettingen. Innredning av burene med vagle, rede og sandbad innebærer utvilsomt en forbedring av burtilværelsen.

Høner i bur fratras muligheten for normal førsøkingssatferd, som å skrape og hakke i bakken. Plassen er ikke tilstrekkelig til at hønene kan strekke ut eller flakse med vingene, verken i tradisjonelle eller innredete bur. Høner av verperase har et vingspenn på 75 cm og bruker en høyde på 60 cm når de flakser. Høner som slipper ut av buret begynner straks å slå med vingene, hvilket tyder på at atferdsbehovet er til stede i bur, men har vært undertrykt. Den sosiale strukturen med kun tre høner sammen er gunstig, i det den gir mindre aggresjon enn om gruppen er større. Man har foreløpig liten erfaring med hvordan innredete bur fungerer i kommersiell drift, men resultatene fra utprøvinger i Sverige er så langt positive.

I løsdrift er de fysiske atferdsbehovene i det store og hele tilfredsstillt. Problemet ligger i de sosiale konfliktene høy tetthet og mange individer skaper. Høns er relativt aggressive dyr, og under naturlige forhold vil de underordnede hønene i flokken holde seg på tilstrekkelig avstand fra de mer dominante individene. Når flere hundre eller tusen dyr holdes sammen, vil mange av dyrene ikke kjenne hverandre, og muligheten til å vike unna i tide blir begrenset når dyretettheten er stor. Forsiktede individer kan ha problemer med å skaffe seg tilstrekkelig tilgang til ressurser det måtte være knapphet på, enten dette er vann, mat, verpekasse, strø eller vagle. Fjærhacking og kannibalistisk hacking, som forskerne mener ikke har bakgrunn i aggresjon, kan få et meget stort omfang i enkelte flokker. Både arv og en rekke miljøfaktorer har betydning for utviklingen av slik atferd. Ved

fjærhacking napper noen høner ut fjær på andre individer, hvilket er smertefullt og kan føre til stort fjærtap. Ved kannibalistisk hacking begynner hackingen mot slimhinnen ved kloakkåpningen, som ofte er litt vrent ut like etter verping. Det er gjerne et fåtall individer som starter slik hacking, men blod ser ut til å utløse atferden hos flere. Offeret påføres store skader og ofte død. Hysteri i form av panikkartet flukt og sammenklumping kan føre til at dyr trækkes ned og kveles. Skadelig hacking og hysteri kan være et stort og alvorlig velferdsproblem i løsdrift. For å redusere aktivitetsnivået hos hønene, og dermed forebygge skadelig hacking og panikkreaksjoner, dempes belysningen til rundt fem lux.

Høner viser ofte sterk frykt for mennesker.

6.2.7.9 Avl

Det drives praktisk talt ikke norsk avlsarbeid på høns. Fjørfeavl drives av et fåtall store internasjonale avlsselskaper, og dyrematerialet i Norge er dermed det samme som i andre land. Avlen har i lang tid nesten utelukkende lagt vekt på økonomisk viktige produksjonsegenskaper som fôrutnyttelse og kvalitet, antall og størrelse på eggene. På disse områdene er det oppnådd store resultater. Helse og andre egenskaper som er viktige for dyrevelferden, har kun vært vektlagt dersom de har hatt direkte økonomisk betydning. I og med at nebbtrimming er tillatt i alle land utenom Norge og Sverige, har det ikke vært nødvendig for avlsselskapene å legge vekt på lynne for å få fram roligere dyr. Det hevdes at dagens verpehybrider har et høyere aggresjonsnivå sammenliknet med verpehøner noen tiår tilbake. Norske forsøk bekrefter at det er raseforskjeller for atferdsegenskaper som fjærhacking og generelt aggresjonsnivå. Det er videre genetisk variasjon for disse egenskapene innen rasene. Det kan derfor være mulig å selekttere fram dyr som er bedre tilpasset løsdrift.

Den store kammen på haner er en sideeffekt av avlen. Genetiske studier tyder på at stor kam og høy eggproduksjon styres fra det samme genområdet. Kammen, som er en sekundær kjønnskarakter hos haner, er hos noen verpehybrider blitt så stor og tung at den forstyrrer syn og fôropptak og lett blir skadet.

Fjørfeavlingens handlingsplan har som mål å fremme en mer etisk forsvarlig avl. Importører av livdyr skal i følge planen forsøke å påvirke avlsfirmaene for å redusere kamstørrelse og frembringe verpehybrider som er bedre tilpasset løsdrift.

6.2.7.10 Transport av verpehøns

Verpehøner transporteres flere ganger i løpet av livet: Som daggammel kylling fra klekkeri til oppdretter av livkyllinger, som unghøner fra livkyllingprodusent til eggprodusent ved ca. 16–18 ukers alder, og til slakteri etter endt produksjonskarriere ved ca. 75 ukers alder. Transport er regulert gjennom transportforskriften.

Daggamle kyllinger plasseres etter kjønnsortering direkte i transportkasser. Transporten kan lovlig vare i 24 timer, men må avsluttes innen kyllingene er 72 timer gamle. Bilene har klimastyring. Dødeligheten er lav, 0,001 til 0,05 %. Transport av dunkyllinger fra utlandet (avlssdyr) har i noen tilfelle medført transporttider på to døgn. Kyllinger under tre døgn kan lovlig transporteres uten tilgang på mat og vann. Selv om nyklekte kyllinger har næring fra restene av plommesekken, er det vist at vekten går ned og at de viser tegn på dehydrering (uttørring) og tørst om de ikke får vann og før de første to døgnene.

Unghøner og slaktehøner «plukkes» manuelt, ved at de gripes i beina, trekkes ut av buret og bæres flere sammen etter beina fram til transportkassen der de puttes inn. Håndteringen medfører flaksing og kjemping fra hønenes side, og kan resultere i bruddskader (se 6.2.7.7). Bæring av høns etter beina er omstridt. I følge den nye forskriften skal høns støttes når de tas ut av buret slik at vinger og bein ikke skades, og høns skal ikke bæres etter ett bein. Mer skånsom håndtering fører imidlertid til at plukkingen tar lengre tid. Det er et problem at nye transportkasser (containersystem) er for brede for midtgangene i tradisjonelle buranlegg, hvilket medfører lang bæreevstand for dyrene og totalt sett lengre lastetid. Tettheten i transportkassene er stor (35 høner av lett rase per m²) og takhøyden lav, bl.a. for å hindre at fuglene kravler oppå hverandre.

Unghøns og slaktehøns kan transporteres i inn-til 12 timer uten mat og vann. Tid til lasting og losing er ikke medregnet, hvilket i praksis kan medføre at fuglene er uten vann og mat i 18 timer. Det finnes ikke registreringer av dødelighet under transport av unghøner. Dødelighet under transport og oppstalling av verpehøner før slakt registreres ved slakteriene. I 2000 lå denne i gjennomsnitt på 5 %, som er langt høyere enn for slaktetransport av kylling og huspattedyr. Ekstreme temperaturer er en viktig årsak til dødelighet, varme om sommeren og kulde om vinteren. Det er ikke krav om klimaregulerte biler, og det kan benyttes biler med kapell. I 1999 lå transportdødeligheten ved ett slak-

Boks 6.13 Eksterne innspill

Blant de eksterne innspillene omtaler 46 av disse hold av verpehøner spesielt.

- De aller fleste mener at tradisjonelle bur er uakseptable fordi de legger for store begrensninger på normal atferd. Synet på innredete bur er mer nyansert.
- Næringsutøvere peker på velferdsmessige problemer i løsdriftssystemer.
- Opphenging av levende dyr før slakt er ikke forsvarlig.

Rådet for dyreetikk har tatt opp hold av verpehøner i en uttalelse fra 1996. Rådet mener at det er kvalitative forskjeller mellom bur og løsdrift som gjør at løsdrift må være målet, men peker på at problemer med skadelig hakking i løsdriftssystemene gjør at denne driftsformen i dag ikke kan anbefales uten forbehold.

teri på 1,22 %, mens man året etter hadde halvert denne ved å bedre klima og ventilasjon i bilene.

6.2.7.11 Slaktning/avliving

Prisen på hønnekjøtt er lav i forhold til utgiftene knyttet til transport og slaktebehandling. Det er derfor ikke alltid økonomisk regningssvarende å sende verpehøner til slakt. Avliving på stedet og etterfølgende destruksjon er et alternativ som ofte benyttes i utlandet og som får stadig større aktualitet også i Norge. Ikke minst gjelder dette Nord-Norge, hvor avstanden til fjørfeslakteri er lang. Omsetning av hjemmeslaktete høns er tillatt, i motsetning til for andre husdyrslag.

Slaktning av høner på slakteri foregår som for slaktekylling (se 6.2.8).

6.2.8 Høns – slaktekylling

Det benyttes spesialiserte hønseraser til kjøttproduksjon. Hold av slaktekylling har siden januar 2002 vært regulert gjennom forskrift om hold av høns og kalkun.

Fjørfenæringen har laget anbefalinger og KSL-krav og utarbeidet i 2001 en handlingsplan for dyrevelferd. Denne er i hovedsak en konkretisering og rettleiding i forhold til regelverket. Systematisk forebyggende helsearbeid vil bli organisert

gjennom Helsetjenesten fjørfe, som ble opprettet i 2002.

For omtale av biologi, se 6.2.7.

6.2.8.1 Betydning og produksjon

Slaktekylling er en relativt ny produksjon i Norge og volumet har økt fra år til år. Produksjonen er mer enn fordoblet i løpet av de siste 10 årene. I 2000 ble det produsert ca. 36 mill. slaktekyllinger i Norge, fordelt på 536 besetninger. Besetningene er gjennomgående store, men likevel små sett i forhold til andre land i Europa. Kun 2,5 % av besetningene leverer færre enn 10 000 kyllinger til slakt per år, mens 22 % leverer flere enn 80 000. Gjennomsnittsbesetningen har 11 000 kyllinger i hvert innsett. Hedmark, Østfold og Rogaland har flest produsenter. De tre nordligste fylkene hadde per 2001 ikke produksjon av slaktekylling.

Kyllinger av slakterase vokser langt raskere enn kyllinger av verperase. De når en gjennomsnittlig slaktevekt på 975 gram allerede etter 32 dager.

6.2.8.2 Spesialisering

Det drives ikke norsk avlsarbeid, og avlsdyr importeres fra utlandet. To besetninger holder besteforeldre dyr og ca. 70 besetninger holder foreldre dyr. Disse produserer daggamle kyllinger som kjøpes av slaktekyllingbesetningene. Begge kjønn benyttes i slaktekyllingproduksjonen.

6.2.8.3 Driftsopplegg

Slaktekylling oppdrettes på strødd gulv i løsdrift, i store haller med flere tusen dyr sammen. Hallene har bare kunstig belysning. De første dagene er lyset på hele døgnet, og det er godt lys (anbefalt 20–40 lux) slik at kyllingene lærer å finne mat og vann. Lysintensiteten i rommet reduseres deretter gradvis, og fra tre ukers alder anbefaler næringen 1–10 lux. Etter de første døgnene benyttes lysprogrammer. Det har ikke vært vanlig å ha sammenhengende lengre mørkeperioder (natt), fordi kyllingene skal kunne spise mesteparten av døgnet for å vokse godt og fordi det etter lengre mørkeperioder blir konkurranse ved matfatet. Det vanligste har vært 0,5–1 time mørke i døgnet. Mye tyder på at noe lengre mørkeperioder gir bedre helse. I den nye forskriften er det krav om en sammenhengende «natt» på seks timer eller to perioder med fire timers mørke per døgn. Næringen frykter at denne bestemmelsen kan gi opphav til panikk (hysteri) i flokken.

Romtemperaturen senkes gradvis fra rundt 30 °C ved innsett til 21 °C.

Kravene til ventilasjonsanlegget er satt til 4 m³ luftskifte per time.

Drikkenipler og fôrtrau, med fri tilgang på mat, finnes spredt over hele området. Disse heves etter hvert som kyllingene vokser for å være i passe høyde.

Forskriften setter krav om at dyretettheten skal ikke overstige 34 kg levende vekt per m². Dette er en liten innskjerping av næringens eget veiledende krav til høyeste tetthet, 35 kg/m². Den høye tettheten blir imidlertid først aktuell mot slutten av oppdrettsperioden. Regner en at fuglene veier 1,4 kg ved slaktealder, gir dette 24–25 dyr/m² eller 0,04 m²/dyr. Europarådet har ikke oppnådd enighet om arealanbefalinger og EU har ikke fastsatt felles regler på området. Sverige har et generelt krav på 20 kg/m², men tettheten kan økes til 35 kg/m² dersom besetningen følger et kontrollprogram og ligger innenfor gitte grenseverdier når det gjelder ulike mål på helsetilstand og miljøforhold.

Avlsdyr holdes i løsdrift eller i store bur. Spesielt under vekstperioden føres disse fuglene langt lavere enn appetitt, slik at skjelettet kan modnes og få styrke før fuglene blir tunge.

6.2.8.4 Inngrep

På avlshaner av slakterase amputeres tær for å forhindre skader på hønene under naturlig paring. Inngrepet gjøres på kyllinger. Verken dyrevernløven eller forskriften omtaler tåamputasjon spesielt. Inngrepets karakter betinger imidlertid at det utføres av veterinær og under bedøvelse. Næringen arbeider med praktiske løsninger som kan fjerne behovet.

Tvangsmyting er i dag ikke i bruk på avlsdyr.

6.2.8.5 Fysisk helse

Produsenten registrer daglig antall døde kyllinger, og næringen anslår at dødeligheten ligger på ca. 3 % for hele oppdrettstiden på ca. en måned. Det er ikke etablert rutiner for systematisk registrering og rapportering av sjukdomsforekomst i besetningene. Tarmbetennelse (nekrotiserende enteritt) ble et problem etter at næringen innførte et selvpålagt forbud mot antibiotika i fôret. De siste årene har man likevel stort sett fått denne sjukdommen under kontroll.

En svensk undersøkelse fra 2001 fant at kun 1/3 av kyllingene beveget seg normalt ved 30–32 dagers alder. Tilsvarende funn er gjort i flere land. Om fuglene føres opp til høyere slaktevekt, øker

andelen kyllinger med uttalt halthet og fugler som ikke kan gå. Problemene skyldes antakelig den raske veksten, der skjelett og seneapparat ikke utvikles raskt nok til å tåle kroppsvekten. Denne typen undersøkelse er ikke gjennomført i Norge, men vårt dyremateriale er det samme som i resten av Europa.

Sår på brystbeinet kan opptre om fuglene er dårlige til beins og ligger mye. Er underlaget skittent og fuktig forverres tilstanden, og det kan også oppstå etseskader under føttene.

Den raske veksten gir også problemer for sirkulasjonssystemet. Dette fører til opphopning av væske i buken, eventuelt hjertesvikt og død.

På slakteriet kasseres knapt 1 % av slaktekyllingene. Misvekst (små dyr) er viktigste enkeltårsak. Kyllinger som av en eller annen grunn er tilbakesatt i veksten, vil etter hvert kunne få problemer med å nå opp til fôr og vann, og veksten vil ytterligere hemmes.

6.2.8.6 Atferdsrelaterte problemer

Kyllingene oppdrettes uten voksne dyr (hønemor) til stede, men den sosiale strukturen for øvrig er ikke helt ulik det naturlige. Forskning viser at fuglene helst oppholder seg på noenlunde samme sted i huset, sammen med de samme andre kyllingene. Kyllingene slaktes så unge at aggressiv atferd ikke er etablert. Plassforholdene er gode fra starten, men den siste del av oppdrettsperioden vil det være vanskelig for fuglene å forflytte seg normalt. Betydningen av lysprogrammene for velferd er ikke undersøkt.

Foreldredyrene føres restriktivt, spesielt under vekstperioden. Utenlandske undersøkelser tyder på at hønsene er konstant sultne, og at dette fører til frustrasjon og aggresjon. Dette regnes som et betydelig velferdsproblem. Hanene avreagerer ved å drikke mer, hvilket medfører problemer pga. fuktig strø. Noen oppdrettere begrenser derfor hanes tilgang på drikkevann. Et mindre konsentrert fôr ville trolig avhjelpe situasjonen.

6.2.8.7 Avl

Som for verpehøns drives avlen av et mindre antall internasjonale avlsselskaper. Økonomisk viktige egenskaper som rask tilvekst, god appetitt og høy fôrutnyttelse har vært vektlagt, ikke hensynet til normal fysiologi og funksjon. Mange av de velferdsproblemer man ser har direkte tilknytning til avlen. Fuglenes voldsomme appetitt og raske vekst resulterer for flertallet i fysiske defekter om de ikke slaktes i tide. Tilsvarende må dyr som skal

leve til voksen alder (avlssdyr) føres restriktivt. Av dyrevelferdsmessige årsaker har avlen derfor vært gjenstand for kritisk oppmerksomhet i lang tid. Næringen samarbeider med øvrige nordiske land for å få en avl som vektlegger friske og robuste dyr, og dette arbeidet har nylig gitt resultater. Bein- og sirkulasjonsproblemer blir i dag tatt hensyn til i avlen av Ross-kyllingen.

6.2.8.8 Transport av slaktekylling

Slaktekylling transporteres som daggamle kyllinger fra klekkeri til produksjonsbesetning, og ved slaktealder til slakteriet. Transport av daggamle slaktekyllinger blir tilsvarende som for daggamle livkyllinger av verpehøns. Slaktekylling som skal til slakt, «plukkes» manuelt. Fuglene gripes i beina og fraktes i knipper, hengende opp ned, til transportkassene.

Det er konstruert maskiner for alternativ, automatisk plukking av slaktekylling. Maskinene beveger seg sakte innover i rommet og trekker fuglene inn på et transportbånd. Undersøkelser tyder på at stressnivået hos kyllingene er lavere enn ved manuell innfangning, og det er færre fysiske skader. Foreløpig er én slik maskin tatt i bruk i Norge.

Under transport er øvre tillatte tetthet 40 kyllinger per m², og reglene for transporttid etc. er som for verpehøner. Dødeligheten under transport og oppstalling før slakting ligger på omkring 1,4 %. Siden det slaktes mange millioner kyllinger, utgjør dette flere titalls tusen dyr årlig. Det er en rekke eksempler på at maksimaltiden for transport er betydelig overskredet, med langt høyere dødelighet enn det som er normalt ved korte transporter.

6.2.8.9 Slakting av kylling og verpehøns

På slakteriet har hønsene tradisjonelt blitt hengt levende opp etter beina, i en bøyle fra et transportbånd. Båndet fører fuglene til et strømførende vannbad, slik at hodet kommer oppi vannbadet og dyret bedøves. Deretter går båndet forbi en roterende kniv som kutter dyrets hals slik at avblødning inntreffer, før det døde dyret havner i ribbemaskinen. Systemet har flere svakheter. For det første er opphenging av levende dyr omstridt. Det er vist at høns har mange smertereseptorer på den skjellklede delen av beina som settes fast i metallbøylene. Mange kyllinger har dessuten smertefulle tilstander i beina som belastes ekstra ved en slik behandling. For det andre tar det litt tid før fuglene henger rolig opp ned, og urolige fugler kan komme til å løfte hodet slik at de unngår det strømførende badet. Det samme gjelder små individer, som ikke

Boks 6.14 Eksterne innspill

Blant innspillene tar 11 opp hold av slaktekylling. Problemer som tas opp er:

- Høy dyretetthet.
- Avl for ekstremt hurtig vekst som resulterer i bl.a. beinproblemer og sirkulasjonsforstyrrelser.
- Slaktning og transport.

Rådet for dyreetikk har tatt opp slaktekylling i en uttalelse fra 1996, og fokuserer der på de samme problemområdene.

alltid rekker ned til vannbadet. Dyr som ikke er bedøvet kan også unngå den roterende kniven og havne levende i ribbemaskinen. Det skal være plassert en person ved båndet som kontrollerer at alle fugler blir forskriftsmessig bedøvd.

På grunn av disse forholdene har et alternativt bedøvingsystem lenge vært ønsket. Bedøving med CO₂-gass er nå under installasjon ved flere fjørfeslakterier. Fuglene trenger da ikke å håndteres, men kan bedøves i transportkassene. Hvilken gassblanding som er best egnet, behøver utredning.

6.2.9 Kalkun

Kalkuner holdes for kjøttproduksjon.

Produksjonen er fra 2002 regulert gjennom forskrift om hold av høns og kalkun. Næringen har tidligere utarbeidet egne anbefalinger for produksjon og drift, og det er fastsatt krav i KSL. Det er i 2002 opprettet en helsetjeneste for fjørfe som omfatter kalkun. Denne skal arbeide systematisk med forebyggende helsearbeid.

6.2.9.1 Kort om kalkunens biologi

Kalkunen er en hønsefugl. Den lever vill i Nord-Amerika og har naturlig tilhold i tett skog. Paring foregår etter et «spill» ganske tilsvarende storfugl og orrfugl. Kalkuner forsvare ikke territorium. Hunnkalkunen er alene om ruging og pass av unger, men vinterstid slår kalkuner seg sammen i større flokker. Kalkunen er dagaktiv og finner sin føde på bakken. Den vagler seg opp om natten. De foredlete tamkalkunene er meget større enn sitt ville opphav, kan ikke pare seg naturlig og har mistet rugelysten.

6.2.9.2 Betydning

Kalkunoppdrett er en relativt ny næring i Norge. Fra 1980 til 2000 ble produksjonen mer enn femdoblet, og i 2000 ble det slaktet nesten 3/4 million kalkuner. Disse ble levert fra 84 besetninger. 65 % av besetningene har mellom 1 000 og 10 000 dyr, mens 6 % av besetningene har over 20 000 dyr og står for nesten 30 % av produksjonen. Tendensen er at besetningsstørrelsen øker.

Østfold fylke har desidert størst produksjon, mens Sørlandet, Vestlandet og Nord-Norge er per 2001 uten kalkunprodusenter.

6.2.9.3 Produksjon og driftsopplegg

Til kjøttproduksjon benyttes begge kjønn. Kyllinger kjøpes inn daggamle fra klekkeriet. Slaktekalkuner holdes i store flokker i løsdrift, vanligvis innendørs. Noen produsenter holder kyllingene i en egen startavdeling, i runde binger, de første ukene. Hanner og hunner holdes vanligvis atskilt, men i samme rom. Hunnkalkunene slaktes ved ca. 11–12 ukers alder og har da en slaktevekt på 4–6 kg. Hannkalkunene føres, avhengig av markedsbehovet, ofte videre i seks uker og oppnår da en slaktevekt på 10–13 kg («industrikalkun»). Etter at de mindre fuglene er slaktet, får de gjenværende tilgang til hele arealet.

Næringens anbefalte øvre grense for tetthet har vært 35 kg/m². Forskriften setter 38 kg/m² som grense for kalkuner med gjennomsnittlig levendevekt under 7 kg, og 46 kg/m² dersom fuglene er større. I økologisk produksjon kreves maksimalt tre dyr/m² innendørs og i tillegg et uteareal på 6 m²/dyr. Fra 2011 økes kravet til uteareal til 10 m²/dyr. Også enkelte konvensjonelle gårder holder kalkunene utendørs.

Gulvet er strødd, oftest med kutterflis eller kuttet halm.

Det benyttes kunstig belysning. De første dagene anbefales en lysstyrke på 50–100 lux, slik at kyllingene lett finner mat og vann, mens det fra tre ukers alder anbefales 3–6 lux. Det har vært mest vanlig å bruke en halv time mørke i døgnet, men lysprogrammer med inntil åtte atskilte mørkeperioder i døgnet har vært i bruk. Den nye forskriften krever åtte timer sammenhengende mørke.

Forskriften setter krav til kapasitet på ventilasjonssystemet, med minst 3,4 m³ luft per kg kalkun per time.

De første dagene anbefales 34 °C som ideell temperatur. Temperaturen senkes litt etter litt til omkring 20 °C fra 1,5 måneders alder. Av smittehensyn er det strenge rutiner for reingjøring og

desinfeksjon mellom innsett, samt kontroll med besøk og bekjempelse av skadedyr.

6.2.9.4 Inngrep

Det foretas ikke rutinemessige operative inngrep på kalkun. Tvangsmyting (se forklaring under 6.2.6 verpehøner) benyttes unntaksvis på avlsdyr, og igangsettes ved at daglengden reduseres.

6.2.9.5 Fysisk helse

Dødelighet og medisinerer skal registreres i besetningene, men det er foreløpig ikke organisert rutiner for innrapportering av andre helsedata. En dødelighet på omkring 5 % regnes som normalt i løpet av oppføringsperioden. Utenlandske undersøkelser viser at kalkun har lignende helseproblemer som slaktekylling, først og fremst med halthet og sirkulasjonsforstyrrelser. Helseproblemene skyldes den hurtige veksten, som nesten er fordoblet i løpet av de siste 25 år. Verken hjerte-/karsystemet eller skjelett- og seneapparatet utvikles proporsjonalt med kroppsstørrelse og -tyngde.

Det kan være krevende å sette sammen et fôr som tilfredsstillende dyrenes behov under sterk vekst. En periode på 1990-tallet oppsto omfattende problemer med at kalkunenes hud revnet, men dette rettet seg ved å endre sammensetningen i fôret. Skitten fjærdrakt og etseskader under beina kan oppstå om strøet blir fuktig.

6.2.9.6 Atferdsrelaterte problemer

Dyrene går fritt på strø, men har ikke tilgang på vagler. I deler av oppdrettet er plassforholdene gode. Etter hvert som dyrene vokser, blir plassen dårligere. Mot slaktetidspunktet forhindres dyrenes mulighet for fri bevegelse og normal sosial atferd. Hallene mangler skjulesteder, og fryktreaksjoner kan raskt spre seg og resultere i at dyr trampes ned og kveles. Panikkreaksjoner og skadelig hakking regnes som de viktigste atferdsproblemene. Risikoen for hakking reduseres om belysningen er svak. Fuglene holdes derfor vanligvis i halvmørke.

6.2.9.7 Avl

Norge importerer dyr fra utenlandske avlsselskaper og benytter dermed det samme genetiske materialet som Europa for øvrig. Importdyrene blir foreldredyr til slaktekalkunene. Det benyttes kunstig inseminasjon, da fuglene ikke er i stand til å pare seg naturlig.

Boks 6.15 Eksterne innspill

Blant innspillene tar to opp hold av kalkun. Problemer som tas opp er:

- Høy dyretetthet.
- Avl for ekstremt hurtig vekst som resulterer i bl.a. beinproblemer og sirkulasjonsforstyrrelser, og manglende evne til naturlig paring.

6.2.9.8 Transport og slakting

Kalkun transporteres som daggamle kyllinger og til slakteri. Dødeligheten ved inntransport til slakteri og oppstalling på slakteri har de siste årene ligget på 0,2–0,6 %.

Kalkuner slaktes på slakterier som tar i mot slaktekylling. Kalkuner har vært hengt opp levende etter beina før bedøvelse, på samme måte som høns. Bedøving med gass, der fuglene kan bedøves i transportkassene, er under utredning og installeres nå ved flere fjørfeslakterier (se 6.2.8).

6.2.10 And

Ender holdes kommersielt for produksjon av kjøtt. Ender holdes privat som hobbydyr og verpeender, og holdes for hygge i parkanlegg. Det drives noe oppdrett av stokkand for utsetting (se 6.2.16).

Hold av ender er ikke regulert i egen forskrift under dyrevernsloven. Europarådsanbefalingen for hold av and er ikke implementert i norsk regelverk.

6.2.10.1 Kort om biologi hos and

De fleste tamendene stammer fra stokkand. Moskusand stammer fra en sør-amerikansk andart. Ender er knyttet til vann, de er gode flygere, men beveger seg klosset på land. Ender lever av planter, insekter og andre smådyr. Hannen og hunnen holder sammen i par fra høsten og fram til våren, men hunnen er alene om ruging og ungestell. Andungene er flygedyktige i seks-ukers alderen. I områder der vannet fryser til om vinteren, trekker endene mot åpent vann ved kysten eller sørover.

Tamender kan være meget gode verpere og legger egg hele året slik som høns. Flere raser har ikke lenger rugeinstinkt intakt. Foredlede raser vokser raskt, og tung kroppsvikt medfører at mange raser ikke lenger kan fly.

6.2.10.2 Betydning og produksjon

Det ble slaktet ca. 82 000 ender i 2001. Det meste av produksjonen foregår i Vestfold og Telemark. Antall besetninger er ca. 70, men bare et fåtall av disse driver med ender som næring.

Endene slaktes ca. ni uker gamle, og middel slaktevekt er da 2,4 kg. Endene føres med kraftfôr. Fôrforbruket er beregnet til tre kg kraftfôr per kg slaktevekt.

6.2.10.3 Driftsform

Kommersielt oppdrett av slakteender drives innendørs på gulv med strø av sagflis eller halm. Fuglene har normalt ikke tilgang til badevann, da det er vanskelig å sikre den hygieniske kvaliteten og å unngå vannsøl som resulterer i et fuktig strø. Anbefalt tetthet er inntil 4,5 ender per m².

I Vestfold har flere produsenter gått sammen om en organisert produksjon. Foreldre dyr importeres kontinuerlig fra England. Etter karantenering fordeles endene på to foreldre dyrbesetninger som leverer egg til et rugeri. Seks produsenter mottar andunger fra rugeriet.

6.2.10.4 Inngrep

Vingestekking i form av klipping av styrefjær for å redusere flygeevnen er noe brukt hos hobby- og prydender. Amputasjon av ytre ledd av vingen, for på permanent basis å oppnå det samme, utføres etter det Landbruksdepartementet kjenner til, ikke i Norge.

Plukking av dun og fjær på levende dyr forekommer ikke i Norge.

6.2.10.5 Fysisk helse

Det finnes ingen samlet statistikk over sjukdomsfrekvenser, men næringen opplyser at dødeligheten er lav og at helsetilstanden generelt er god.

6.2.10.6 Atferdsrelaterte problemer

Et oppdrett uten adgang til svømmevann fratar endene deres viktigste naturlige element. Det finnes ikke undersøkelser om eventuell forekomst av unormal atferd her i landet. Næringen opplyser at uønsket atferd ikke er noe problem.

Boks 6.16 Eksterne innspill

Ingen.

6.2.10.7 Avl

Avlsarbeidet på slakteender foregår i all hovedsak i utlandet etter at EØS-avtalen åpnet for import av avlsdyr.

6.2.10.8 Transport og slakting

Produksjonen er spesialisert og basert på transport mellom hvert ledd. Mesteparten av produksjonen foregår imidlertid innenfor et begrenset geografisk område. Transport av lengre varighet blir derfor ved import av livdyr og transport av slaktedyr til slakteri i Østfold. En stor produsent har selv hånd om alle ledd etter import, herunder eget gårdsslakteri. Slakteender fraktes i kasser (containere).

Bedøving ved slakting foregår som hos høns.

6.2.11 Gås

Gjess holdes primært for kjøttproduksjon, ofte i hobbypregete besetninger. Noen holdes også for pryd og hygge, med egg som biprodukt.

Hold av gjess er ikke regulert i egen forskrift under dyrevernsloven. Europarådsanbefalingen for hold av gås er ikke implementert i norsk regelverk.

6.2.11.1 Kort om biologi hos gjess

Våre tamgjess tilhører samme art som grågås. Gjess er knyttet til kyst og vann, men beveger seg også raskt og ubesværet på land, og de er gode flygere. Gjess er rene planteetere. Grågjess etablerer livslange parforhold og har sterke familieband, mens tamgåsa er sosialt mer fleksibel. Rugeinstinktet har dessuten blitt svekket. Gjess kan oppnå en meget høy levealder.

6.2.11.2 Betydning og produksjon

Produksjonen av gås er i hovedsak lokalisert til Vestfold og Telemark. Etter at fjørfeslakteriet i Sem i Vestfold sluttet å slakte gjess i 2000 har produksjonen gått ned, og i 2001 ble det kun slaktet ca. 2000 gjess ved slakteri. En del gjess som holdes i hobbybesetninger kommer i tillegg. Slaktegjess slaktes ved 15–16 ukers alder og har da en slakte-

vekt på ca. 4 kg. Fôrforbruket er beregnet til 6 kg kraftfôr per kg slakt. Gjess for eggproduksjon og avl holdes gjerne i 3–7 år.

6.2.11.3 Driftsform

Gjess holdes helst utendørs på grasdekket beite, og det er normalt ikke tilgang til badevann.

6.2.11.4 Inngrep

Tvangsfôring av ender og gjess, som ledd i produksjon av gåseleverpostei, er ikke tillatt i Norge.

Plukking av dun/fjær av levende dyr for dyner m.m. forekommer ikke.

Vingestekking i form av klipping av styrefjær for å redusere flygeevnen er noe brukt. Amputasjon av ytre ledd av vingen, for på permanent basis å oppnå det samme, er i henhold til dyrevernaven å anse som et inngrep som krever bedøvelse. Så vidt vites, utføres dette ikke i Norge og heller ikke på importdyr.

6.2.11.5 Fysisk helse

Besetningene kontrolleres for salmonella. Det finnes for øvrig ikke noen tilgjengelig sjukdomsstatistikk, men næringen opplyser at dødeligheten er lav og at helsetilstanden er god.

6.2.11.6 Atferdsrelaterte problemer

Det finnes ingen undersøkelser over eventuell forekomst av unormal atferd. Næringen opplyser at det ikke forekommer atferdsmessige problemer.

6.2.11.7 Avl

Avlsarbeidet på slaktegjess er basert på utenlandsk dyremateriale. Det er imidlertid opprettet bevaringsbesetninger for verneverdige tamgåsraser.

6.2.11.8 Transport og slakt

Transport til slakteri foregår i transportkasser.

Bedøving utføres som for ender (se slaktekyling). Gjess i hobbybesetninger slaktes ofte privat.

6.2.12 Pelsdyr

Norsk pelsdyroppdrett omfatter artene sølvrev, blårev og mink. I tillegg holdes et lite antall ilder og chinchilla. Det produseres pelsverk også av sau (pelssau) og kanin, som ikke omtales nærmere her. Norsk mink- og reveoppdrett har en historie på omkring 90 år.

Siden 1998 har hold av pelsdyr vært regulert gjennom en egen forskrift. Forskriften er harmonisert med internasjonalt regelverk (Europarådets anbefalinger). Det er gitt en overgangstid fram 1. januar 2009 før alle eksisterende besetninger må være tilpasset forskriftens krav. EUs veterinærkomité har i 2002 utgitt en rapport om dyrevelferd i pelsdyrholdet, som ventes politisk behandlet i nær framtid.

Næringen har utarbeidet en omfattende handlingsplan for dyrevelferd.

6.2.12.1 Kort om pelsdyrartenes biologi

Sølvrev er en fargevariant av rødrev, og blårev tilhører samme art som fjellrev (polarrev). Fjellrev lever i familiegrupper eller par. Familiegruppen består av et par samt beslektede tisper, ofte unger fra tidligere kull. Vanligvis får bare den dominante tisper egne valper, mens de andre hjelper til med å fø opp valpene. Om vinteren når det er knapp tilgang på næring, kan fjellreven streife vidt omkring alene. Rødreven lever vanligvis i par, men kan leve alene eller i familiegrupper. Begge arter føder i hi. De har gjerne flere hi, og benytter disse utenom yngletiden til hvilested. Rødreven har vist seg svært tilpasningsdyktig, både når det gjelder leveområder og matseddel. Fjellreven er derimot en utrydningstruet art i norsk fauna, til tross for at den har vært totalfredet siden 1930. Fjellreven får ofte seks til åtte unger, men det er registrert kull på over 20 valper. Valpedødeligheten i naturen er høy. Rødrevens kull er jevnt over mindre, vanligvis fire til seks unger. Mens vill rødrev normalt er sky, fremstår fjellreven ofte som tillitsfull overfor mennesker.

Villmink er ikke naturlig hjemmehørende i norsk fauna, men nedstammer fra rømt farmmink av amerikansk avstamning. Minken er et meget aktivt og nysgjerrig dyr. Vill mink er solitær (lever alene) og begge kjønn hevder revir. Reviret er knyttet til vassdrag eller kystområder. Mink lever av små pattedyr, fugler og egg, fisk og frosk som den fanger selv. Minken får vanligvis fire til fem unger (inntil 11).

Boks 6.17 Eksterne innspill

Ingen.

Ilder har en biologi som har flere likhetstrekk med mink. Ilder er i motsetning til mink ikke sterkt knyttet til vann.

Chinchilla er en sør-amerikansk gnager. Intensiv fangst var nær ved å utrydde bestanden på slutten av 1800-tallet. Hunnen er størst, og veier 400–500 gram. De graver huler i bakken. Som et ledd i pelspleien sandbader dyrene jevnlig. Chinchilla kan leve i store kolonier, men særlig hunndyr kan være aggressive mot andre dyr.

6.2.12.2 *Genetisk tilpasning til farmforhold*

Pelsdyrene har en kort historie som husdyr sammenliknet med arter som sau, storfe og høns. Den genetiske tilpasning har derfor ikke kommet like langt. Domestisering har med dyrets tilpasning til et liv i fangenskap å gjøre. Slik tilpasning kan det oppnå ved genetiske endringer eller ved endringer i utviklingen av individet fra fødsel til voksent stadium, gjerne en kombinasjon av disse to prosesser. Positiv håndtering av røktere slik at dyret blir tammere er en slik utviklingseffekt. Økt genetisk tamhet gjør at en trenger mindre arbeid i oppveksten for å gjøre dyrene så tamme at de ikke opplever frykt når mennesker er i nærheten. Derfor er også domestiseringsgrad en individuell egenskap, ikke en egenskap ved en art eller populasjon. Effekten av seleksjon for en egenskap er imidlertid størst i de første generasjoner, når variasjonen for egenskapen er størst. Mens en arts basale atferdsegenskaper generelt påvirkes lite av seleksjon, påvirkes bl.a. fryktsomhet og aggresjon relativt lett gjennom avl. Ved en sterk vektlegging av tamhet i avlsarbeidet er det mulig å oppnå resultater i løpet av relativt kort tid, noe som bl.a. er vist i russiske forsøk. Forskriften inneholder en bestemmelse om at fryktsomme individer ikke skal benyttes i avl. Næringen oppfordrer oppdretterne til å velge ut tillitsfulle dyr til avl og dessuten bruke tid på positiv kontakt med dyrene. Dette har allerede gitt resultater i form av færre fryktsomme individer i farmene.

6.2.12.3 *Betydning og omfang*

Norge er en av verdens ledende produsenter av reveskinn med en andel på 10 % av produksjonen på verdensmarkedet, mens produksjonen av minkskinn utgjør 1 %. I 2001 er det registrert 74 000 avlsdyr av mink, 56 000 blårev og 21 000 sølvrev.

Pelsdyroppdrett drives i om lag halvparten av de norske kommunene. Næringen står sterkest i fylkene Hedmark, Oppland, Rogaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag. Oppdrett av rev er i all hovedsak knyttet til distrik-

tene, mens oppdrett av mink er sterkere knyttet til sentrale strøk, der Rogaland står for halvparten av produksjonen. Pelsdyroppdrett drives i hovedsak som tilleggsnæring til skog- eller jordbruk.

Pelsdyrskinn går i første rekke til eksport, og etterspørselen svinger med motetrender og konjunkturer. Økonomien i næringen er nært knyttet til skinnprisene på verdensmarkedet, og inntjeningen varierer langt mer enn i de andre husdyrproduksjonene. Siden pelsdyroppdrettet ble introdusert, har næringen måttet tilpasse seg disse svingningene og har gjennomlevd både oppgang og nedgangstider. Over tid oppgis lønnsomheten og inntjeningsmulighetene å ha vært gode.

Avfall fra næringsmiddelindustrien, slakterier, oppdrettsanlegg og foredlingsanlegg for fisk nyttes som fôr til rev og mink. Disse ressursene utnyttes i dag til få andre formål. Pelsdyrene nyttiggjør seg dessuten kjøttbeinmel, som ikke lenger kan blandes i kraftfôret til matproduserende dyr.

6.2.12.4 *Pelsdyrproduksjon i andre land*

I dag drives det pelsdyroppdrett i 25 land. Det meste av verdens pelsskinnproduksjon foregår i Europa. EU-landene står for 67 % av verdens minkskinnproduksjon og 70 % av reveskinnproduksjonen. De største minkskinnprodusentene i verden var i 2001 Danmark, Russland, Nederland, USA, Finland og Sverige. De største reveskinnprodusentene i verden er Finland, Kina, Norge, Russland og Polen.

Pelsdyroppdrett har vært gjenstand for kritisk oppmerksomhet, både her i landet og internasjonalt. I dag finnes det forbud mot pelsdyroppdrett i Storbritannia, samt i noen delstater i Østerrike. Disse landene hadde en produksjon av beskjedent omfang. I Nederland og Sverige ble det på 1990-tallet lagt sterke føringer på reveholdet. Antall revegårder er i disse to landene redusert fra 20 til 8. Italia og Sveits har vedtatt strenge retningslinjer for hold av mink og rev.

6.2.12.5 *Næringens handlingsplan for dyrevelferd*

Næringen har de senere år satt mål å forbedre oppdrettsforholdene og har utarbeidet en omfattende handlingsplan for dyrevelferd. Kvalitetssystemet omfatter mellom annet årlig inspeksjon av 25 % av pelsdyrgårdene, og både veterinærer og andre fagpersoner er tilknyttet dette arbeidet. Opplegget gir næringen en oversikt over driften i norsk pelsdyroppdrett og er et veilednings- og forbedringsverktøy. Norsk pelsdyrnæring var den første som startet med et slikt system for kvalitetssikring.

6.2.12.6 Produksjon

Pelsproduksjon er basert på årets valper. Store kull og livskraftige valper er derfor viktig for økonomien, i tillegg til pelskvalitet. Valpene går sammen med mora til de er ca. åtte uker gamle. Pelsdyrkontrollen, som omfatter 25 % av besetningene, registrerer fruktbarhet og produksjonsresultater i medlemsbesetningene. Fruktbarhet hos mink varierer med fargetype, men vanligvis er kullstørrelsen fem til syv valper. Vanlig kullstørrelse for blårev er oppgitt å være ca. åtte til 11, for sølvrev tre til syv og for artskryssninger åtte til ni. Tallene er imidlertid beheftet med usikkerhet, fordi optelling ofte finner sted to til tre dager etter fødsel, og det er vanlig at tisper eter døde valper. Undersøkelser indikerer at 70 % av valpetapet skjer disse første døgnene. Omkring 10 % av alle para pelsdyrtisper er «tomme», det vil si føder ikke valper. Produksjonsresultatet oppgis gjerne som antall valper ved tre ukers alder per para tisper. De siste tre-fire årene har dette ligget på ca. fem for mink, seks for blårev og 3,5 for sølvrev.

6.2.12.7 Oppstallingsforhold og stell

Pelsdyrproduksjon foregår i dag i bur. Tidligere ble rev holdt i løpegårder, men problemer med parasitter, sjukdomssmitte, reproduksjon og skitten pels førte til at driftsformen ble avvirket. Mens nye farmer må bygges og drives etter forskriftens krav, er det gitt en overgangstid fram til 2009 før alle eksisterende besetninger skal ha tilpasset seg regelverket. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) har beregnet at kostnadene i forbindelse med ombygging beløper seg til 150 mill. kroner for mink og 580 mill. kroner for rev.

Bur – utforming

En pelsdyrfarm består typisk av utendørs burrekker som er hevet over bakken, og et tak som skjermer for nedbør, vind og sol. To burrekker har gjerne felles tak og en midtgang der det føres fra, og der dyrene eventuelt kan tas ut av buret. Buret har netting i gulv, vegger og tak. Burets lokalklima varierer med været på stedet. I en periode ble det bygget innendørs buranlegg, men utfordringer med inn klima og merkostnadene ved slike anlegg har gjort at utbredelsen er beskjeden.

Forskriftens bestemmelser er like for hold av sølvrev og blårev. Burets gulvareal skal innen utgangen av år 2008 være minst 0,8 m² for voksne enslige dyr og minst 2 m² for tisper med valper. Avvente valper skal ha et areal på minst 1,2 m²,

med et tillegg på 0,5 m² for hvert dyr ut over to. I år 2000 hadde 44 % av revefarmene minst halvparten av burene i henhold til de kommende arealkravene. Revebur skal ha en kasse eller annen innretning hvor dyret kan søke skjul. En vinklet levegg er i denne sammenhengen regnet som skjul. Redekassen for drektige og diegivende tisper skal ha tette vegger og tett bunn, og ved behov være isolert. Redekasser med tunnelaktig inngang og flere rom foretrekkes av dyrene, og for sølvrev er det krav om todelt kasse. Andre typer kasser skal ha tette vegger, men tak og gulv kan være av netting. Buret skal ha egen liggehyll dersom ikke taket av kassen kan tjene som liggeplass. I 2000 hadde 11 % av revefarmene kasser eller liggehyller til alle eller noen av dyrene. Flere atferdsstudier konkluderer med at tilgang på kasse er meget viktig for velferden, selv om det varierer hvor mye kassen brukes.

Liggehyllen kan ha nettingbunn. Dette letter renholdet, i det rev legger fra seg avføring utover hele burarealet, også på liggehyllene. Finske forsøk har vist at selv om rev foretrekker hyller med tregulv, foretrekker de likevel netting dersom treverket er vått. Pelsens isolerende egenskaper er bedre om dyret ligger på netting enn tett golv. Undersøkelser viser at rev som er oppdrettet på nettinggulv, ikke viser preferanse for tett golv om de får valget som voksne. Er de derimot oppvokst på tett golv, foretrekker de tett golv senere. Små revevalper har problemer med å bevege seg fritt på grov netting. Det er ikke krav til mindre maskevidde i bunnettingen i bur med revevalper, slik det er for minkvalper.

Den svenske forskriften om hold av rev setter krav om at alle dyr skal ha mulighet for å grave, hvilket innebærer at dyrene må ha kontakt med bakken.

Voksen mink (og ilder) holdes enkeltvis, avvente valper vanligvis to og to. I nye anlegg skal minkbur måle minst 30x90 cm og ha en høyde på 45 cm. I følge registreringer i forbindelse med næringens kvalitetssikringsarbeid (år 2000) hadde 40 % av minkfarmene minst halvparten av burene i tråd med de kommende arealkravene. Mink skal ha permanent tilgang på en redkasse. I yngletiden og om vinteren skal kassen være foret med et redemateriale, oftest sagflis eller halm. Når det er valper i buret, skal det legges inn finmasket netting på gulvet.

Bur for mink og rev skal ha gjenstander som kan stimulere dyrene til å gnage, utforske og leke. Dette kan være kjøttbein, trepinne eller kålrot. I 2000 hadde henholdsvis 51 og 68 % av reve- og minkfarmene aktivitetsobjekter i de fleste burene.

Det er ikke krav om at avvenne valper skal holdes i grupper, og voksne dyr oppstalles normalt enkeltvis. Det gjøres imidlertid forsøk med oppstalling i grupper. For valper er gevinsten at de får mulighet for sosial lek. En velferds- og produksjonsmessig ulempe kan være slåssing og bittskader. For voksne individer er det mange hensyn å ta for å unngå negative effekter, og det synes som gruppehold kun er mulig utenom avlssesongen. I pelsdyrnæringens handlingsplan 2001–2005 sattes det på å bedre oppstallingsmiljøet, gjennom å videreutvikle mer stimulerende burmiljø, og gi dyrene en økning i tilgjengelig burareal og lage driftssystemer som gir mulighet for sosiale grupperinger.

6.2.12.8 Fôr og vann

Pelsdyr skal føres daglig. Noen pelsdyr kan ha en tendens til å bli feite, som igjen kan være negativt for fruktbarheten. Restriktiv fôring er derfor ikke uvanlig i perioder, spesielt hos minktisper.

Diegivende tisper og valper under fire måneder skal ha fri tilgang til drikkevann, andre dyr skal kunne drikke to ganger i døgnet. Vannforsyningen kan være et kritisk punkt i områder med lange kuldeperioder. Undersøkelser tyder på at noen dyr får for lite væske. Om vinteren fryser ofte det tildelte vannet raskt, og vannet blir utilgjengelig. I næringens handlingsplan er det satt som mål at større pelsdyrgårder skal ha frostsikre vanningsystemer. I dag installerer stadig flere pelsdyrgårder frostsikre anlegg og ca. 10 % av landets pelsdyrgårder har slike anlegg. I forskrift om hold av pelsdyr settes det ikke krav om frostsikkert vannanlegg.

6.2.12.9 Håndtering

Pelsdyr håndteres bl.a. i forbindelse med brunstkontroll, paring eller inseminasjon, eventuell sjuksomsbehandling, utstillinger, bytte av bur og ved avliving. Håndteringen i forbindelse med livdyrutstillinger utgjør kanskje den største stressbelastningen, men angår få dyr. Dyret kommer i et fremmed miljø, påføres en snuteklemme for å hindre bitt, og strekkes ut på et bord mens pelsen blir kjent på og vurdert av dommerne. Næringen arbeider gjennom sin handlingsplan for å forbedre dyrenes velferd på dagens livdyrutstillinger. Brunstkontroll er hyppigste årsak til håndtering, gjennomsnittlig fem ganger per revetispe per år. De fleste oppdrettere (80 %) benytter et måleapparat ved brunstkontroll. Brunstmåleren føres inn i skjeden og nødvendiggjør god fiksering av reven.

Det er krav om at håndtering skal skje skånsomt, og at dyrene ikke skal løftes eller bæres etter halen. Det er tillatt å bruke nakketang ved innfangning og fiksering av rev. Tangen som er ca. 60 cm lang, former en ring som sluttes rundt revens hals. Reven kan skade tennene om den biter i tanga. Risikoen reduseres dersom tangen gummieres eller polstres. Av næringens kvalitetssystem går det fram at 60 % av tengene er uten slik beskyttelse. Alle nye tener som selges i dag er imidlertid gummierte. Ved jevnlig og rolig håndtering av dyr fra de er små, gjerne med tildeling av godbiter, er det vist at man stort sett får dyr som kan håndteres uten bruk av tang. Ved håndtering av mink benyttes gjerne hansker.

6.2.12.10 Inngrep

Pelsdyr utsettes ikke for rutinemessige inngrep. Bruk av hormonet melatonin for å fremskynde utvikling av vinterpels, er ikke tillatt i Norge.

6.2.12.11 Fysisk helse

Norge har svært få alvorlige smittsomme pelsdyrsjukdommer, og den fysiske helsetilstanden i pelsdyrfarmer er generelt meget god. Det foretas ikke lenger rutinemessige vaksinasjoner av rev, mens mink vaksineres mot förforgiftningen botulisme. Utenom pålegg om innrapportering av bestemte smittsomme sjukdommer finnes det imidlertid ikke noen organisert sjukdomsrapportering, og ikke alle oppdrettere bruker veterinær til sjuke dyr. Ved gjennomgang av farmene i forbindelse med kvalitetssikringsarbeidet ble det observert helseavvik hos 1 % av revene, hvorav underbitt utgjorde halvparten og øyekatarr 1/4 av anmerkningene. Næringen ønsker å innføre helsekort for å registrere sjukdom og sjukdomsforebyggende arbeid i den enkelte besetning.

Valpedødeligheten antas å være betydelig, spesielt hos rev. I og med at rutinene for optelling av valper etter fødselen varierer mye og døde valper gjerne blir fortært av tisper, er det vanskelig å få sikre tall for tidlig valpedød. Fra første optelling fram til tre ukers alder er registrert dødelighet ca. 12 % for mink, 22 % for blårev og 15 % for sølvrev. Dødeligheten senere, fram til avliving, oppgis å være lav. For voksne dyr har man ikke registreringer for dødelighet.

Tannskader hos rev er ikke uvanlig og skyldes ofte at reven har bitt kraftig i innfangningstangen.

Av sjukdomsfremkallende parasitter er øremidd mest utbredt. Næringens kvalitetssikringsystem anbefaler regelmessig parasittforebygging

Tabell 6.2 | 2001 mottok Veterinærinstituttet følgende dyr/prøver for diagnostikk:

Dyreart	Mink	Blårev	Sølvrev
Antall dyr/prøver	87	33	20
Herav infeksjoner	18	13	6
og andre sykdommer	24	6	5

i pelsdyrgården, og 85 % av revefarmene har behandlet dyrene i løpet av de siste to år. Ofte behandles besetningen med et parasittmiddel som tar både innvendige og utvendige snyltere.

Fôringsbetingede sykdommer har mindre betydning enn tidligere. De fleste anlegg benytter ferdig fôr fra fôrkjøkken som er underlagt offentlig regelverk og tilsyn.

I 5 % av minkfarmene er det dyr som er smittet med virussykdommen plasmacytose. Sykdommen er den mest tapsbringende sykdommen hos mink. Enkelte lyse fargemutanter er særlig mottakelige. Sykdommen kan ikke behandles, men forsøkes sanert ved at smittede dyr avlives. De fleste farmene tester dyrene årlig ved innsending av prøver til næringens laboratorium.

Den hvite pelsfargen hos hedlundminken er genetisk koblet til døvheter.

Dette indikerer at sykdomsproblemene er beskjedne.

6.2.12.12 Atferdsrelaterte problemer

Oppdrettstilværelsen fratar pelsdyrene muligheten for å utfolde naturlig atferd som jakt og vandringer, og mink gis ikke tilgang til vann for å svømme. Muligheten for å opprette normale sosiale relasjoner er meget begrenset i dagens driftsformer. Hos valper er muligheten til lekeatferd avhengig av at de holdes flere sammen, at det er nok plass og at gulvnettingen ikke er for grovmasket.

At tispa dreper egne valper regnes som en betydelig årsak til valpedødeligheten hos sølvrev. Tidligere undersøkelser indikerte at inntil 30 % av de fødte valpene ble drept. Nyere undersøkelser viser at en del av disse valpene sannsynligvis er dødfødte. Valpedrap er en atferd som er kjent i naturen. Der rammes først og fremst valper født av underordnede tisper i en gruppe når ressurstilgangen er knapp. Videre er det vist at tisper som biter og dreper valpene sine oftest er defensive tisper med lav sosial status, og at risikoen øker dersom det er oppstallet offensive tisper i naboburene.

Opptreden av stereotype atferdsforstyrrelser er ikke uvanlig hos mink, spesielt i tiden før fôring. Restriktiv fôring øker frekvensen, mens den knapt forekommer hos diegivende tisper, valper og ungdyr. I en dansk undersøkelse er stereotyp atferd påvist i gjennomsnittlig 3 % av observasjonstiden, i andre utenlandske undersøkelser er forekomst av stereotyp atferd rapportert å være vesentlig høyere, opp til 49 % som gjennomsnitt over de siste syv timer før fôring. Tilsvarende studier er ikke gjennomført i Norge. Biting på egen pels og hale forekommer, men synes å være langt mindre utbredt enn i andre land. Ved helsegjennomgangen i norske minkfarmer ble det gjort anmerkning på 0,18 % av dyrene, og pelsnag var viktigste årsak med 0,13 %. Både arv og miljøfaktorer (lite mat, lite strø, dårlig plass) har betydning for atferden.

Mens mink gjerne virker interessert og nysgjerrig overfor besøkende i en pelsdyrgård, er reven mer forsiktig og kan lettere vise frykt. Hos sølvrev kan man se stereotyp fluktatferd, der reven stiller seg loddrett, med bakparten opp, i et hjørne av buret, eller hopper raskt fram og tilbake. Blåreven viser oftere passiv atferd i stressituasjoner, eller den knurrer og har urolig øyeaktivitet. Ved gjennomgangen av farmene i 2000 ble det observert panikkreaksjoner eller utpreget uro hos 0,8 % av sølvrevene og 0,01 % av blårevene. Næringen arbeider for å redusere fryktnivået hos pelsdyrene, både gjennom avlstiltak og ved å stimulere oppdretterne til å bruke tid på positiv kontakt med dyrene. Tisper som ikke er fryktsomme, synes å ha gjennomgående bedre reproduksjonsresultater.

6.2.12.13 Avl

Pelsdyrene er blitt vesentlig større de siste 30 år. Dette skyldes i all hovedsak en bevisst seleksjon for store skinn, som er best betalt. I Finland er det avlet fram en ekstra stor rev, men den har visse fysiske problemer. På en del av disse dyrene finner en skjevstillinger (rotasjoner) i frambeina. Vektbelastningen alene kan gjøre dyrene til «sålegjengere». Slik finsk blårev er også importert til Norge.

I årenes løp har det oppstått og blitt tatt vare på en rekke fargemutanter, både hos mink og rev.

Naturlig paring er utbredt i pelsdyravlen ved at all mink og ca. 50 % av revetispene pares naturlig. Inseminasjon av rev startet tidlig på 80-tallet og er en forutsetning for å få fram artskryssninger mellom sølv- og blårev. Det arrangeres utstillinger med levende dyr for å bedømme pelskvalitet, og gode hanner kan gjennom semin brukes til mange tisper på flere farmar. Avlsarbeidet drives likevel i det vesentlige på den enkelte farm. Pelsdyrslaget

har for tiden ingen sentral registrering av sjukdom, som kan benyttes i avlen.

6.2.12.14 Transport av pelsdyr

Pelsdyr transporteres sjelden, de fleste dyr aldri. Transport forekommer i forbindelse med livdyrutstilling og kunstig inseminasjon på stasjon utenfor farmområdet. I følge transportforskriften skal transportbur til rev på inntil 10 kg levende vekt være 0,45 x 0,45 m med en høyde på 0,5 m og til mink og ilder på inntil 3 kg 0,18 x 0,55 m med en høyde på 0,18 m.

6.2.12.15 Avliving

Årets valper pelses når vinterpelsen er ferdig utviklet på senhøsten. Avlivingen foregår på farmen. Rev avlives med elektrisk strøm som føres gjennom dyret via en metallsonde i munn og endetarm. Mink avlives i de aller fleste pelsdyrgårder med CO₂-gass. Ellers bedøves minken med strøm med påfølgende knekking av nakken. Det er ofte de minste pelsdyrgårdene som benytter denne avlivingsmetoden.

EUs vitenskapskomité tilrår økt forskningsinnsats på å finne bedre avlivingsmetoder.

Boks 6.18 Eksterne innspill

Blant de skriftlige innspillene tar 78 opp oppdrett av pelsdyr.

- Dyrevernorganisasjoner og flertallet av innsendere fra Statens dyrehelsetilsyns etater og dyrevernemnder mener at pelsdyroppdrett bør avvikles eller at driftsformen må endres.
- Representanter fra næringen og flere av innspillene fra dyrevernemnder og distriktsveterinærer mener at burdrift er akseptabelt og at velferden ikke er dårligere enn hos andre husdyr.

Rådet for dyreetikk har avgitt en uttalelse om pelsdyroppdrett (1994) der det ble konkludert med at dagens driftsform ikke kan forsvares ut fra hensynet til dyrene og derfor bør avvikles.

6.2.13 Struts

Strutseholdet omfatter artene afrikansk struts og emu. Struts holdes for produksjon av kjøtt, olje og skinn.

Oppdrett og hold av struts er regulert gjennom en egen forskrift fra 1998. Næringen har utarbeidet en strategisk plan for 1997–2007 som omfatter helse og dyrevelferd.

6.2.13.1 Kort om strutsens biologi

Den afrikanske strutsen kan bli 2,5 m høy og veie 150 kg. I vill tilstand lever de sammen i store flokker på savanner i halvørkenstrøk. Struts kan ikke fly, men løper svært raskt. De kan tilbakelegge mer enn 20 km daglig. I hekketiden er strutsen territoriell og lever i små flokker bestående av en hann og en til fire hunner. Hunnene legger egg i et felles rede, men eggene ruges av hannen og den av hunnene med høyest rang. Ungene går i følge med og forsvares av de voksne til ca. ni måneders alder.

Struts har behov for å ha visuell kontroll over sine omgivelser og kontakt med andre fugler. Strutsen er en planteeter, men kyllinger spiser også insekter og mark. Struts har en for oss fremmedartet atferd, og oppdretterne har måttet tilegne seg kunnskap om fuglens atferd og signaler. Strutsen kan sparke kraftig, og særlig i brunsttiden er hannen potensielt farlig for mennesker. Atferden regnes likevel som forutsigbar, slik at det er relativt lett å ta forholdsregler.

Emu er en mindre, australsk strutseart. Emu har fått mindre utbredelse enn afrikansk struts.

6.2.13.2 Domestisering

Det har vært drevet oppdrett på struts i Afrika i noe mer enn 100 år. De siste 10–15 årene har strutseoppdrettet spredt seg til alle kontinenter. Struts er kjønnsmoden først i to til fire års alder, men de lever lenge og kan trolig være fruktbare inntil 40 års alder. Perioden som husdyr har vart kun få generasjoner, og struts kan således ikke kalles en domestisert art.

6.2.13.3 Betydning og produksjon

De første struts for bruk i landbruksnæring ble importert til Norge i 1995. I årene 1996–2001 ble det importert 381 dyr. Før 1995 fantes struts bare i dyreparker og sirkus i Norge. Det fantes i 2001 omkring 70 besetninger, med gjennomsnittlig ni avlsdyr hver.

Næringen sliter i dag økonomisk, bl.a. på grunn av tollfri import av strutsekjøtt fra Afrika (MUL-land). Selve slakteprosessen er dessuten svært kostbar.

I følge data fra 1998 legger hver hunn gjennomsnittlig 30 egg i året, som resulterer i 10 kyllinger. En femtedel av eggene er ikke befruktet, og klekkeprosenten for befruktede egg er ca. 60 %. På grunn av stor etterspørsel etter livdyr de første årene ble det slaktet få dyr. Strutsen slaktes ved 10–12 måneders alder når den veier ca. 100 kg (slaktevekt 55–60 kg). Slaktet gir inntil 35–40 kg rent kjøtt. Det utvinnes olje fra underhudsfettet på dyret, som benyttes i hudkremer. Feilfrie skinn har stor verdi, mens fjærene i dag har liten økonomisk betydning.

6.2.13.4 Driftsformer og stell

Forskriften setter detaljerte og generelt strenge krav for hold av de ulike strutsearter. Struts skal holdes i grupper og kun i løsdrift. Det skal være adgang til store utendørs luftegårder. Forskriften setter dessuten krav om driftsplan og kompetanse hos eier. Mangel på kunnskap har vært et problem i startfasen, både hos oppdrettere og veterinærer.

Avlsdyr holdes i grupper på tre, bestående av en hann og to hunner. En slik avlstrio av afrikansk struts skal ha 30 m² berge inne og et uteareal på 2 000 m². Eggene ruges ut i rugemaskin, og kyllingene holdes sammen i grupper på inntil 40 dyr. Fra tre måneders alder skal fuglene ha adgang til utendørs arealer. Ungfugler skal ha 2–5 m² hver inne og 200 m² hver ute, totalt minst 1 000 m².

Struts føres med grovfôr og kraftfôr. Det er mulig å bruke vesentlig grovfôr.

6.2.13.5 Fysisk helse

Det har vært forsøkt å få i gang en organisert strutsekontroll for å registrere sjukdom, men oppslutningen om denne har vært liten. Dødeligheten for kyllinger etter klekking, beregnet ut fra tall fra 1998, lå i snitt på 30 % fram til tre måneders alder. Variasjonen mellom besetningene var imidlertid stor, og de beste ligger ned mot 10 % dødelighet. Infeksjoner, beinlidelser, forstoppelse («innpakning») og ulykker er oppgitt å være viktige dødsårsaker. Stress antas å være en medvirkende årsak. Miljøfaktorer synes å ha stor betydning, og forbedringer av miljøet har i mange tilfelle redusert dødeligheten vesentlig. Rikelig mosjon regnes

som nødvendig for normal skjelettutvikling hos kyllingene. Struts kan være utsatt for skader. Fuglene reagerer raskt og løper fort om de blir skremt. Blant annet er de sensible for lydinntrykk. Strutsen har en tendens til å ete alle gjenstander, også glass, spiker og lignende, og miljøet må sjekkes for farlige fremmedlegemer. Struts søker vanligvis ikke selv ly i dårlig vær, den legger seg ned. Dersom fuglene føres inne, vil de oftest ha huset som base og derfor gå inn av seg selv.

6.2.13.6 Atferdsrelaterte problemer

Som nevnt over, har mange av de fysiske problemene som kan oppstå, sitt grunnlag i fuglenes atferd. Strutsenes «dans» er tolket som stressreaksjon når de ikke har visuell kontroll over sine omgivelser eller må orientere seg på nytt. Store vinduer mot utearealene kan forebygge dette.

Fjærplukking, det vil si at en fugl napper fjær av andre individer, kan være et tegn på mangler i miljøet. Fjærplukkingsatferden etableres trolig i kyllingstadiet. Fugler som først har begynt å plukke fjær, fortsetter gjerne.

6.2.13.7 Avl

Et systematisk avlsarbeid har vist seg vanskelig i startfasen, bl.a. fordi mange av de importerte dyrene mangler papirer om alder og opphav. Det har også vært variabel tilslutning til avlsopplegget fra oppdretternes side.

6.2.13.8 Transport av struts

Transportforskriften gir spesifikke bestemmelser for struts. Transport av struts er ikke uproblematisk. Struts lar seg lett stresse opp i uvante situasjoner og nytt miljø, og det har forekommet dødsfall. Fordi det er få slakterier som tar imot struts, kan transportene bli lange for enkelte besetninger. Løsninger der dyrene kan slaktes på gården er derfor aktuelt.

6.2.13.9 Slakting

Holdforskriften tillater at struts bedøves og avlives på gården dersom spesialutstyrt slakteri ikke er tilgjengelig. Struts er ikke spesielt omtalt i forskrift om dyrevern i slakterier. Enkelte slakterier med slaktelinje for storfe er godkjent for å slakte struts.

Boks 6.19 Eksterne innspill

Hold av struts er tatt opp av tre innsendere.

- Transport og slakting av struts er problematisk.
- Bekymring for dyrevelferd ved sviktende økonomi.

Rådet for dyreetikk har tatt opp hold av struts i en uttalelse fra 1996. Rådet uttrykte en generell skepsis til oppdrett på nye arter, men konkluderte likevel med at det, under visse forutsetninger, er grunnlag for at strutseoppdrett kan drives på en dyrevernmessig akseptabel måte i Norge.

Det benyttes elektrisk strøm eller boltepestol ved bedøving.

6.2.14 Lama

Lama er en ny art i norsk landbruk. De første importene, lama i dyreparker ikke medregnet, fant sted i 1998.

Det er ikke utarbeidet noe spesielt regelverk for hold av lama.

6.2.14.1 Kort om biologi hos lama

Lama tilhører kameldyrene og stammer opprinnelig fra fjellområder i Sør-Amerika. I Norge brukes lama både som betegnelse på arten lama og som en fellesbetegnelse på de fire artene/underartene lama, alpakka, vikunja og guanako. De to førstnevnte artene er domestiserte. Voksen lama veier 120–250 kg, alpakka det halve. Lama tygger drøv, men fordøyelsessystemet skiller seg mye fra «vanlige» drøvtyggere (ruminanter). Avføring og urin avsettes i felles dynger. Reproduksjonsfysiologien er særegen og likner ikke noen av våre andre husdyr. Hoppene får ett føll årlig, og drektighetstiden er vel 11 måneder. Lama er territoriehevdende flokkdyr med en sosial organisering som minner om den man finner hos hest (haremsflokk). Dyrene løper meget raskt, og de kan sparke med både fram- og bakbein. Det er oppgitt i litteraturen at lama har behov for å kunne rulle seg i sand eller jord, og at de i varmt vær oppsøker vann for å avkjøle seg. Dyrene kommuniserer med kroppspråk, herunder holdning på ører og hale, samt lyd og lukt. Spyting brukes dersom mildere

advarsler ikke respekteres. Lamaens kroppspråk er rimelig lett å tolke for mennesker som har erfaring med arten.

6.2.14.2 Betydning og bruk

I Norge er lama innført som en ny nisje i landbruket. Det ble importert lama i 1998 og 2000, til sammen 120 dyr. I 2001 ble antallet lama anslått til vel 150 dyr. Lamahold har i dag svært begrenset økonomisk betydning. Det er imidlertid stor etterspørsel etter livdyr og antallet er økende. Tanken er å bruke dyrene til produksjon av kjøtt og ull (alpakka) og med et mulig potensial som vokterdyr for sau. I bl.a. USA er lama noe brukt som vokter for sau og skal ha effekt mot coyote og løshunder. På den annen side benyttes vokterhunder noen steder for å beskytte lama mot rovdyr. I USA er lama blitt et populært familiedyr. Lama kan brukes som kløv- og ridedyr.

6.2.14.3 Hold og stell

Lama holdes omtrent som sau, i løsdrift med tilgang til uteområder. Lama regnes som nøysomme dyr, men behøver grovfôr av god kvalitet. Lama ser ikke ut til å ha evnen til å ete snø eller slå hull på islag på vann, og har behov for frostfritt drikkevann. I Andesfjellene, der lamaen kommer fra, forekommer ekstrem kulde sjelden og dagene er forholdsvis varme selv om vinteren. I norsk vinterkulde går fôrbehovet opp, og det anbefales å gi i alle fall føll og ungdyr tilskudd med kraftfôr. Hoppa anbefales paret første gang ved 1 ½ års alder.

Siden lama er en ny art som husdyr i Norge, er kunnskapsnivået hos både eiere og veterinærer gjennomgående lavt.

6.2.14.4 Fysisk helse

Det er liten kunnskap om aktuelle sykdommer under norske forhold, men det finnes omfattende litteratur fra nordamerikanske forhold.

6.2.14.5 Atferdsrelaterte problemer

Det er ikke tilgjengelig data om forekomst av avvikende atferd under norske driftsforhold.

6.2.14.6 Avl

Med et begrenset antall dyr har det foreløpig ikke vært mulig å drive noe videre seleksjon. For en del av importdyrene foreligger begrenset med informasjon om avstamning etc. Det vil bli registrert

Boks 6.20 Eksterne innspill

Ingen av bidragsyterne har innspill som omtaler lama spesielt. Flere tar opp generelle problemstillinger ved hold av nye arter.

egenskaper av økonomisk betydning, med tanke på å etablere en organisert avl.

6.2.14.7 Transport, slakting/avliving

Lama transporteres best på hestehenger eller annet transportmiddel med tilstrekkelig høyde.

Det har ennå ikke vært aktuelt å etablere et apparat for slakting av lama i forbindelse med kjøttproduksjon.

6.2.15 Oppdrettsvilt – hjort

Siden 1984 har det vært drevet hjorteoppdrett i Norge med tanke på kjøttproduksjon. Hjorteoppdrett er i dag regulert i «Forskrift 15. februar 1999 om hold av vilt i fangenskap, oppdrett av vilt i innhegnet område, og om jakt på oppdrettet utsatt vilt» fastsatt av Direktoratet for naturforvaltning. Under dyrevernavloven finnes ingen forskrift som regulerer hold av hjort.

6.2.15.1 Kort om hjortens biologi

Norsk oppdrettshjort stammer fra innfanget, norsk hjort. Det finnes også dåhjort som er etterkommerer etter import for mange år siden. Hjort er generelt fryktsomme dyr, men regnes som lette å få tamme. Hinden, hunnhjorten, lever i naturen i en gruppe av beslektede hunner, og disse kan slå seg sammen i større flokker. Bukkene lever mesteparten av året alene eller to-tre sammen. I brunsttiden om høsten dannes haremsflokker. Hjortekalven trykker, det vil si ligger i ro i stedet for å følge mora mens denne beiter, den første leveuken. Hjorten har spredt seg øst- og nordover fra Vestlandet i løpet av de siste tiårene.

6.2.15.2 Betydning og produksjon

Per 12. desember 2001 var det registrert 31 norske besetninger med hjort, derav ni med dåhjort og tre besetninger med begge arter. Til sammen holdes vel 1000 hjort og vel 300 dåhjort, derav ca. halvparten hunddyr over to år. Gjennomsnittlig besetningsstørrelse var 15 produktive hunder av hjort og

12 av dåhjort. De fleste oppdrettere er fortsatt i ferd med å bygge opp besetningene, og planlagt besetningsstørrelse er i gjennomsnitt 40–50 avlsdyr. Det er stor interesse for hjorteoppdrett, og det er først og fremst mangelen på livdyr som har bremsset veksten i næringen.

Hjort får én kalv i året. Hinden kalver første gang før den er ett år gammel og kan være fruktbar opp i 16–17 års alder. Vanlig slaktealder er 16 måneder. Gjennomsnittlig slaktevekt er da 54 kg for hjort og 28 kg for dåhjort. I 2000 ble det slaktet 127 dyr. Det har vært stor etterspørsel etter livdyr innenlands. Den gunstige helsesituasjonen i Norge åpner dessuten for et potensial i framtidig eksport av livdyr.

6.2.15.3 Hold og stell

Hjort holdes inngjerdet i store hegn. Hegnet skal være rømmingssikkert og ha et 1,9 m høyt yttergjerde. I 1997 hadde hver farm gjennomsnittlig 200 dekar hegn. Til sammen var det registrert 3335 dekar til totalt 529 hjort, hvilket ga et gjennomsnittlig areal på nesten seks dekar per dyr, men med betydelig variasjon mellom farmene. For dåhjort lå gjennomsnittet på 4,5 dekar. Det er antatt at dyretettheten har gått noe opp siden 1997, men er likevel langt lavere enn for utenlandsk hjorteoppdrett.

Arealet i det innhegnete området skal ha en variert sammensetning av beitemark og områder med skjul og ly for dyrene. Avhengig av størrelsen og kvaliteten på det naturlige beitet, føres dyrene med høy og silo. Det gis vanligvis kraftfôr i parings-tida, før kalving og under laktasjonen. Ungdyr kan også få tilskudd. Kraftfôr, epler, rotgrønnsaker og bakervarer gis dessuten som ledd i temmingen eller sosialiseringen av dyrene.

Alle dyr skal være merket.

6.2.15.4 Fysisk helse

Farmene har plikt til å notere dødelighet, sykdomsforekomst og eventuell veterinærbehandling, men det foreligger ikke noe felles registreringssystem for dette. Registrert kalvedødelighet, inkludert dødfødte, var 7 % for hjort og 0 for dåhjort i 2001. Tuberkulose, som er et stort problem på oppdretts-hjort i utlandet, er ikke påvist i Norge. I flere besetninger forekommer en tilstand med avmagring og ustøhet. Lave kopperverdier er satt i forbindelse med lignende, kjente sykdomsproblemer i utlandet (enzootisk ataksi, chronic wasting disease), og det er påvist gjennomgående lave nivåer av kopper i blod og lever i de norske hjortebesetningene som har vært undersøkt. Det gis nå koppertilskudd.

Fordi relativt mange dyr holdes på et begrenset areal, blir smittepresset høyere enn i ville populasjoner, og det kan være nødvendig å behandle dyrene mot innvollssnyltere. Halvparten av besetningene gjør dette rutinemessig.

6.2.15.5 Atferdsrelaterte problemer

Hegnene er generelt store, og forholdene ligger til rette for at dyrene kan få utløp for et vidt spekter av sin naturlige atferd. Det er imidlertid ikke foretatt undersøkelser omkring eventuell forekomst av uønsket eller unormal atferd hos norsk oppdretts hjort. Villfangede dyr er ofte skeptiske til mennesker, men dersom de øvrige dyrene er tamme, går tilvenningen lettere. Kalver som er fostret opp alene hos mennesker, kan ha avvikende sosial atferd og få problemer med å tilpasse seg i hjorteflokken.

6.2.15.6 Avl

Det søkes og gis fortsatt tillatelse til å fange inn ville hjortekalver. Det er åpnet for fangst av halvannetårige hunndyr i en tillatelse til Norsk hjorteavlforening. Alternativet til å fange inn vill hjort fra naturen på nåværende tidspunkt er import. Import er tidligere avvist og funnet uegnet og uønsket, både av hensyn til helsesituasjonen på hjort i utlandet og av hensyn til den ville norske hjortestammen som genetisk sett er spesiell. På grunn av mangel på livdyr har det så langt ikke vært drevet noe organisert avlsarbeid. Det antas at en samordnet registrering av viktige egenskaper, som et grunnlag for en organisert avl, vil være på plass i løpet av noen år.

6.2.15.7 Transport og slakting

Det er noe transport av livdyr. Avliving skjer på farmen. Dyret skytes med rifle, og skuddet rettes mot hjernen fra så kort hold som det er praktisk mulig.

Boks 6.21 Eksterne innspill

Oppdrett av hjort er tatt opp i noen av innspillene.

- Innfangning av vill hjort fra naturen er problematisk.
- Frykt for mennesker kan være et velferdsproblem.

6.2.16 Oppdrettsvilt – andre arter

6.2.16.1 Regelverk

Oppdrett av vilt er regulert gjennom regelverk gitt av Direktoratet for naturforvaltning, se avsnittet om hjort. Det er ikke gitt forskrifter om hold av oppdrettsvilt under dyrevennloven.

For noen arter må det søkes om tillatelse for å drive oppdrett, for andre foreligger det kun meldepplikt. Viltartene orrfugl, storfugl, rype, jerpe, fasan, vaktel, rapphøns, stokkand, grågås og hare kan oppdrettes uten særskilt tillatelse fra viltmyndighetene. Det må imidlertid gis melding til kommunen og Statens dyrehelsetilsyn. Det er tillatt å sette disse artene ut i naturen i områder der arten allerede finnes villlevende. Det må da foreligge helseattest fra distriktsveterinæren, og det skal gis melding til kommunen.

Hjort, elg, rådyr og villsvin kan oppdrettes i hegn etter godkjenning fra kommunen. For dåhjort gjelder det samme i Østfold, Vestfold og Oslo/Akershus, for øvrig kreves godkjenning fra Direktoratet for naturforvaltning.

6.2.16.2 Betydning og omfang

Hjorteoppdrett er omtalt over, og hold av villsvinkryssninger er kort omtalt under hold av gris. Det drives i dag ikke oppdrett av elg og rådyr. Så vidt Landbruksdepartementet har kjennskap til, holdes det ikke lenger skogsfugl i oppdrett for kjøttproduksjon.

Vilt oppdrettes gjerne som ledd i viltpleie, med tanke på utsetting. Det er tillatt å drive jakt på utsatt oppdrettsvilt allerede samme år, dersom dyrene settes ut senest 20. juli og visse andre betingelser er oppfylt (se også 6.2.30.5). Fasan, vaktel og rapphøns brukes bl.a. under trening og i jaktprøver for fuglehunder (se også 6.2.19) og slippes da fritt ut i terrenget. Det er ikke tillatt å holde vilt i innhegning hvor formålet er trening/dressur av jakthunder. Direktoratet for naturforvaltning har tidligere gitt noen tillatelser til hold av hare og rådyr hvor formålet har vært trening av jakthunder. Disse tillatelsene gjelder inntil de innhegnede dyrene ikke lenger er i live.

6.2.16.3 Innfangning av vilt

Det er ikke tillatt å fange inn vilt uten etter godkjenning fra Direktoratet for naturforvaltning. Slike tillatelser er blitt gitt for hjortekalver og halvannet-

Boks 6.22 Eksterne innspill

Hold av oppdrettsvilt generelt er omtalt i noen få innspill.

- Ikke domestiserte arter er ikke tilpasset fangenskap.

årige hunndyr. Skadde, sjuke og hjelpeløse dyr kan tas hånd om midlertidig (se også 6.2.30).

6.2.17 Kanin

Kanin holdes hovedsakelig som hobby- og kjæledyr, men også for kommersiell kjøtt-, ull- og skinnproduksjon. Kanin brukes dessuten som forsøks- og laboratoriedyr.

Det finnes ingen egen forskrift som regulerer hold av kanin.

6.2.17.1 Kort om kaninens biologi

Kanin hører, sammen med hare, til haredyrene (lagomorfer). De er strikt planteetere og spiser et stort spekter av gras og planter, inkludert blader og bark. 30–70 % av våken tid går med til å spise. Kaniner er flokkdyr og gjensidig pelspleie og nær sosial kontakt er vanlig mellom dyr i flokken. I vill tilstand består gruppen av en eller noen få hanner, med et innbyrdes hierarki, og inntil åtte-ni hunner, også med en innbyrdes rangorden. Innen en stabil gruppe er aggresjon sjelden om plassen er tilstrekkelig. Hannen(e) hevder revir som forsvares heftig mot fremmede, kjønnsmodne hanner. Bakbeina er sterke med store klør som brukes i slåsskamper. Kraftige slag mot bakken brukes i kommunikasjon, og kan varsle fare. Kaniner har begrenset mulighet til å kvitte seg med overskuddsvarme og tåler dårlig høye temperaturer. Hunnene graver hi og ganger i bakken som tjener som skjulested om dagen, og redeplass. Kaninen er meget fruktbar og får mange kull i løpet av året. Ungene fødes hårløse og lite utviklet og er avhengige av et lunt, beskyttet rede. Hunnen ammer ungene bare en gang i døgn og oppholder seg ellers ikke sammen med ungene. Kaniner har mange fiender og er fryktomme dyr. De beveger seg meget raskt, med høye hopp.

Kanin lever vilt over store deler av verden, ofte som innført art. I Norge finnes forvillede kaniner noen ganske få steder. Man antar at kaniner har vært holdt som husdyr siden 1100-tallet. Dagens

tamkaniner er avlet i en rekke raser av ulik størrelse, pelslengde og -kvalitet, farge og øreform. Til kjøttproduksjon benyttes mellomstore og store raser, mens dvergvariantene er populære kjæledyr. Kaniner har et forsiktig kroppsspråk og bruker sjelden lyd. De kan imidlertid sparke kraftig og eventuelt forsvare seg ved å bite dersom de ikke aksepterer håndtering.

6.2.17.2 Betydning, bruksområder og hold**Kanin som produksjonsdyr**

Kaniner for produksjon holdes i bur, inne eller ute. Burets bunn er tett eller i netting. Det er registrert ca. 3 000 kaniner som produksjonsdyr i landbruket, men en rekke kaniner som holdes kombinert som hobby- og produksjonsdyr faller trolig utenom denne statistikken. Produksjon av kjøtt ut over eiers eget bruk er avhengig av slakterianlegg som tar i mot kanin. Produksjonen fra slakteri har vært oppe i 35 tonn/år. Det er beregnet at produksjonen totalt er på ca. 260 tonn slakt per år.

En avlshunn får gjennomsnittlig seks kull á sju unger hvert år, det vil si omkring 40 unger årlig. Kaninene slaktes vel tre måneder gamle og har da, for mellomstore raser, en slaktevekt på 1,4 kg. For pelsproduksjon, først og fremst kaniner av rasen rex, slaktes dyrene noe eldre, ved syv til ni måneder, og fortrinnsvis vinterstid mens pelskvaliteten er best. Det produseres noe ull av angorakanin. Kaninene klippes fire ganger årlig, og kan totalt gi 1–2 kg ull per år.

Voksne hannkaniner holdes normalt enkeltvis for å unngå slåssing, mens kaninungene holdes sammen etter avvenning og fram til slaktetidspunktet.

I utlandet foregår produksjon av kanin mange steder meget intensivt, med svært høy tetthet i burene.

Kanin som kjæledyr

I følge beregninger fra Opinion (2001) har 53 000 norske husstander kanin, til sammen 216 000 dyr. Dette tallet omfatter både hold av kaniner for hobbybasert produksjon og de rene familiedyr.

Det finnes ingen systematisk undersøkelse av hvordan kaniner holdes og stelles, men det er vanlig å holde kaniner i bur. For større kaniner er dette ofte permanente utebur, mens særlig dvergkaninene holdes inne i bolighuset. Utebur er ofte hevet over bakkenivå. Buret har gjerne en kasse med høy eller halm som kaninen bruker som skjulested. Om sommeren benytter mange flyttbare bur

som settes rett på grasbakken, slik at kaninene kan beite gjennom bunnettingen.

Vanlige innebur har fast bunn i plast. Plassen er ofte meget begrenset, og buret har sjelden et eget skjulested. Innekaniner håndteres gjerne mye og kan også slippe ut av buret og hoppe rundt inne. Kaniner kan trenes til å gjøre fra seg på bestemte plasser.

Mange kaniner holdes alene som eneste kanin i husholdningen. Dette gjelder helst de rene innekaninene, men også i husholdninger med flere kaniner oppstalles disse ofte enkeltvis. De har heller ikke alltid mulighet til visuell kontakt. Oppstilling enkeltvis gjøres dels for å kontrollere reproduksjonen og dels for å forhindre slåssing. Særlig kan hannkaniner være vanskelig å holde sammen, men også hunner slåss ofte om de blandes i voksen alder.

Kanin som forsøksdyr

I følge oversikt fra Utvalg for forsøk med dyr benyttes årlig noen hundre kaniner i forskning, diagnostikk og medisinsk produksjon. Kaninene holdes vanligvis enkeltvis i små nakne bur med strødd bunn, men det finnes eksempler på at de holdes flere sammen i større og berikete binger, for eksempel inneholdende kasser og rør som kan tjene som ganger.

6.2.17.3 Fôring

Kaniner fôres med friske planter eller høy samt kraftfôr eller frøblanding. Mange forsyner kaninene med kvister som de kan gnage. I kommersielt oppdrett er det vanlig å bruke en forholdsvis stor andel kraftfôr.

6.2.17.4 Inngrep

Kastrering av hannkaniner som holdes som rene kjæledyr, anbefales som rutine i en del hobbybøker. Hannkaniner som holdes alene, retter ofte seksuell atferd mot gjenstander eller mennesker, og er generelt mer aggressive enn kastrater. Skal flere hannkaniner holdes sammen, er kastrasjon ofte nødvendig for å unngå slåssing.

6.2.17.5 Fysisk helse

Det finnes ingen samlet statistikk over sjukdomsfrekvenser hos norske kaniner. Kaniner regnes helsemessig som relativt sensible dyr, og det er ikke alltid like lett å oppdage sjukdomstegn før dyret er alvorlig sjukt. Kaniner kan rammes av en

rekke spesifikke og uspesifikke infeksjoner, inkludert parasittære lidelser. Ved NVHs poliklinikk opplyses at 60–70 % av konsultasjonene på kanin gjelder tannproblemer. En del kaniner har fortenner som ikke slites normalt, oftest på grunn av feil tannstilling. Tennene må da klippes eller slipes regelmessig, på samme måte som klør. Fordøyelsesproblemer forekommer relativt hyppig. Sår på labbene regnes også som et relativt vanlig problem som kan skyldes dårlig renhold i buret eller uegnet bunnetting.

6.2.17.6 Atferdsrelaterte problemer

Det finnes ingen oversikt over forekomst av atferdsforstyrrelser hos kaniner i Norge. Burene er ofte for små eller for lave til at kaninen kan få et normalt bevegelsesmønster, som innbefatter raske hopp og å sitte oppreist på bakbeina. Dyrene fratras vanligvis muligheten for å danne normale sosiale strukturer, og kan heller ikke grave ganger.

Avvikende atferd i form av unormal frykt eller aggresjon kan være knyttet til både stellfaktorer og arv. Det forekommer at kaninmødre forsømmer eller dreper eget avkom. Dette er gjerne knyttet til sjukdom eller stressreaksjon hos mora. Det er viktig at hunnkaninen kan oppholde seg atskilt fra ungene.

6.2.17.7 Avl

Det finnes en rekke ulike kaninraser, både for produksjonsformål og hobby, og det arrangeres utstillinger. I kaninavlen benyttes naturlig paring. Enkelte vedderkaniner, en kanintype med hengeører, er selektert for så lange ører at de kommer i veien for normal bevegelse. Feil tannstilling kan være arvelig.

6.2.17.8 Transport av kanin

Transportforskriften gir nærmere bestemmelser om transport av kanin. Slaktedyr transporteres til slakteri og forsøksdyr fra oppdretter til laboratorium. Kanin som kjæledyr transporteres dersom den skal være med familien på ferie. Slik privat transport er ikke forskriftsregulert.

6.2.17.9 Slakting/avliving

Av i alt tre slakterier som har vært godkjent for kanin, er det i dag ingen i drift. Kaninlakteriet bedøver dyrene med elektrisk strøm gjennom hjernen, men bruk av boltepidistol er også tillatt. Ved privat slakting blir kaniner bedøvet eller drept ved

Boks 6.23 Eksterne innspill

Hele 22 av innsenderne, derav en stor andel enkeltpersoner, tar opp hold av kanin.

- Fra dyrebeskyttelse og forvaltningsmyndighet pekes på at kanin ofte holdes i små bur som ikke gir mulighet for bevegelse og normal atferd.
- De fleste øvrige innsendere fremholder at kaniner i bur er et akseptabelt dyrehold.

slag mot hodet. Familiedyr blir vanligvis avlivet hos veterinær.

6.2.18 Hest

Hesteholdet omfatter både kommersiell og hobbybasert virksomhet. Bruksområdene er i dag først og fremst knyttet til sport og rekreasjon. Det er forsøksvis satt i gang produksjon av hestemelk.

Deler av hesteholdet er regulert gjennom forskrift om hestesenter fra 1978.

6.2.18.1 Kort om hestens biologi

Hester er flokkdyr, tilpasset et liv på åpne stepper med et relativt næringsfattig gras. I naturlig tilstand utgjøres flokken av en voksen hingst og et mindre antall hopper, samt ikke kjønnsmodne unghester. Yngre hingster uten haremsflokk holder gjerne sammen i egne ungmengder. Flokken hevder ikke noe egentlig revir, men flokken forflytter seg innenfor et begrenset leveområde og hingssten forsvarer hoppene mot inntrengere. Ikke bare dominans, men toleranse og preferanser på tvers av dette kjennetegner hesters sosiale atferd. Gjensidig kroppspleie er vanlig. Hester er i bevegelse mesteparten av døgnet, og kan bruke 14–16 timer på å gresse. Magesekken er liten, og hester kan derfor ikke oppta store mengder fôr på en gang. Hester sover lite, kun noen få timer i døgnet, og i korte perioder av gangen. De kan stå og sove, men særlig yngre hester legger seg helst. Typisk holder én hest vakt når de andre hviler. Hestens viktigste forsvar er å løpe unna en potensiell fare. Hester er svært oppmerksomme overfor omgivelsene og oppfattes gjerne som nervøse og skvetne dyr. Hesten har en mimikk og et kroppsspråk som er rimelig lett å lære å tolke for mennesker.

Dagens hester omfatter en rekke raser, fra små ponnier med mankehøyde under en meter til store

arbeidshester som er nesten to meter høye og veier over 1 000 kg.

6.2.18.2 Betydning og bruk

Det finnes ikke sikre registreringer av antallet hester i Norge. I Opinions undersøkelse fra 2001 beregnes antallet hester til 35 000. Det ytes produksjonstilskudd for 22 000 hester (2001) på gårdsbruk, hvorav 1/4 er registrert som avlsdyr. Disse hestene er i utgangspunktet ikke inkludert i Opinions tall, og antallet hester kan dermed være oppe 57 000. Norsk Hestesenter har anslått antallet til å være 40–45 000. I 1998 ble det registrert 2 850 norskfødte føll.

Travhester utgjør det klart største antallet med 18 000 registrerte dyr. 4–5 000 hester starter årlig i totalisatorløp. Nytt er travløp med rytter i stedet for sulky, såkalt monté. Det arrangeres også totalisatorløp for galopphester. Den største andre gruppen hester brukes til ridning og fritidsformål. Dette omfatter ulike konkurransegrener, rideskoler, øvrig ridning og -kjøring, samt turisme. Hester benyttes i økende grad innen helsesektoren, herunder ridning for funksjonshemmede og innen rusmiddelomsorgen. Hester brukes dessuten av politiet i Oslo, men ikke lenger av forsvaret.

Hestens rolle som trekraft i landbruket må sies å være utspilt. Det er likevel visse tendenser til en renessanse for bruk av hest i økologisk jordbruk og i skogbruket, spesielt i skog som er viktige rekreasjonsområder, til tynningshugst og i særlig ulendt lende. Mellom 0,5 og 1 % av den totale tømmermengde kjøres i dag fram med hest.

En intervjuundersøkelse foretatt i 1999 viste at 1/3 av den norske voksne befolkningen har spilt på travhest i løpet av det siste året. Ridesporten domineres av barn og unge, hovedsakelig jenter. Mange mennesker fortsetter imidlertid å drive med hest og hestesport opp i høy alder. Med den økende interessen for hestesport i befolkningen er det antatt at antallet hester vil fortsette å øke i årene framover. Hestetallet er til sammenlikning atskillig høyere i Sverige (230 000) og Danmark (175 000), også om en ser det i forhold til folketallet.

Hesten har hatt en spesiell posisjon i vår kultur i forhold til vanlige produksjonsdyr. Med unntak av Island og Italia, er det i mange vestlige land ikke uten videre følelsesmessig ukomplisert å spise hestekjøtt. Hele kjøttstykker av hest tilbys sjelden i butikkene. Kjøttet blir i stedet innblandet og usynliggjort i spekepølser og andre blandingsprodukter. I England havner mange gamle hester på såkalte «sanctuaries», hvilehjem.

6.2.18.3 Driftsformer, oppstalling og stell

Forskrift om hestesenter fra 1978 regulerer oppstallingsforhold. Forskriften kommer imidlertid til anvendelse kun for et fåtall stallanlegg, først og fremst rideskoler. Selv store staller som tar imot hester til trening, faller utenfor forskriftens virkeområde. Forskriften stiller detaljerte krav til fysisk utforming av stallen, som størrelse på bokser, bredde og høyde på dører, innlagt vann, osv. Det er videre generelle krav om regelmessig fôring, stell og mosjon, uten at det settes krav til størrelsen av luftearealet eller gis konkrete angivelser av hvor mye hestene skal være ute.

Den vanligste oppstallingsmåten i dag er at hester holdes innendørs, enkeltvis i bokser. Spiltau, der hesten står bundet slik at den ikke kan snu seg, var mye brukt tidligere, spesielt for arbeidshester. Spiltau er nå mindre utbredt, men mange rideskoler benytter fortsatt denne plassbesparende oppstallingsmåten. Underlaget i boks og spiltau består vanligvis av et tykt lag strø over et tett gulv i betong eller tre. Ved utforming av bokser har man først og fremst tenkt sikkerhet og mindre på hestens sosiale behov. Hester kan sparke og bite, og det er erfaringsmessig betydelig risiko for at hester skader hverandre eller seg selv ved å sette seg fast i innredningen. Et bevisst forhold til skadeforebygging er derfor nødvendig. Dette har resultert i krav om tette vegger, enten helt til taket eller med et solid gitter fra over sparkehøyde. Dermed hindres hestene i å ha direkte fysisk kontakt med hverandre. Vinduer er ofte plassert høyt på veggen, hvilket gjør det umulig å se ut.

Løsdrift har de siste årene fått økende interesse. Hestene holdes i flokk ute, gjerne med fri tilgang til et felles oppholdsrom inne. Noen få besetninger har ikke hus i det hele tatt, men dette krever dispensasjon fra regelverket. Løsdrift er mest utbredt blant de som driver med islandshester. Driftsformen gir hestene mulighet for fri bevegelse hele døgnet og utløp for de sosiale behov. Jevn bevegelse og mosjon virker dessuten gunstig for utviklingen av skjelett, muskulatur og seneapparat. Driftsformen stiller imidlertid store krav til «management» for å sikre reell tilgang på ressursene for alle individer, inkludert hester med lav sosial status. Det er videre viktig at grunnforholdene er gode, slik at ikke utearealet blir opptråkket og gjørmete. Det finnes driftsformer der individuell oppstalling er kombinert med løsdrift. Hver hest har sin egen luftegård, side om side med andre hesters luftegårder, og de har fri adgang til hver sin boks inne i stallen.

Rutiner for lufting og trening viser store variasjoner. Noen hester slippes løse i innhegninger eller luftegårder og går ute hele dagen, men spesielt i byområdene har stallene ofte et meget begrenset uteareal. Heller ikke alle hester kommer på beite. Av frykt for skader er dessuten en del eiere skeptiske til å slippe skodde hester sammen. Løsningen blir å lage mange små luftegårder eller å bruke luftegården på skift. Fri bevegelse ute gir hester mulighet for å rulle seg, noe som de fleste hester har trang til, og de kan bevege seg uhemmet med hopp og sprett. Noen hester er sjelden ute av stallen annet enn når de brukes. Dagens sports- og fritidshester brukes ikke alltid daglig, og vanligvis langt færre timer enn arbeidshestene før i tiden. Det er verken ulovlig eller uvanlig at hester tilbringer 23 timer i døgnet inne på stallen. Helsemessig kan dette være en belastning både for hestens bevegelsesapparat og luftveier. Få stimuli inne i stallen, liten tilvenning til de mange stimuli ute, samt oppladet energi grunnet lite mosjon, gjør dessuten at hesten ofte er opphisset og vanskelig å kontrollere når den først kommer ut. Dette øker risikoen at hesten skader seg selv og ikke minst kan det føre til farlige situasjoner for rytter, kusk eller andre.

Hesten regnes som et termotolerant dyr. Ved gradvis tilvenning og nok fôr har hester vanligvis ikke problemer med å takle lave omgivelsestemperaturer. Mange eiere kler imidlertid hesten inn i dekken, i noen tilfelle både sommer og vinter, inne som ute. Hårlaget blir derved kort og lettstelt, men hestens mulighet for kroppspleie og fri bevegelse hemmes. For å holde temperaturen i stallen bekvem for mennesker vinterstid, hender det at ventilasjonen justeres ned. Dette fører ofte til dårlig luftkvalitet, som regnes som en viktig årsak til luftveislidelser hos hest.

Hester er utpreget sosiale dyr. Noen ganger oppstalles hester alene. Både hester på gårdsbruk og de såkalte «garasje»-hestene står ofte oppstallet for seg selv. Andre dyrearter kan i noen tilfelle fungere som selskap. Isolasjon fra andre hester regnes som uheldig, men er ikke forbudt. Ulikt de fleste andre husdyr er det vanlig at hester skifter stall, eier og trener, samt selskap fra andre hester, en rekke ganger i løpet av livet. Ofte ser en at hester, særlig eldre hester og andre som ikke er lette å omsette, settes bort på «fôr», lånes ut, og det kan være en ny person og en ny stall inne i bildet hvert år. Både oppstallingsforhold, håndtering og bruk kan variere mye og krever betydelig tilpasnings-evne hos hesten.

Hovenes vekst gjør regelmessig hovpleie nødvendig, enten hesten er skodd eller uskodd. Hos

føll og unghester kan riktig beskjæring dessuten korrigerer mindre skjevheter i beinstillingen. Hestene skos vanligvis ca. annenhver måned (6–9 uker). Det er mangel på utdannede hovslagere, og det finnes derfor mange utøvere uten formell kompetanse.

Hester føres tradisjonelt to til tre ganger i døgnet. Et slikt fôringsregime avviker mye fra hestens naturlige fôrintak, som er å ete litt nesten hele døgnet. Dreier det seg om en konkurransehest i trening, får den oftest store mengder kraftfôr. Kraftfôr er raskt å ete, og hesten får dermed dekket mesteparten av næringsbehovet i løpet av få minutter. Dersom det gis begrenset tilgang på høy og heller ikke annet å spise på (halm, kvister), mangler hesten sysselsetting og kan begynne å gnage på treverk eller utvikle atferdsforstyrrelser. Ufornuftig fôring kan dessuten gi opphav til helseproblemer, bl.a. kolikk. De senere årene er det blitt mer vanlig å gi hester fri tilgang på høy og/eller halm.

6.2.18.4 Trening og bruk

Hester er store og sterke dyr og utgjør dermed en potensiell fare. Av sikkerhetsgrunner er det nødvendig at en hest lar seg kontrollere i de fleste situasjoner. Fra naturens side er hesten vår og reagerer hurtig. Det er derfor viktig å venne en brukshest til situasjoner den senere kan komme ut for og som kan virke skremmende. Dette gjelder for eksempel trafikk, brå lyder, flagrende plast, osv. Det er langt lettere å lære en hest ønsket atferd fra starten enn å skulle fjerne etablert frykt og unoter senere. Mange håndterer hesten jevnlig fra den er føll og venner den til å bli leid, løftet bein på og stå bundet. Trenings- og dressurmetodene varierer fra utstrakt bruk av tvang til trening som kun er basert på innsikt i og utnyttelse av hestens eget kroppsspråk. Ikke alle ser forskjell på konsekvent, bestemt behandling og overdreven bruk av tvangsmidler eller direkte voldelig framferd.

Innen hestesporten benyttes en rekke hjelpemidler, både for alminnelig ridning eller kjøring og til bruk ved spesielle problemer eller situasjoner. Det har i utlandet vært avdekket klart uakseptable dresseringsmetoder, som bruk av elektriske støt ved trening av spranghester i den hensikt å få den til å beregne bedre klaring til hinderet. Mildere varianter av slik «barring» har også vært benyttet i Norge. Man sørger for at hesten får et slag mot frambeina når den hopper over hinderet ved at noen løfter bommen eller at det brukes salver på beinet som forårsaker svie om hesten er borti hinderet.

En rekke mindre dramatiske hjelpemidler bør imidlertid også kunne tas opp til diskusjon. Bare det å bruke et alminnelig bitt (bissel) på en hest er et sterkt virkemiddel, som slett ikke alle bruker med forstand. Det finnes et utall typer bitt på markedet, for eksempel bitt med vektstenger som gir en meget sterk innvirkning på hestens munn og kan være et rent torturredskap i en ukyndig hånd. Sjekk-bittet løfter travhestens hode slik at hesten ikke så lett slår over i galopp, som jo mange hester har en tendens til når farten blir stor. Sporer på ridestøvlene forsterker den fremadvirvende virkningen av rytterens bein (sjenkel) og finnes, på samme måte som bitt, i ulike utforminger og kan tilsvarende brukes med fornuft eller ufornuft. Tunga blir bundet opp på løpshester som forsøker å unndra seg ubehaget fra bittet ved å legge tunga over bittet, fordi dette kan føre til redusert lufttilførsel. Sidestenger, stive tømmer, hindrer travhesten i å bøye hodet til siden. Vekter eller tunge sko skal «hjelp» hesten til å gå rent i stor fart. «Børste» er en plate med plastpigger som trykker mot hestens lepper og er brukt som korrigeringsmiddel for hester som går skjevt. Det er forbudt å bruke pisk som fremdriftsmiddel i trav- og galopplop. Det er gitt rundskriv om at forbudet også omfatter tvangsmidler for å få løpshester inn i startboks.

For galopphester og travhester begynner innridning og kjøretrening fra 1 ½ års alder. Ridehester ris inn ved 2 ½–4 års alder, islandshester fra de er fire-fem år. Trav- og galopphester konkurrerer de første årene med hester født i samme år. For de yngste årsklassene har det derfor betydning når på året hesten er født. Eksempelvis vil en galopphest som er født sent på året, vanskelig kunne hevde seg i et løp for toåringer. Derfor tilstrebes ofte følinger tidlig på året. For føllets fysiske utvikling er det imidlertid en fordel om det kan bevege seg ute hele døgnet allerede fra fødselen, hvilket kan være vanskelig å få til i Norge tidlig på året.

Trav-, galopp- og konkurransehester innen høye klasser i ridesporten er for idrettsatleter å regne. De skal kunne yte maksimalt innenfor et kort tidsrom. På samme måte som for andre toppidrettsutøvere utsettes kroppen for store fysiske belastninger. Selv mindre skader og uregelmessigheter kan ha store negative konsekvenser for prestasjonsevnen. For å kunne prestere på høyt nivå kreves god fysisk trening, fullverdig ernæring og god helse. Dette krever kunnskap og innsikt fra treneren. Ofte må det også tas moralske avveininger. Skal en god løpshest med en alvorlig, men tilsynelatende leget skade pensjoneres, eller skal hesten fortsette å gå løp inntil skaden sannsynlig-

vis blusser opp igjen? Dette er trenerens vanskelige valg og avveining.

Det finnes en egen forskrift som regulerer behandling og bruk av medisiner til konkurransehester («dopingforskriften»). Forskriften er innrettet på å beskytte hesten og er primært ikke et middel for å sikre lik konkurranse. Forskriften, som er under revisjon, setter karenstider for når hesten tidligst kan delta i løp etter ulike behandlinger. Dersom en hest medisineres, for eksempel med smertestillende midler, vil den kunne overbelaste kroppen og pådra seg skader, eller forverre en allerede eksisterende skade. Det er våren 2001 avdekket et betydelig omfang av brudd på karenstidsbestemmelsene i et undersøkt område.

Ved totalisatorløp er det krav om at en stevneveterinær er tilstede. Stevneveterinæren er en uavhengig, offentlig tilsatt veterinær som fører tilsyn med bestemmelsene i dyrevernløven og husdyrløven (se også 7.2.5). Stevneveterinæren skal se hestene i bevegelse før løpet og har bl.a. fullmakt til å stoppe løp, nedlegge startforbud for enkelthester og ta dopingprøver. Stevneveterinæren regnes som et meget viktig kontrollorgan og den beste garanti for å sikre at kun hester som er skikket til det, går løp. Det er fra flere hold ytret ønske om tilsvarende krav om stevneveterinærtjeneste ved andre typer konkurranser. Pengepremier og utsikter til ære og berømmelse kan også i andre grener av hestesporten føre til at noen er villige til å gå på akkord med hensynet til hestens helse og sikkerhet.

6.2.18.5 Utdanning og informasjon

Hester flest stelles med omtanke. Eieren vil gjerne sørge for det beste for sin hest, og er villig til å bruke penger på det. Hestesport drives imidlertid av personer i alle aldersgrupper og med svært ulik erfaringsbakgrunn. Kunnskapsnivået om bl.a. fôring, trening og atferdsmessige behov varierer mye. Fordi hestens økonomiske betydning har vært beskjeden i nyere tid, har forskning på hest vært lavt prioritert av de bevilgende instanser. Mye av den erfaringsbaserte kunnskapen som fantes før, forsvant de tiårene hestetallet lå på et bunnivå. Mens deler av denne kulturen ikke hadde like stor aktualitet for de nye bruksområdene, var mye av kunnskapen om håndtering og stell allmenngyldig. De siste årene har det i økende grad blitt satt fokus på hestens atferdsmessige behov, og mange foretar tilpasninger av tradisjonelle driftssystemer for bedre å ivareta disse behov.

Det norske travselskap og Norsk Jockeyklubb har lenge hatt en ordning med lisens for trav- og

galopptrainere. Opplegget er nylig gjort mer omfattende. Norges rytterforbund innførte i 2002 lisens med kompetansekrav for nye ryttere.

Opplæring og utdanning av personer som arbeider profesjonelt med hester tilbys her i landet på enkelte videregående skoler (tidligere landbruksskoler) og i regi av Norsk Hestesenter på Starum. Starum utdanner foruten rideinstruktører bl.a. hovslagere, en yrkesgruppe det er stort behov for. Ved rideskolene undervises det ikke bare i ridning, men også i praktisk stell av hest. Det florerer med kurstilbud fra ulike privatpersoner som ikke alltid er kvalitetssikret. Dette gjelder bl.a. varianter av «horsemanship», en treningsfilosofi som bygger på hesters naturlige atferd og utnytter deres eget kroppsspråk.

6.2.18.6 Inngrep

Kastrering av hingster gjøres av bruksmessige grunner og er det eneste inngrep som rutinemessig foretas på hest. Hingster kan være uberegnelige og er vanligvis langt mer krevende å håndtere enn kastrater (vallaker) og hopper. De er derfor lite egnet til bruk for barn i rideskoler, til terapiridning og i turisme. Hingster kan sjelden slippes på beite eller i luftegård sammen med andre hester. Løpshester innen galopp og trav beholdes ofte som hingster, fordi hingster gjerne har større muskelmasse enn vallaker. Dersom hingsten har god stamme og gjør det godt som løpshest, vil den dessuten kunne ha et potensial innen avlen, hvilket kan gi eieren en god inntekt. Kastrering foretas under bedøvelse. Inngrepet gjennomføres som regel ved to-tre års alder. Islandshester som oppdrettes i flokk, kastreres ofte allerede ved ett års alder.

Fjerning av ulvetenner foretas rutinemessig i mange hestemiljøer. Ulvetenner er små tenner som finnes hos noen hester like foran de fremre jekslene. Ulvetenner anses som en normal del av et tannsett, ikke som overtallige tenner. Tennene fjernes av frykt for at de skal interferere med bittets funksjon.

Det benyttes ikke brennemerking, tatovering eller frysemmerking i Norge. Det er enighet om å satse på elektronisk merking med mikrochips som identifikasjonsmetode. Merking med chips er dyrevernmessig uproblematisk.

6.2.18.7 Fysisk helse

Det finnes ingen fullgod registrering av sjukdomsbehandlinger av hest. I følge veterinære rapporter er halthet viktigste årsak til konsultasjon. Halthe-

tene skyldes først og fremst belastningsskader i ledd eller seneapparat på lemmene, som utsettes for store belastninger. Både for lite trening, feil trening og overtrening kan resultere i skader. Treningsunderlaget har også betydning. Det har vært arbeidet med å utvikle baneunderlag og treningsmetoder som er effektive og samtidig skånsomme for hestene. Spesielt har hestesporten i Sverige vært aktiv her.

En norsk undersøkelse viste at nesten 2/3 av treårige kaldblodstravere født i 1980 og 1981 ikke kom til start og at beinskader og annen sykdom var oppgitt som årsak hos 40 % av disse. Hos galopphester er det eksempler på tretthetsbrudd i lemmene under løp. Skader i lemmene er en viktig årsak til tidlig avslutning av en løpskarriere. Ofte er skaden så omfattende at hesten heller ikke kan brukes til mindre belastende aktiviteter, og den blir derfor slaktet. Avl for godt eksteriør og holdbarhet, riktig føring og tilstrekkelig mosjon i oppveksten, regelmessig hovpleie og fornuftig trening regnes som viktige forebyggende tiltak.

Luftveislidelser kommer som nest viktigste samlediagnose i de veterinære optegnelsene. Problemene kan skyldes dårlig luftkvalitet i stallene, støv og soppsporer i strø og høy, og støvete treningsbaner.

Hestens fordøyelsessystem er sensibelt, og kolikk (buksmerter) er ikke uvanlig. Under norske forhold er forekomsten av behandlingstrengende kolikk anslått til knapt fem tilfelle per 100 hester per år. Ved alvorlig kolikk som krever kirurgisk behandling, er dødeligheten høy. Magesår, som gjerne knyttes til stress, viser en økende tendens.

Hester utsettes for smitte med innvollssnyltere i luftegårder og på beitearealer som brukes mye. Lus er også utbredt. Rutinemessig behandling mot parasitter gjennomføres i de fleste tilfeller.

Det er vanlig å vaksinere hester mot stivkrampe, som er en dødelig sykdom, og hesteinfluensa, som er en svært smittsom, men ikke livstruende sykdom. I mange sammenhenger, for eksempel løp og utstilling, er det krav om vaksinasjon.

Det er innført strengere regler om medisinbruk til næringsmiddelproduserende dyr i EU. Legemiddelprodusentene avkreves inngående dokumentasjon om omsetning og utskillelse av medisiner for hver enkelt art, såkalte MRL-verdier. Siden medisiner til hest økonomisk betyr relativt lite for firmaene og nødvendig dokumentasjon er kostbar, har dette ført til at en rekke viktige preparater har blitt avregistrert. I den grad det ikke finnes gode alternative legemidler, gir dette grunn til bekymring for dyrevelferden.

6.2.18.8 Atferdsrelaterte problemer

Tradisjonelle oppstillingsmåter og stellrutiner bryter for en stor del med hestens naturlige livsførsel. Først og fremst gjelder dette sosial isolasjon, begrenset tildeling av grovfôr og liten mulighet for fri bevegelse og fluktatferd. Slike mangler ved miljøet kan gi seg utslag i unormal atferd. Vanlige eksempler er stereotyper som veving (vugging fra side til side), sirkelgang i boksen og krybbebiting/luftsluking. Aggressiv atferd mot mennesker eller andre hester er heller ikke uvanlig. Det finnes ingen oversikt over omfanget av slike problemer i Norge. I utenlandsk litteratur refereres det til undersøkelser der opptil 35 % av løpshester (galopphester) viser ulike atferdsproblemer.

Føll blir vanligvis tatt fra mora ved omkring seks måneders alder, vesentlig tidligere enn ved naturlig avvenning, som foregår like før neste føll blir født. Den vanlige prosedyren, brå avvenning, er ansett for å være en stor belastning for føllet.

6.2.18.9 Avl

Det benyttes i hovedsak naturlig paring. Dette foregår enten ved at hoppe og hingst slippes løse sammen, eller under mer kontrollerte betingelser der hingsten leies bort til den brunstige hoppa som både er bundet og gjerne utstyrt med seletøy (sprangsele) som forhindrer at hun kan sparke hingsten. Bruken av semin er økende, særlig blant travhester. For hopper med føll kan semin være fordelaktig ved at dyrene kan unngå lang transport.

Hesteavlen er fra gammelt av svært godt organisert med staten som en viktig aktør. Stiftelsen Norsk hestesenter har nå overtatt denne funksjonen og fører stambøker og arrangerer utstillinger. Eksteriør, avstamning og bruksprøver legger grunnlaget for premiering. For løpshester teller prestasjonene klart mest. Hos noen raser undersøkes hingstene for visse arvelige lidelser. Norge har et spesielt ansvar for avlen når det gjelder de nasjonale hesterasene dødehest, fjordhest og nordlandshest/lyngshest. Gjennomsnittlig slektskap er urovekkende høyt for tungdøl. Nordlandshest/lyngshest regnes som reddet etter langvarig og iherdig innsats. Fjordhesten teller mange individer, både i inn- og utland.

De nye bruksområdene innen sport og fritid har gitt etterspørsel etter et større spekter av hesteraser, og det er derfor importert en lang rekke raser til Norge. For flere av disse rasene drives det i dag aktiv avl i Norge.

Boks 6.24 Eksterne innspill

Blant de eksterne, skriftlige innspill omhandler 22 hest.

- Behov for forskriftsregulering.
- Behov for bedre oppstillingsforhold med daglig lufting.
- Delt syn på om spiltau er forsvarlig.
- Sportshest utsettes for store påkjenninger i konkurranse.

6.2.18.10 Transport av hest

Hestetransporter skal godkjennes av Vegdirektoratet. Forskrift om transport setter detaljerte krav til utforming av transportrommet. Sportshester transporteres gjennomgående både ofte og langt. Hester som har negative opplevelser knyttet til transport, motsetter seg ofte opplasting, hvilket gjør dette til en tidkrevende og stressende affære for både hest og eier. Ofte skal dessuten hesten prestere etterpå, og dette er sjelden forenlig med høyt stressnivå hos hesten under transporten. Eier vil derfor forsøke å venne den unge hesten til å gå på henger og gjøre kjøreturen mest mulig komfortabel. Likevel er problemer med lasting ganske utbredt.

Verken i 2000 eller 2001 var det registrert dødsfall på hester under slaktetransport.

6.2.18.11 Slakting

Slakting av hest er sjelden en lett avgjørelse for eieren, som ofte har et nært forhold til dyret. Hester er dessuten følsomme for lukter og lyder som uunngåelig er til stede i et slakteri og blir ofte oppspilt. Det er vanlig at hester slaktes direkte etter ankomst, og oppstalling på slakteriet over natten er ikke tillatt. Bedøving foregår med skytevåpen (boltapistol).

6.2.19 Hund

Hundeholdet omfatter i all hovedsak familiehunder, hvorav mange samtidig er brukshunder. Noen hunder er rene brukshunder.

Dyrevennloven har flere enkeltbestemmelser som omhandler hund. Forskrift om dyrepensjonater regulerer kenneler og lignende etableringer som tar i mot hunder i pensjon. Viltlov og bufelov gir båndtvangsbestemmelser. Noen raser er

forbudt i henhold til midlertidig lov om farlige hunder (kamphundloven). Justisdepartementet arbeider for å samle de fleste bestemmelser som gjelder hund i én lov.

6.2.19.1 Kort om hundens biologi

Hunden regnes som menneskets eldste husdyr. Hund nedstammer fra ulv, og artene har mange likhetstrekk når det gjelder grunnleggende sosial atferd. De lever gjerne i en flokk, der individene har en innbyrdes rangorden og rollefordeling. Hundens luktesans og hørsel er bedre utviklet enn synet. Som andre rovdyr sover hunder mye, inntil 20 timer i døgnet. Hundetispa kommer i brunst to ganger årlig, og drektighetstiden er to måneder. Størrelsen på kullet varierer med rase, men for middelstore raser er fem til åtte valper vanlig. Lekelysten er ofte fortsatt til stede hos godt voksne hunder. Det er avlet fram en rekke hunderaser som varierer mye ikke bare i kroppsbygning, størrelse, farge og pelskvalitet, men det er også atferdsmessige forskjeller. Det er selektert fram raser tilpasset en rekke formål og bruksområder.

Hunder har et tydelig kroppspråk, bruker ofte lyd, og er rimelig lette å forstå for de fleste mennesker som har litt erfaring. Hunder lærer vanligvis også å tolke og akseptere menneskers atferd og signaler.

6.2.19.2 Betydning og utbredelse

Antall hunder i Norge er estimert til 414 000 (Opinion juni 2001). Blant de av husstandene som oppgir å ha dyr (produksjonsdyr i landbruk ikke medregnet) har 44 % hund, i gjennomsnitt 1,2 hunder hver. Hundehold er mest utbredt på Østlandet og minst på Sørlandet, og er mer utbredt i landlige områder enn i bybebyggelse.

I dagens samfunn har hundehold stor sosial betydning. Både barn og voksne blir ofte sterkt følelsesmessig knyttet til familiens hund. Mens man tidligere fokuserte mye på de negative sidene ved hundehold, som allergi og smittefare, viser en rekke nyere undersøkelser entydig at hundehold bidrar positivt til eiernes fysiske og psykiske helse. Hundehold gir eieren helsebringende mosjon, men den gunstige helseeffekten har flere årsaker. Det er vist at dyrs tilstedeværelse gjør at folk slapper av og blodtrykket synker. Dyr fremmer dessuten kommunikasjon mellom mennesker. Det er eksempelvis vist at utenforstående oftere tok kontakt med en person med hund, enn med en person uten hund. Hunder kan være en støtte for barn som

har det vanskelig, og gir barnet følelsen av å være elsket og nødvendig for noen.

Selv om hundeholdet er til glede og nytte for mange mennesker, er det også opphav til konflikter. Frykt for hunder er utbredt, og hundemøkk og bjeffing oppleves av mange som meget sjenerende. Det siste 10–15 årene har dessuten hundehold hos ressurssvake sosialkasper, rusmiddelbrukere og i kriminelle miljøer medført et økende problem både i forhold til dyret selv og overfor omgivelsene.

6.2.19.3 Bruksområder

Brukshunder til jakt, gjeting og som trekkhunder har lange tradisjoner i vårt land. Blant Norges sju nasjonale hunderasene finnes to elghundraser og tre harehundraser. I mange år har hunder vært brukt som førerhunder for blinde og svaksynte, som lavinehunder, narkotikahunder og andre tjenestehunder hos politi og forsvar. I dag holdes hunder først og fremst for hygge og selskap, selv om mange hunder i tillegg har en bruksfunksjon. Grå elghund, engelsk setter (fuglehund) og border collie (gjeterhund) er i dag blant de mest utbredte rasene i Norge.

Bruksområdene for hund har de senere årene blitt betydelig utvidet. Det finnes hjelpehunder for døve og mennesker med ulike fysiske funksjonshemninger, hunder som finner eksplosiver og som påviser råteskader i hus. I USA, og etter hvert også i Europa, brukes både hunder og andre dyr aktivt i terapi og som kontaktskaper i institusjoner for barn og eldre.

Det drives ulike konkurransegrener med hund. Dette gjelder bl.a. lydighetskonkurranser, utstillinger for rasehunder, jaktprøver og hundekjøring. For trekkhunder arrangeres løp som strekker seg over flere dager og som innebærer en stor påkjenning for de deltakende hundene. Som i hestesporten er det avdekket medikamentbruk, doping, i forbindelse med konkurranser.

Det er ikke tillatt å arrangere eller delta i hundekamper i Norge, men tross forbudet er det klare tegn på at slik virksomhet foregår. De viktigste kamphundrasene er forbudt ved lov. Dette gjelder raser som i nyere tid er avlet med hensyn på aggressive egenskaper, samt krysninger med disse. Det er et kontrollproblem at den forbudte rasen pitbull terrier vanskelig kan skilles eksteriørmessig fra den lovlige rasen american staffordshire terrier.

6.2.19.4 Oppstalling

Hunder lever vanligvis tett sammen med mennesker, bor inne i huset og anses som en del av familien. Avhengig av eierens syn på tingene, får hunden ofte adgang til hele huset, kanskje også både sofa og seng. Dette gjelder normalt også brukshunder. Mange anlegger en utendørs hundegård, lar hunden gå løs i hagen om denne er inngjerdet, eller binder hunden i en løpestreng, slik at den kan være ute ut over den tid den luftes eller trenes.

Bare når det gjelder polare trekkhunder, er hovedregelen at hundene ikke oppholder seg i bolighuset. Dette skyldes delvis at polarhunder pga. kraftig pels foretrekker å være ute, men også at dette hundeholdet ofte omfatter et større antall dyr. Trekkhundene bindes vanligvis utenfor hvert sitt hundehus i en kort lenke, til tross for at dyrevernaven setter krav om minst 10 m lenke. Etter en domsavsigelse i herredsretten (se 7.3), der en hundeeier fikk en symbolsk bot for å la trekkhunder stå bundet i kort lenke, har det vært vanskelig å håndheve bestemmelsen. Lovens bokstav har dessuten vært tolket på ulike måter. Noen hundeeiere tolker kravet slik at hunden skal kunne bevege seg 10 meter. Båndet, som radius i sirkelen, kan da være 1,8 m. En del eiere har hundegård der hundene går løse, i alle fall deler av døgnet. De senere årene er det blitt vanlig med trekkhunder med tynne pels (krysninger). Disse oppstalles ofte på samme måte som de polare spisshundrasene, også vinterstid. Oppstillingsforholdene for trekkhunder er en vanlig årsak til at publikum kontakter dyrevernemndene. Det kan gjelde utilstrekkelig mosjon, korte bånd, magre hunder, utilstrekkelig vanntilførsel, korthårete hunder ute i vinterkulde, dårlige hundehus, sølete mark og generelt dårlig reinhold.

I løpet av få år har det blitt populært å anskaffe bur til vanlige familiehunder. Buret brukes ikke bare som transportbur i bilen, men plasseres inne i huset som hundens faste hvileplass. De fleste hunder slår seg godt til ro på en beskyttet plass som buret representerer. Faren er at buret brukes ukritisk som oppbevaringsplass og middel for å hindre «ugagn» når hunden etterlates alene i timevis.

6.2.19.5 Stell

Det finnes et stort utvalg av fôrtyper på markedet tilpasset ulike aktivitetsnivå og aldersgrupper. Det produseres også ulike diettfôr tilpasset hunder med spesielle behov eller sykdommer. Det skulle i dag ikke by på problemer å skaffe et egnet fôr, men både dårlig fôring, feil fôring og overfôring

forekommer. Fedme skyldes ofte et misforhold mellom mattilgang og mosjon.

Ulike raser og ulike aldre stiller forskjellige krav til fysisk aktivitet, men alle hunder har behov for å bevege seg daglig. For de mest mosjonskrevende rasene er det ikke nok å spasere med hunden i bånd. Mange sykler med hunden. Innen trekkhundmiljøet er det ikke uvanlig å trene hundene bundet foran en bil.

Båndtvangsbestemmelsene setter restriksjoner på muligheten til å la hunden løpe løs. Med båndtvang menes at hunden skal føres i bånd eller holdes forsvarlig innestengt. Viltloven fastsetter generell båndtvang over hele landet i perioden 1. april til og med 20. august for å beskytte viltet i yngletiden. Det kan innføres ekstraordinær båndtvang vintertid for å beskytte vilt, spesielt rådyr, dersom det kommer mye snø. Utenom båndtvangstiden skal løs hund alltid følges av ansvarlig person. Bufeloven fastsetter båndtvang i den tid bufe beiter. Noen kommuner har datofestet perioden. Politimyndighetene kan fastsette båndtvang av hensyn til offentlig ro og orden. Båndtvangsbestemmelsene skiller ikke mellom lydige hunder og andre, tar ikke hensyn til om det finnes vilt i området eller om hunden i kraft av sin størrelse eller alder kan utgjøre noen fare for dyrelivet. Det er imidlertid gjort unntak for gjeterhunder, tjenestehunder under arbeid og i noen tilfeller jakthunder under lovlig jakt.

De fleste hunder krever et visst stell ut over det å sørge for mat og mosjon, bl.a. klipping av klør. Noen raser trenger daglig børsting av pelsen, andre bør ha jevnlig kontroll med og renhold av øyne, ører og hudfolder for å forebygge helseproblemer. Det er viktig at hundeeiere får informasjon om det spesielle stellet rasen bør ha.

6.2.19.6 Dressur

De aller fleste hunder må lære å takle situasjoner som ikke er naturlig for arten, for eksempel å etterlates alene hjemme. Hunden må innordne seg i familien og kunne tolerere fremmede mennesker og dyr. Hundehold krever videre at eieren har en viss kontroll over hunden, ikke minst at den kan kalles inn. Alle slike ferdigheter krever trening. På samme måte som ved trening av hest, finnes flere retninger eller tradisjoner, med varierende bruk av tvangsmidler. Noen «skoler» benytter nesten utelukkende positive virkemidler, mens andre beveger seg over grensen til det ulovlige og benytter regelrett juling i dressurarbeidet.

Tidsmangelen i samfunnet har gitt et marked for lettvinde dressurhjelpe midler, som fjernstyrte

elektriske halsbånd. I forbindelse med forarbeidene til gjeldende dyrevernlov av 1974 ble dressurhalsbånd drøftet. Den gang benyttet forsvaret og politiet seg av elektrisk halsbånd under dressur av tjenestehunder. Det var videre behov for å kunne bruke et slikt virkemiddel for å lære hunder å avstå fra å jage sau og rein. Resultatet ble at loven forbyr bruk av dressurhalsbånd utenom den tid hunden er under aktiv dressur. Samtidig startet Norges Jeger og Fiskerforbund, etter avtale med Landbruksdepartementet, å autorisere personer som kunne forestå avvenningsdressur overfor sau, tamrein og klauvvilt, en ordning som fortsatt eksisterer. Verken politi, forsvar eller førerhundskoler benytter i dag elektriske dressurmidler under sin utdanning av tjenestehunder. Imidlertid har andre grupper tatt i bruk elektriske halsbånd, som er fritt tilgjengelig på markedet. Dette gjelder ikke minst ved dressur av stående fuglehunder. Både dyr og mennesker oppfatter strømstøt som sterkt ubehagelig. Forsiktige hunder kan bli generelt engstelige av en avstraffelse de ikke vet hvor kommer fra. Hunden kan også assosiere støtet med annet enn den uønskede atferden, og eventuell «feillæring» kan være svært vanskelig å rette opp. På markedet finnes også elektriske halsbånd som automatisk gir støt dersom hunden bjeffer, og nedgravde kabler rundt hagen som fungerer som et usynlig gjerde og gir hunden støt om den kommer for nær. Disse hjelpemidlene er av departementet tolket å være i strid med dyrevernloven. Elektriske dressurmidler har vært forbudt i Danmark siden 1993.

Til trening av jakthunder og i jaktprøvesammenheng benyttes ofte andre levende dyr. Således brukes rev i bur på hiprøver. Til opplæring av fuglehunder brukes utsatte fugler som fasan og vaktel. Noen fuglehundtrenere bruker duer plassert i såkalte støkkmaskiner, der fuglen holdes fast inntil en fjernstyrt utløsermekanisme kaster fuglen på vingene. Bruken av levende dyr som dressurobjekter må antas å utsette dyret for stress og i noen tilfeller livsfare. Det er ikke tillatt å holde vilt i innhegning hvor formålet er trening/dressur av jakthunder. Direktoratet for naturforvaltning har tidligere gitt noen tillatelser til hold av hare og rådyr hvor formålet har vært trening av jakthunder. Disse tillatelsene gjelder inntil de innhegnede dyrene ikke lenger er i live.

Dressurkurs for eier og hund arrangeres jevnlig over det meste av landet. Kursene gir i de fleste tilfeller hundeeierne nyttig informasjon og hjelp. Kursene er imidlertid sjelden kvalitetssikret, og i prinsippet kan hvem som helst arrangere og lede dressurkurs.

6.2.19.7 Inngrep

Øre- og halekupering er ikke tillatt i Norge. Forbudet mot halekupering kom så sent som i 1988, og var den gang meget omstridt i hundeeiermiljøet. Fortsatt forekommer tilfeller av ulovlig halekupering.

Sporer (tå nr. en på bakbein, sjeldnere også på frambein, samt eventuelle overtallige tær) fjernes rutinemessig på valper av visse raser. Inngrepet er ikke eksplisitt forbudt i dyrevernloven, men departementet mener inngrepets art betinger bruk av bedøvelse.

Dyrevernloven setter forbud mot å kastre hunder, med unntak for bruksmessige og medisinske årsaker. Medisinske årsaker kan være testikkelkreft eller livmorbetennelse, og bruksmessige årsaker kan være førerhunder for blinde. Kastring av hannhunder er ikke vanlig i Norge, men utføres som et alternativ til avliving av hunder med unormal sterk kjønnsdrift eller som viser overdreven aggresjon mot andre hannhunder. De siste tiårene har det vært alminnelig å behandle tisper med hormoninjeksjon to ganger i året for å unngå løpetid. Behandlingen kan gi visse bivirkninger og det er økt pågang for kastrering/sterilisering. I utlandet er kastrering av hunder, både hannhunder og tisper, vanlig.

Mange hunder blir identitetsmerket. Det benyttes i dag hovedsakelig mikrochips, som settes inn praktisk talt uten ubehag. Øretatovering krever bedøvelse.

6.2.19.8 Fysisk helse

Det finnes ingen systematisk landsdekkende rapportering av sykdomsforekomst hos hund. Den norske hundepopulasjonen er i hovedsak vaksinert mot smittsomme og dødelige infeksjonssykdommer som valpesjuka, leverbetennelse og parvovirusdiaré.

Veterinærer oppgir at hudproblemer og allergi, øyekatarr og infeksjoner i det ytre øret er blant de vanligste lidelsene. Dette bekreftes i en norsk undersøkelse (NLH, 2000) over helse og atferd hos fire spanielraser. Her var de hyppigste sykdomskonsultasjonene hos veterinær relatert til ører (18,8 %), hud (14,1 %) og øyne (11,5 %). Nesten en fjerdedel av eierne oppga dessuten at de hadde behandlet hunden for ørebetennelse utenom veterinærbesøkene. Nesten ¼ av hundene, som var i alderen to til åtte år, hadde gjennomgått en operasjon i løpet av livet, og 10 % gikk på kontinuerlig medisinering.

I følge en dansk undersøkelse fra 2001, blant tilfeldig utvalgte hunder, hadde vel 20 % av hundene vært sjuke i løpet av siste år. De viktigste enkelt-diagnosene var allergi som forekom hos knapt 7 % av hundene og leddproblemer som var registrert hos snaut 5 %.

Mange av sykdommene viser overhyppighet innen visse raser. Dette har i noen tilfeller sammenheng med favoriserte, rasetypiske eksteriormessige trekk, i andre tilfeller er dette en mer tilfeldig arvelig og/eller miljørelatert disposisjon. Skjelettlidelser har generelt et stort omfang, og både arv og miljø har betydning for utviklingen.

Omfanget av kreft er relativt høyt hos hund.

6.2.19.9 Atferdsrelaterte problemer

Det finnes ingen samlet oversikt over utbredelsen av atferdsproblemer hos hunder i Norge. I Danmark ble det i 2000 gjennomført en bred kartlegging av atferdsproblemer, basert på spørreskjema til eier. Hundene var registrert i Dansk hunderegister, som omfatter alle typer hunder. I følge undersøkelsen oppgir 28 % av eierne at deres hund har atferdsproblemer. Atferdsproblemene viser rasevariasjoner med en klar overhyppighet hos blandingshunder. De viktigste problemene oppgis å være angst og nervøsitet, manglende lydighet, aggresjon mot fremmede hunder og problemer med å være hjemme alene. Blant hunder som var avlivet, ble atferdsproblemer oppgitt som en av årsakene i 49 % av tilfellene, mot 41 % for sykdom.

Det er grunn til å tro at omfanget av problematisk atferd har økt, og/eller at toleransen hos eierne har blitt mindre. Hundeholdet har i mange tilfelle fjernet seg mye fra det som kan karakteriseres som et naturlig liv for en hund. Hunden er ofte alene på dagtid, når de voksne er på jobb og barna i skole eller barnehage. Eierne har kanskje hatt urealistiske forventninger til hundeholdet, og satt av for lite tid til å ta seg av hunden på ettermiddagene. Hunden kan heller ikke slippes løs ute alene, som var vanlig før. Mange hunder får verken nok fysisk mosjon eller mentale utfordringer, og kan bli frustrerte. Ofte dreier problemene seg om egentlig normal hundeatferd, men som er upassende. Dette kan eksempelvis være bjeffing, at hunden hopper opp på besøkende, opptrer truende mot fremmede mennesker, angriper andre hunder eller at den stikker hjemmefra. Det kan også være at hunden er generelt engstelig eller redd i spesielle situasjoner (tordenvær, nyttårsraketter), eller at den har tatt rollen som sjef i familien. Mange av problemene er i utgangspunktet et større problem for eieren og omgivelsene enn for hunden, men vil

kunne resultere i at hunden avlives. Behandling av atferdsproblemer er blitt en stor geskjeft i mange land, og tilbys stadig flere steder også i Norge.

Aggressiv atferd rettet mot mennesker er spesielt problematisk. Arvelige faktorer, mangelfull sosialisering overfor mennesker i ung alder og feil håndtering senere har stor betydning for utviklingen av hundens gemytt. Frykt, smerte og forsvar av eiendom, mat eller spesielle objekter er vanlige utløsende faktorer ved aggressiv opptreden. Noen hunder løper etter biler, syklistene og joggere, og selv om dette tolkes som en slags gjeteratferd, kan det lett skje at hunden gleser. I andre situasjoner kan det være at jaktatferden utløses. Se for øvrig 6.1.6.

6.2.19.10 Avl og oppdrett

Størsteparten av rasehundene er registrert i Norsk Kennel Klub (NKK). Hundehold og valpeoppdrett er først og fremst en hobby. Hundeval blir derfor preget av holdninger og synspunkter hos den enkelte oppdretter og er ikke like enhetlig som det man ser hos produksjonsdyr som storfe og gris.

Utstillinger danner en viktig basis i avlsarbeidet. Her bedømmes i første rekke eksteriøret. Resultater fra eventuelle bruksprøver teller mye. Det er etablert egne avlsråd for mange av rasene, som anbefaler eller fraråder paring mellom gitte individer. For mange raser samler NKK inn informasjon om helse, for eksempel øyelysing og røntgenbilder av hofter og albue. Hos enkelte raser har 40 % av de undersøkte hundene røntgendiagnosen hofteleddsdisplasi, men erfaring viser at bare en liten del av hundene utvikler kliniske problemer. Hvilke konsekvenser helseinformasjonen får i avlen, varierer. Strengt tiltak, for eksempel å nekte registrering av valper, har vært lite brukt. NKK har i stedet konsentrert seg om å satse på informasjon, utdanning og holdningsskapende arbeid.

Det er et generelt inntrykk at lynnet har blitt bedre i de fleste rasene. Hunder som viser aggressive tendenser overfor dommeren skal bli bortvist. Utstillinger er imidlertid ikke spesielt innrettet på å teste hundens temperament.

En del lidelser har som tidligere nevnt, sammenheng med rasetypiske eksteriøre trekk. Dette gjelder for eksempel pusteproblemer hos raser med kort snute og ryggproblemer hos kortbeinte raser. Rasestandardene som beskriver «idealhunden» utformes i den enkelte rasens hjemland, og endring av standarder kan kun skje gjennom internasjonalt press. Den internasjonale hundeorganisasjonen, FCI, har bedt om at alle standarder skal inneholde en formulering om at hunder som har

fysiske defekter som påvirker hundens sunnhet, skal diskvalifiseres. Det enkelte land kan bidra ved at dommere oppfordres til å tolke standarden moderat og unngå såkalt overtyping.

Andre arvelig betingete lidelser skyldes en mer eller mindre tilfeldig opphopning av sjukdomsgener i rasen. Dette gjelder for eksempel flere øyesjukdommer og stoffskiftesjukdommer. Ofte er utstrakt bruk av et fåtall individer i avlen, som resulterer i et høyt gjennomsnittlig slektskap innen rasen, en av årsakene. For enkelte sjukdommer/defekter blir det nå utviklet gentester.

Valpens miljø og erfaringer i de første levetidene er svært viktig for hvordan den utvikler seg. Både moren og kullsøsken påvirker utviklingen, men særlig viktig er det at valpen blir sosialisert overfor mennesker. Valper som ikke har hatt tilstrekkelig kontakt med mennesker i en tidlig fase, kan lett utvikle seg til problemhunder.

6.2.19.11 Transport av hund

Transport av hund foregår i det alt vesentlige sammen med eier i familiens bil. Ved bruk av transportbur sikres hunden en stødig plass. Transportforskriften gir detaljerte bestemmelser om minstekrav til transportkasse, men gjelder ikke for transport av selskapsdyr i personbil eller for transporter under 50 km. Trekkhunder transporteres ofte i spesielle kasser på lastebil eller pick-up. Kassene er tradisjonelt trangere og lavere enn forskriftens krav. Under kjøring foretrekker hunder å ligge, og mange trekkhundkjørere argumenterer for at mindre kasser gir hundene bedre støtte. Transportkas-

Boks 6.25 Eksterne innspill

Blant innsenderne av skriftlige innspill tar 37 opp forhold som gjelder hund. Blant kommentarer som går igjen er:

- Betenkelig avl.
- Bør bli obligatorisk med ID-merking.
- Behov for regulering av trekkhundhold.
- Behov for ytterligere tiltak mot kamphunder og farlige hunder.
- Elektriske dressurmidler bør forbys.
- To innsendere ønsker at forbudet mot kastrasjon oppheves.

Rådet for dyreetikk har tatt opp hundeval (1998), elektriske dressurmidler (1996) og bruk av andre dyr under trening/dressur av hund (1994, 1995).

sene brukes av og til som oppholdsrom under reiser, slik at hundene tilbringer mye tid der.

Det skjer hvert år at hunder etterlates i parkert bil i solvarmen og dør av heteslag.

6.2.19.12 Avliving

Det er gitt en egen forskrift om avliving av hund og katt. De fleste hunder avlives hos veterinær med en overdose sovemedisin.

6.2.20 Katt

Katter holdes som kjæledyr, i noen tilfeller primært som nyttedyr. I mange tettsteder finnes bestander av eierløse katter.

Forskriften om dyrepensjonat setter krav til burstørrelse etc. for etablissementer som tar imot katt. For øvrig finnes ingen forskrift under dyrevernloven som regulerer kattehold.

6.2.20.1 Kort om kattens biologi

Tamkatten stammer fra den libyske villkatten. Katten er fra naturens side ikke et flokkdyr, noe som skiller den fra de fleste andre husdyrartene. Katter er likevel sosialt fleksible og kan lære å leve i grupper. De kan hevde revir, som vanligvis forsvares mot fremmede katter. Hannkatter kan streife over større områder i paringssesongen, opptil 2–4 km² i landdistrikter. Katter er smidige dyr med svært god kroppskontroll. Katter har beholdt et sterkt jaktinstinkt som ikke forsvinner om katten får dekket sitt næringsbehov på annen måte. Jaktlysten kan delvis tilfredsstilles gjennom lek.



Figur 6.7 Katter holdes som kjæledyr, i noen tilfeller primært som nyttedyr.

Foto: Jan Djenner/BAM/Samfoto.

Katter har stor formeringsevne. Hunnkatter kan få to til tre kull i året, med tre til seks kattunger hver gang. Katten blir kjønnsmoden når den er mellom ½ og ett år gammel. Katter er uavhengige dyr som gjør som de vil, og lar seg sjelden dressere på tilsvarende vis som hunder. Katter kan likevel knytte sterke bånd til mennesker. Katter har et kroppsspråk og bruker lyder som er rimelig lett å tolke for mennesker.

6.2.20.2 Betydning og utbredelse

I følge Opinions undersøkelse fra 2001 er katt det vanligste familiedyr i Norge om en ser bort fra akvariefisk. Halvparten av husstandene som har dyr (utenom produksjonsdyr) holder katt. Hver katteeier har i gjennomsnitt 1,4 katter, hvilket gir et estimat på 535 000 katter for hele landet. Kattehold er mest utbredt på Sørlandet og minst i Oslo/Akershus. Kattepopulasjonen er til sammenlikning beregnet til vel én mill. dyr i Sverige og 650 000 i Danmark.

Katter anskaffes først og fremst som kjæledyr. Katter er lekne, kjæle og kommuniserer godt med sine eiere, samtidig som de krever mindre stell enn en hund. Kattunger er svært attraktive, ofte gratis i anskaffelse, og mange blir nok katteeiere mer på impuls enn som følge av nøye overveielse.

Katter er effektive jegere og holdes av den grunn som nyttedyr på gårdsbruk og i stallanlegg. Også i byområder regnes kattens beskatning av smånagere som gunstig. Det uttrykkes imidlertid bekymring for konsekvensene av store kattebestander for småfuglene. I USA regnes katter som en betydelig dødsårsak for fugler som har tilhold i parker og boligområder, og katter kan i spesielle tilfelle utgjøre en direkte trussel mot lokale fuglepopulasjoner.

6.2.20.3 Hold av katt

De fleste katter i Norge lever et fritt liv. De har adgang til bolighuset eller oppholder seg fritt ute, alt etter eget ønske. I bymessige strøk, og særlig når det gjelder rasekatter, er det ikke uvanlig å holde katter permanent innendørs. Det er anslått at dette gjelder ca. 7 % av kattene. En høyesterettsdom fra 1993 (Emmelinedommen) konkluderte med at innekatter skulle tillates i borettslag som ellers forbyr hunde- og kattehold. Husleieloven er imidlertid endret etter denne dommen. Hvorvidt man vil kunne holde innekatt i borettslag som ellers forbyr kattehold i henhold til den nye loven,

vil måtte vurderes konkret. Her vil Emmelinedommen ha relevans også etter den nye loven.

Kattehold kan skape konflikter, spesielt i tettbebyggelse. Katten graver sin avføring ned i sandkasser og blomsterbed, ofte hos naboen. Hannkatter markerer revir med illeluktende urin som skvettes på ytterdører, hagemøbler og biler. I paringstiden går verken rivalisering eller kurtise lydløst for seg. Noen ganger kan enkeltpersoner huse flere titalls katter, hvilket selvfølgelig merkes i nabolaget. I byområder og større tettsteder finnes ofte bestander av forvillede katter (se senere).

Holdninger til katter er splittet i befolkningen. På den ene siden er katten et høyt skattet kjæledyr, mens det på den andre siden ikke er uvanlig at enkelte personer viser en sterk aversjon mot katter. Katter blir ofte brutalt jaget vekk, og er sporadisk gjenstand for bestialske handlinger.

6.2.20.4 Inngrep

Dyrevernloven hadde inntil 1993 et forbud mot å kastrere katter. Kastrasjon av hannkatter utføres nå rutinemessig. Hos hunnkatter er inngrepet større og derfor mer kostbart, og hormontabletter som forhindrer løpetid er mye brukt.

Det finnes merkesystemer for katt, både øretåvering og mikrochips. Det er imidlertid ikke regelen at folk sørger for å merke katten sin. Noen katter utstyres med halsbånd, men ikke alltid har halsbåndet opplysninger som gjør at eieren kan spores opp.

6.2.20.5 Fysisk helse

Det finnes ingen samlet statistikk over helsetilstanden hos katter. Mens det før var uvanlig å kontakte dyrlege «bare» for en katt, er regelen nå at sjuke katter undersøkes og får behandling. Ofte gjelder konsultasjonen skader etter slåsskamper eller påkjørsler, men katter kan som andre dyr rammes av et vidt spekter av sykdommer. Kattepopulasjonen er ikke gjennomvaksinert, og utbrudd av kattepest forekommer. Likeså viser undersøkelser at flere andre alvorlige virussykdommer har en viss utbredelse. Parasitter er vanlig forekommende. Kastrerte hannkatter får oftere problemer med urinveiene enn intakte hanner, og hunnkatter på hormonbehandling har økt risiko for kreft i juret. Langhårete katter kan få tette floker i pelsen dersom den ikke børstes jevnlig.

6.2.20.6 Atferdsrelaterte problemer

Atferdsproblemer hos katt dreier seg ofte om normal atferd som oppfattes som upassende. Det kan være kloring på møbler, at katten bruker en annen plass til avtrede enn den tiltenkte kassen, eller skvetter urin (markerer) inne. Normal seksualatferd oppleves ofte som uønsket, og kastrering utføres for å modifisere slik atferd. Flere atferdsproblemer er relatert til angst, sosiale endringer og dårlig evne til å mestre stress, og disse må antas å føre til redusert dyrevelferd. Katter kan eksempelvis reagere på endringer i familien, som et nytt barn eller nye dyr, med å bli urenlige eller aggressive. Feilaktig håndtering fra eierens side kan også resultere i atferdsproblemer. Hos innekatter kan atferdsproblemer relatert til frustrasjoner og udekket aktivitetsbehov lettere oppstå, men disse kan forebygges og behandles.

6.2.20.7 Avl

For vanlige huskatter konsentreres eierens innsats vanligvis om å forhindre drektighet, gjennom å gi hormontabletter eller kastrere katten.

Det er relativt få rasekatter i Norge, men det arrangeres utstillinger og foretas premieringer. Det finnes flere forskjellige katteraser, også kortbeinte katter og katter uten pels, og det dukker stadig opp nye raser og fargevarianter. Noen av de samme problemene som man finner hos rasehunder, går igjen hos rasekatter. Et favorisert utseende kan medføre økt sykdomsrisiko, som hos perserkatten der det flate fjeset kan resultere i at enkelte dyr får pusteproblemer og kronisk rennende øyne. Avl mellom nære slektninger øker faren for opphopning av sykdomsgener, som nyredefekter hos perserkatt og nevrologiske problemer hos siameser.

6.2.20.8 Avliving

Det er gitt en forskrift om avliving av hund og katt. Mange katter avlives hos dyrlege. Avliving av katter, kanskje spesielt kattunger, har imidlertid ofte skjedd med ulovlige og uforsvarlige metoder, eksempelvis drukning.

6.2.20.9 Eierløse katter

Bestander av forvillede tamkatter er først og fremst et byfenomen, men hele 60 % av landets 200 distriktsveterinærer opplyste i 1999 at eierløse/forvillede katter forekommer i deres distrikt og at de anser dette for å være et problem. Problemet kan

være av dyrevernmessig art ved at kattene er preget av lite mat, kulde og sjukdom, men kan også være av sosial art ved at kattene er til sjenanse for mennesker.

Et offentlig oppnevnt utvalg har nylig (2001) avgitt en omfattende utredning der problemkomplekset eierløse katter beskrives og drøftes. Bestander av eierløse katter kan ha flere opphav:

- Katter som tilfeldig er kommet bort fra hjemmet, for eksempel ved at katten har blitt skremt eller at den er sluppet ut for tidlig etter en flytting.
- Katter som frivillig forlater sitt hjem, for eksempel pga. konflikter med andre katter i husstanden eller nabolaget.
- Katter som er forlatt av eierne etter ferie eller flytting, eller er bevisst «dumpet» på fremmed sted.

Katter som kommer på avveie vil gjerne søke til folk, som ofte gjør bestrebelser på å finne eieren. Bortkomne katter som ikke blir tatt hånd om, blir etter hvert sky. Mange katter er i stand til å klare seg i lengre tid ved egen hjelp, i alle fall om sommeren når været er mildt og det er stor tilgang på byttedyr som fugl og smågnagere. De livnærer seg også av søppel eller avfall fra bl.a. fiskemottak og mat som eventuelt settes ut. Kattunger som vokser opp uten direkte kontakt med mennesker, blir som ville dyr og mangler fortrolighet overfor folk.

Problemet med eierløse katter forsøkes kontrollert ved to ulike strategier:

- Innfangning og avlaving, vanligvis i kommunal regi. Tiltaket må gjentas etter behov, fordi nye katter vil komme til. Av og til avlives utilsiktet eide katter, hvilket skaper konflikter.
- Innfangning, kastrering og utsetting av friske individer, avlaving av alvorlig syke individer. Ideen er at de kastrerte kattene vil hevde revir og hindre nye katter i å slå seg ned, slik at bestanden holdes stabil. Opplegget er gjerne et samarbeid mellom lokal dyrebeskyttelse eller enkeltpersoner, som tar ansvar for tilsyn og føring av kattene, og kommunen, som dekker utgifter til veterinær. Det finnes omfattende, positiv erfaring med denne metoden i land som for eksempel USA, England og Italia, og det er foreløpige gode erfaringer i norske byer som har prøvd dette.

Den offentlige utredningen foreslår krav om merking av katt og holdningsskapende arbeid for å ansvarliggjøre katteeiere som de viktigste forebyggende tiltakene.

Boks 6.26 Eksterne innspill

Blant innsenderne tar 34 opp forhold som angår katter. Problemstillinger som går igjen er:

- Obligatorisk ID-merking bør innføres.
- Eierløse katter.
 - Kommunene må ta ansvar.
 - Bestandskontroll ved kastrering heller enn avlaving.
- Det er delte syn på om hold av katter permanent innendørs er forsvarlig.
- Avl på rasekatter med fysiske defekter eller dårlig lynne.

6.2.21 Små pattedyr

Flere mindre pattedyrarter holdes som hobby- og familiedyr i Norge. Kanin er omtalt separat foran. Øvrige utbredte arter er gnagere som marsvin, hamster, flere rotte- og musearter, chinchilla og mongolsk ørkenrotte, samt ilder. Forskrift om eksotiske dyr setter et generelt forbud mot å holde eksotiske (fremmedartete) pattedyr, reptiler og amfibier, men forbudet har ikke vært praktisert i forhold til de utenlandske, vanlige gnagerne. Det finnes ingen forskrift som regulerer måten dyrene holdes på. Etter viltloven er det forbudt uten samtykke å innføre viltarter til Norge eller sette ut viltarter eller underarter som ikke fra før forekommer i distriktet. Det er heller ikke tillatt å fange inn vilt uten samtykke fra Direktoratet for naturforvaltning. Hold av vilt i fangenskap er regulert av viltmyndighetene. Med vilt menes alle viltlevende landpattedyr og fugler, amfibier og krypdyr, herunder viltarter som ikke finnes viltlevende i Norge, men som har muligheter for å leve og formere seg i vill tilstand i Norge. Uten samtykke fra Direktoratet for naturforvaltning er det ikke tillatt å fange inn vilt.

6.2.21.1 Kort om biologi

Artene har svært ulik biologi. Hamster er i naturen et solitært dyr, mens marsvin, chinchilla og rotter er sosiale. Vill ilder lever alene, men i fangenskap er den sosialt mer fleksibel. Hamster er nattaktiv og har i motsetning til mange andre dyr ikke endret denne rytmen i fangenskap. Hamster og marsvin er strikt planteetere, de fleste rotte- og

musearter er altetere, mens ilderer er et rovdyr. Chinchilla er fryktsomme dyr, mens rotter og ildere er nysgjerrige og utforskende i forhold til sine omgivelser. Chinchilla sandbader og graver ganger i bakken.

Mange av artene er meget aktive og har i naturen et komplekst atferdsmønster. Generelt har imidlertid mange arter evnen til å nyansere sin atferd og sosiale struktur i forhold til næringstilgang og tetthet av dyr i et område. Grad av fleksibilitet, læringsevne og tilpasningsdyktighet er viktig for om et dyr kan trives i et liv i fangenskap, i tillegg til eierens vilje og evne til å legge forholdene best mulig til rette.

Flere av artene har et forsiktig kroppspråk, og det kan da være vanskelig for barn som steller dyret å forstå at det vantrives eller er sjukt.

6.2.21.2 Betydning

I følge Opinions undersøkelse fra 2001 finnes denne kategori dyr i 4 % av de husstandene som har dyr. Dette gir et estimat på ca. 45 000 dyr. Smågnagere kjøpes ofte til yngre barn. For barn i bystrøk er gnagere og kanin ofte det eneste aktuelle alternativet om man ønsker et dyr som kan klappes og håndteres.

6.2.21.3 Hold og stell

Flesteparten av dyrene i denne kategorien omsettes via dyrebutikker, noen også privat. De små familiedyrene holdes primært i bur, som oftest anskaffes i dyrebutikken. Bur finnes i ulike størrelser og utforminger. Det er viktig at renhold kan gjennomføres på en praktisk og enkel måte. Buret utstyres ofte med et skjulested og leker som aktiverer dyrene.

Noen av dyrene tas daglig ut av buret. Ilder og rotte tas ofte med ut av eieren. Ilder går i bånd, rotta oppbevares på kroppen. Flokkdyr, for eksempel marsvin, holdes ikke sjelden alene.

Kravene til sammensetning i fôr varierer fra art til art. Marsvin må eksempelvis få tilført vitamin C. Ferdig fôr og eventuelle anbefalte næringstilskudd er tilgjengelig i dyrebutikker og mange dagligvareforretninger.

6.2.21.4 Inngrep

Det er relativt vanlig å kastre hanner av rotter og ilder. Av helsemessige årsaker anbefales det at hunnildere kasteres dersom de ikke skal brukes i avl eller holdes sammen med en sterilisert hann, fordi hunnildere ellers lett utvikler hormonelle for-

styrrelser, som igjen kan føre til en livstruende svekkelse av immunforsvaret.

Fjerning av stinkkjertler hos ilder er i følge et rundskriv fra Landbruksdepartementet forbudt. Kastrering vil ofte dempe lukten.

6.2.21.5 Fysisk helse

Det finnes ingen statistikk over helsetilstanden hos denne gruppen dyr. Dyrene kan imidlertid rammes av en rekke ulike sykdommer, herunder infeksjoner, parasittære lidelser og mangeltilstander. De er utsatt for skader, for eksempel ved at de mistes i gulvet, blir klemt eller tråkket på. Arter som mus og hamster har fra naturens side en kort levetid. Eiers kompetanse er ofte mangelfull, og tegn på begynnende sykdom kan lett overses. Smågnagere har gjennomgående lav økonomisk verdi, hvilket kan medføre at familiens voksne ikke oppsøker veterinær straks noe er galt, men heller ser an situasjonen. For ilder synes forholdet å være mer likt det en ser hos hund og katt, idet det er vanlig å få ilderer vaksinert og eventuelt kastret/sterilisert.

6.2.21.6 Atferdsrelaterte problemer

Det finnes ikke undersøkelser om hvor hyppig atferdsforstyrrelser forekommer hos smågnagere og ilder som holdes som familiedyr. Aggressiv atferd fra dyrets side fører ofte til at det holdes permanent i buret. Hårnapping hos marsvin regnes som et tegn på mistrivsel eller stress. Det forekommer at chinchilla mister pelsen på større områder. Såkalt «pels-slipp» antas å ha sammenheng med frykt.

6.2.21.7 Avl

Det er ingen oversikt hvordan avl og oppformering foregår, og dyrene leveres vanligvis ikke med papirer som viser individets avstamning. Det er uvisst om innavl er utbredt og i så fall om dette representerer et velferdsmessig problem.

6.2.21.8 Transport, avlving

Dyrene transporteres fra oppdretter til dyrebutikk og til kjøper. Transport foregår i dyrets vanlige bur, eventuelt et mindre transportbur.

Det antas at friske dyr som familiens barn har mistet interessen for, stort sett gis bort. Øvrige dyr avlives trolig ofte hos veterinær, eller dør av sykdom. Det er ingen indikasjoner på at dyrevern-

Boks 6.27 Eksterne innspill

Blant de eksterne innspill tar 12 opp smågnagere og 12 eksotiske dyr generelt. Blant synspunktene er:

- Kjæledyr i små bur er betenkelig, dyrene må få bedre beskyttelse.
- Foreldre må ta ansvar, nedre aldersgrense for kjøp.
- Ta hensyn til dyrenes sosiale behov, ikke holde flokkdyr alene.

messig uforsvarlige avlivingsmetoder er særlig utbredt.

6.2.22 Stuefugler

Dyreholdet omfatter et stort antall arter eksotiske fugler. Undulat er den vanligste arten i Norge. Fuglene holdes for selskap, i private hjem.

Det finnes ingen forskrift som regulerer hvordan stuefugler skal holdes. Når det gjelder forholdet til viltloven, se 6.2.21.

6.2.22.1 Kort om stuefuglenes biologi

Stuefuglene omfatter et større antall arter. De fleste er papegøyefugler, som bl.a. undulat og parakit, eller finkefugler, som bl.a. kanarifugl og sebrafink. Noen papegøyearter er store fugler med meget lang levetid. De fleste artene er utpreget sosiale fugler. Undulater lever eksempelvis i store flokker. Mange er aktive flygere. De fleste artene har naturlig tilhold i tropiske eller tempererte strøk. I forsøk er det vist at papegøyer kan lære å kommunisere med mennesker, de har utmerket hukommelse og god evne til problemløsning.

6.2.22.2 Betydning

Stuefuglene holdes som selskapsdyr. Blant de husstandene som har dyr, produksjonsdyr i landbruket ikke medregnet, oppgir 8 % å ha stuefugler. I gjennomsnitt har husstandene 2,2 fugler. Dette gir et estimat for landet på 135 000 stuefugler. En del av artene er meget kostbare i anskaffelse.

6.2.22.3 Hold og stell

De fleste fugler i private hjem holdes i bur. Buret inneholder en eller flere sittepinner, og bunnen er

gjærne dekket av sand. Finkefugler og undulater har ofte badekar. Det er vanlig å sette inn ulike leker i burene som huske, speil og lignende. I tillegg til mat og vann, anbefales at fuglene har tilgang på kalkstein. Buret gir som regel ikke fuglene mulighet for å fly. Burene for de største papegøyerne har relativt minst plass. Dersom fuglen er tilstrekkelig tam, er det vanlig at fuglen får fly fritt utenfor buret deler av døgnet. Uten denne mosjonen vil mange burfugler bli dårlige flygere.

Mange av disse sosiale fuglene holdes som eneste fugl. En grunn til dette er at fugler som holdes alene blir mer kontaktsøkende overfor mennesker og skal være lettere å få ordentlig tamme. Spesielt interesserte eiere lager større aviaries/volierer der de holder flere fugler sammen. Muligheten for å tilfredsstille atferdsmessige behov er dermed tilstede i en helt annen grad.

Fôr fås kjøpt i dyrebutikker og i enkelte dagligvareforretninger. Det er imidlertid store forskjeller på næringsbehovet hos ulike arter, og feilernæring forekommer. Vanlig stuetemperatur på 20 °C passer de fleste artene. Om natten dekkes buret med et klede slik at fuglene har det mørkt.

Dyrevernemndene rapporterer ikke sjelden at forholdene som dyr, både fugler og pattedyr, holdes under i dyrebutikker er kritikkverdige.

6.2.22.4 Inngrep

For å redusere flygeevnen hos papegøyer er det ikke uvanlig å klippe bort noen styrefjær på en eller begge vingene (vingestekking). Denne prosedyren må gjentas, og det finnes derfor fugler hvor ytterste ledd av vingen er amputert.

6.2.22.5 Fysisk sjukdom

Det finnes ingen statistikk over sjukdomsforekomst annet enn for enkelte zoonoser (sjukdom som kan smitte til mennesker). Stuefugler kan rammes av et vidt spekter av sjukdommer. Fugler som flyr fritt i huset, er utsatt for skader samt forgiftninger pga. giftige potteplanter. Fuglene viser ofte bare svake tegn på begynnende sjukdom. Når eieren først oppdager at fuglen er sjuk, kan tilstanden allerede være alvorlig. Det er vanlig å bringe sjuke burfugler, også de mindre verdifulle, til dyrlege. Enkelte veterinærer arbeider spesielt med fugler og utfører avansert medisinsk og kirurgisk behandling.

Det finnes ikke data som sier noe om faktisk levealder hos stuefugler i Norge, men for undulat er forventet levealder ca. 10 år.

Boks 6.28 Eksterne innspill

Blant de eksterne innspillene er det 28 som omtaler stuefugler.

- Det er delte syn på om hold av stuefugler i bur er akseptert.
- Norske tropefuglforeningers landsforbund anbefaler volierer og ønsker forskriftsregulering med minstekrav til bur.

6.2.22.6 Atferdsrelaterte problemer

Det er ikke undersøkt hvor utbredt atferdsforstyrrelser er hos stuefugler. Det er kjent at mangel på selskap, få stimuli, kjedsomhet og frustrasjon kan gi seg utslag i unormal atferd. Stereotyp atferd, som at fuglen hopper hvileløst fram og tilbake på pinnen eller har unormale hodebevegelser, forekommer. Kjedsomhet antas å være en vanlig årsak til fjærplukking utenom mytetiden. Aggressiv atferd er ikke uvanlig hos papegøyer, og vil i de fleste tilfelle føre til ytterligere restriksjoner på muligheten for utfoldelse.

6.2.22.7 Avl og oppdrett, innfangning og transport

For å sikre at man får tamme fugler, blir en del papegøyeunger føret opp for hånd. Det kan imidlertid være en utfordring å få til optimal fôring. Mange arter reproducerer villig i fangenskap, men ikke alle. Det fanges fortsatt inn ville fugler som ender som stuefugler. Mye av denne trafikken er illegal, da flere av de ville populasjonene er truet og under beskyttelse av CITES-bestemmelsene (se 8.5.1). Transportforholdene under smugling er i flere tilfelle avdekket som helt uholdbare, med meget høy dødelighet. For fugler i privat eie er transport sjelden noe problem. Fuglen transporteres i sitt ordinære bur eller et mindre transportbur.

6.2.22.8 Avliving

Friske burfugler som eieren ikke lenger ønsker å ha, vil vanligvis bli solgt eller gitt bort. For øvrig er det vanlig å få fugler avlivet hos veterinær.

6.2.23 Duer

Duer holdes i Norge som hobby, eventuelt for konkurranseformål. Duer benyttes også under dressur av fuglehunder. Det er ingen oversikt over utbre-

Boks 6.29 Eksterne innspill

Ingen.

delsen av duehold i Norge, men det er grunn til å anta at omfanget er beskjedent.

Duer er sosiale fugler. De holdes flere sammen i dueslag, der de bl.a. har mat og redekasser. De har vanligvis adgang til å fly fritt ute, og de vender tilbake av egen vilje.

Brevduekonkurranser bygger på duenes evne til orientering. Fuglens ferdigheter og hurtighet kan trenes opp. I konkurransesammenheng slippes dyrene på et fremmed sted, og det gjelder å returnere hjem til dueslaget på kortest tid. For å øke motivasjonen for å fly raskt, brukes ofte duer som har unger. Siden begge kjønn deltar i mating av unger, har dette neppe betydning for ungenes velferd.

Under trening av fuglehunder brukes duer for å trene hunden til å forholde seg i ro under oppflukt. Duen kan bæres under jakka til treneren, som tar duen frem og lar den fly når hunden er uforberedt. Duen kan også plasseres ute i terrenget i en såkalt støkkmaskin, et slags bur med fjernstyrt utløsning som kaster fuglen på vingene.

Brevduer vaksineres mot en virussjukdom (paramyxovirus). Det finnes for øvrig ingen oversikt over helsetilstand.

6.2.24 Krypdyr og amfibier

Krypdyr, eller reptiler, omfatter slanger, skilpadder, øgler og krokodiller, mens amfibier omfatter salamander, frosk og padde. Krypdyr og amfibier kalles med en fellesbetegnelse for herptiler.

Forskrift om eksotiske dyr setter siden 1976 forbud mot å importere og holde eksotiske krypdyr og amfibier. De som hadde slike dyr før regelen trådte i kraft, fikk beholde dyret, men hadde ikke lov til å selge det eller drive avl. Det har generelt vært gitt få dispensasjoner fra forbudet, unntatt når det gjelder skilpadder, der allergikere vanligvis har fått dispensasjon. Antallet beslag av ulovlige dyr viser at det trolig forekommer betydelig illegal innførsel til Norge. Når det gjelder forholdet til viltloven, se 6.2.21.

6.2.24.1 Kort om biologi

Gruppen omfatter et meget stort antall arter, først og fremst eksotiske arter. De har ofte fine farger og mønstre eller spesiell kroppsbygning. Krypdyr og



Figur 6.8 Reptiler og amfibier kalles med en fellesbetegnelse for herptiler.

Foto: Mimsy Møller/Samfoto.

amfibier er vekselvarme dyr, hvilket innebærer at aktivitetsnivået avhenger av omgivelsestemperaturen. Dyrene har svært varierende krav til miljø og ernæring. Noen arter er giftige.

Amfibier er avhengig av vann for reproduksjon og har et stadium som lever i vann og puster med gjeller. Amfibier lever av insekter og smådyr.

Krypdyr er tilpasset et liv i vann eller på land, men de legger egg på land. Noen arter har yngelpleie. Mange kan klatre. Noen går inn i en dvaleliggende periode om vinteren. Noen krypdyrarter er strikt planteetere, mens andre er predatorer. Enkelte er i stand til å nedlegge store byttedyr. Slanger svelger byttet helt. Store kvelerslanger spiser kanskje bare en gang hver måned. Enkelte arter lever svært lenge.

Sammenliknet med pattedyr og fugler har de fleste arter i denne gruppen lite mimikk og bruker sjelden lyder. De har et fremmedartet kroppsspråk som ikke er lett for mennesker å tolke. Det kan derfor være vanskelig å oppfatte at dyret er sjukt eller vantrives.

6.2.24.2 Betydning

Herptiler holdes i dyreparker og for øvrig som hobbydyr. Kun et mindre antall dyr, hovedsakelig skilpadder, holdes lovlig, det vil si at det er gitt dispensasjon fra forbudet. Opinionsundersøkelse fra 2001 beregner antallet herptiler i private hjem til ca. 10 000, men zoohandlere har ut fra salget av utstyr anslått antallet til å ligge nærmere 100 000.

6.2.24.3 Hold og stell

Siden dette i stor grad dreier seg om ulovlige dyr, er oversikten om hvordan dyrene holdes og stelles svært begrenset. En del mennesker er meget fascinert av herptiler og har utvilsomt store kunnskaper om dyrenes behov. Andre anskaffer slike dyr fordi det gir status og oppfattes som «tøft».

Dyrenes oppholdssted er gjerne et terrarium (glassbur) eller akvarium med vann og land. Disse er gjerne innredet for å imitere artens naturlige miljø. Noen arter har spesielle krav til luftfuktighet, temperatur og lys.

Slanger spiser normalt levende byttedyr, men i Norge er det ikke tillatt å føre med levende dyr. Slanger føres derfor vanligvis med døde mus og rotter, som eieren kjøper frosne på dyrebutikken eller avler selv.

6.2.24.4 Fysisk helse

Det finnes ingen samlet oversikt over helsetilstanden hos herptiler i Norge. En del av dyrene kan bære med seg smitte med salmonella-bakterier. Det er et dyrevelferdsmessig problem at eiere av ulovlige dyr ikke tør oppsøke veterinær om dyret er skadet eller sjukt. Sjukdom og mistrivsel kan dessuten være vanskelig å oppdage. Et annet problem er at kun få veterinærer har spesiell kompetanse om herptiler.

6.2.24.5 Atferdsrelaterte problemer

Det finnes ikke opplysninger om hvor hyppig atferdsforstyrrelser forekommer hos denne gruppen dyr. Mange herptiler er ikke utpreget sosiale dyr og kan bli stresset av håndtering. Det er kjent at en del øgler kan bli aggressive mot mennesker og vanskelige å håndtere etter hvert som de vokser til.

6.2.24.6 Avl, oppdrett og transport

Avl er ikke tillatt i Norge, men en må anta at det likevel drives avl på arter som reproducerer i fangenskap. Flere arter formerer seg bare unntaksvis i fangenskap, hvilket fører til at innfangning og omsetning av ville eksemplarer er en stor virksomhet internasjonalt. I mange tilfelle gjelder dette arter som er truet og er beskyttet av CITES-bestemmelsene (se 8.5.1). Et dyrehold basert på innfangede dyr innebærer også at det ikke skjer noen genetisk tilpasning til et liv i fangenskap.

Boks 6.30 Eksterne innspill

Blant de eksterne innspillene tar 12 opp hold av eksotiske dyr generelt og/eller krypdyr spesielt.

- Det er delte syn på om forbudet mot hold av eksotiske dyr bør liberaliseres.
- Noen vil ha liste over arter som er tillatt å holde i Norge.

Ved beslag i forbindelse med smugling er det ofte avdekket svært kritikkverdige forhold, både under transport og midlertidig forvaring.

6.2.24.7 Avliving

Det er ikke kjent hvilke metoder som benyttes privat. Hos veterinær avlives herptiler på samme måte som øvrige familiedyr.

6.2.24.8 Diskusjon om legalisering

Det har vært diskutert i mange år om det generelle forbudet mot hold av herptiler bør oppheves. En positiv liste over lovlige arter har vært lansert som et alternativ til full legalisering. Argumentene som taler for en viss legalisering er at en da vil få bedre kontroll med dyreholdet og at en vil få bort den ulovlig importen. Seriøst interesserte personer vil kunne drive sin hobby, som strikt dyrevernmessig sett kanskje ikke er mer problematisk enn hold av andre eksotiske dyr, for eksempel fugler. Legalisering vil føre til at kunnskap lettere kan formidles til de som har slike dyr, og ikke minst at sjuke dyr blir brakt til veterinær. Argumenter mot legalisering er bl.a. erfaringer fra land der hold av herptiler er lovlig, men hvor det fortsatt er en betydelig illegal import og omsetning. Det vises også til generell frykt blant folk, spesielt i forhold til slanger og større øgler, for at dyrene kan komme på avveie.

6.2.25 Akvariefisk

Akvariefisk holdes både i private hjem og i offentlige bygg for hygge og pynt. Fisk er omfattet av dyrevernloven, men det er ikke utarbeidet forskrift eller retningslinjer for hold av akvariefisk.

6.2.25.1 Kort om biologi

Akvariefiskene omfatter et stort antall arter, først og fremst tropiske arter. De aller fleste er fersk-

vannsarter. Fiskene har ofte sterke farger, vakre mønstre og/eller spesiell form på kropp og finner. Biologi og atferd varierer mye mellom artene når det gjelder krav til temperatur og oksygentilførsel, sosiale behov (stimmisk eller ikke), aggressivitet, førbøvel, villighet til å reprodusere, yngelpleie osv. Det kreves kunnskap for å sette sammen artene i et akvarium på en måte der predatoriske angrep eller annen aggresjon kan unngås.

6.2.25.2 Betydning

Opinion (2001) anslår at 61 000 husstander, eller 8 % av de som oppgir å ha familiedyr, har akvarium. De fleste, 84 % av husstandene, har kun ett akvarium. Totalt er antallet akvariefisk beregnet til ca. 750 000. I tillegg kommer akvarier i institusjoner og offentlige bygg. Beveggrunnen for privatpersoner for å anskaffe akvarium varierer fra en dyp fascinasjon over fiskenes biologi og det å skulle få et lite økosystem til å fungere, til å være et alternativt husdyr for allergikere.

6.2.25.3 Hold og stell

Akvariene varierer i størrelse og utforming fra beholdere på noen få liter til akvarier på mange hundre liter fullt utstyrt med tilleggsvarme og termostat, oksygentilførsel, filter, lys og rikt innhold av planter og skjulesteder. For oppbevaring over lengre tid bør man ikke anvende akvarier på mindre enn 60 liter. Et slikt akvarium vil være langt mer stabilt enn et mindre. Man må også ta hensyn til hvor plasskrevende den enkelte art er. Miljøet med planter, steiner o.a. kan enten etterligne de aktuelle artenes naturlige habitat eller primært være et bidrag til et vakkert helhetsinntrykk. Saltvannsakvarier krever spesielt utstyr og slike akvarier holdes vanligvis av spesielt interesserte akvarister.

De ulike fiskeartenes krav til miljø varierer og slett ikke alle arter er like egnet for uerfarne akvarister. Dyrebutikken vil kunne gi råd om oppstart og drift samt valg av arter, og det finnes et stort antall håndbøker om emnet. Det finnes også akvarieklubber for de interesserte.

Selv om det dekorative ofte er det primære med å ha et akvarium, opplever noen akvarister å få kontakt med individuelle fisker.

Fôr tilpasset ulike kategorier fisk kjøpes vanligvis i dyrebutikker. Overføring kan være et problem, i og med at det går ut over vannkvaliteten om man ikke bytter vann ofte nok og ikke har et tilstrekkelig filtersystem.

6.2.25.4 Inngrep

Gjennom bevisst selektiv avl har mange unaturlige varianter av akvariefisk kommet til. Flere teknikker for å skape kunstige varianter benyttes, blant annet genetisk manipulasjon, innsprøyting av farge og klipping av finner. Det antas at inngrepene medfører økt dødelighet, i tillegg til at det er etisk forkastelig.

6.2.25.5 Fysisk helse og atferdsrelaterte problemer

Det finnes ingen oversikt over dødelighet hos akvariefisk. Ut fra det store antallet akvariefisk som meldes importert, må man likevel anta at dødeligheten generelt er meget høy. Spesielt kritiske faser er transport, blanding av fisk og oppstart av et akvarium. Vannkvaliteten er viktig for helsen, og påvirkes av bl.a. antall fisk, fôringsrutiner og kvalitet på renseutstyr. Soppinfeksjoner er relativt vanlig.

Aggresjon kan være et problem. Tetthet, sammensetning av arter og tilgang på skjulesteder kan påvirke aggresjon. Det er uvisst om et stimulifattig miljø, for eksempel en enkelt gullfisk i en liten glassbolle, kan forårsake stereotypier eller annen unormal atferd.

6.2.25.6 Avl, oppdrett og transport

De fleste akvariefisk som omsettes i Norge er importert. En del arter fanges inn fra vill tilstand, mens andre arter reproducerer villig i fangenskap. Ved avl på akvariefisk har man tatt vare på mutanter med avvikende kroppsfasong, også fisk med nedsatt funksjonsdyktighet. Blant annet kan svømmevnen være sterkt redusert.

Transport er en kritisk fase. Transportavstanden kan bli meget lang og utvilsomt innebære en stresspåkjenning.

6.2.25.7 Avliving

Det finnes enkelte eksempler på at levende fisk er skylt ned i toalettet. For øvrig må en gå ut fra at

sjuk eller overflødig fisk avlives på tilfredsstillende måte.

6.2.26 Dyr til forskning og undervisning

Forsøksdyr brukes i forskning, til diagnostikk, til produksjon og kontroll av legemidler og kjemiske stoffer, samt i undervisning. Bruk av forsøksdyr er i internasjonal sammenheng et meget kontroversielt tema.

Forsøksdyrvirksomhet er regulert direkte i dyrevernaven og gjennom forskrift om forsøk med dyr. Innsamling, innfangning og avliving av vilt til vitenskapelige eller andre særlige formål er regulert av viltmyndighetene.

6.2.26.1 Betydning og omfang

Innen de medisinske miljøer er det bred enighet om at dyreforsøk har vært og fortsatt vil være absolutt nødvendig for å vinne kunnskap om årsaker til sykdom, og for å utvikle nye medisiner og behandlingsformer for mennesker. Ca. 20 000 dyr, i all hovedsak smånagere, ble i 2000 benyttet i forbindelse med forskning på sykdom hos menneske. Det er ingen egen oversikt over bruk av transgene dyr eller forsøk som innebærer xenotransplantasjon. Griser benyttes av kirurger under innøving av operasjonsmetoder. Forskning relatert til veterinære problemstillinger er et annet viktig område. Fisk, inkludert larvestadier, er den desidert mest brukte gruppen forsøksdyr i Norge og utgjør hele 90 % av antallet dyr. Fisk benyttes hovedsakelig til forskning knyttet til fiskeoppdrett, herunder vaksineforsøk.

I 2000 og 1999 ble det totalt i Norge brukt henholdsvis 530 000 og 382 000 dyr. Økningen skyldtes nesten utelukkende en økning i antallet fisk. Arter og bruksområder fordeler seg disse årene som følger; se tabell 6.3.

Det er i 2001 registrert 69 forsøksdyravdelinger i landet. Disse ligger hovedsakelig i tilknytning til universiteter og høyskoler, forskningsinstitutter og sykehus. Det drives i tillegg feltforsøk, først og fremst i forbindelse med viltforskning.

6.2.26.2 Regelverk, forvaltningspraksis og tilsyn

I følge dyrevernaven kan ingen utføre biologiske forsøk med dyr uten tillatelse fra forsøksdyrutvalget (se også 7.2.3). Forskrift om forsøk med dyr utfyller lovbestemmelsen. Med biologiske forsøk menes alle forsøk av biologisk, psykologisk, etologisk, fysikalsk eller kjemisk art. Unntatt er enkel identitetsmerking, blodprøvetaking, forsøk som

Boks 6.31 Eksterne innspill

- Dyrebeskyttelsen ønsker forskrifter med krav til hold av akvariefisk.

Tabell 6.3

Dyreart	Antall forsøksdyr brukt		Viktigste tre kategorier forsøk ¹⁾ (etter antall dyr brukt)
	2000	1999	
Fisk	486 697	337 069	E, B, F
Mus	26 788	26 166	E, C, A
Rotte	13 451	16 205	E, D, A
Gris	854	948	E, D, A
Marsvin	449	584	B, C, E
Kanin	411	252	E, B, A
Amfibier	310	171	D
Fugl, utenom høns	257	50	F, E
Høns	223	298	E, B
Småfe	142	155	E, B, F
Storfe	132	45	B, F, E
Tifotkreps	110	150	E
Mink og rev	89	38	E, F
Hund	77	75	E
Rein	75	2	F, E
Vilt (rovvilt, klauvvilt)	75	0	F, E
Hamster	25	20	E
Hest	5	11	E
Krypdyr	2	0	F
Ape, katt, øvrige arter	0	0	-

1) De offisielle statistikker benytter følgende kategorier forsøk med dyr:

- A. Diagnostikk av fysiologiske og patologiske tilstander
- B. Produksjon og kontroll av diagnostiske og terapeutiske hjelpemidler, bl.a. legemidler
- C. Produkt- og miljøkontroll
- D. Undervisning og demonstrasjoner
- E. Forskning
- F. Andre formål

angår avl, oppdrett, føring og miljø, samt vanlig veterinær virksomhet, under forutsetning av at det ikke er grunn til å tro at forsøket vil medføre noen ufysiologisk tilstand hos dyret, påvirke dets normale livsutfoldelse eller gi annet enn forbigående ubehag. Ved smertevoldende forsøk skal dyret gis bedøvelse så fremt forsøkets art ikke er til hinder for det. I så fall skal forsøkets nytteverdi vurderes særskilt.

Forsøksdyrutvalget har ansvar for den offentlige forvaltningen på forsøksdyrområdet. Ansvarsområdet omfatter godkjenninger og tilsyn med den virksomhet som faller inn under forskriften. Forsøksdyrutvalget godkjenner imidlertid ikke alle dyreforsøk selv. På svært mange områder er myndigheten delegert til godkjente enkeltpersoner (ansvarshavende) ved de enkelte forsøksdyravdelinger. Ansvarshavende kan behandle søknader

angående de fleste typer forsøk det søkes om ved institusjonen. Unntak gjelder forsøk vedkommende selv er direkte involvert i, smertevoldende forsøk og ved tvilstilfeller. Det er reist kritikk mot ordningen med lokale forsøksdyransvarlige fordi den kan innebære et potensielt habilitetsproblem.

Fra 2000 fikk forsøksdyrutvalget formelt utvidet myndighetsområdet til å omfatte tilsyn med bruk av dyr i undervisning og opplæring, noe som det allerede var en etablert praksis for. Endringen var i tråd med Europarådets konvensjon om forsøksdyr, som Norge er forpliktet til å følge opp.

Alle forskere som er ansvarlige for forsøk med dyr, skal ha gjennomgått et eksamensrettet kurs i forsøksdyrlære. Dette kompetansekravet har basis i et felles europeisk regelverk. De fleste slike kurs har vært arrangert av Norges Veterinærhøgskole, Universitetet i Tromsø og Universitetet i Bergen.

Det har vært et problem at utdanningen i hovedsak er rettet inn mot tradisjonelle laboratoriedyr og i liten grad omhandler fisk, som tallmessig utgjør vårt absolutt viktigste forsøksdyr. Forskere er pålagt å utrede og redegjøre for om det finnes alternative metoder til dyreforsøk for å nå det mål som er satt i søknaden.

Forsøksdyrutvalget har av ressursmessige årsaker hatt begrenset kapasitet til å drive inspeksjonsvirksomhet og oppfølging og kontroll av forsøk som de lokalt ansvarshavende har gitt tillatelse til. Utvalget har bare på noen områder fått utarbeidet norske retningslinjer for standard prosedyrer, som ville vært en hjelp for de lokale ansvarshavende.

Noen land har bygget opp systemer med etiske komiteer som vurderer forsøksprotokollene. I USA er disse knyttet til institusjonene, Danmark har en nasjonal komité, mens i Sverige godkjennes alle dyreforsøk av en regional nemnd.

6.2.26.3 Reduksjon og forbedringer av dyreforsøk

Innen forsøksdyrområdet har man særlig vært opptatt av tre strategier for å redusere antall dyr som brukes i forsøk og for å forbedre forholdene for dyrene: «Replacement», «reduction» og «refinement», de såkalte tre Rer.

Replacement (erstatning) innebærer at dyreforsøk kan erstattes med metoder som ikke innebærer bruk av dyr. Genteknologiske teknikker for å påvise et smittestoff kan for eksempel erstatte poding på forsøksdyr, medisiner kan framstilles ved hjelp av genmodifiserte bakterier i stedet for dyr, og det kan i flere sammenhenger benyttes celle- og vevskulturer i stedet for forsøksdyr. Bruk av dataprogrammer, døde dyr, video, syntetiske organ- eller dyremodeller m.m. kan i mange tilfeller erstatte bruk av dyr i undervisningssammenheng. En grundig gjennomgang av tidligere publiserte arbeider kan resultere i at et planlagt dyreforsøk likevel ikke trenger gjennomføres.

Reduction (reduksjon) innebærer å redusere antallet forsøksdyr og antallet dyreforsøk til et minimum. En nøyaktig beregning av det antallet dyr som må inngå i forsøket kan eksempelvis bidra til at antallet dyr ikke blir høyere enn nødvendig, eller man unngår at forsøket senere må gjentas fordi det første gang ble benyttet for få dyr til å oppnå statistisk sikre resultater.

Med refinement forstås en forbedring av forsøk og forsøksmetodikk. Det er for eksempel utarbeidet andre typer angivelser for giftighet av stoffer enn LD50/LC50, som beskrev henholdsvis den dose eller konsentrasjon av stoffet der halvparten

av forsøksdyrene døde. I begrepet refinement ligger også en forbedring av de forhold forsøksdyrene holdes under før og under forsøket. Det finnes ikke egne norske bestemmelser om burstørrelse etc., men forskriften henviser til Europarådets forsøksdyrkonvensjon der det gis retningslinjer for oppstalling og stell for de ulike arter. Tradisjonelt har forsøksdyr vært oppstallet enkeltvis i et standardisert, stimulifattig miljø, fordi man fryktet at et beriket miljø ville påvirke resultatene. Internasjonalt er det de senere år gjort mye for å forbedre forholdene for forsøksdyr og ta hensyn til deres atferdsmessige behov. Dette gjelder større bur eller løsdrift med mulighet for gruppehold og ulike former for innredning, som skjulesteder og redemateriale. Utfordringen er å unngå at forbedret dyrevelferd reduserer påliteligheten av forsøksresultatene.

Andre strategier som er lansert er «rejection» (avvisning) og «redirection» (omfordeling). Med rejection menes å avvise forsøk som ikke er tilstrekkelig vitenskapelig motivert eller som påfører dyrene sterk lidelse. Redirection innebærer å forandre strategi eller omfordele satsningsmidler for å nå et gitt mål, for eksempel fra forskning på kreftbehandling til antirøyke-kampanjer for å redusere antallet dødsfall som er forårsaket av røyking.

6.2.26.4 Avgift på forsøksdyr

En ordning med å avgiftsbelegge bruken av forsøksdyr ble sendt på høring av Landbruksdepartementet i 2001. Det ble foreslått å både avgiftsbelegge hver forskningsinstitusjon og hvert enkelt dyr brukt i forsøk. Avgiften for dyr som brukes var foreslått differensiert etter art, fra en krone per fisk til 100 kroner for rovvilt og sjøpattedyr. Begrunnelsen var å stimulere til en reduksjon av antall forsøksdyr som benyttes gjennom økonomiske virkemidler, samt å finansiere Forsøksdyrutvalgets utgifter til søknadsbehandling og tilsyn med forsøksvirksomhet. Forslaget om å innføre en avgift på bruk av forsøksdyr har vært på høring. Forslaget fikk generelt stor tilslutning. Forskningsmiljøene var imidlertid i stor grad negative til en slik avgift, i det alt vesentlige av økonomiske grunner. At dyrs verdi på denne måten ble gradert og priset var et annet argument. Inntil 1996 forbød lovverket bruk av primater til dyreforsøk i Norge og ga dessuten hunder og katter et spesielt vern. Denne skjellsbehandlingen på grunnlag av vår følelsesmessige tilknytning til arten, ble den gang forlatt til fordel for et vern bygget på kunnskap om artens egenskaper.

6.2.26.5 Alternativer til dyreforsøk

Flere europeiske land har opprettet sentre, eller plattformer, med oppgave å finne alternativer til dagens dyreforsøk. Opprettelsen av slike kunnskapsbaser vil være av stor betydning for å oppdatere forskere og forsøksdyransvarlige om de alternativer som utvikles. I 2001 ble det dannet en internasjonal interesseorganisasjon for slike sentre, og det er gitt anbefalinger for hvordan de nasjonale sentrene bør organiseres. Det anbefales at forvaltning, industri, det akademiske miljø samt dyrevernbevegelsen skal være representert. I Norge er det også interesse for å opprette en plattform for alternativer til bruk av forsøksdyr, men arbeidet har blitt forsinket. Landbruksdepartementet mener at Forsøksdyrutvalget bør bli tillagt denne funksjonen. Dette krever at utvalget utvides og tilføres ressurser. I alle de europeiske landene som har etablerte slike sentre, ytes det offentlige midler. Sverige stiller her i særklasse ved at staten årlig bevilger 3,5 mill. kroner til å utvikle alternativer til dyreforsøk.

6.2.26.6 Fysisk helse

Det finnes ingen samlet oversikt over den fysiske helsetilstanden for denne gruppen dyr. Det finnes europeiske retningslinjer for overvåking av helsetilstanden hos forsøksdyr, men det har ikke vært satset spesielt på regelmessig oppfølging av dette i Norge.

En del av forsøksdyrene er avlet fram nettopp fordi de har, eller er særlig disponert for å få, den sjukdommen som ønskes studert. Dette gjelder bl.a. nakenmus som utvikler kreft og dyr med spesielle fysiologiske eller metabolske defekter. Dyrene brukes som modeller for tilsvarende tilstand hos mennesker både når det gjelder forståelse av sjukdomsmekanismer og utprøving av nye medikamenter.

Ofte er påføring av sjukdom og skade en del av forsøket. I forbindelse med vaksineforsøk på fisk blir forsøksfisken smittet med det aktuelle agens og vaksinens effekt måles i forskjell i dødelighet i forhold til kontrollgrupper.

Innen viltforskningen er det vanskelig å følge opp helsetilstanden hos dyret. Både innfangingen, eventuell bedøving og selve merket kan være en belastning for dyret. Eksempelvis benyttes operasjon med implantering av radiosender i bukhulen, påsetting av halsbånd, eller hos laks, merke festet med metalltråder som stikkes gjennom fiskens ryggmuskel. Klipping av finner benyttes mye som merkemethode. Det er eksempler på at dyr har fått

skader eller har dødd i forbindelse med innfangning og bedøving eller på et senere tidspunkt som en direkte følge av merkemethoden. I forbindelse med merking av ville dyr kan det være behov for å definere gråsoner for forsøksdyrforskriftens virkeområde. I noen sammenhenger skjer innfangning og merking av vilt i forvaltningssammenheng, og noen vil da hevde at dette ikke faller inn under begrepet forsøk og derfor ikke forskriftens virkeområde, selv om dyrene utsettes for de samme påkjenninger som under forsøk.

6.2.26.7 Atferdsrelaterte problemer

Som nevnt har det vært vanlig å oppstalle forsøksdyr i stimulifattige omgivelser. Det er vel kjent at atferdsforstyrrelser som stereotypier og apati forekommer hos laboratoriedyr. Det finnes imidlertid ingen norsk undersøkelse over forekomsten av unormal atferd hos forsøksdyr. Det er grunn til å anta at berikelse av miljøet virker forebyggende på unormal atferd.

6.2.26.8 Forsøksdyrs opprinnelse, avl og oppdrett

Alle konvensjonelle forsøksdyr skal i følge forskriften være avlet for formålet. Her i landet er det tre godkjente virksomheter som utelukkende driver med avl eller oppdrett av dyr, og som forsyner forsøksdyrenhetene. Mange forsøksdyr importeres for formålet. Dette gjelder spesielt internasjonalt brukte forsøksdyrlinjer av rotter og mus, herunder genmodifiserte (transgene) dyr. Mange forsøksdyravdelinger driver avl av dyr til eget bruk, men dyrene skal opprinnelig være anskaffet fra en godkjent forsyningsvirksomhet. I noen utstrekning anskaffes dyr som skal brukes i forsøk på det åpne markedet. Dette gjelder særlig produksjonsdyr. For viltforskning er forsøksdyrene en del av den ville fauna. Internasjonalt benyttes bl.a. villfangede bavianer innen transplantasjonsforskningen, en praksis som har møtt sterk motstand. Aper har ikke vært benyttet i forsøk i Norge siden 1976.

6.2.26.9 Avliving

Avlivingsmetoden skal i følge regelverket ikke påføre forsøksdyret unødig lidelse. Metoden skal være beskrevet i søknaden og inngå som en del av det godkjente forsøksopplegget. Aktuelle metoder vil variere med dyreart og det angjeldende forsøk. Større dyr avlives gjerne med en overdose narkosemiddel. Små laboratoriedyr kan avlives med CO₂-gass. Det er også vanlig å avlive mus ved nakkestrekk.

Boks 6.32 Eksterne innspill

Dyreforsøk omtales i 17 av de eksterne innspillene.

- Noen få personer vil ha totalforbud mot forsøk med dyr.
- De fleste ønsker å styrke tilsynet med dyreforsøk, ber om flere retningslinjer, vil ha forskning for alternativer til dyreforsøk og vil forbedre forholdene for dyrene.
- Åpenhet og offentlig innsyn etterlyses.

6.2.27 Dyr i dyreparker

I Norge er offentlig framvisning av dyr i utgangspunktet forbudt etter dyrevernavloven med mindre det inngår som et ledd i et avslararbeide (utstillinger m.v.). Det kan dispenseres fra framvisningsforbudet. Praksis viser at dispensasjon gis i utstrakt grad, blant annet for dyreparker og sirkus.

6.2.27.1 Betydning

Norge har per 2002 11 større og mindre dyreparker som holder viltlevende arter for framvisning. Vi har videre seks akvarier for framvisning av fisk, og tre av disse har i tillegg sel, pingviner eller andre varmblodige dyr. Det er registrert 23 andre etableringer som holder et mindre antall dyr, ofte vanlige husdyr, som inngår som en del av et bredt publikumstilbud, men der annen aktivitet er hovedattraksjonen. Dette gjelder bl.a. museer, turistcentre, kunstgallerier og besøksgårder. Flere gårdsbruk har som tilleggsnæring å ta i mot barnehager og skoleklasser på besøk og noen av disse gårdene holder et større utvalg av dyr enn det som vanligvis finnes som husdyr på et norsk gårdsbruk.

Dyreparkene er primært et rekreasjonstilbud for befolkningen og tilreisende der publikum får anledning til å oppleve levende dyr. Selv legger dyreparkene stor vekt på sin pedagogiske rolle. Ved å skape interesse for og økt kunnskap om dyr, mener parkene at befolkningen blir mer opptatt av å bevare ville dyr og deres naturlige leveområder. Mange dyreparker legger vekt på å vise dyr i miljøer som likner deres naturlige habitater og å gi utdypende informasjon til publikum gjennom oppslagstavler eller annet informasjonsmaterieil.

Noen norske dyreparker deltar i internasjonale nettverk for bevaring av truede arter. Samarbeidet består bl.a. i utveksling av avlsdyr. I noen tilfeller er målet å kunne sette ut dyr i naturen.

6.2.27.2 Artsspekter

De fleste norske dyreparkene har vesentlig norske eller nordiske dyrearter, men et par har et betydelig antall eksotiske arter, som aper og krypdyr. Det er foreløpig ikke gitt tillatelse til hold og framvisning av isbjørn og hval. De fleste parkene holder også vanlige husdyr som geiter, griser og høns, som ofte inngår i et anlegg der barn får anledning til fysisk kontakt med dyrene. Til sammen finnes omkring 40 arter pattedyr, 60 fuglearter og 20 arter krypdyr i norske dyreparker.

Dyr i dyreparker skal normalt være født i fangenskap, men det er unntaksvis gitt tillatelse til framvisning av innfangede dyr. Noen dyreparker har stilt opp som mottakere av ulovlig importerte dyr som er beslagnat av offentlig myndighet.

6.2.27.3 Driftsformer og stell

Statens dyrehelsetilsyn har gitt retningslinjer for hold og framvisning av dyr i dyreparker som hjelpemiddel for fylkesveterinærene, som er den instans som gir dispensasjon for framvisning. Det kreves driftsplan og biologisk kompetanse hos driftsleder. Dyreparkene holder ofte et stort antall arter og det er nødvendig med både generell og spesiell kompetanse for å kunne tilfredsstille dyrenes behov når det gjelder klima, ernæring, sosiale og øvrige atferdsmessige behov. Retningslinjene gir videre spesifikke anbefalinger om utforming av hegn og lignende for ulike arter. Kravene i den mer omfattende svenske dyreparkforskriften legges ofte til grunn. Dyr skal holdes slik at mest mulig naturlig sosial struktur kan opprettholdes.

Alle dyreparker i Norge er relativt nye anlegg og likner ikke de tradisjonelle, gammeldagse zoologiske hagene der dyrene ofte blir holdt i små, stimulfattige bur. Generelt holdes dyrene i store innhegninger der publikum ikke alltid er garantert å få øye på dyret. Innhegningen skal ha skjulesteder og for øvrig en topografi eller innhold som stimulerer dyrene til naturlige aktiviteter. Publikum skal ikke ha adgang til mer enn tre sider.

Vinterstid, utenom publikumssesongen, er ofte plassen mer begrenset, særlig for arter som ikke kan være utendørs i norsk vinterklima.

6.2.27.4 Fysisk helse

Det finnes ingen sentral oversikt over helsetilstanden i norske dyreparker. Parken skal imidlertid ha avtale med veterinær, og det er krav om føring av dagjournal der bl.a. sjukdom og død noteres, slik at helsesituasjonen kan følges. Det kreves kunnskap

og erfaring hos dyrepasserne og tilstrekkelig tid til å observere dyrene dersom sjukdom skal kunne oppdages på et tidlig tidspunkt. Noen arter viser vage tegn på sjukdom og mistriksel.

6.2.27.5 *Atferdsrelaterte problemer*

Dyr i norske dyreparker har gjennomgående stor bevegelsesfrihet i hegn som er utformet med sikte på å stimulere til naturlige aktiviteter. Sammenliknet med villlevende artsfrønder er det likevel åpenbart at selv et stort hegn byr på færre og kanskje andre stimuli enn naturen, og nødvendigvis setter begrensninger på bl.a. flyging, naturlig trekk eller vandringer og jaktatferd. Unormal atferd i form av stereotypier som løping i sikler, vandring fram og tilbake langs gjerdet eller veving (vugging fra side til side) er ikke uvanlig.

6.2.27.6 *Avl*

Dyreunger har spesiell appell til publikum og dyreunger anses som et viktig trekkplaster. Det er eksempler på at dyreparker avler flere dyr enn nødvendig for å erstatte naturlig avgang og eventuell etterspørsel fra andre parker. Denne kalkulererte overproduksjonen medfører at dyreungene avlives etter endt sesong.

Dyreparker må ta forholdsregler for å unngå innavl. Dette gjøres vanligvis gjennom samarbeid med andre parker og utveksling av dyr.

6.2.27.7 *Transport*

Dyr i dyreparker transporteres normalt ikke, med unntak av dyr som selges eller forflyttes som ledd i et avlssamarbeid.

6.2.27.8 *Avliving*

Det vil alltid være behov for utskifting av dyr som er gamle eller ikke tilpasser seg livet i parken. Noen dyr avlives av veterinær med overdose narkosemiddel. Noen arter slaktes på ordinær måte hvorpå kjøttet kan spises av mennesker. Døde dyr kan også brukes som mat for rovdyr i parken.

6.2.28 **Sirkusdyr**

Mens hold av dyr i dyreparker gjennomgående er akseptert i befolkningen, er bruk av dyr i sirkus mer omstridt. Flere land har innført restriksjoner på eller forbud mot visse arter i sirkus. I Norge er praksis å dispensere fra det generelle framvisningsforbudet i dyrevernsloven, for et begrenset utvalg arter.

6.2.28.1 *Betydning*

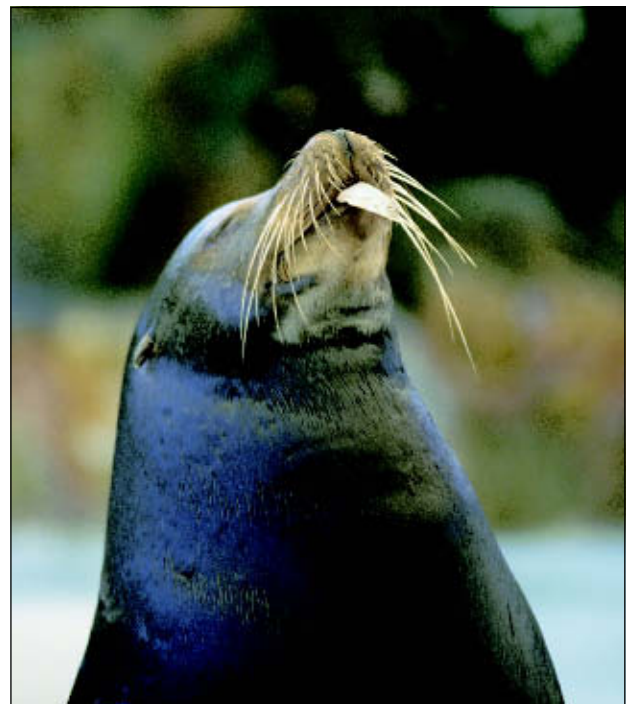
Sirkusene tilhører en gammel kulturtradisjon, der formålet er å more og imponere publikum med ulike oppvisningsnumre. Sirkusene turnerer i som-

Boks 6.33 Eksterne innspill

Bare fire av de eksterne innspillene tar opp dyreparker spesielt.

- En ønsker forbud, de andre strengere regler.

Rådet for dyreetikk har ikke vurdert dyreparker på prinsipiell basis, men har tatt opp enkelte problemstillinger. I uttalelsen om avliving av «overskuddsdyr» i dyreparker (2001) mener rådet at dyreparkene må utarbeide en plan for reproduksjon med tanke på å unngå produksjon av dyreunger som må avlives etter publikumssesongen. I uttalelsen om delfiner i fangenskap (1995) frarådes det å opprette delfinier.



Figur 6.9 Dyr i sirkus har lange tradisjoner.

Foto: Erkki Laine/Gorilla/Samfoto.

merhalvåret og gir således befolkningen i distriktene et underholdningstilbud. Norge har i dag fire sirkus med base i landet. I tillegg kommer sporadisk utenlandske sirkus på besøk. De norske sirkusene leier vanligvis inn utenlandske artister og eventuelle dyr for sesongen, i tillegg til sin faste stab.

6.2.28.2 Dyrearter

Alle sirkus som turnerer Norge i dag har dyrenumre i sitt program. Sirkusene selv mener bestemt at dyr er nødvendig for fortsatt drift. I enkelte land finnes imidlertid sirkus uten dyr.

Norske myndigheters praksis ved dispensasjon fra framvisningsforbudet har vært å gi tillatelse til framvisning av arter som holdes som husdyr i deres opprinnelsesland. Vanlige arter er hest, kameldyr, indisk elefant, bøffel, jak og hund. Praksis har imidlertid ikke vært helt konsistent, og det har bl.a. vært gitt tillatelse til kenguru, sjøløve og afrikansk elefant. Sirkusene selv ønsker mulighet for å vise flere dyrearter, spesielt regnes afrikansk elefant som attraktiv.

6.2.28.3 Hold og stell

I publikumssesongen fra april til oktober reiser dyr og artister med sirkuset på turne rundt om i landet. Typisk pakker sirkuset sammen etter endt forestilling og kjører til neste bestemmelsessted allerede samme kveld. Avhengig av plassforholdene på stedet og den tid som står til rådighet, settes det opp lufteinnehegninger slik at dyrene kan være ute. Elefanter kan relativt uproblematisk slippes i strømgjerde, men ofte står elefanter bundet med fotlenker. For øvrig tilbringer dyrene mye tid i transportvognene. Vinterstid vil noen dyr kunne oppholde seg i de norske vinterkvarterene, men det vanlige er at utenlandske dyr og deres trenere reiser ut av landet.

6.2.28.4 Trening og oppvisning

Det vesentlige av trening og dressur av dyrene er gjort før sesongens start, men er det ledig tid trenes også dyr i manesjen utenom forestillingene. Det finnes ingen oversikt over de dressurmetoder som benyttes, heller ikke om trening er gjennomført innenfor de rammer dyrevennloven setter. Det er gjort skjulte filmopptak fra sirkusetablissementer i England som avdekker direkte mishandling av dyr. På den annen side skulle det ikke være noe i veien for at ikke sirkusdyr kan læres opp med stor

overvekt av positive virkemidler, slik man finner eksempler på innen trening av hest og hund.

Sirkus kritiseres ofte for å vise fram dyr på en måte som latterliggjør eller virker nedverdiggende i stedet for å vekke folks respekt og beundring for dyret.

6.2.28.5 Fysisk helse

Godt trente sirkusdyr har høy individuell verdi. Det er vesentlig for eieren at dyret er ved god helse og får adekvat behandling ved eventuell sjukdom eller skade, slik at dyret kan fungere godt lengst mulig. Tilsyn med dyr i sirkus føres ved at myndighetene ved Statens dyrehelsetilsyn krever helseattest ved innførsel og at sirkusene får besøk av distriktsveterinær eller dyrevernnemnd flere ganger i løpet av sesongen. Kompetansen hos norske veterinærer om eksotiske arter er gjennomgående begrenset, og hovedansvar for kontrollen er tillagt et mindre antall distriktsveterinærer. Det er gjort få anmerkninger ved disse kontrollene.

6.2.28.6 Atferdsrelaterte problemer

Det er vanskelig å ivareta sirkusdyrenes sosiale og atferdsmessige behov i sirkus. Sirkusdyr utsettes for stadig miljøskifte. Transportvognen, andre dyr og mennesker i sirkuset utgjør det stabile element gjennom sesongen. Sirkusdyr har generelt relativt liten bevegelsesfrihet, selv om muligheten for fri bevegelse kan være større enn det som mange produksjonsdyr opplever. Unormal atferd er ikke uvanlig og tyder på vesentlige mangler ved miljøet. Spesielt er stereotype bevegelser som veving (vugging fra side til side) meget utbredt hos elefanter. I andre land er det eksempler på at elefanter plutselig har gått til angrep på og drept dyrepasere, noe som kan være et uttrykk for frustrasjon.

6.2.28.7 Avl

Sirkusdyrs opprinnelse er i mange tilfelle ukjent. Noen dyr avles i sirkus eller kjøpes fra dyreparker. Det er flere eksempler på at villfangede elefanter har havnet i sirkus.

6.2.28.8 Transport

Sirkusdyr transporteres langt mer enn de fleste andre grupper dyr. Vanligvis planlegges turneen slik at transportetappene blir relativt korte. Det er grunn til å anta at sirkusdyrene blir vant med transport, og at på- og avlesing så vel som selve kjøreturen innebærer mindre stressbelastning enn for

Boks 6.34 Eksterne innspill

Blant innspillene tar 19 opp dyr i sirkus.

- Representanter fra sirkusbransjen mener dyrene har fullgod beskyttelse og ønsker å kunne vise de samme artene som i Europa for øvrig.
- De fleste andre innsendere er kritiske og ønsker totalforbud eller færre tillatte arter enn i dag, herunder forbud mot elefanter.

Rådet for dyreetikk har tatt opp dyr i sirkus (1997). Selv om rådet uttrykker bekymring for en rekke forhold, herunder dressur- og treningsmetoder og hold av elefanter, mener rådet at det ved en bevisst holdning og innsats vil være mulig å sikre dyr i sirkus en akseptabel velferd.

dyr som transporteres sjelden. I og med at dyrene transporteres så ofte og tilbringer mye tid i transportvognen, er imidlertid utformingen av dyrerommet enda viktigere enn for annen dyretransport.

6.2.28.9 Avliving/slakt

Godt trente sirkusdyr beholdes lengst mulig. Det er intet som tilsier at ikke avliving foretas forsvarlig.

6.2.29 Framvisning for andre formål

Dyr vises ofte fram offentlig på museer, i forbindelse med messer og utstillinger, det arrangeres oppvisninger av dyrs ferdigheter. Det framvises også dyr på TV, i film og teater.

Med unntak av dyreutstillinger som er en del av avlsarbeidet på arten, krever all framvisning som her nevnt dispensasjon fra dyrevernavloven gitt av Fylkesveterinæren. De fleste søknadene godkjennes. Noen mener derfor at bestemmelsen i dyrevernavloven er overflødig og bør fjernes for å redusere unødvendig byråkrati. Andre hevder at søknadsprosedyren medvirker til å gjøre søker mer oppmerksom på dyret og dyrets behov og derfor både er holdningsskapende og forebyggende. Fylkesveterinæren setter dessuten ofte vilkår for tillatelsen som reduserer ulempen for dyret.

Boks 6.35 Eksterne innspill

Ingen av de innkomne eksterne innspillene omhandler denne type framvisning spesielt, men dyrebeskyttelsesorganisasjonene har i en rekke sammenhenger tatt opp bruken av dyr i reklame og film.

6.2.30 Viltlevende dyr**6.2.30.1 Regelverk**

Dyrevernavloven omfatter alle dyr, også viltlevende. Selv om de fleste av bestemmelsene er relatert til dyr som mennesker har i sin varetekt, er det flere viktige bestemmelser som angår vårt forhold til viltlevende dyr. Den generelle bestemmelsen i dyrevernavlovens § 2 om å fare vel med alle dyr slik at de ikke kommer i fare for å lide i utrenghsmål gjelder også i forhold til menneskers kontakt med viltlevende dyr. Det samme gjelder den generelle bestemmelsen som er nedfelt i dyrevernavlovens § 6 som pålegger mennesker en handlingsplikt når det påtreffer dyr som av ulike årsaker er skadd, sjukt eller hjelpeløst. Handlingsplikten innebærer at en skal hjelpe dyret så langt det lar seg gjøre, eventuelt foreta avliving for å unngå videre lidelse for dyret. For skadd storvilt er handlingsplikten tilfredsstilt når politiet varsles.

Dyrevernavlovens bestemmelser om avliving av dyr i § 9, gjelder også i forhold til jakt, fangst og fiske. Det er et krav om at avlivingen skal foretas på en måte som gjør at dyret ikke kommer i fare for å lide i utrenghsmål. Det er forbudt å flå, ribbe eller skælde dyr, med unntak av krepsdyr, før de er døde.

Mer spesielle bestemmelser for fisk og krepsdyr er regulert i dyrevernavlovens § 14, hvor det settes forbud mot visse måter å behandle slike dyr på. Det er forbudt å henge levende fisk på stang, snor, krok eller lignende, som er stukket gjennom eller inn i fiskekroppen, det er forbudt å holde fisk i steng på slik måte at fisken kommer i fare for å lide i utrenghsmål og det er forbudt å legge levende fisk og krepsdyr i butikkvinduer.

Dyrevernavlovens bestemmelser som omfatter viltlevende arter, har grenseflate mot flere lovverk. Sentralt her er viltloven som legger vekt på å forvalte viltet slik at naturens produktivitet og artsrikdom bevares. Viltloven bygger på fredningsprinsippet, som innebærer at alt vilt, herunder dets egg, reir og bo er fredet med mindre annet følger

av lov eller vedtak med hjemmel i lov, jf. viltloven § 3. Det fremgår av viltloven § 3, annet ledd at det er forbudt å fange, jage, drepe eller skade fredet vilt. Ved enhver virksomhet skal det tas hensyn til viltet, slik at det ikke påføres unødig lidelse og skade, jf. viltloven § 3, tredje ledd. Jakt og fangst skal utøves på slik måte at viltet ikke utsettes for unødige lidelser (viltloven § 19 om human jakt). Viltloven § 9, annet ledd, siste setning fastslår at det ikke bør fastsettes jakttid i hekke- og yngletiden for vedkommende art. Viltloven omfatter ikke sjøpattedyr.

Når det gjelder viltlevende dyr, avgrenser denne meldingen seg til å behandle enkelte utfordringer som er til stede i forholdet mellom dyrevernavloven og andre myndigheters ansvarsområder. Meldingen omhandler imidlertid ikke fiske, verken kommersielt fiske eller fritidsfiske. Det er gjort et unntak for fang og slipp (catch and release), som innebærer at fanget fisk slippes ut igjen.

Det foreligger ingen systematiske utredninger av dyrevelferdsmessige utfordringer knyttet til viltlevende dyr. I det følgende beskrives enkelte forhold som dyrevernavmyndighetene mener kan inneholde slike utfordringer.

6.2.30.2 *Generelle forhold*

Menneskelig aktivitet påvirker den ville fauna på mange måter, både direkte og indirekte. I denne forbindelse er det en utfordring å opprettholde og utvikle befolkningens vilje til å beskytte faunaen og dens leveområder. Mens noen arter har tilpasset seg og blitt avhengig av menneskeskapte miljøer, har andre fått sine leveområder innskrenket.

Trafikken tar livet av et stort antall vilt. I 2001 ble 1 968 elg, 3 313 rådyr og 461 hjort registrert drept av bil eller tog. Påkjørsler er for disse artene viktigste dødsårsak etter jakt.

Vinterbrøyting av veier kan gi brøytekanter som viltet vanskelig kan forsere, og som i tillegg til selve veitrafikken er en fare for viltet.

Utbygging av veier og jernbane kan forstyrre viltets vandring. Oppsetting av viltgjerder kan forsterke disse barriereeffektene, og innen samferdssektoren legges det derfor stor vekt på å etablere sikre krysningspunkter, som for eksempel over- og underganger for vilt.

6.2.30.3 *Sunnhet hos vilt*

Den fysiske helsen hos norsk vilt er, så vidt man har oversikt over, rimelig god. Norge er fri for en del sjukdommer som er utbredt hos husdyr og vilt

i Europa. Helsetilstanden hos eide dyr påvirker viltlevende dyr og vice versa. Således frykter man for eksempel at lakselus smittet fra oppdrettsfisk forårsaker betydelig dødelighet hos sjøørret og vil-laks. Myndighetene bestreber seg på å skaffe en viss oversikt over helsetilstanden hos viltlevende dyr.

Vill rev med skabb har i flere tilfeller smittet farmrev og hunder. Salmonella gir år om annet mange dødsfall hos småfugl. Spesielt er man oppmerksom på faren for å få inn mikroorganismer og parasitter som vår villfauna ikke har naturlig motstandskraft mot, og som derfor kan gi betydelig dødelighet.

6.2.30.4 *Fangst*

Kommersiell fangst omfatter fangst av småhval (vågehval) og sel (grønlandssel og klappmyss). Norges hval- og selfangst har vært omstridt internasjonalt. Fangsten har i dag et beskjedent omfang i forhold til tidligere og har liten nasjonaløkonomisk betydning.

Hvalfangst

Vågehval er den eneste hvalarten det drives fangst på i Norge i dag. Vågehvalen er en bardehval og kan bli 10–11 m lang og veie inntil 10 tonn. Vågehvalen oppholder seg i våre nordlige farvann i sommerhalvåret og det er på denne tiden det drives fangst. Det deltar i gjennomsnitt 33 fartøyer i fangsten. Kvoten fastsettes årlig og i 2002 var kvoten satt til 671 hval. Siden 1984 har vanlig harpun, kaldharpun, vært forbudt å bruke. Det er i stedet utviklet en sprengharpun, en harpun påmontert en pentrittgranat. Norsk forskning har spilt en sentral rolle i utviklingen av sprengharpunen som nå også benyttes internasjonalt. Hvalfangere må delta på kurs i våpenopplæring og avlingsmetoder arrangert av Fiskeridirektoratet, og i tillegg må det avlegges skyteprøve. Disse tiltakene har ført til en vesentlig forbedring av avlivingseffektiviteten. En andel på ca. 80 % av dyrene dør nå momentant, mot 45 % i 1984–86. I de tilfellene hvalen ikke dør umiddelbart, avlives den med grovkalibret rifle. Det kan i sjeldne tilfelle skje at harpunen ryker og at dyret må påskytes på nytt. Andelen dyr som levde i mer enn 10 minutter er halvert siden 1984–86 og ligger på omkring 10 %. Fiskerimyndighetene hadde allerede fra 1970 tallet hvalfangsinspektører. Fra 1993 har i hovedsak veterinærer med særlig opplæring deltatt som inspektører på alle hvalfangstskuter.

Selfangst

De senere årene har det i gjennomsnitt deltatt tre fartøy i fangsten av sel i Vestisen og Østisen. I fangståret 2002 ble det skutt om lag 3 600 grønlandssel og 7 100 klappmyss. Dyrene skytes på relativt kort hold, vanligvis 30–70 m, enten fra fartøyet, fra småbåt eller fra isen. Det siktes mot hodet, som ved riktig treff gir momentan død. Unger kan skytes, men avlives vanligvis med hakapik eller slagkrok. Fra og med 1982 ble det krav fra fiskerimyndighetene om at alle selfangstskuter skulle ha med selfangstinspektører for å sikre at fangsten av sel foregår på foreskrevne måte. Etter 190 ble kurs for mannskap og inspektører revidert hvor det ble lagt inn praktisk og teoretisk opplæring i hvordan dyrene skal avlives i samsvar med bestemmelsene. Det er åpnet for ikke kommersiell jakt på kystsel i noen kommuner.

Fellefangst

Feller som fanger viltet levende kan brukes til rev og grevling (bås), mink og røyskatt (kassefeller, vippefeller) og kråkefugler (fangstbur). Fellene skal etterses daglig, minkfeller to ganger i døgnet.

Det finnes flere tillatte typer drepende feller. Slike kan brukes til rev, grevling, bever, bisamrotte, mår, mink og røyskatt. Snarer er ikke tillatt brukt til andre dyr enn rype. Drepende feller skal i prinsippet avlive viltet straks, men dette krever at slaget fortrinnsvis treffer dyret i skallen og med tilstrekkelig kraft. Dyrets størrelse og fellens selektivitet med tanke på art, har betydning for effekten. Dokumentasjonen på fellenes avlivings effektivitet er mangelfull. Et forsøk på å komme fram til ISO-regler for fangstfeller for pattedyr ble gitt opp etter mange års internasjonalt arbeid, men man har i stedet endt opp med internasjonalt standardiserte krav for utprøving av feller. Når ordningen med godkjente testlaboratorier er etablert, kan det enkelte land kreve dokumentasjon av avlivings effektivitet ved godkjenning av feller.

6.2.30.5 *Jakt og fiske*

Skadeskyting forekommer hver jakt sesong. I mange tilfelle skyldes skadeskytingen at skuddsituasjonen ikke er god, for eksempel at avstanden er for stor, at dyret er i bevegelse eller står i en ugunstig posisjon i forhold til jegeren.

Det er åpnet for beverjakt i noen kommuner. Semiakvatiske pattedyr som bever kan oppholde seg lenge under vann og klare seg relativt lenge med lite oksygen til hjernen. Ved skudd i lunge/

hjerteregionen med påfølgende forblødning vil hjernen derfor kunne fungere lenger enn hos dyr uten denne tilpasningen. Bever tas også i slagfeller, feller som i prinsippet skal drepe dyret øyeblikkelig. Disse spennes opp under vann.

Rype er tallmessig det viktigste fugleviltet. Jakten foregår enten med hund som lokaliserer fuglen, eller som ren støkkjakt, uten hund. Rype skytes med haglgevær. Risikoen for skadeskyting regnes som relativt stor, da det skytes på fugl i rask flukt og som ofte letter i flokk. En undersøkelse av ryper som ble funnet døde under høyspentledning viste at halvparten av fuglene hadde hagl i kroppen. Mange fuglehunder apporterer, dvs. finner og henter skadeskutt eller død fugl. Det er tillatt med snarefangst av rype i mange kommuner. Snaren lages i tynn koppertråd, og virker ved at fuglen struper seg selv. Det er ikke sikkert påvist hvor lang tid det tar før fuglen dør, men dette synes å avhenge av fuglens kondisjon. Metoden er omdiskutert.

Viltlovens forskrift om hold av vilt i fangenskap m.v. tillater at det drives jakt på utsatt, oppdrettet vilt. Slik jakt er også regulert i midlertidig forskrift om forbud mot jakt på utsatt fugl, hjemlet i dyrevernavloven. Forutsetningen er at viltet blir satt ut i et naturlig miljø senest 20. juli. Eventuell føring etter denne tid må skje slik at viltet i størst mulig grad utvikler et naturlig næringssøk. Det heter videre at jakten skal foregå etisk forsvarlig og i samsvar med viltlovens bestemmelser om jaktutøvelse.

Fang og slipp

Fang og slipp innebærer at fanget fisk slippes ut igjen. Denne metoden er innført som forvaltningsprinsipp i mange land som et alternativ til å innskrenke fisket på andre måter i vassdrag der fiskebestanden ikke tåler beskatning gjennom vanlig fiske. Fiske basert på fang og slipp ivaretar således befolkningens interesse for sportsfiske og grunneierens mulighet for inntjening der fiskebestanden er for liten til å tåle beskatning. Fra mange hold er det imidlertid reist betydelige motforestillinger i det man anser det uetisk å påføre fisken lidelse for å tilfredstille interessen for sportsfiske. Undersøkelser viser at fisk i Yellowstone River i USA gjennomsnittlig ble gjenfanget fire ganger i løpet av en sesong.

Også i Norge benyttes fang og slipp i økende grad, og har også vært diskutert innført som offentlig forvaltningsprinsipp. Statens dyrehelsetilsyn har som følge av dette uttalt at utslipp av fisk i enkelte tilfeller er i strid med dyrevernavlovens bestemmelser.

6.2.30.6 Avliving av vilt for å hindre skade på person eller eiendom

Med skadedyrbekjempelse menes tiltak for å begrense skade fra mus og rotter i hus og annen eiendom. Skadedyrbekjempelse kan drives hele året, og kommuner er pålagt å føre slik bekjempelse. Det er tillatt å bruke gift. De fleste giftstoffene krever at dyrene spiser av åtet over en viss periode. Årlig skjer det imidlertid at giftkilden ikke er tilstrekkelig sikret, slik at andre dyr og i noen tilfelle barn får i seg giften. Det finnes ikke motgift til alle stoffer som er tillatt brukt. Feller, først og fremst slagfeller, er også i bruk. Ikke alle har stor nok slagkraft til å drepe dyret øyeblikkelig.

Det er også i en del andre tilfeller tillatt å felle vilt uten hensyn til de regler som ellers gjelder, blant annet fredning og jakttider. For eksempel har det ved felling av rovdyr vært tatt i bruk avlivingsmetoder som skiller seg fra ordinær jakt.

Boks 6.36 Eksterne innspill

Ingen spesielle innspill, noen innsendere tar opp enkeltstående forhold.

Rådet for dyreetikk har avgitt en rekke uttalelser som omhandler vårt forhold til viltlevende dyr. I 1995 ba Rådet om en oppmyking av viltlovens bestemmelser, slik at privatpersoner lovlig kunne ta hånd om skadet eller hjelpeløst vilt, med tanke på senere tilbakeføring til naturen. Rådet mente at omsorgsfølelse overfor dyr var en viktig egenkap som burde oppmuntres i samfunnet og at misforstått hjelp burde forebygges gjennom informasjon. Rådet har tatt avstand fra «catch and release» som forvaltningsmetode ved regulering av sportsfiske (1998). Rådet mente at sårbare fiskebestander heller burde beskyttes gjennom å stoppe fisket. Rådet har tatt avstand fra å innføre jakt med pil og bue (2001) og har ment at fangst- og jaktbestemmelser må utformes med tanke på å unngå at hunndyr skytes fra sine unger (1994). Rådet har videre tatt opp viltpåkjørsler (1994) og ment at NSB må sørge for at alle togsett har personell og utstyr som gjør det mulig å avlive skadde dyr straks. Rådet har ment at all merking av viltlevende dyr bør komme inn under regelverket for forsøksdyr (1994). Rådet har også etterlyst et regelverk for oppbevaring og bruk av gift i skadedyrbekjempelse (1995).

7 Regelverk og tilsyn

I dette kapitlet omtales norsk dyrevernavgiving og forvaltning, og formålsparagrafen i den norske lovgivningen sammenholdes med de andre nordiske lands formålsparagrafer. Videre belyses dyrs status i norsk rett og det statlige tilsyn med hold av dyr.

Sammendrag

- Dyrevernavlovens begrep «unødig lidelse» er et for upresist begrep.
- Juridisk sett er dyr «ting» og har ikke noen rettigheter.
- Dyrevernavsaker blir for ofte nedprioritert hos politiet.
- Gjennom de statlige dyrevernavnemndene er det et landsomfattende tilsyn som kan nås hele døgnet.
- Dyrehelsetilsynet forsøker å få et målrettet tilsyn med dyr.
- Behov for bedre samarbeid med andre etater og personellgrupper for å hindre dyretragedier.
- Behov for å revidere dyrevernavloven.

7.1 Nasjonalt regelverk

7.1.1 Lov om dyrevernav

Den første dyrevernavloven i Norge kom i 1935. Dagens lov er fra 1974 og den har vært endret en rekke ganger. En av de viktigste endringene var statliggjøringen av de kommunale dyrevernavnemndene i 1995 som hjemlet generell forvaltningsmyndighet til nemndene. På samme tid fikk tilsynsveterinær på slakteri plikt til å føre tilsyn med dyr på slakteri ut fra dyrevernavhensyn og fikk myndighet til å fatte vedtak overfor slakterier ved brudd på bestemmelsene. Loven gir en rekke generelle og spesielle bestemmelser vedrørende hold og behandling av dyr. Loven har i tillegg en fullmaktsparagraf som gir departementet hjemmel til å gi de forskrifter som det finner nødvendig for å utfylle loven.

7.1.2 Viktige forskrifter hjemlet i dyrevernavloven

Det er gitt en rekke forskrifter med hjemmel i dyrevernavloven. Liste over alle forskrifter ligger i meldingens vedleggsdel.

Noen av de viktigste forskrifter er:

- Forskrift om hold av storfe og svin.
- Forskrift om hold av pelsdyr.
- Forskrift om hold av høns og kalkun.
- Forskrift om transport av levende dyr.
- Forskrift om dyrevernav i slakterier.
- Forskrift om forsøk med dyr.

Landbruksdepartementet forbereder for tiden en egen forskrift om hold av småfe på beite.

Forskriftene gir bl.a. nærmere bestemmelser om hvordan dyrene ut fra dyrevelferdshensyn, skal behandles/stelles, føres/vannes etc. De setter også minstekrav til plass for dyrene. De aktuelle bestemmelser som angår den enkelte dyreart er tatt med i omtalen av artene.

Settefiskforskriften under Fiskeridepartementet er også hjemlet i dyrevernavloven.

To av forskriftene omhandler flere dyrearter:

Forskrift om dyrevernav i slakterier, trådte i kraft 1. januar 1998. Formålet med forskriften er å sikre slaktedyr forsvarlig tilsyn og stell, å hindre at de utsettes for unødig smerte og lidelse, og gjelder innenfor slakteriets område for alle dyrearter som slaktes på slakteriet.

Forskriften hjemler at slakteriets konstruksjon og utrustning/utstyr i den utstrekning dyrene kommer i kontakt med disse, skal være godkjent ut fra dyrevelferdshensyn.

Det stilles krav til bygningsmessig utforming, til avlesing, oppstalling og driving. For eksempel er det spesifikt angitt til hvilke dyrearter og på hvilken måte elektrisk drivstav kan brukes. Videre stilles det i forskriften spesifikke krav til bedøvingsmetoder for det enkelte dyreslag; boltepestol, elektrisk strøm eller gass (CO₂). Ved elektrisk bedøving er strømstyrken angitt for de dyrearter metoden er tillatt for.

Forskrift om transport av levende dyr trådte i kraft 15. februar 1999, og er gjennom EØS-avtalen harmonisert med EUs regelverk når det gjelder

transport av dyr, Council Directive 95/29/EC, med senere endringer. Formålet med forskriften er å sørge for at dyr under transport behandles godt og beskyttes best mulig. Forskriften gjelder for transport av alle dyr med unntak av transport av familiedyr som foregår i personbil, og ikke regelmessige transporter over korte strekninger inntil 50 km. Det aller meste av transportene gjelder transport av slaktedyr. Med unntak av fjørfe som kan transporteres i 12 timer, skal dyr som er oppdrettet og skal slaktes i Norge ikke transporteres mer enn åtte timer. Statens dyrehelsetilsyn – fylkesveterinæren kan gi generell tillatelse til transport av slaktedyr i inntil 11 timer fra områder i Nordland, Troms og Finnmark fylke, hvor transport til nærmeste slakteri ved ikrafttreden av forskriften ikke kunne gjennomføres på åtte timer.

Dyr som skal transporteres, skal være egnet til å gjennomføre hele transporten. Det settes i forskriften krav til transportmiddel, til plassforhold for det enkelte dyreslag og til kompetanse hos sjåfør.

Ønske om detaljerte regler for hold av og tilsyn med dyr

Forvaltningen mottar fra ulike grupper krav om mer detaljert regelverk for hold av dyr, ikke minst gjelder dette kjæledyr. En ser fordelen i at dette kan sikre dyreholdet på en bedre måte, men ut fra at et slikt regelverk vil omfatte en tredjedel av norske hustander, vil muligheten for tilsyn med at regelverket følges bli en omfattende oppgave, og vil kreve store ressurser.

7.1.3 Dyrs status i norsk rett

Dyrevernlovens § 2 gir intensjonen med loven: «*Det skal farast vel med dyr og takast omsyn til instinkt og naturleg trong hjå dyret så det ikkje kjem i fåre for å lida i utrengsmål*». Teksten er en innskjerpelse av teksten i § 1 i loven av 1935 i og med tilføyelsen «*og takast omsyn til instinkt og naturleg trong hjå dyret*». Den øvrige tekst i § 2 er en videreføring av teksten i 1935 loven.

§ 2 er dyrevernlovens hovedbestemmelse. Innholdet i paragrafen gir et alminnelig direktiv om hvordan dyr skal behandles. I passiv form gis det en handlingsplikt overfor alle dyr som omfattes av loven, tamme så vel som ville, og husdyr så vel som eierløse dyr. Påbudet har ingen konkret adresse og gjelder hvem som helst og hvor som helst. Videre krever paragrafen handling ikke bare for å hindre

lidelse, men også ved «*fåre for å lida*», det vil si et krav om å forebygge.

Begrepet unødig lidelse (å lida i utrengsmål) er ikke nærmere definert i loven, men er diskutert i forarbeidene til loven. For å avgjøre hvorvidt en lidelse skal anses som unødig eller ikke, vil en i hvert enkelt tilfelle måtte foreta en avveining av motstridende interesser. En må undersøke hvorvidt de interesser som er forbundet med å tilføye dyret lidelse, tjener et så berettiget formål at hensynet til dyret og dets lidelse må vike. Men selv om formålet i seg selv anses berettiget, kan en bare påføre dyr lidelse hvis dette er nødvendig til oppfyllelse av formålet. En har ikke under noen omstendigheter rett til å utsette dyr for større lidelse enn det som er nødvendig for at formålet skal nås.

Det er derfor ikke i seg selv rettsstridig etter dyrevernloven at dyr påføres lidelse. Grensen mellom «*rettmessig lidelse*» og rettsstridig handling eller unnlattelse er imidlertid ikke noen fastlagt standard. Innenfor lovens ramme må en i de fleste situasjoner legge skjønnsmessige vurderinger til grunn.

Det forhold at dyrevernloven gjør det mulig rettmessig å påføre dyr lidelse, har vært et av ankepunktene mot loven fra dyrevernorganisasjonenes side. Det er blitt hevdet at rettsprinsippet burde vendes om, slik at det gis påbud om å beskytte dyr mot lidelser generelt og ikke bare påbud om å beskytte dem mot unødig lidelse.

I juridisk sammenheng behandles dyr som ting, uten rettigheter. Rettspraksis har vist at domstolene sjelden har lagt seg opp mot den øvre strafferamme, selv for de groveste brudd på loven. Ved en endring av dyrevernloven av 9. juni 2000, ble den øvre ramme på seks måneders fengsel økt til ett år med en ytterligere skjerpelse av strafferammen til tre år (tidligere ett år) ved grove brudd på loven. Samtidig ble bestemmelsen om at alle brudd på loven skal anses som forseelse, opphevet.

Tingliggjøringen av dyrene i vår rettspraksis har hatt som konsekvens at for eksempel ved skade på bufe forårsaket av hund, har det «*normale*» reaksjonsmønsteret vært at hunden er blitt avlivet, mens eieren som den ansvarlige part, ofte slipper unna uten tiltale.

Når det gjelder hunder og forholdet til mennesker har vi siden 4. juli 1991 hatt en midlertidig lov om forbud mot innførsel, hold og avl av farlige hunder, med tilhørende forskrift. Denne loven vil bli inkorporert i en generell lov om hundehold som er under arbeid i Justisdepartementet.

7.1.4 Forholdene i Norden. Dyrevernavlovenes formålsparagrafer

I arbeidet med dyrevelferd som på så mange andre områder, er det naturlig å sammenligne det arbeidet vi driver med tilsvarende arbeid i våre nordiske naboland. Vår geografiske nærhet og noenlunde felles kulturelle bakgrunn har gitt seg utslag i en noenlunde felles holdning til dyr og forståelse for dyrehold og dyrevelferd. Danmark, for eksempel, fikk egen dyrevernavlov allerede i 1916. Ved å sammenligne formålsparagrafene i dyrevernavlovgivningen i de andre nordiske land med vår egen, vil vi kunne identifisere likheter og ulikheter i lovene.

Formålsparagrafen i vår dyrevernavlov av 1974 har følgende ordlyd: «*Det skal farast vel med dyr og takast omsyn til instinkt og naturleg trong hjå dyret så det ikkje kjem i fære for å lida i utrengsmål.*»

Den danske «Dyreværnavlov» ble siste gangen endret 6. juni 1991, og § 1 lyder: «*Dyr skal behandles forsvarligt og beskyttes bedst muligt mod smerte, lidelse, angst, varigt men og væsentlig ulempe.*»

I Finlands «Djurskyddslag» av 4. april 1996 heter det i formålsparagrafen: «*Syftet med denna lag är att på bästa möjliga sätt skydda djur mot lidande, smärta och plåga. Lagen syftar också till att främja djurens välbefinnande och god behandling av djur.*»

Islands «Lóg um dýravernd» er fra 16. mars 1994: «*Denne loven omfatter alle dyr men tar spesielt hensyn til dyr som oppstalles hos og er under tilsyn av mennesker. Når det gjelder oppstalling og tilsyn av de enkelte husdyr, skal også regler i de andre lover følges.*»

§ 2 i den svenske «Djurskyddslag» senest revidert 2. juni 1988 har ordlyden: «*Djur skall behandlas väl och skyddas mot onödigt lidande och sjukdom.*»

Formuleringene i de enkelte lover varierer en del. De norske og svenske lovene omtaler begge «unødig» lidelse. Utrykket «unødig» er ikke nærmere definert. I den danske og finske loven er det i tillegg til ordet lidelse, brukt formuleringer som smerte, plage og angst. På tross av forskjellig formulering, fremstår formålene som noenlunde de samme. Mennesker pålegges å behandle dyr på en forsvarlig måte. Det er i alle formålene med en erkjennelse av at dyr som er i menneskets varetekt, ikke uten videre vil kunne få oppfylt alle sine behov. Utrykk som «forsvarlig», «best mulig» og «unødig» peker alle i retning av denne erkjennelsen. Den finske formuleringen fremstår som en del mer omfattende, i det loven også skal ha til formål å fremme dyrenes velbefinnende. I dette synes det å ligge en mer aktiv forpliktelse enn bare å forhindre lidelse.

7.2 Tilsyn med dyrehold – forvaltning

Tilsynet med dyrehold i Norge er hjemlet i lov om dyrevernav. Tilsynet har vært utført av dyrevernavnemnder og i en viss grad distriktsveterinærer. Nemndene var fra 1935 og fram til 1995 kommunale. Ut fra at arbeid i nemndene ble nedprioritert i en del kommuner, ble det ved lovendring i dyrevernavloven i 1995 vedtatt å gjøre nemndene statlige og de fikk vedtaksmyndighet i dyrevernavsaker. Det ble videre bestemt at det skulle være en dyrevernavnemnd, unntaksvis flere, i hvert veterinærdistrikt.

Tilsyn og vedtaksmyndighet når det gjelder dyrevernavbestemmelsene på slakterier er siden 1996 lagt til tilsynsveterinær som er ansatt i det lokale næringsmiddeltilsynet.

7.2.1 Statens dyrehelsetilsyn

Statens dyrehelsetilsyn har det utøvende forvaltningsansvaret for dyrevernav. Tilsynet har tre nivåer, Sentralforvaltningen, regional forvaltning (fylkesveterinær) og lokal forvaltning (distriktsveterinær). Når det gjelder tilsyn med dyr etter dyrevernavloven, har også dyrevernavnemnda tilsynsansvar alene eller sammen med distriktsveterinæren.

Ordningen med lokale dyrevernavnemnder og distriktsveterinærer gir tilgjengelighet, bred kompetanse og muliggjør et godt tilsyn med dyrehold. Dette gir arbeidet legitimitet lokalt.

I en del distrikter meldes det om et misforhold mellom budsjett og arbeidsoppgaver. Dette gjelder en del distriktsveterinærer og nemnder. Enkelte andre distriktsveterinærer har for mange oppgaver, og det varierer i hvilken grad dyrevernav blir prioritert, blant annet i forhold til forpliktelser etter EØS-avtalen.

Det vil være formålstjenlig å gi Statens dyrehelsetilsyn større fullmakter i arbeidet med dyrevernav, både på selvstendig grunnlag og i forhold til en lekmannnemnd.

Statens dyrehelsetilsyn. Sentralforvaltningen

Sentralforvaltningen har landsomfattende ansvar for at dyrevernavforvaltningen skjer på en effektiv måte i samsvar med regelverk og politiske styringssignaler. I Dyrehelsetilsynets arbeid inngår også regelverksutvikling og fortolkning av gjeldende regelverk. Kontakt med departementet om endring av prioriterte oppgaver er også viktig. Sentralforvaltningen fordeler budsjettmidler til hvert fylkesveterinærområde.

Statens dyrehelsetilsyns oppgaver retter seg både ut mot brukerne og til Landbruksdepartementet.

Sentralforvaltningen er klageinstans i dyrevernsaker for vedtak gjort av fylkesveterinær og vedtak gjort i forsøksdyrutvalget.

Statens dyrehelsetilsyn regionalt. Fylkesveterinærene

Landet er delt i ni fylkesveterinærregioner. Fylkesveterinæren er nærmeste overordnet for distriktsveterinæren og budsjetterer midler både til distriktsveterinær og til dyrevennemnd. Videre er fylkesveterinæren sentral i arbeid med å gi nemndene nødvendig opplæring og med generell rådgivning. Fylkesveterinæren er klageinstans for vedtak gjort etter dyrevennloven både for dyrevennemnda, distriktsveterinæren og tilsynsveterinæren ved slakterier.

Statens dyrehelsetilsyn lokalt. Distriktsveterinærene

Distriktsveterinæren er Dyrehelsetilsynets lokale forvalter. I stillingen inngår ansvar for sekretariatsfunksjonen for dyrevennemndene. Gjennom distriktsveterinærens vaktordning er sekretariatet for hver nemnd tilgjengelig hele døgnet.

Årlig gjennomfører Statens dyrehelsetilsyn møter med vekt på oppdatering på regelverk og samordning for distriktsveterinærene. Det er videre etablert en mulighet til å ta spesialistutdanning i offentlig veterinærforvaltning. Distriktsveterinærer sitter derfor inne med bred kompetanse. Selv om medlemmene i dyrevennemnda skal ha interesse for dyrevenn, mangler medlemmene ofte faglig spisskompetanse med hensyn til dyreatferd og forvaltningsrett. Ved at distriktsveterinæren er ansvarlig for sekretariatsfunksjonen, forventes det at slik kompetanse blir stilt til rådighet for nemnda.

På noen områder har Statens dyrehelsetilsyn formell myndighet. I de senere vedtatte forskrifter som eksempelvis for hold av pelsdyr og for hold av høns og kalkun er distriktsveterinæren gitt tilsyns- og vedtaksmyndighet.

Distriktsveterinærene er ofte pådrivere i dyrevernarbeidet lokalt, og deltar aktivt på møter med dyreeiere om dyrehold og dyrevenn.

7.2.2 Dyrevennemnder

I Norge er det 224 dyrevennemnder som hver har ansvar for en eller flere kommuner. Nemndas medlemmer er foreslått av kommunen(e) og oppnevnt av fylkesmannen for perioder på fire år. Som med-

lemmer i nemnda skal oppnevnes personer med praktisk innsikt i dyrehold og dyrestell, og med kunnskap om og interesse for dyrevenn. Dyrevennemndene består i de aller fleste distrikter av tre medlemmer, unntaksvis av fem medlemmer. Fylkesmannen kan bestemme om det skal være mer enn en nemnd i et veterinærdistrikt.

Dyrevennemndene er offentlige tilsynsorgan som arbeider for at den som eier eller er innehaver av dyr, ivaretar sine forpliktelser etter dyrevennloven. Viltlevende dyr og forvillede eller eierløse dyr (som ikke kan tilbakeføres til en eier) kommer inn under loven, men faller utenfor nemndas ansvarsområde. Det samme gjelder situasjoner der en person handler i strid med dyrevennloven overfor dyr som tilhører andre.

Statens dyrehelsetilsyn har ikke instruksjonsrett overfor nemndene, men har ansvar for budsjett, veiledning og opplæring.

Nemnda skal føre tilsyn og foreta undersøkelser, samt gi veiledning om dyrehold og/eller treffe vedtak. Nemnda har plikt til å gjennomføre vedtak som dyreeier ikke etterlever. Dyrevennemnda skal også om nødvendig, sørge for å ta dyr i midlertidig forvaring.

I enkelte saker som ikke nemnda klarer å løse, kan politiet bringes inn for å gjennomføre vedtak. En del saker blir også anmeldt til politiet. Politiets prioritering av arbeid med slike saker varierer i de forskjellige distriktene.

Omkring 8 % av dyrevennemndenes inspeksjoner i år 2001 førte til pålegg om utbedring av dyreholdet. Dette er en økning i forhold til foregående år, og kan skyldes mer målrettede inspeksjoner. Videre medførte om lag 25 % av inspeksjonene at påtrufne mangler ble løst ved veiledning eller rådgivning.

Nemndene foretar både uanmeldte og anmeldte inspeksjoner. Nemndene forsøker å bruke ressurser på å undersøke dyrehold hvor det for øvrig er lite innsyn, og som ut fra erfaring kan omtales som risikodyrehold.

Nemndmedlemmene mottar timegodtgjørelse for sin deltakelse i arbeidet. I mange tilfeller er det derfor ressursbesparende at distriktsveterinæren foretar inspeksjoner, og rapporterer til nemnda. Av årsmeldingene går det fram at distriktsveterinærene utfører en økende andel av inspeksjoner og tilsyn på vegne av dyrevennemndene.

Nemndordningen bidrar til synliggjøring av dyrevernarbeidet, til økt kunnskap og interesse for dyrevenn lokalt og gir arbeidet legitimitet. Medlemmer i nemnda ser ofte saken med «friske» øyne, og representerer praktisk bredde og kompetanse vedrørende hold av dyr, noe som er nødven-

Tabell 7.1 Tilsynsaktivitet og saksbehandling i regi av lokalt dyrevern

Aktivitet		Antall 2001	Antall 2000
Varslet rutineinspeksjon foretatt av	Distriktsveterinær alene	1744	1179
	Nemnd/nemndmedlemmer alene	984	869
	Distriktsveterinær og nemnd (medlemmer)	1168	1223
Uanmeldt rutineinspeksjon foretatt av	Distriktsveterinær alene	843	685
	Nemnd/nemndmedlemmer alene	862	1226
	Distriktsveterinær og nemnd (medlemmer)	674	744
Andre inspeksjoner foretatt av	Distriktsveterinær alene	1163	1123
	Nemnd/nemndmedlemmer alene	903	647
	Distriktsveterinær og nemnd (medlemmer)	706	620
Sum inspeksjoner i regi av dyrevernnemnda		9047	8316
Saker løst ved rådgivning		2222	2004
Antall pålegg		746	508
Antall klagesaker behandlet av fylkesveterinærene		120	141
Antall politianmeldelser		75	76

dig ved utøvelsen av legmannsskjønnet. De har ofte oversikt over dyreholdet i sitt nærområde og kjenner lokalmiljøet. På den annen side kan det være ubehagelig å gjøre vedtak overfor personer som bor i lokalmiljøet.

Dyrevernnemndene og Statens dyrehelsetilsyn kan i en del tilfeller bli satt på store utfordringer i kompliserte og tunge dyrevernsaker. Da er det ofte fordelaktig å være flere personer på befaring.

Arbeidet i dyrevernnemnda kommer normalt i tillegg til ordinært arbeid for nemndas medlemmer, noe som i prinsippet kan innebære begrenset kapasitet og tilgjengelighet. Med dagens budsjett-situasjon synes likevel ikke nemndmedlemmenes kapasitet å være den begrensende faktor.

7.2.3 Forsøksdyrutvalg

Bruk av forsøksdyr er regulert gjennom Forskrift om forsøk med dyr av 15. januar 1996 og endret 17. november 1998. For å vurdere alle forsøk med dyr som foregår, er det oppnevnt et forsøksdyrutvalg. Utvalget består av åtte medlemmer og har møter 10–12 ganger i året. Sekretariatet for utvalget er lagt til Statens dyrehelsetilsyn, Sentralforvaltningen.

Flertallet av dyreforsøk i Norge gjennomføres på godkjente forsøksdyravdelinger, ca. 70 i tallet, spredt rundt i landet. Godkjenning av avdelingene gis av Forsøksdyrutvalget etter inspeksjon for

maksimum fire år. Hver av de godkjente avdelingene har en lokal ansvarshavende som har fullmakt til å godkjenne forsøkene og som deretter skal sende inn en kopi av den godkjente søknaden til Forsøksdyrutvalget. Forsøkene kan påbegynnes når ansvarshavende har gitt sin godkjenning. Forsøk kan godkjennes for inntil fire år av gangen.

Forsøk som gjennomføres utenfor godkjente forsøksdyravdelinger, feltforsøk, kan bare gjennomføres etter godkjenning fra Forsøksdyrutvalget. Det samme gjelder særlig smertevoldende forsøk og forsøk som ansvarshavende selv er involvert i.

Forsøksdyrutvalget gjennomgår også en andel (ca. 50 %) av alle godkjente prosjektbeskrivelser. Anslagsvis halvparten av disse foranlediger en korreksjon, kommentar eller spørsmål til ansvarshavende.

Ordningen med lokal godkjenning er effektiv og lite byråkratisk. Ansvarshavende er i nærheten av dyrene og nært til de forsøk som gjennomføres. Det antas at svært få forsøk kan gjennomføres uten at ansvarshavende tar tak i situasjonen.

Det at ansvarshavende har sin arbeidsplass hvor forsøkene skal gjennomføres, kan på den annen side gi utfordringer når det gjelder å avslå forsøk som er viktige for etaten/bedriften eller kolleger, og hvor hensynet til dyrene kanskje ikke er nok vektlagt. Det kan videre være et problem at viktig avgjørelsesmyndighet kun tillegges én per-

son, som kan ha begrenset kapasitet til å holde seg faglig oppdatert innen forsøksdyrfeltet.

Ved feltforsøk er dagens tilsyn ikke tilfredsstillende.

7.2.4 Tilsyn med dyrevern på slakterier

Ved alle slakterier skal det etter endring av dyrevernavloven i 1996 være en tilsynsveterinær som har ansvar for at det blir gitt nødvendig veiledning og pålegg for å sikre at dyrevernbestemmelsene blir etterlevd. Det kommunale eller interkommunale næringsmiddeltilsynet plikter å sørge for at oppgavene blir utført av en tilsynsveterinær.

På en del slakterier er det et problem at arbeidet med kjøttkontroll i for stor grad får prioritet i forhold til tilsynet med levende dyr.

Tilsynsveterinæren skal ta tak i forskriftsbrudd som skjer på slakteriet og få rettet på forholdene. Det kan oppleves belastende å vedta tiltak overfor en bedrift hvor en har sitt faste arbeidssted. For å få støtte i arbeidet kan kontakten mellom tilsynsveterinæren på det enkelte slakteri og Statens dyrehelsetilsyn styrkes.

På tross av de utfordringer tilsynsveterinæren står overfor er det positivt at det er en veterinær ved hvert slakteri som skal føre tilsyn med at bestemmelser etterleves.

7.2.5 Stevneveterinær ved trav- og galoppløp

Ved alle hesteveddeløp med totalisator skal det være stevneveterinær til stede. Stevneveterinærens primære oppgave omfatter dyrevern og dyrehelse, og vedkommende skal påse at de hester som kommer til start, er skikket til å delta. Antidopingarbeidet ivaretar også hensynet dyrevern og for øvrig hensynet til «fair play».

Stevneveterinæren har inspeksjonsrett og myndighet til å treffe enkeltvedtak innenfor banens område. Tilstedeværelse under løp gir et direkte og effektivt tilsyn, noe som er nødvendig når dyr brukes i pengespill. Statsansettelse gir den nødvendige uavhengighet i forhold til løpsarrangør. Hestepraktiserende veterinærer som også er stevneveterinærer kan i enkelte tilfeller være behandlende veterinær for noen av de startende hestene. Dette har foranlediget spørsmål ved stevneveterinærens habilitet, men samtidig har disse en kompetanse i arbeidet.

Det er et løpende behov for samordning av tjenesten, slik at samarbeidet med bruker av tjenesten bedres og slik at tilsynet utføres mest mulig likt ved alle baner.

7.2.6 Andre offentlige etater som har betydning for dyrehold og dyrevelferd

Reindriftsforvaltningen

Statens Reindriftsforvaltning har hovedkontor i Alta og seks lokalkontor fra Røros og nordover. Reindriftsforvaltningen er underlagt Landbruksdepartementet og har som mål å legge til rette for en økonomisk, økologisk og kulturell bærekraftig reindrift. I dette ligger også at dyrevernhensyn blir tatt hensyn til ved utforming av regelverk o.a. Man belønner flytting av slaktedyr på bakken med et tilskudd fremfor å bruke biltransport. Det settes krav til den tekniske utførelsen og materialbruk i arbeidsgjerder i reindriften av hensyn til dyrene.

Forvaltningen har med hyppig tilstedeværelse ute i felten anledning til å påse at dyrevernhensyn etterleves. Hard driving av rein under arbeide, enten i gjerde eller ved flytting, påpekes med anmodning om å ta hensyn til dyrene.

Direktoratet for naturforvaltning

Direktoratet for naturforvaltning har det løpende nasjonale ansvaret for jakt og fangst iht. viltloven og fiske etter anadrome laksefisk og innlandsarter iht. lakse- og innlandsfiskloven.

Det er lagt inn klare dyrevernhensyn i begge lovene, blant annet gjennom regulering av hvilke jakt-, fangst- og fiskemetoder som tillates.

Regional rovdyrforvaltning

I fylkene er det de regionale rovviltutvalgene som tildeler midler til forebyggende tiltak mot rovdyrskader, innenfor tildelt ramme og retningslinjer fra Miljøverndepartementet og Direktoratet for naturforvaltning. Fylkesveterinæren er fast representert i de regionale rovviltutvalgene. Fylkesmannen avgjør søknader om og utbetaler erstatning for tap av beitedyr pga. fredet rovdyr. Norsk institutt for naturforskning (NINA) har ansvaret for et nasjonalt program for bestandsovervåking av store rovdyr. I fylker med kvotejakt på gaupe fastsetter Fylkesmannen kvote og område for jakt, unntatt for Nord-Trøndelag og Hedmark der kvote og geografisk område fastsettes av egne gaupenemnder. Jervenemndene for Nord- og Sør-Norge fastsetter kvoter for lisensjakt og jaktområder på jerv. Direktoratet for naturforvaltning gir på bakgrunn av bestandsvurderinger betingede skadefellingstillatelser til fylkesmennene og enkelte kommuner, som kan iverksettes dersom betingelsen for felling etter Viltlovens § 12 er oppfylt. Fellingkvoter og skadefellingstillatelser er motivert ut fra det skade-

potensialet rovdyrene utgjør for dyr på beite. For gaupe på Vestlandet og enkelte øyer i Nord-Norge er det fri kvote.

Fiskeridepartementet

All oppdrett av marine organismer i Norge krever tillatelse fra Fiskeridepartementet. Departementet har delegert store deler av den utøvende myndigheten til Fiskeridirektoratet og Fiskeridirektoratets regionkontorer, med departementet som klageinstans i de saker som Fiskeridirektoratet behandler som førsteinstans.

Departementets målsetting er å sikre at oppdrettsnæringen blir en bærekraftig og lønnsom distriktsnæring. Gjennom lov- og forskriftsarbeid legger Fiskeridepartementet til rette for næringsutvikling, og dette arbeidet skjer i stor utstrekning i dialog med andre departementer, faglige institusjoner og næringen selv.

Når det gjelder fiskehelse så ivaretas dette av fiskesjukdomsloven og av forskrift om etablering, drift og sjukdomsforebyggende tiltak ved oppdrettsanlegg av 18. desember 1998 (drifts- og sjukdomsforskriften og settefiskforskriften). Forskriften forvaltes i fellesskap av Fiskeridirektoratet og Statens dyrehelsetilsyn.

Fiskeridirektoratet

Fiskeridirektoratet forvalter både villfiskressurser i havet og oppdrettsnæringen i sjø. Oppdrettsnæringen reguleres blant annet gjennom oppdrettsloven. Direktoratet arbeider med konsesjonsbehandling og arealproblematikken sett i forhold til en økning i produksjon, kontroll av anlegg i forhold til rømming, men også i forhold til volum- og biomasseoverskridelser, og regulering gjennom førkvote. I samråd med fylkesveterinær kan Fiskeridirektoratet gi dispensasjoner fra tetthetsbestemmelsene.

Fiskeridirektoratet har hjemmel til å gi pålegg, herunder til å gi og trekke tillatelser, samt til å ilegge tvangsmulkt.

Fiskeridirektoratet tar imot meldinger om algeforekomster og maneter som kan skade oppdrettsfisk. Aktuelle tiltak for å forebygge de lidelsene fisken utsettes for ved slike angrep, kan være å flytte oppdrettsmerdene.

7.3 Oppfølging av dyrevernsaker. Rettspraksis

Overtredelser av dyrevennloven som fører til straffesaker er normalt av alvorlig karakter. Dette har bl.a. sammenheng med politiets prioriteringer. I sivile saker er bildet mer nyansert, men også her er det ofte tale om saker som er omfattende. Det har nok sammenheng med at det er de alvorlige sakene som fordrer de mest inngripende vedtakene, som da dyreeier kan ha sterkt behov for å bestride.

7.3.1 Politiet

Generelt er politiets lave prioritering når det gjelder håndhevelse av dyrevennlovgivning et stort problem. Fra flere dyrevennemnder kommer det signaler om at dyrevensaker ofte blir nedprioritert av politi og påtalemyndighet, og det er en del eksempler på henleggelse av dyrevensaker på sviktende grunnlag. Det er likevel en positiv utvikling, men den er ofte personavhengig. På bakgrunn av dette er det et behov for dialog mellom dyrevennforvaltningen og politietaten for å bidra til at politiet er bevisst i sin rolle i forhold til dyrevennlovgivningen.

I de siste dopingsaker i totalisatorløp med hest har det vist seg svært vanskelig å få politiet til å gi sakene nødvendig prioritet.

7.3.2 Rettspraksis

I gjeldende dyrevennlov omhandler to paragrafer straffebestemmelser; § 31 inneholder den egentlige straffebestemmelsen, mens § 32 omhandler rettighetstap. Paragrafene kan brukes uavhengig av hverandre eller samtidig.

Tap av retten til å ha med dyr å gjøre kan bare skje ved dom. Påtalemyndigheten er forpliktet etter loven å fremme et slikt krav når dyrevennemnda ber om det jf § 32, 2. ledd.

Straffebestemmelsen gjelder både ved brudd på loven og ved brudd på forskrifter gitt med hjemmel i loven.

Brudd på dyrevennloven ble fram til lovendringen i år 2000 betraktet som forseelse.

Det har vært en rekke domsavsigelser for dyreeier på grunn av vanrøkt. Som regel gjelder forholdene for mange dyr i forhold til førgrunnlaget, eller at eier av en eller annen grunn har sluttet å stelle dyrene og gi dem fôr og vann. Dommene har oftest vært betinget eller for kortere tid ubetinget fengsel og bot, og i en del grovere tilfelle har eier også blitt

fradømt retten til å ha og stelle dyr i et visst antall år, avhengig av lovbruddets omfang.

Av dommer kan nevnes:

Høyesterett 1985

A vanskjøttet sine 21 kuer og kalver med det resultat at flere døde av sult og manglende stell. A ble i forhørsretten dømt til 90 dagers betinget fengsel, samt fradømt retten til å eie, ha, bruke, handle med, slakte eller stille husdyr resten av livet. Kjæledyr kunne A fortsette med. Høyesterett forkortet rettighetstapet til 10 år.

Høyesterett 1988

Etter å først ha skadeskutt tamrein, drepte A en rein som befant seg på innmark, med revolver med til sammen tre skudd på 50 meters hold. A ble frifunnet etter dyrevennloven.

Høyesterett 1991

A vanskjøttet 10 storfe med det resultat at alle omkom av mangel på fôr og vann. A ble idømt ubetinget fengsel i 30 dager, og mistet retten til å eie, ha, bruke, handle med, slakte eller stille dyr i en periode på 10 år. Hund kunne han fritt fortsette med.

Høyesterett 1993

A vanskjøttet sauene sine, og bedret ikke forholdene til tross for gjentatte pålegg fra dyrevennemnda. A ble dømt til betinget fengsel i 40 dager, ubetinget bot på 2 500 kroner samt tap av retten til å holde sau i to år.

Høyesterett 1993

A forsøkte å drepe hunden sin for å få utbetalt forsikringssummen. Han fôret den med rottegift over flere dager. Dyret ble avlivet med skudd for å avslutte lidelsene. A ble idømt ubetinget fengsel i 21 dager, og mistet retten til å eie, ha eller bruke hund i fem år.

Høyesterett 1994

A vanskjøttet 60 til 80 hunder og 14 katter ved blant annet å holde de innelukket i et mørkt lokale, utelate renhold m.v. Flere dyr måtte avlives og mange var påført skader ved vanskjøtselen. A ble idømt 60 dagers fengsel hvorav 14 dager var ubetinget. Rettighetstap ble ikke idømt.

Eidsivating lagmannsrett 1988

A, som eggprodusent med tradisjonelle burdrift, ble anmeldt av Dyrebeskyttelsen med påstand om at hold av burhøns som var i samsvar med Landbruksdepartementets forskrifter om hold av verpehøner i bur, var i strid mot § 2 i dyrevennloven.

Lagmannsretten opprettholdt herredsrettens dom om full frifinnelse.

Eidsivating lagmannsrett 1996

A sultet i hjel en hoppe og unnlot å tilkalle veterinær til tross for at hoppa var kronisk og alvorlig sjuk. A ble idømt en bot på 5.000 kroner.

Gulatings lagmannsrett 1997

A vanskjøttet sine griser og kyr med det resultat at noen sultet i hjel, det oppsto kannibalisme og gjødselen steg opp til ca. 25 cm over gulvet. A ble fradømt retten til å holde dyr i 10 år.

Resultatet ble at eierskapet til dyrene ble overført til domfeltes hustru.

Hålogaland lagmannsrett 1998

A var tiltalt etter dyrevennloven, og ble av namsretten midlertidig fradømt retten til å ha ansvar for husdyr, i påvente av straffesaken. Avgjørelsen ble opphevet av lagmannsretten under henvisning til at dyrevennemndas pålegg falt utenfor tvangsfullbyrdelsesloven.

Eidsivating lagmannsrett 1999

Dyrebeskyttelsen Norge anla sak mot pelsdyroppdretterne A og B med påstand om at deres pelsdyrhold var i strid med dyrevennlovens §§ 2 og 4. A og B var tilfeldig valgt og drev sitt pelsdyroppdrett i samsvar med forskriftene. Lagmannsretten opprettholdt herredsrettens dom om full frifinnelse.

Nord-Østerdal herredsrett 1994

A holdt trekkhunder varig bundet i liner på 1,5 meter. A ble dømt til en bot på 100 kroner (ett hundre kroner).

7.4 Rådgivende organer

7.4.1 Det veterinærmedisinske rettsråd

Spørsmålet om opprettelse av et veterinærmedisinsk rettsråd her i landet, ble alt i 1908 tatt opp til

behandling på Den Norske Veterinærforenings årsmøte. Norske veterinærer hadde lenge følt savnet av en sakkyndig instans som de kunne henvende seg til når det gjaldt tilfeller av særlig vanskelig art. Erfaringene syntes også å ha godtgjort at det var behov for en slik sakkyndig instans til å rettlede domstolene i saker i samband med tvistligheter ved handel med husdyr, «dyreplagerisaker» m.v.

Først ved lov nr. 3 av 10. desember 1948 om veterinærer m.v. ble det gitt hjemmel for opprettelse av Det veterinærmedisinske rettsråd, og rådet trådte i funksjon 1. oktober 1950. Det ble samtidig utarbeidet et reglement for rettsrådet som ga nærmere retningslinjer bl.a. om rådets sammensetning, beslutningsdyktighet, protokollering og arkivering m.v.

Det veterinærmedisinske rettsråd ble oppnevnt av Landbruksdepartementet for en periode på fem år, hadde fem medlemmer med personlige vara-medlemmer og en sekretær tilsatt av departementet. Sekretæren skulle være cand.jur.

Lov av 15. juni 2001 om veterinærer og annet dyrehelsepersonell trådte i kraft 1. januar 2002, og erstatter lov av 10. desember 1948 om veterinærer m.v. I denne forbindelse ble det visse endringer for rettsrådet. Antallet medlemmer i rådet ble utvidet til sju for å få en bredere faglig representasjon, og hvor ett av medlemmene skal være jurist. Av de øvrige seks medlemmer skal fire være dyrehelsepersonell i vitenskapelige stillinger innen relevante fagområder og to ha erfaring fra klinisk praksis. De to sistnevnte skal oppnevnes etter forslag fra yrkesorganisasjonene.

Arbeidsoppgavene for Det veterinærmedisinske rettsråd er utvidet, men rådet skal fortsatt stå til disposisjon for retten, påtalemyndigheten, offentlige forsvarere og oppnevnte sakkyndige i veterinærmedisinske spørsmål og dyrevern i forbindelse med sivile saker og straffesaker. I tillegg skal rådet være rådgiver for veterinærmyndighetene i disiplinærsaker, saker om forsvarlig virksomhet, saker av veterinærmedisinsk art og dyrevernsspørsmål. Det er således lovfestet at dyrevern hører inn under rettsrådets arbeidsoppgaver. Flere av de nå lovfestede endringer i rettsrådets arbeidsoppgaver i den nye loven, er i overensstemmelse med det som en tid har vært gjeldende praksis.

7.4.2 Rådet for dyreetikk

Rådet for dyreetikk ble nedsatt av Landbruksdepartementet i 1992/1993, som et resultat av en forutgående debatt om dyrevern i Stortinget. Rådet skulle, som navnet sier, være rådgivende og ha en

fri og uavhengig rolle i forhold til departementet. Det fikk et vidt mandat, som lyder:

- Vurdere og gi råd om de prinsipielle etiske sider ved dyrehold og husdyrproduksjon, inkludert produksjon av oppdrettsfisk og hold av kjæledyr, og viltlevende dyr i fangenskap (dyreparker m.m.).
- I den utstrekning utvalget selv finner det nødvendig, vurdere direkte og indirekte bruk av bioteknologiske prinsipper på dyr.
- Vurdere behov for endringer i eksisterende lovverk og forvaltningspraksis og ut fra dette gi råd til departementet når det gjelder tilsynet på dyrevernområdet.
- Vurdere de konsekvensetiske sider for det ytre miljø ved moderne avlsarbeid og dyrehold, herunder bevaring av genetisk mangfold og ville biologiske ressurser samt påvirkning fra legemidler o.l. i akvatiske miljøer.

Rådet ble sammensatt av sju representanter fra husdyrnæring, dyrebeskyttelse, forvaltning, utdanning og forskning og uavhengige samfunnsinteresser, og fikk en leder med fagetisk kompetanse. Fra juli 2001 ble Rådet utvidet med en representant fra reindriften.

Rådet for dyreetikk behandler saker som Landbruksdepartementet ønsker utredet. Det får også henvendelser fra ulike offentlige instanser, dyrevernorganisasjoner, husdyrorganisasjoner og privatpersoner. Disse sakene tas opp til diskusjon og behandling dersom rådet finner problemstillingen interessant og prinsipiell, og har ledig kapasitet. Rådet tar dessuten opp saker på eget initiativ.

Siden 1993 har Rådet avgitt uttalelse i mer enn 40 saker, i tillegg til en lang rekke høringsuttalelser. Uttalelsene omfatter vidt forskjellige emner, fra pelsdyroppdrett til sportsfiske basert på «catch and release» og dressur av hunder. På basis av et faktagrunnlag gir Rådet gjennom uttalelsene en etisk vurdering av hva det anser som forsvarlig eller uakseptabel behandling av dyr. Vurderingene går dermed ut over hva som anses som lovlig eller ulovlig ifølge regelverket. Rådet har sett det som en viktig oppgave å være premissleverandør og bidragsyter til en løpende offentlig debatt omkring bruk og behandling av dyr i samfunnet. Rådet distribuerer derfor sine uttalelser til media og interesserte parter, har etablert en hjemmeside på internett der avgitte uttalelser er tilgjengelige, og gir ut årsmeldinger som bl.a. sendes til alle landets distriktsveterinærer og dyrevernnemnder.

Opprettelsen av Rådet for dyreetikk må sees i sammenheng med opprettelsen av en rekke etiske utvalg på 1990-tallet. Offentlig oppnevnte dyree-

tiske organer er opprettet i flere europeiske land. Disse har en noe varierende organisering og tilknytningsform i forhold til myndighetene.

7.5 Frivillige organisasjoner

Dyrebeskyttelsen Norge

Dyrebeskyttelsen Norge (DN) er en landsomfattende organisasjon som bygger på frivillig innsats.

Dyrebeskyttelsen lokalt er organisert ved at noen tar seg av de praktiske oppgaver som å rykke ut og hente/hjelpe dyr i nød, bringe dem til veterinær, pleie dyrene og omplassere dem dersom det gjelder katter, hunder og andre kjæledyr. Andre tar seg av det administrative arbeid som henvendelser til myndigheter, publikum, presse og andre media.

DN tar imot meldinger om eiere som mishandler dyr, gir råd til dyreeiere om stell og atferdsbehov samt dyrehold generelt, overvåker at forvaltningsorganene (myndighetene) etterlever dyrevennloven og andre relevante lover i forhold til dyr. DN kommer med innspill til myndigheter om bedring av dyrevennet. DN igangsetter årlige kastrerings- og øremerkingskampanjer for katter, og har opprettet et mistet/funnet register på nettet.

Dyrebeskyttelsen har engasjerte medlemmer som hjelper mange dyr og folk som bryr seg om dyr. Organisasjonen har knyttet til seg dyrevenner med kompetanse innen dyrehold, etologi, juss etc. DN er en sentral kontakt vedrørende dyremishandling og overvåking av dyreholdet i Norge.

Dyrevennalliansen

Dyrevennalliansen er en informasjons- og påvirkningsorganisasjon i forhold til myndigheter, dyrevennorganisasjoner og publikum. Dyrevennallian-

sen arbeider hovedsakelig med å dokumentere menneskelige overgrep mot produksjonsdyr og for å stanse disse.

Dyrevennalliansen har som formål å fremme dyrs interesser, særlig overfor offentlige myndigheter og næringsliv, herunder dokumentere overgrep som synes å bli vernet av gjeldende lovverk.

Dyrevennalliansen hevder at de oppnår sine mål gjennom kommunikasjon basert på dokumenterbare fakta og vitenskap. Dyrevennalliansen leter frem og sammenstiller informasjon og formidler denne videre til andre kunnskapsformidlere, beslutningstagere og pressgrupper.

NOAH for dyrs rettigheter

En tredje landsomfattende dyrebekyttelsesorganisasjon er NOAH for dyrs rettigheter.

Boks 7.1 Eksterne innspill

- I ny dyrevennlov må dyr få status som sansende skapninger.
- Etisk prinsipp om objektivt ansvar: Loven må stille krav om kompetanse til alle som har dyr.
- Opplæring om dyrehold inn i grunnskolen.
- Krav om kompetanse ved overtakelse av gård med produksjonsdyr.
- Etiske retningslinjer for operative inngrep på dyr.
- Forby sulting og tvangsføring av dyr.
- Det må bli lettere å avvike dyrehold.
- Meldeplikt for veterinærer og helsepersonell om kritikkverdige forhold for dyr.
- Seksuelt misbruk av dyr må kriminaliseres.

8 Internasjonale forpliktelser og trender

I dette kapitlet omtales de internasjonale fora hvor Norge deltar og hvor dyrevelferd drøftes. Videre omtales de internasjonale konvensjoner som Norge har ratifisert som har direkte eller indirekte dyrevelferdsmessig betydning.

Sammendrag

- Norge har ratifisert og implementert de fem av Europarådets konvensjoner som vedrører dyrevelferd.
- Dyrevelferd er en del av EØS-avtalen og Norge oppfyller avtalen på dette området gjennom det regelverk vi har i dag.
- Dyrevelferd er nå blitt en del av Verdens dyrehelseorganisasjons – OIEs engasjement og ansvarsområde.
- Washingtonkonvensjonen (CITES), Bernkonvensjonen og ILO-konvensjonen nr 169 omtales kort.

8.1 Europarådet

Norge har vært medlem av Europarådet siden opprettelsen i 1949. Europarådet har i dag 44 medlemsland. Europarådet har utarbeidet i alt fem konvensjoner om beskyttelse av dyr, og Norge har ratifisert alle. De enkelte konvensjoner er listet opp nedenfor.

Konvensjoner om beskyttelse av dyr:

- Konvensjon om beskyttelse av dyr som holdes for landbruksformål; Produksjonsdyrkonvensjonen med tilleggsprotokoll.
- Konvensjon om beskyttelse av kjæledyr; Kjæledyrkonvensjonen.
- Konvensjon om beskyttelse av dyr under internasjonal transport; Transportkonvensjonen.
- Konvensjon om beskyttelse av slaktedyr; Slaktedyrkonvensjonen.
- Konvensjon om beskyttelse av virveldyr som brukes til eksperimenter eller andre vitenskapelige formål; Forsøksdyrkonvensjonen med tilleggsprotokoll.

Under Produksjonsdyrkonvensjonen er det nedsett en permanent komité (Standing Committee)

som har i oppdrag å utarbeide anbefalinger om hold av produksjonsdyr. Det er til nå utarbeidet følgende anbefalinger: Hold av svin, storfe, pelsdyr, sau, geit, høns, struts, tamand, moskusand og hybrider av moskusand og tamand, gås og kalkun. Norge mangler oppfølging av anbefalingene om hold av sau og geit, and og gås.

Det er for tiden under arbeid anbefaling om hold av oppdrettsfisk og hold av kanin.

Transportkonvensjonen, Slaktedyrkonvensjonen og Forsøksdyrkonvensjonen er implementert i Forskrift om transport av dyr, Forskrift om dyrevern i slakterier og Forskrift om forsøk med dyr.

De generelle bestemmelsene i Produksjonsdyrkonvensjonen og Kjæledyrkonvensjonen dekkes for det vesentlige opp av de generelle bestemmelser i dyrevernloven.

Etter hvert som EU er blitt partsland til de respektive konvensjonene, opptrer EU-landene oftere og oftere som en blokk og EU-kommisjonen taler og stemmer på vegne av de 15 medlemslandene. Dette har medført at mange forhold, også rent faglige, blir diskutert og får sin avgjørelse på politisk hold i Brussel. Faglig enighet i for eksempel Stående komité, gjøres om og vedtas sentralt i EU, og videre drøfting utelukkes. Denne tendensen har utviklet seg så markant over den siste tiden at det trolig er et tidsspørsmål før arbeid med dyrevelferdsspørsmål i Europarådssammenheng blir avvirket.

8.2 EØS-avtalen

Dyrevern er en del av EØS-avtalen. Gjennom denne avtalen har Norge forpliktet seg til å gjennomføre EØS-regelverket på dyrevernområdet. Det forutsettes at rettsaktene gjennomføres i norsk regelverk, fortrinnsvis i forskrifter.

EU har vedtatt rettsakter på de nedenfor nevnte områder, som alle har blitt en del av EØS-avtalen:

- Direktiv med senere endringer om beskyttelse av dyr under transport.
- Direktiv om beskyttelse av slaktedyr.
- Direktiv om beskyttelse av verpehøner i bur.
- Direktiv med senere endringer om beskyttelse av kalver.

- Direktiv med senere endringer om beskyttelse av svin.
- Direktiv om beskyttelse av produksjonsdyr (transformering av Europarådets produksjonsdyrkonvensjon til EU direktiv).
- Direktiv om beskyttelse av eggleggende høner (erstatte direktiv om beskyttelse av verpehøner i bur).
- Direktiv om beskyttelse av forsøksdyr.

Norge oppfyller EØS-avtalen på dyrevernområdet gjennom det regelverket vi har i dag (dyrevernloven med forskrifter).

EØS-regelverket er hovedsakelig minimumsbestemmelser. Det vil si at det enkelte medlemsland kan innføre strengere regler nasjonalt.

EU som sådan har til nå ikke hatt noen dyrevernlov. I forbindelse med at «Amsterdamtraktaten» trådte i kraft i EU i mai 1999, ble det imidlertid utarbeidet en protokoll om beskyttelse og velferd for dyr. I denne protokollen slås det fast at det foreligger et ønske i EU om å sikre bedre beskyttelse og respekt for dyrevelferd ved utarbeidelse av fellesskapsregelverk, under forståelse av at dyr er «sansende vesener» (sentient beings). Traktaten er ikke en del av EØS-avtalen. Protokollen kan derimot sies å være det første steget på vei mot en slags dyrevernlov som legger visse føringer på den videre utvikling av regelverket i EU. Formuleringen slår bare fast at man ved utarbeidelse av regelverk, skal ta hensyn til at dyrene kan sanse.

Det er grunn til å merke seg at det bare er på områdene landbruk, transport, det indre marked og forskning, man i EU blir pålagt å ta hensyn til dyr som «sansende vesener» ved utarbeidelse av regelverk. Regelverket skal i tillegg ta hensyn til og ikke være i strid med det enkelte lands sedvane, kultur og religiøse tradisjoner.

Formålet i den norske og de andre nordiske dyrevernlovene går etter Regjeringens mening lengre enn den erkjennelse EU har kommet frem til, om at dyr er «sansende vesener». De nordiske lands dyrevernregelverk, omfatter dessuten alle dyr. Sedvane, kultur og religiøse tradisjoner bør i Norge ikke være et argument for at dyrevelferden settes til side.

Dyrevern settes stadig oftere på agendaen i EU. Tendensen fra tidligere, hvor EU kun tok opp i egen lovgivning de konvensjoner og anbefalinger som ble vedtatt i Europarådet, er i ferd med å endres. På stadig flere felter av dyrevernområdet etablerer EU seg med egne rettsakter som i sin tur må implementeres gjennom EØS-avtalen. Siden mye av dette regelverket utarbeides i Rådet, har vi

derfor når det gjelder dyrevelferd begrenset påvirkningsmulighet under prosessen.

8.3 Verdens handelsorganisasjon – WTO

Verdens handelsorganisasjon (World Trade Organisation – WTO) er en verdensomfattende organisasjon som dekker både varehandel og tjenestehandel. WTO-avtalen som avløste den tidligere GATT-avtalen (General Agreement on Traffic and Trade) trådte i kraft 1. januar 1995.

Dyrevern er ikke en del av WTO-forhandlingene, og WTO-avtalen stiller derfor ingen forpliktelser overfor Norge på dette området. EU har nå brakt dyrevern inn i de pågående WTO-forhandlingene.

8.4 Verdens dyrehelseorganisasjon – OIE

Verdens dyrehelseorganisasjon (Office International des Epizootie – OIE) er en verdensomspennende organisasjon for registrering av dyresjukdommer – særlig smittsomme sjukdommer.

I de senere årene har OIE fattet interesse for dyrevelferdsspørsmål. En gruppe av dyrevelferds eksperter møttes for første gang i Paris 2. – 4. april 2002 for å drøfte OIEs engasjement i og ansvar for dyrevern. En rekke forslag utarbeidet av ekspertgruppen, ble drøftet på OIEs årlige møte i slutten av mai 2002.

8.5 Andre konvensjoner

Norge har også ratifisert andre internasjonale konvensjoner som direkte og indirekte påvirker arbeidet med å bedre velferden for dyr.

8.5.1 Washingtonkonvensjonen/CITES

Konvensjonen om internasjonal handel med truede dyre- og plantearter (Washingtonkonvensjonen eller CITES – Convention on International Trade in Endangered Species) ble undertegnet 3. mars 1973 og ratifisert av Norge 27. juli 1976. Konvensjonen trådte i kraft for Norges vedkommende 25. oktober 1976.

Hensikten med konvensjonen er å bringe internasjonal handel med truede dyre- og plantearter under kontroll, og derved bidra til å hindre overbeskatning av de forskjellige artene. De arter som

omfattes av konvensjonen er listet opp på tre forskjellige lister (appendiks); I, II og III. Disse listene er gjenstand for fortløpende vurderinger og justeringer. Endringer i vedleggene kan normalt vedtas i forbindelse med partskonferansene annet hvert år. En norsk forskrift om internasjonal handel med truede dyre- og plantearter samsvarer i hovedsak med de bestemmelsene som er fastlagt i selve konvensjonsteksten.

Vedlegg I omfatter dyre- og plantearter som for tiden trues av total utryddelse. For disse arter tillates normalt ikke internasjonal handel.

Vedlegg II omfatter arter hvor det er nødvendig å føre kontroll med omsetningen for å unngå overbeskatning, og derav følgende utryddelse på lenger sikt. Handel med disse artene er ikke forbudt, men er underlagt lisensplikt.

Vedlegg III omfatter arter som er fredet eller regulert på annen måte i et eller flere partsland, og hvor disse landene har ført artene opp på vedlegg III. For disse artene skal det ved internasjonal handel følge opprinnelsesbevis, som dokumenterer at de ikke stammer fra et av de landene som har listet dem opp på vedlegg III.

8.5.2 Bernkonvensjonen

Konvensjonen om vern av ville europeiske planter og dyr og deres naturlige leveområder (Bernkonvensjonen), ble ratifisert av Norge i 1986. Konvensjonen framgår av St.meld. nr. 35 (1996–97) Om rovviltforvaltning, vedlegg 7 s. 129–31. Konvensjonen har tre vedlegg, hvorav vedlegg II og III gjelder bevaring av fauna. I den innledende delen av konvensjonen heter det blant annet at partslandene

«erkjenner at vill flora og fauna utgjør en naturarv som har en estetisk, vitenskapelig, kulturell, rekreasjonsmessig, økonomiske og egen verdi som trenger å sikres og overføres til framtidige generasjoner». Formålet med konvensjonen er å verne vill flora og fauna og deres naturlige leveområder, særlig de arter og områder som krever samarbeid mellom flere stater. Det blir lagt særlig vekt på truede og sårbare arter.

8.5.3 ILO-konvensjonen om urfolk og stammefolk i selvstendige stater

Norske myndigheter har siden behandlingen av Samerettsutvalgets første innstilling, NOU 1984:18 «Om samenes rettsstilling», lagt til grunn at det eksisterer en plikt til å ta vare på og legge tilrette de materielle forholdene for den samiske kulturen. Reindrift er den eneste form for nomadisk dyrehold i landet og er av stor betydning for samene og den samiske kulturen, selv om antallet personer direkte knyttet til reindriften er relativt lite. Norge har senere ratifisert ILO-konvensjonen. Konvensjonen pålegger staten både forvaltningsrettslige og materielle plikter i forhold til samene og den samiske kulturen.

Boks 8.1 Eksterne innspill

- Forby innførsel av dyr og dyreprodukter det er forbudt å holde og fremstille i Norge.

9 Mål, strategier og tiltak

I dette kapitlet presenteres først en etisk plattform og det overordnede mål som Regjeringen mener at det framtidige arbeid med dyrevelferd i vårt land skal være tuftet på. Videre beskrives fem strategier for å oppnå de foreslåtte mål. Til slutt presenteres Regjeringens mål og konkrete forslag til tiltak som dels er felles for flere dyrearter og dels er spesielle for de enkelte arter.

Sammendrag

- Det foreslås en etisk plattform som skal være førende for vår holdning til og hold av dyr i vårt samfunn. Den etiske plattformen inneholder følgende:
 - Dyr har egenverdi. Håndtering av dyr skal skje med omsorg og respekt for dyrs egenart. Dette innebærer å ta utstrakt hensyn til dyrs naturlige behov og aktivt forebygge sjukdom, skader og smerte.
 - Personer som har dyr i sin varetekt, skal ha kunnskap om dyrets atferdsbehov og dets krav til ernæring, sosialt og fysisk miljø. Personer som har dyr i sin varetekt, har ansvaret for at dyr får dekket sine grunnleggende behov, og at de får forsvarlig hjelp ved sjukdom og skade.
 - Dyr skal holdes i miljø som gir god livskvalitet.
 - Funksjonsfriske dyr – fysisk og psykisk – skal være en forutsetning for alle typer avl.
 - Før nye tekniske løsninger tas i bruk, skal det sannsynliggjøres at de ikke medfører redusert dyrevelferd. Nye driftsformer må belaste dyrene minst mulig.
- *Sunne dyr i gode miljøer* – framsettes som overordnet mål for norsk dyrehold.
- Med bakgrunn i det overordnede målet er det definert følgende langsiktige målsetting for arbeidet med velferd hos de ulike artene:
 - Utforming av miljøet skal møte dyrenes atferdsmessige behov.
 - Dyr skal ikke påføres unødige belastninger.
- I arbeidet med å nå målene vil det bli fokusert på tiltak langs fem forskjellige strategier:
 - Kompetente eiere – dokumentert kompetanse hos personer som holder dyr for næringsvirksomhet – holdningsskapende arbeid blant eiere av familie- og hobbydyr.
 - Kunnskapsutvikling og kunnskapsformidling – styrking av nasjonale kompetansemiljøer innen velferd for landdyr og akvatiske dyr – forvaltningsstøtte på fagområdet dyrevelferd.
 - Hensiktsmessig regelverk og kompetent tilsyn.
 - Innsyn og forbrukerkommunikasjon.
 - Påvirkning av internasjonale rammer for dyrevelferd.
- For saksfelt som angår flere dyrearter foreslås det følgende målsettinger:
 - Gjennomgang av ulike avlsprogram med tanke på konsekvenser for dyrenes sunnhet og velferd.
 - Krav om installering av brannvarslingsanlegg i større driftsbygninger innen fem år.
 - Gjennomgang av regelverket som regulerer transport av dyr, spesielt vurdere forberedelser til transport, transporttid og anledning til bruk av stoppesteder.
 - Gjennomgang av regelverket som regulerer håndtering av slaktedyr med tanke på styrket hensyn til dyrevelferd, samt sikre en landsdekkende nødslakteordning.
- For de enkelte dyrearter framsettes blant annet følgende mål:
 - *Akvatiske dyr i oppdrett*
 - Utvikle gode velferdsindikatorer for fisk i oppdrett.
 - Bedre bedøvningsmetoder i forbindelse med slakting.
 - Styrket hensyn til dyrevelferd ved gjennomgang av eksisterende standarder for produksjonsregulering.
 - *Storfe*
 - Løsdrift for alt storfe innen 20 år, forbud mot bygging av båsfjøs fra 2004.
 - Alle kyr skal ha tilgang på liggeplasser med mykt underlag fra 2005.
 - Uteliv for alt storfe, unntatt ukastrede okser eldre enn seks måneder, innen 10 år.

Svin

- Løsdrift for alle griser, inkludert purker i forbindelse med grising, innen 10 år.

Småfe

- Reduserte rovvilttap ved bruk av landbrukspolitiske virkemidler som sikrer en større grad av fysisk skille mellom rovvilt og beitedyr.
- Forskriftsregulering av småfeholdet.

Tamrein

- Rammebetingelser for reindriften skal sikre god overensstemmelse mellom dyretall og beiteressurser, og tilstrekkelig areal til tradisjonell drift.
- Reduserte tap ved beitekriser og reduserte rovvilttap skal sikres ved en gjennomgang av eksisterende virkemidler og økt kompetanse i kriseføring.

Fjørfe

- En prinsipiell målsetting om løsdrift for verpehøns.
- Gjennomgang av regelverket for slaktekylling og kalkun med tanke på reduksjon av tettheten i forhold til dagens nivå.

Pelsdyr

- Styrket velferd for rev og mink ved en gjennomgang av eksisterende regelverk med sikte på driftssystemer som bedre dekker dyrenes atferdsbehov. Nye krav skal være iverksatt innen 10 år.

Hund og katt

- Organisasjonene anmodes om å utarbeide retningslinjer for hold.
- Sikre en bedre kontroll med kattepopulasjonen gjennom et offentlig krav om ID-merking. Kontroll av villkattpopulasjonene må være velferdsmessig forsvarlig. Kastrering/sterilisering og utsetting av eierløse katter forutsetter at organisasjoner eller enkeltpersoner påtar seg ansvaret for føring av dyrene.

Andre familie- og hobbydyr, sirkusdyr og annen framvisning av dyr

- Det generelle forbud mot framvisning oppheves. Hold av dyr i dyreparker og annen framvisning av dyr forskriftsreguleres.
- Det vil bli utarbeidet en positivliste over eksotiske dyr som tillates holdt som familiedyr.
- Det vil bli utarbeidet en positivliste over dyr som tillates framvist på sirkus.

Dyr i forskning og undervisning

- Etablering av en nasjonal plattform (kompetansemiljø) for alternativer til bruk av dyr i forsøk.

Viltlevende dyr

- En bedre samordning av dyrevernav og viltlov.
- Godkjenningskrav hjemlet i dyrevernaven for fangstmetoder og -redskap.
- Sterk begrensning i bruk av fang og slipp som fiskemetode.
- Totalforbud mot bruk av piggråd som gjerde-materiale i husdyrgjerder.

9.1 Utviklingen fremover

I kapittel 5.8 har Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) skissert tre ulike scenarier for utviklingen i husdyrbruket framover.

Handel og globalisering øker. Dette påvirker forbruksvanene og øker interessen for hvordan maten produseres. Regjeringen mener det er behov for å øke forbrukerrettingen av matproduksjonen og se hele verdikjeden fra jord/fjord til konsument i sammenheng. Når de matrelaterte hensyn i større grad integreres i landbrukspolitikken, innebærer dette at et etisk dyrehold der det legges vekt på dyrenes velferd, blir en viktig del av et utvidet kvalitetsbegrep.

Produktiviteten vil trolig fortsette å øke, og dette vil føre til at det blir behov for færre dyr. Antallet driftsenheter med husdyr vil fortsatt gå ned ved at det blir en avskalling av de minste brukene. Produsentene vil måtte tilpasse seg forbrukernes ønsker om kvalitet/gode produkter produsert på en dyrevennlig og miljømessig forsvarlig måte for å kunne konkurrere i et stadig mer internasjonalt marked.

Regjeringen ønsker en fortsatt satsing på økologisk produksjon. Dette vil gi forbrukerne større valgmuligheter, men vil også gi større variasjoner i måten husdyr blir holdt på. Dette gir spesielle utfordringer når det gjelder krav til hold av dyrene, der det må tas høyde for både intensive og ekstensive driftsformer.

Problemstillinger knyttet til husdyr og tamrein på utmarksbeite, herunder forhold knyttet til tap på grunn av fredede rovdyr, blir fortsatt en utfordring i tiden framover. Målet er å finne løsninger som både kan ivareta hensynet til næringsutøverne og kravet om levedyktige rovdyrbestander.

Norges geografiske beliggenhet og naturgitte forhold gjør at fiskeoppdrettsnæringen, både i produksjonsvolum og når det gjelder nye arter, vil ha muligheter for fortsatt vekst.

Når det gjelder sports-, familie- og hobbydyr tror Regjeringen at det fortsatt vil bli økt interesse for å holde denne type dyr. Økende reisevirksomhet og mer liberal holdning til ulike arter familiedyr i våre naboland vil også føre til et økende press på å holde arter som hittil ikke har vært tillatt holdt i vårt land.

9.2 Etisk plattform

Regjeringen ønsker å rette søkelyset mot de etiske spørsmål forholdet mellom mennesker og dyr reiser, og mener det er behov for å utvikle en etisk plattform som gir grunnleggende føringer for vår holdning til og hold av dyr. Ved å synliggjøre slike føringer, ønsker Regjeringen å stimulere til en viktig samfunnsdebatt der ulike grupper av dyreeiere, interesseorganisasjoner og ikke minst interesserte enkeltpersoner på generelt grunnlag kan drøfte det verdibaserte fundamentet for vårt forhold til dyr. Det er Regjeringens mål at den foreslåtte etiske plattformen skal virke samlende, reflektere de fremherskende holdninger i vår kultur og samtidig gi retningslinjer for framtidens dyrehold. Den etiske plattformen vil derfor få innflytelse på de mål som defineres for dyrevelferd, for offentlig regelverk og forvaltning.

Følgende skal være førende:

- Dyr har egenverdi. Håndtering av dyr skal skje med omsorg og respekt for dyrs egenart. Dette innebærer å ta utstrakt hensyn til dyrs naturlige behov og aktivt forebygge sykdom, skader og smerte.
- Personer som har dyr i sin varetekt, skal ha kunnskap om dyrets atferdsbehov og dets krav til ernæring, sosialt og fysisk miljø. Personer som har dyr i sin varetekt har ansvaret for at dyr får dekket sine grunnleggende behov, og at de får forsvarlig hjelp ved sykdom og skade.
- Dyr skal holdes i miljø som gir god livskvalitet.
- Funksjonsfriske dyr – fysisk og psykisk – skal være en forutsetning for alle typer avl.
- Før nye tekniske løsninger tas i bruk, skal det sannsynliggjøres at de ikke medfører redusert dyrevelferd. Nye driftsformer må belaste dyrene minst mulig.

9.3 Overordnet mål

Regjeringen legger til grunn at norsk dyrehold og øvrige inngrep og reguleringer som berører dyr, skal skje innenfor rammer som er etisk og faglig akseptable. Helse er en viktig del av velferdsbegre-

pet og det er naturlig at dette i større grad enn tidligere blir synliggjort i både mål og tiltak.

Eiere av dyr har ansvar for at dyr ikke utsettes for unødvendig høy sjukdomsrisiko og for at øvrige vilkår som kan sikre velferden blir ivarettatt. Tilsvarende etisk ansvar har imidlertid også hele samfunnet i den grad handlinger eller tiltak direkte berører dyrs livsutfoldelse.

Regjeringen har derfor utformet følgende overordnede mål for framtidig norsk dyrehold:

Sunne dyr i gode miljøer

Uttrykket sunne dyr signaliserer at målsettingen omfatter både den somatiske og psykiske helsetilstanden hos dyr. Sammenhengen mellom psykiske påvirkninger og kroppslige reaksjoner er godt dokumentert, både fra eksperimentelle studier og observasjoner fra dyrehold i praksis. Utformingen av miljøet, som for øvrig omfatter en rekke ulike elementer, inkludert stell, vil således være bestemmende for om dyrene er ved god helse både mentalt og kroppslig, som igjen er avgjørende for dyrevelferden. Målet om « gode miljøer » skal således bidra til sunne dyr og dermed god dyrevelferd.

Med bakgrunn i denne tilnærmingen har Regjeringen utformet følgende langsiktige målsettinger for arbeidet med dyrevelferd og dyrevern som førende for alle typer dyrehold:

- Utformingen av miljøet skal møte dyrenes atferdsmessige behov.
- Dyr skal ikke påføres unødige belastninger.

På denne måten legges grunnlaget for en videre utvikling av norsk husdyrbruk, akvakultur og annet dyrehold, idet dyrene sikres leveforhold som setter dem i stand til å mestre miljømessige og andre utfordringer.

Dyretragedier som skyldes vanskjøtsel eller mishandling medfører uttalte og helt uakseptable belastninger for de dyrene som rammes. Arbeidet med å forebygge slike dyretragedier vil derfor få økt oppmerksomhet. Årsaksforholdene er sammensatt og involverer ofte dype personlige krisetilstander hos dyreeier. Årsaksforholdene kan følgelig vanskelig forebygges gjennom enkeltstående tiltak, men krever innsats over et bredt felt. De foreslåtte strategier, mål og tiltak skal gi myndighetene bedre virkemidler i dette arbeidet.

9.4 Strategier

I tillegg til langsiktige målsettinger for ulike dyreslag, vil Regjeringen konsentrere innsatsen for å nå

det overordnede målet rundt fem ulike strategier; kompetente dyreeiere, kunnskapsutvikling og kunnskapsformidling, hensiktsmessig regelverk og kompetent tilsyn, innsyn og forbrukerkommunikasjon, samt påvirkning av internasjonale rammer for dyrevelferd. De fem strategiene reflekterer at kompetanse, åpenhet og aktivt internasjonalt arbeid vil bli viktige stikkord i arbeidet for en bedre dyrevelferd og for å unngå dyretragedier de kommende årene.

9.4.1 Kompetente dyreeiere

9.4.1.1 Oppsummering og vurdering

Landbruksdepartementet vil understreke at kompetansen hos dyreeierne generelt er høy i Norge. Dette skyldes spesielt:

- Aktive nærings- og interesseorganisasjoner som i samarbeid med fagmyndigheter og fagmiljø arbeider med kunnskapsutvikling og informasjon vedrørende dyrevelferd.
- Et generelt høyt utdanningsnivå i samfunnet.
- En sterk tradisjon i vår kultur for å stelle godt med dyr.

Følgende forhold tilsier en økt satsing på kompetanseutvikling hos dyreeierne:

- Det stilles i dag, med noen få unntak, intet krav til kompetanse for personer som driver med dyr, verken i yrkesmessig sammenheng eller som hobby. Samtidig stiller moderne husdyrhold økende krav til kunnskap om dyrs grunnleggende behov og det registreres et økende hold av kjæledyr i miljøer som mangler erfaring med dyr.
- En kompetanseheving blant dyreeiere og personer som arbeider med dyr vil redusere faren for vanskjøtsel som skyldes uvitenhet, og trolig resultere i at dyrevelferd tillegges større vekt.

9.4.1.2 Tiltak

Dokumentert kompetanse hos personer som holder dyr for næringsvirksomhet

Ved den kontinuerlige revisjon av Europarådets konvensjoner og anbefalinger som pågår, blir det nå konsekvent anbefalt partslandene å stille krav om dokumentert kompetanse hos alle som har dyr. Landbruksdepartementet vil ved gjennomgang av dyrevernloven utrede en hjemmel for å kreve slik kompetanse hos dyreeierne. Flere husdyrorganisasjoner har i sine respektive handlingsplaner for dyrevelferd konkrete planer om å kreve slik opplæring.

Det er særlig viktig at alle som har dyr i sin varetekt for kommersielt formål og som frambyr dyr for salg, har omfattende kjennskap til de angjeldende dyrearter og til disse artenes behov, samt hvordan ulike fysiske og sosiale miljøfaktorer, inklusive røkteren, påvirker dyrenes velferd.

Myndighetene ønsker i samarbeid med de enkelte nærings- og bransjeorganisasjoner å utarbeide et utdanningsopplegg som kan gi nødvendige holdninger, kunnskaper og ferdigheter hos de som gjennomfører utdanningen. I tillegg til å formidle ren fagkunnskap skal etikk og dyrevelferd være viktige elementer i opplæringen. Ved gjennomført utdanning skal det utstedes et bevis. Det faglige innhold i opplæringen skal være godkjent av Statens dyrehelsetilsyn. Landbruksdepartementet anmoder de respektive organisasjoner om å iverksette en slik utdanning så raskt som mulig, og senest innen 31. desember 2008. Landbruksdepartementet vil også vurdere tiltak som kan stimulere organisasjonene og den enkelte til å iverksette og gjennomføre utdanningen.

Fem år etter at det enkelte utdanningsopplegget er startet opp, skal opplæringen og effekten av denne evalueres i et samarbeid mellom organisasjonene og Statens dyrehelsetilsyn. Utfallet av evalueringen vil avgjøre om det eventuelt vil være nødvendig å stille offentlige krav til og kontroll med at minimumskravene oppfylles, eventuelt hvilke sanksjoner som kan iverksettes dersom utdanningen ikke gjennomføres.

Holdningsskapende arbeid blant eiere av familie- og hobbydyr

Antallet arter som holdes som familie- og hobbydyr er stort og de enkelte arters behov og krav til miljø etc. varierer mye. Landbruksdepartementet vil anmode organisasjoner med formål å organisere medlemmer som driver oppdrett eller hold av familie- og hobbydyr, om å tilrettelegge informasjon og kompetanseoppbygging hos dyreeierne når det gjelder de respektive dyrearter. Det bør utarbeides informasjonsmaterieell som gir faktakunnskap om dyrenes atferd og grunnleggende behov. Informasjonen bør også vektlegge etikk og dyrevelferd, og eiers ansvar for dyret må presiseres.

9.4.2 Kunnskapsutvikling og kunnskapsformidling

9.4.2.1 Oppsummering og vurdering

Den vitenskapelig baserte kunnskap om ulike dyrearters atferd og grunnleggende behov er stadig økende. Det meste av denne forskningen skjer

naturlig nok utenlands, og det er viktig at våre nasjonale kompetansemiljøer innen fagområdet prioriterer internasjonalt samarbeid for å ta del i denne kunnskapsutviklingen. Den nasjonale forskningsinnsatsen på fagområdene etologi og dyrevelferd har de senere år fått en noe høyere prioritering, men kompetansemiljøene er små og sårbare.

Vitenskapelig basert kunnskap om etologi og dyrevelferd skal være et fundament både for regelverksutvikling og forvaltning. Det er behov for et styrket samarbeid og klar rollefordeling mellom fagmiljøene og forvaltningen på dette feltet.

Rådet for dyreetikk har bidratt til debatt og økt bevissthet omkring etiske spørsmål knyttet til dyr og dyrehold. Saksfeltet vil få økende fokus i de kommende årene.

9.4.2.2 Tiltak

Styrking av nasjonale kompetansemiljø innen velferd for landdyr og akvatiske dyr

Landbruksdepartementet vil styrke den nasjonale kompetansen gjennom å stimulere til aktiv forskning innenfor eksisterende fagmiljø. Prioriterte forskningsområder vil for eksempel være: grunnleggende studier om atferd og velferd hos produksjonsdyr og familiedyr, atferd og velferd hos fisk i oppdrett, bedøvningsmetoder ved slakting hos landdyr og oppdrettsfisk. Norge har, på grunn av sin spesielle kompetanse innenfor oppdrett av laksefisk, et særlig ansvar for oppbygging av internasjonal kompetanse når det gjelder velferd hos disse artene i oppdrett.

I Norge har det de senere år vært en økt vektlegging på fagområdene etologi og dyrevelferd, samt etiske vurderinger innen profesjonsstudiene og i forskningsmiljøene. Dette er positivt og denne utviklingen bør fortsette.

Forvaltningsstøtte på fagområdet dyrevelferd

Også innen forvaltningen av dyrevelferd, er det behov for forvaltningen å kunne skaffe seg faglige råd om ulike problemstillinger knyttet til dyrehold og dyrevelferd. Dyrevelferd på samtlige dyr vil inngå som en del av det nye Mattilsynets ansvarsområde, og Landbruksdepartementet tar sikte på å etablere mulighet for forvaltningsstøtte på området i forbindelse med etablering av det nye tilsynet.

Dette vil bli nærmere utredet i forbindelse med det pågående arbeid med å forberede etableringen av Mattilsynet.

Rådet for dyreetikk

Rådet for dyreetikk ble under navnet Landbruksdepartementets etikkutvalg, etablert i 1993. Rådet for dyreetikk er et rådgivende organ for departementet i saker som angår etikk og dyrevelferd. Rådet har gjennom en rekke uttalelser satt fokus på problemområder innen vårt dyrehold både når det gjelder produksjonsdyr og familiedyr, og vært en viktig bidragsyter i den offentlige debatten.

Landbruksdepartementet mener det fortsatt er behov for et frittstående utvalg med en todelt rolle; for det første som rådgiver og støtte for forvaltningen i spørsmål knyttet til etikk og akseptabel dyrevelferd. For det andre er det ønskelig at en debatt om verdier og etiske normer for dyrehold og behandling av dyr pågår mer eller mindre kontinuerlig. Det har ofte vist seg at forhold som en gang syntes uproblematisk, etter en tid blir vurdert på annen måte. Dette kan skyldes at det i mellomtiden er ervervet mer kunnskap eller at de allmenne holdninger har endret seg. Et dyreetisk råd vil fungere som en katalysator for en løpende samsfunnsdebatt om slike spørsmål.

Ny vitenskapskomité

I organiseringen av det nye Mattilsynet er det foreslått etablert en ny vitenskapskomité. Vitenskapskomitéen skal betjene matforvaltningens behov for vitenskapelig basert risikovurdering med hensyn til forhold som har direkte eller indirekte betydning for mattrygghet. I følge det foreslåtte mandat, skal vitenskapskomitéen også utføre vitenskapelige vurderinger på områdene dyrehelse, dyrevelferd og plantehelse, og inkludere relevante miljøhensyn. Det er foreslått opprettet spesialiserte faggrupper under hovedkomitéen. En av de foreslåtte faggruppene skal ha dyrehelse og dyrevelferd som sine ansvarsområder. Landbruksdepartementet mener den foreslåtte vitenskapskomité vil være et godt verktøy for å styrke det faglige og vitenskapelige fundament for en bedret dyrevelferd.

9.4.3 Hensiktsmessig regelverk og kompetent tilsyn

9.4.3.1 Oppsummering og vurdering

- Bestemmelsene i dyrevernsloven skal bygge på faglig kunnskap og etiske vurderinger.
- Tilsyn med hold av dyr skal skje på et faglig og forvaltningsmessig solid grunnlag.

9.4.3.2 Tiltak

Gjennomgang av dyrevernavloven

- Dyrevernavloven må gjennomgås med sikte på mer fremtidsrettet og hensiktsmessig forvaltning av dyrevelferd.
- Arbeid for bedre dyrevelferd må få en solid forankring på alle nivå i det nye Mattilsynet.
- Det bygges opp en faglig støttefunksjon til forvaltningen av dyrevernav og dyrevelferd.
- Det må gis tilstrekkelige ressurser til forskning om dyrevelferd og etologi, som også må omfatte akvakulturnæringen.

Komiteen som hadde fått i oppdrag å utarbeide forslag til ny dyrevernavlov avga sin innstilling til Landbruksdepartementet 26. august 1968. Landbruksdepartementet la fram sin proposisjon for Stortinget 1. februar 1974 (Ot.prp. nr. 27 for 1973–74). Loven har vært endret en rekke ganger, men har siden den gang ikke vært underkastet en fullstendig gjennomgang og revisjon.

Landbruksdepartementet vil på bakgrunn av denne meldingen foreta en fullstendig gjennomgang av dyrevernavloven, som blant annet tar sikte på:

- At dyrevernavloven i større grad gir overordnede rammer og normer for god dyrevelferd, mens de mer operative bestemmelser og reguleringer nedfelles i forskrifter.
- En presisering av dyrs status og rettigheter i loven.
- Å utrede nødvendige hjemler for mer effektivt å forebygge tragedier som skyldes sviktende tilsyn og stell av dyr. Dette gjelder krav til kompetanse hos dyreeiere og en rapporteringsplikt til forvaltningen for enhver som blir kjent med situasjoner der tilsyn og stell av dyr svikter. Også yrkesgrupper som er underlagt lovbestemt taushetsplikt, som for eksempel personell innen helse- og sosialtjenestene, bør pålegges rapporteringsplikt til forvaltningsmyndigheten dersom en gjennom yrkesutøvelsen blir kjent med situasjoner med vanskjøtsel eller fare for vanskjøtsel av dyr.
- Å utrede hjemler for en profesjonell dyrevernavforvaltning.
- Å presisere lovens virkeområde i forhold til dyrearter, og foreta en grenseoppgang i forhold til andre lover. Landbruksdepartementet tar i utgangspunktet ikke sikte på å utvide dyrevernavlovens virkeområde til flere dyrearter enn i dagens lov.

Fra reindriftsnæringen har det kommet innspill om at dyrevernavlovens bestemmelser i for liten grad tar hensyn til reindriftens spesielle forhold og den reindriftsfaglige kompetanse som eksisterer i samisk reindrift. Dette forholdet vil bli vurdert i forbindelse med gjennomgangen av dyrevernavloven.

Effektivisering og styrking av tilsynet med dyrevernavloven

Dagens modell for forvaltningen av dyrevernavloven ble etablert ved en endring av dyrevernavloven i 1995. Ved denne lovendringen ble de kommunale dyrevernavnemndene erstattet med statlige nemnder, vanligvis en nemnd i hvert veterinærdistrikt. Dyrevernavnemndene ble gitt myndighet i lovteksten og fristilt fra instruksjon i forvaltningslinjen. Nemndene fikk vedtakskompetanse og rett til å gi pålegg. Statens dyrehelsetilsyn ved distriktsveterinærene fikk ansvaret for sekretariatsfunksjonen. Distriktsveterinærene er dessuten gitt en selvstendig tilsyns- og vedtakskompetanse på mange områder, delegert dem i forskrifts form. Lovendringen av 1995 avløste en tidligere modell hvor vedtaksmyndighet og -kompetanse var tillagt politiet.

Erfaringene med dyrevernavnemndene som forvaltningsmyndighet har i hovedsak vært positive, men en del forhold gjør at Landbruksdepartementet vil foreslå en endring i forvaltningsmodellen:

- Dobbeltkompetanse mellom dyrevernavnemndene og distriktsveterinærene er i gitte situasjoner uheldig og bør unngås.
- Dyrevernavnemndene skal ivareta legmannsskjønnet, og en formell forvaltningsmyndighet stiller store krav til tilsyns- og forvaltningskompetanse.
- En stadig større del av forvaltningen på fagområdet bygger på vitenskapelig basert kunnskap, noe som reduserer behovet for skjønnsutøvelse. En lignende effekt har de internasjonale forpliktelsene som gir større grad av forskriftsregulering.
- Flere dyrehold er svært spesialiserte og det kreves høy og ofte spesiell kompetanse for å gjennomføre et forsvarlig tilsyn med dyrevelferd i slike dyrehold.

På denne bakgrunn foreslås en ny modell for den lokale forvaltning av dyrevernavloven, der tilsyns- og vedtaksmyndigheten legges til Landbruksdepartementet for videre delegering til det nye Mattilsynet. De nåværende nemndene reduseres i antall til én dyrevernavnemnd i hvert av de lokale forvaltningsområdene som er planlagt i det nye tilsynet. De nye nemndene skal ha en rådgivende funksjon

i tilsynsmodellen. Modellen gir et profesjonelt tilsyn faglig, så vel som forvaltningsmessig, samtidig som lekmannsskjønnet ivaretas ved at de rådgivende dyrevernemndene trekkes inn i arbeidet i de tilfellene der skjønnet er ønskelig og nødvendig. Modellen vil være ressursbesparende både økonomisk og personellmessig i forhold til dagens modell.

Det tas sikte på at den nye forvaltningsmodellen skal være på plass fra det tidspunktet det nye Mattilsynet er operativt. Det vil derfor bli fremmet eget forslag overfor Stortinget om nødvendig endring av dagens dyrevernløvs dersom den bebudete gjennomgang av dyrevernløven ikke kan gjennomføres tidsnok.

9.4.4 Innsyn og forbrukerkommunikasjon

9.4.4.1 Oppsummering og vurdering

Befolkningens engasjement for dyrevelferd og kunnskap om produksjonsforhold avhenger av åpenhet og kommunikasjon mellom næringene og omgivende samfunn. Åpenhet og kommunikasjon er også avgjørende for forbrukernes tillit til den informasjon som formidles om norsk dyrehold både fra næring og myndigheter.

Standarder for dyrevelferd som går ut over minimumsnivå vil ofte medføre ekstra kostnader og kunne resultere i høyere produktpriser. Kjøpetrender og forbrukernes betalingsvilje for produkter fra dyr med dokumentert god dyrevelferd, vil derfor avgjøre om det på lang sikt er mulig å holde høyere standarder for dyrevelferd i enkelte produksjoner eller for hele næringer i Norge, sammenlignet med det internasjonale dyreholdet. På denne måten vil forbrukerholdninger og relasjonene mellom forbrukere og husdyrnæringene spille en sentral rolle for det fremtidige ambisjonsnivå på området dyrevelferd.

I denne sammenheng vil fremheves følgende fortrinn for situasjonen i Norge:

- Forbrukerundersøkelser tyder på en gjennomgående tillit til at dyrevelferden for de fleste produksjoner blir godt ivaretatt.
- Tilliten til tilsynet og fagetatene synes også å være stor.
- Næringene er gjennomgående godt organisert, praktiserer stor grad av åpenhet og mange organisasjoner har utarbeidet egne handlingsplaner for dyrevelferd.

Følgende representerer imidlertid viktige utfordringer:

- Urbanisering med økende avstand mellom primærprodusent og forbruker medfører at færre

erverver kunnskap om praktisk dyrehold gjennom egen erfaring.

- Den internasjonale tendensen til økende mistillit til storskala dyrehold («industrielt dyrehold») setter økte krav til dokumentasjon, også under norske forhold.

9.4.4.2 Tiltak

Åpenhet om resultater av tilsyn og invitasjon til forbrukermedvirkning

Landbruksdepartementet vektlegger åpenhet og innsyn i forvaltningen av lov og regelverk som angår dyrevelferd. For å lette innsynet og stimulere til forbedring og en kunnskapsbasert samfunnsdebatt, skal forvaltningsmyndigheten utarbeide en årlig rapport om dyrehold og dyrevelferd som har allmennheten som målgruppe. Rapporten skal bygge på anerkjente velferdsindikatorer, og gi en oversikt over forvaltningens virksomhet på området. Forvaltningsmyndigheten skal på egnede møteplasser legge til rette for en dialog mellom forbrukere, næring, fagmiljø og myndigheter om utfordringer i rapporten.

Kunnskapsformidling om dyrevelferd og verdigrunnlaget for dyrehold

En klarere arbeidsdeling i samfunnet har gitt økt avstand mellom det aktivt utøvende havbruk og husdyrbruk og den økende del av befolkningen som ikke har direkte tilknytning til næringene. Denne utviklingen vil sannsynligvis fortsette. Behovet for å tilføre de nye generasjonene i vårt samfunn kunnskap, interesse og positive holdninger til dyr og dyrehold er derfor økende. Den innføring om dyr og dyrehold som gis i læreplanene i skoleverket på barne- og ungdomstrinnene, bør utvides til også å omfatte etikk og dyrevelferd. Emnet kan være godt egnet for spesielle temadager.

Tilrettelegge for produktmerking som omfatter velferdsforhold

Oppmerksomheten hos forbrukerne er økende for hvordan husdyrene har hatt det før de ender i frysedisk og på middagsbordet. Forbrukerne etterspør merking av produktene ikke bare for kvalitet og visshet for at produktene er helsemessig trygge, men en del ønsker også merking som kan føre det enkelte produkt tilbake til primærprodusenten, slik at alle ledd om ønskelig kan inspiseres. Det er i dag offentlige krav om individmerking av en rekke arter produksjonsdyr. En viktig forutset-

ning for sporbarhet av produkter er dermed på plass.

Landbruksdepartementet vil legge til rette for et merkesystem med relasjon til velferdsforhold som kan gi den enkelte forbruker en reell mulighet for eget valg. En tar sikte på å et slikt system for konsumegg og identitetsmerking for skinnprodukter.

Ansvar for å ta i bruk ulike merkesystem i praksis ligger naturlig til de ulike produsenter og salgsledd.

9.4.5 Påvirkning av internasjonale rammer for dyrevelferd

9.4.5.1 Oppsummering og vurdering

Internasjonalt arbeid med dyrevelferd vil få stadig større betydning og internasjonale rammer vil i økende grad være bestemmende også for nasjonalt regelverk og ambisjonsnivå. I denne sammenheng vil Landbruksdepartementet spesielt understreke som positivt:

- Norge har gjennom flere år deltatt aktivt i internasjonalt arbeid på området dyrevelferd.
- Europarådets konvensjoner og rekommendasjoner vedrørende dyrevelferd implementeres raskt i norsk lov- og regelverk. På samme måte gis oppfølging av forpliktelsene etter EØS-avtalen høy prioritet.

En del utviklingstrekk i det internasjonale arbeidet med dyrevelferd og handel med levende dyr kan representere spesielle utfordringer for Norge:

- Arbeidet med dyrevelferd i Europarådet kan få redusert betydning, avhengig av EU-landenes valg av strategi for sin satsing på saksfeltet.
- Manglende observatørstatus i EUs organer på området dyrevelferd.
- Krav til dyrevelferd som en del av WTO-forhandlingene.
- Usikkerhet knyttet til OIEs rolle i forhold til dyrevelferd.

9.4.5.2 Tiltak

Europarådet

Europarådet har siden dyrevelferd ble satt på dagsorden i 1965, tradisjonelt vært det viktigste forum hvor dette tema har vært diskutert i Europa. Norge har vedtatt og ratifisert alle de fem Europarådskonvensjonene som gjelder beskyttelse av dyr. Det samme gjelder de tilleggsprotokoller som er vedtatt for to av konvensjonene. Innholdet i konvensjonene og i tilleggsprotokollene er i Norge implementert i dyrevernavtals generelle bestemmelser

og i spesifikke forskrifter som er utarbeidet. Under konvensjonen om beskyttelse av produksjonsdyr er det utarbeidet anbefalinger om beskyttelse av en rekke dyrearter. Bortsett fra anbefalingene om beskyttelse av småfe, and og gås, har Norge implementert alle anbefalingene i forskrifter.

At EU-kommisjonen oftere, og i stadig sterkere grad, opptrer på medlemslandenes vegne, har de siste årene skapt en endret og langt mindre gunstig situasjon for «tredjeland» til å påvirke arbeidet i Europarådet. Stadig flere spørsmål, også de rent faglige, avgjøres på politisk hold i EU sentralt, og dette begrenser dialogene i Europarådet.

Det forutsettes likevel at arbeidet med dyrevelferd i Europarådet fortsetter og at Norge også i framtiden vil spille en aktiv rolle i dette arbeidet.

EUs organer

Mens fagområdene dyrehelse og humanhelse oftest diskuteres på møter der Norge har observatørstatus, er dette ikke i samme grad tilfelle når det gjelder dyrevelferd. Dyrevelferd diskuteres til en viss grad i Stående veterinærkomité hvor Norge kan møte. Det meste av det forberedende arbeid med dyrevelferdsspørsmål foregår imidlertid i organer under Ministerrådet hvor Norge ikke har adgang. Norge kan imidlertid ha medlemmer av ekspertkomitéer som utreder velferdsspørsmål for stående veterinærkomité. Landbruksdepartementet har som målsetting å sikre Norge en større grad av medvirkning i EUs prosesser også på området dyrevelferd.

WTO-avtalen

Dyrevelferd er ikke en del av WTO-avtalen. Norge har av forskjellige grunner ikke reist et selvstendig krav om at dyrevelferd skal bringes inn i WTO-forhandlingene i den forhandlingsrunden som nå er i gang. EU har imidlertid brakt dyrevelferd inn i de pågående forhandlinger. Regjeringen vil løpende vurdere hvordan vi kan sikre handlingsrom på dette området i de pågående forhandlinger i WTO.

OIE

Verdens dyrehelseorganisasjon (Office International des Epizootie – OIE) har de senere årene fått interesse for velferdsspørsmål. En gruppe av dyrevelferdsekspertter møttes for første gang i Paris 2. – 4. april 2002 for å drøfte OIEs engasjement i og ansvar for dyrevelferd. En rekke forslag utarbeidet av ekspertgruppen, ble drøftet på OIEs årlige møte

i slutten av mai 2002. Landbruksdepartementet ser det som ønskelig at OIE som organisasjon engasjerer seg på området dyrevelferd, og vil gå inn for at Norge skal spille en aktiv rolle også i dette arbeidet.

9.5 Mål og tiltak – forhold som angår flere dyrearter

9.5.1 Avl og bioteknologi

Tradisjonell avl og bruk av genteknologiske/bioteknologiske metoder i avlen er direkte regulert i dyrevernavloven.

9.5.1.1 Oppsummering og vurdering

Landbruksdepartementet legger til grunn at all organisert avl på dyr må ha som mål å ivareta hensynet til dyrenes helse og velferd

Det pekes på følgende forhold som må tas i betraktning i framtidig husdyravl:

- Helse må tas sterkere i betraktning i avlen.
- Det bør stilles krav om at ethvert avlsmål inkluderer sunne og funksjonsfriske dyr.
- Avl på hund og delvis rasekatt defineres ut fra eksteriøre rasestandarder for dyrene. Dette har i mange tilfelle gitt økt risiko for skade og sykdom og medført redusert velferd. Europarådet anbefaler en kritisk vurdering av dagens rasestandarder for hund og katt.
- Avlen på fjørfe foregår i dag utenfor landets grenser.
- Dyrevernavlovens bestemmelse bør få konsekvenser for praktisk avl på de ulike husdyrarter og -raser.
- Å basere avl på kloning eller bruk av transgene husdyr og oppdrettsfisk må fortsatt være uaktuell politikk i vårt land.

9.5.1.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet støtter næringen i dens anstrengelser for å påvirke de internasjonale selskapene innen fjørfeavl til å drive en avl som vektlegger friske og robuste dyr. Videre vil Landbruksdepartementet i samarbeid med organisasjonene gjennomgå avlsoppleggene for de forskjellige dyrearter og vurdere oppleggene i forhold til dyrevernavlovens bestemmelser.

Det synes ikke i dag å være behov for ytterligere offentlig skjerping av regelverket når det gjelder bruk av bioteknologi inkludert transgene teknikker på dyr. Det er imidlertid nødvendig med en løpende vurdering og åpen debatt omkring vår

husdyravl og bruk av moderne bioteknologi ut fra hensynet til dyrenes helse og velferd jf. etisk plattform.

Helsedepartementet arbeider for tiden med et forslag til endring av Genteknologiloven. Forslaget omfatter mulighet for å søke unntak fra det generelle forbudet mot somatisk kloning av virveldyr, for kloning til biologisk grunnforskning generelt og til medisinsk virksomhet når formålet for slik virksomhet er oppnåelse av nye behandlingsmåter for mennesker og dyr og der det er rimelig balanse mellom dyreetiske hensyn og forventet nytte.

9.5.2 Brannforebygging

Det er intet generelt krav om brannvarslingsanlegg i husdyrbygninger. Krav om installasjon av brannvarslere er inkludert i forskrift om høns og kalkun fra 2002.

9.5.2.1 Oppsummering og vurdering

Det er i forbindelse med Landbrukets brannvernår 2002 og i regi av Landbrukets brannvernkomité, etablert et godt samarbeid mellom husdyrnæringen og relevante fagmiljøer.

- Når det gjelder branner i husdyrrom og forebygging av slike, står imidlertid husdyrbruket etter Landbruksdepartementets syn foran store utfordringer.
- Det er flere branner i husdyrbygninger der dyreliv går tapt i Norge enn i land det er naturlig å sammenligne oss med.
- De langt fleste branner oppstår i forbindelse med elektriske installasjoner og bruk av elektrisk utstyr.
- Få driftsbygninger har varslingsanlegg.
- Evakuering av dyr under en brann er meget vanskelig.

9.5.2.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet vil ved endringer i regelverket stille krav om at det ved bygging av nye større driftsbygninger for husdyr og ved omfattende ominnredning av gamle bygninger over en viss størrelse, skal installeres brannvarslingsutstyr. Krav om slik installasjon gjøres gjeldende for alle driftbygninger med mer enn et visst antall dyr, innen fem år.

Regelverket skal inneholde krav til rømmingsveier som muliggjør en så rask evakuering av dyrene som mulig. I husdyrdistrikter bør brannvesenets folk få opplæring i praktisk håndtering og evakuering av dyr. Det vil ved gjennomgang av

regelverket også bli stilt strengere krav til brann-sikkerheten ved bruk av elektriske systemer, og i større driftsbygninger bør det gjennomføres periodisk brannsyn. Stortinget ba i sitt anmodningsvedtak nr. 366, 2002 Regjeringen så raskt som mulig og senest i statsbudsjettet for 2003, legge fram en vurdering av forslag til tiltak og eventuelle lovendringer som er nødvendige for å sikre levende husdyr brannsikkerhet minst på linje med de virksomheter som håndterer dyrene som slakt. Vedtaket er fulgt opp i Arbeids- og administrasjonsdepartementets St.prp. nr. 1 for 2003.

Det nære og gode samarbeid som er etablert mellom husdyrnæringen og relevante fagmyndigheter herunder forsikrings selskaper, bør videreføres.

9.5.3 Håndtering av dyr under transport

Transport av landdyr er regulert gjennom egen forskrift om transport av levende dyr fra 2001. Transport av levende fisk er regulert i forskrift om transport av akvatiske organismer fra 1997.

9.5.3.1 Oppsummering og vurdering

Det foregår en utstrakt transport av dyr i vårt land. Det meste av transporten av levende dyr er transport av slaktedyr. Transport vil alltid være en stressende situasjon for dyrene. Av positive forhold framheves:

- Næringen har utarbeidet en handlingsplan for transport av slaktedyr, og lagt ned mye arbeid for å forebygge uhell, blant annet gjennom « Aksjon rampe».
- Norge har strengere krav til transporttid for transport av slaktedyr enn det som kreves i EU.

Det er likevel mange utfordringer som det bør fokuseres spesielt på når det gjelder transport av dyr:

- Spredt produksjon og krav om rasjonalisering av slakteristrukturen har reist krav om lengre maksimal transporttid for slaktedyr enn de tillatte åtte timer. I bestemte områder i Nordland, Troms og Finnmark er det allerede gitt generell dispensasjon for 11 timer.
- Livdyr kan etter regelverket transporteres i 14 timer og etter en times opphold i ytterligere 14 timer dersom transportmidlet oppfyller nærmere angitte kriterier. Disse reglene er fastsatt gjennom EØS-avtalen.
- Lasting og lossing av/på transportmidlet er spesielt stressende for dyrene.

- Høy dødelighet hos verpehøns under transport.
- Omfanget av transport av rein har økt.
- Transport av dyr særlig sau, til og fra beite.
- Transport av trekkhunder.
- Transport av levende fisk i brønnbåter.

9.5.3.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker en gjennomgang av regelverket og vil spesielt vurdere om transporttiden er forsvarlig ut fra velferdshensyn. Landbruksdepartementet vil samtidig vurdere en utvikling av muligheten i dagens regelverk til å etablere hvilestasjoner ved innenlands transport. Landbruksdepartementet vil ikke gå inn for dispensasjon i transporttiden på mer enn åtte timer ut over det som allerede er gitt for Nord-Norge.

Ved gjennomgangen av regelverket tas sikte på endringer som styrker kontrollen med at dyr som ikke er egnet for transport blir skilt ut, og at det blir etablert bedre forutsetninger for en forsvarlig lastning og lossing av dyr. Regelverket for offentlige tilskudd til transport av levende slaktedyr vil bli vurdert. Behov for regulering av transport av levende dyr i andre sammenhenger (beitedyr, trekkhunder) vil også bli vurdert. Videre vil Landbruksdepartementet stimulere til at det utvikles bedre kjøretøyer som er tilpasset transporten av de enkelte arter. Det er ønskelig med en gjennomgang av det eksisterende regelverket for transport av akvatiske organismer med tanke på eventuelle tiltak for å forbedre dyrevelferd.

9.5.4 Håndtering av dyr på slakterier

Håndtering av landdyr under opphold på slakterier og under selve slakteprosessen er regulert i forskrift om dyrevern i slakterier fra 1995. Slaktning av fisk er ikke regulert i egen forskrift med hjemmel i dyrevernloven.

9.5.4.1 Oppsummering og vurdering

All slaktning av dyr for humant konsum skal skje ved bedøvelse før avblødning. Det pekes på følgende positive sider ved forholdene på slakteriene:

- Norske slakterier skal før de tas i bruk, være godkjent ut fra hensynet til dyrevelferden.
- Det er gjennomgående et godt samarbeid mellom kontrollmyndighet og bedriften.
- Det er i det siste lagt ned mye arbeid i utbedring av forholdene på slakteriene, for eksempel ved en god utforming av drivgangene og ved selve avlivingen.

Det er imidlertid en økende interesse og bekymring blant forbrukerne om hvordan forholdene er for dyrene på slakteriet og under selve slaktingen. Landbruksdepartementet vil fokusere på en del forhold hvor forbedring er ønskelig og mulig:

- De bedøvingsmetoder som eksisterer i dag, er ikke optimale for alle dyreslag.
- I slakteprosessen kan hygienekrav og velferdshensyn komme i konflikt.
- Ut fra hensynet til dyrevelferd synes det å være en fordel med en desentralisert og differensiert slakteristruktur.
- Godt drevne feltslakterier, mobile slakterier og gårdsslakterier ivaretar hensynet til dyrevelferd på en god måte.
- Noen slakteriselskap synes i praksis ikke å ha tilbud om nødslakting. Dette kan medføre at dyr som ikke er egnet til dette, likevel transporteres til slakteri.
- Det pågår en del slakting hjemme av ulike dyrearter, samtidig som en del dyr blir avlivet av ulike grunner på gården.
- Ved mange slakterier av oppdrettsfisk går fisken i ventemerder. Oppholdet i disse merdene kan strekke seg over lengre tid.

9.5.4.2 Mål og tiltak

Det bør stimuleres til utvikling av nye og bedre metoder for bedøving og slakting. Landbruksdepartementet vil ved en gjennomgang av regelverket i forbindelse med oppstalling av dyr på slakteriene, ved driving og under selve slakteprosessen presisere nødvendigheten av en balanse mellom hygienehensyn og velferdshensyn. Kontrollveterinæren, som skal føre tilsyn med håndteringen av levende dyr, bør fortsatt være offentlig ansatt.

Dyr som slaktes og fremstilles for offentlig kjøttkontroll, skal under transport, opphold på slakteri og i forbindelse med avliving, være behandlet dyrevelferdsmessig forsvarlig. Mulighet for forsvarlig avliving og eventuelt slaktebehandling av alvorlig sjuke eller skadde dyr, er i praksis viktig for å forhindre lidelser. Det bør derfor være tilgang på kompetent personell for avliving og eventuelt slaktebehandling over hele landet og også utenom ordinær arbeidstid. Dette kan sikres gjennom opplæring av utvalgte dyreeiere, eventuelt andre personer i avliving og slaktebehandling. Slakteri som mottar større slaktedyr (storfe, svin) bør tillegges ansvar for å etablere en nødslakteordning som er operativ i forhold til egne leverandører.

Landbruksdepartementet vil vurdere om det bør utarbeides en forskrift som regulerer avliving

av ulike dyreslag utenfor slakteri. Landbruksdepartementet vil også vurdere å videreutvikle regelverket for slakting av oppdrettsfisk.

9.6 Mål og tiltak for de enkelte arter

Ved å sammenholde målsettingene over med dagens regelverk og den kunnskap en har om praktisk dyrehold her i landet, foreslås i det følgende en del konkrete målsettinger for en rekke dyrearter og produksjoner. De mange eksterne innspill som har kommet inn i løpet av prosessen har også vært vurdert i denne forbindelse. Det ligger i sakens natur at forslagene som fremmes, vil måtte underkastes grundige konsekvensanalyser og drøftinger med berørte parter før kravene settes ut i livet i form av konkrete forskrifter. Det er imidlertid Landbruksdepartementets klare oppfatning at det er nødvendig å sette konkrete mål, som skal være retningsgivende for utviklingen.

For de dyrearter som er omtalt i kapittel 6 og hvor omtalen ikke er videreført i kapittel 9, ønsker Landbruksdepartementet ikke å framsette ytterligere mål og tiltak.

9.6.1 Akvatiske dyr i oppdrett

Fiskeoppdrett har i løpet av kort tid blitt en av de viktigste næringene i vårt samfunn, og vekstpotensialet regnes fortsatt som stort. I 2001 ble det slaktet mer enn 110 mill. laks og regnbueørret. Fiskeoppdrett er dermed den desidert største blant «husdyrbrukets» næringer.

Oppdrettsnæringen har vokst fram etter at dyrevernloven fra 1974 ble vedtatt og det er i dag et begrenset regelverk som regulerer oppdrett ut fra hensynet til dyrevelferd. Europarådet utarbeider nå anbefalinger om hold av ulike arter fisk i oppdrett, under konvensjonen om beskyttelse av produksjonsdyr.

9.6.1.1 Oppsummering og vurdering

Norsk oppdrettsnæring har følgende muligheter og fortrinn:

- Fiskeoppdrett er nasjonalt en svært viktig næring med økonomisk mulighet for å satse på dyrevelferd, både gjennom forskning og oppfølging i praktisk oppdrett.
- Mange av infeksjonssjukdommene er brakt under kontroll ved hjelp av vaksiner og god smittehygiene.
- Kysten byr på mange godt egnede lokaliteter for oppdrett.

Landbruksdepartementet mener det er viktig for Norge å holde en høy standard for fiskeoppdrettet framover ut fra hensynet til etikk og god dyrevelferd. Dette er faktorer som er inkludert i det utvidete kvalitetsbegrepet, og som vil etterspørres stadig oftere av mottakere av norsk laks. I denne sammenheng vil Landbruksdepartementet peke på en rekke problemstillinger og utfordringer hvor det kan foreligge et forbedringspotensiale:

Generelle utfordringer

- Selv om kunnskapsgrunnlaget når det gjelder oppdrettsartenes biologi generelt og velferd og velferdsindikatorer har økt de siste 30 år, er det behov for mer kunnskap.
- Vi har en manglende tradisjon for å behandle fisk som sansende dyr.
- Offentlige regler for drift og produksjon skal også ivareta hensynet til dyrevelferd.
- Fisk i oppdrett må sikres et miljø som er tilpasset de ulike arters og utviklingsstadiers behov med hensyn på vannkvalitet, temperatur, tetthet etc.
- Høy forekomst av misdannelser og andre produksjonslidelser.
- Fôrets næringssammensetning må dekke artenes behov under ulike faser.
- Bedre rutiner for utplukking og avliving av sjuk eller skadet fisk.
- Mer skånsom håndtering av fisk, bl.a. i forbindelse med transport og utsetting.

Spesielle utfordringer

Stamfisk:

- Utvelgelse av funksjonsfriske individer i avl.

Yngel og smolt:

- Sørge for miljøforhold under inkubering og klekking som gir redusert frekvens av bivirkninger, herunder utvikling av deformiteter og senere sjukdom.
- Utilstrekkelig vannkvalitet er et gjennomgående problem.
- Tilstrebe oppdrettsforhold som ikke gir aggressiv atferd.
- Sikre at fisken er godt smoltifisert ved tidspunkt for sjøsetting, for å redusere dødeligheten og problemer med væskebalanse.
- Fortsatt utvikling av nye vaksiner og vaksinasjonsrutiner som gir færre bivirkninger.

Matfisk:

- Tettheten og andre produksjonsforhold må tilpasses oppdrettslokalitetens kvalitet og fiskens atferd.
- Utvikle bedre teknologi og driftsrutiner med hensyn på overvåking av fisk, samt renhold av nøter, beskyttelse mot predatorer og beredskap mot alger, maneter og lignende.
- Oppdrettsfisk sultes til dels over lengre tid som et virkemiddel i oppdretters produksjonstilpassning.
- Stimulere til forbedring av slakteprosessen først og fremst gjennom fortsatt utvikling av nye og bedre metoder for bedøving av fisk.

9.6.1.2 Mål og tiltak

Økt oppmerksomhet omkring dyrevelferd innen oppdrettsnæringen er viktig ved at det kan bidra til holdningsendringer som direkte fører til bedre rutiner for behandling av fisk. Næringen oppfordres derfor til å utarbeide retningslinjer eller en handlingsplan for dyrevelferd i fiskeoppdrett. Innsetsen bør konsentreres om følgende punkter:

Forskning

Det er svært viktig for oppdrettsnæringen at det frembringes økt kunnskap om velferdskrav for ulike arter fisk i oppdrett. Forskning på dette området er blant prioriterte felt i Norges forskningsråd, og Landbruksdepartementet imøteser en videre satsing på området de nærmeste årene.

Produksjonsregulering

Landbruksdepartementet ønsker å foreta en gjennomgang av eksisterende standarder for produksjonsregulering ut fra hensynet til fiskens helse og velferd. Målet er å kunne regulere næringen gjennom virkemidler som er nøytrale i forhold til fiskens velferd.

Av hensyn til hygiene og kvalitet er sulting som virkemiddel akseptert før slaktning og ved sortering og transport. Sulting benyttes også rutinemessig ved medisinerings eller ved forekomst av dødelighet på oppdrettsanlegg. Sulting som et virkemiddel som ledd i produksjonsregulering er en utfordring med tanke på å ivareta dyrevelferd.

Når Europarådsanbefalingen om beskyttelse av oppdrettsfisk er ferdig utformet, vil det bli avklart hvordan denne best kan implementeres i norsk regelverk.

Produksjonslidelser og transport

Landbruksdepartementet vil arbeide for å redusere forekomsten av misdannelser og andre produksjonsrelaterte lidelser hos oppdrettsfisk. Det ønsker videre å redusere dødeligheten hos smolt ved transport og ved utsetting i sjøen. Det er ønskelig med en gjennomgang av det eksisterende regelverk for transport av akvatiske organismer for å oppnå dette. Egnede virkemidler, inkludert offentlig regelverk på området, vil bli utformet i dialog med næring og fagmiljø.

Slakting

Landbruksdepartementet ønsker å stimulere til forskning og utvikling av metoder for sikrere og bedre bedøvingsmåter ved slakting. Det overveies å fremme et forslag om maksimal oppholdstid i ventemerd før slakting eller andre konkrete forslag til tiltak for å hindre at slaktefisk går unødige lenge i ventemerd.

Nye arter

Hittil har laks og regnbueørret vært de dominerende arter i norsk fiskeoppdrett, men nye arter tas nå i bruk, for eksempel kveite, torsk og steinbit. Landbruksdepartementet ber næringene og forskningsmiljøene vektlegge dyrevelferd ved utvikling av oppdrettsmiljøet for disse artene.

9.6.2 Storfe

Hold av storfe er regulert i forskrift om hold av storfe og svin fra 1996.

9.6.2.1 Oppsummering og vurdering

Landbruksdepartementet vil trekke fram følgende fortrinn for norsk storfehold:

- Næringen har utarbeidet en omfattende handlingsplan for dyrevelferd. Mange av dagens problemområder er omtalt og tatt stilling til. Det heter bl.a. at løsdrift er framtidens driftsform, og at alle melkekyr skal ha et tilstrekkelig mykt liggeunderlag innen 2006. Binger med spaltegolv over hele arealet anbefales ikke lenger til kviger. Næringen vil utarbeide norske anbefalinger med konkrete forslag til innredningsløsninger. For utedrift anbefales at sterkt belastete utendørs arealer er drenerte og tråkk-

faste. Innen 2008 skal alle utøvere ha gjennomgått kurs og fått utstedt kompetansebevis.

- Helsekortordningen gir en svært god oversikt over helsesituasjonen i melkeproduksjonen, både nasjonalt, i besetningen og hos det enkelte dyr.
- Helsetjenesten storfe, næringens rådgivningstjeneste som arbeider med forebygging av sykdom, er godt utbygd.
- I avlsarbeidet gis helseegenskaper betydelig vekt. Kollethet, mangel på horn, er prioritert, slik at avhorning på sikt blir overflødig.

Det er likevel grunn til å se nærmere på følgende forhold av hensyn på dyrenes velferd:

- Dagens vanligste driftsform, båsfjøs, gir dyrene minimal bevegelsesfrihet i inntil 10 måneder hvert år.
- Kutrener, som er en elektrisk bøyle som skal få kua til å gjøre fra seg bakenfor liggeplassen, er en stressfaktor for dyrene. Bruk av kutrener brukes likevel i de fleste båsfjøs, for å lette reinholdet og bidra til en bedre melkingshygiene.
- Åpen forbindelse mellom husdyrrom og gjødselkjeller utgjør en helserisiko.
- Betonggolv er ikke et akseptabelt liggeunderlag for storfe, verken i bås eller bing.
- Kalven tas ofte fra kua straks etter fødselen. Driftsformer som muliggjør større kontakt mellom ku og kalv i en periode etter fødsel, er ønskelig.
- Kyr, kalver og ungdyr bør holdes i driftsformer som muliggjør fri bevegelse og sosial kontakt.
- Det er behov for alternative oppstallingsmåter for ungdyr generelt og okser spesielt. Plassforholdene for ungdyr på bing må bli bedre.
- Alle dyr bør ha anledning til å komme ut. I dag gjelder kravet om uteliv kun for kyr og kviger eldre enn seks måneder som er oppstallet på bås.
- Klauvhelse og klauvstell har ikke vært tilstrekkelig fokusert. Det er behov for regelmessig klauvpleie, uansett båsunderlag.
- Ved utedrift vil det være behov for opparbeidelse av grunnforholdene på tråkkbelastede deler av arealet. Det bør videre fokuseres på tilsynsplikten.
- Opplysninger om helseegenskaper kan mangle ved import av dyr og sæd. Det vil være en utfordring å sikre god helse, herunder lite fødselsproblemer, hos kjøttferasene. Import av dyr/raser med kjente problemer, eksempelvis belgisk blå, må unngås.

9.6.2.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet har i første omgang valgt å prioritere følgende områder:

Løsdrift for alt storfe

Melkekyr holdes tradisjonelt oppbundet på bås. Selv om det i de senere årene er bygget mange løsdriftfjøs, holdes fortsatt mer enn 90 % av melkekyrne på bås. Oppbinding av ku på bås er en av de situasjoner i vårt dyrehold hvor frihetsberøvelsen for dyrene er aller størst. Bevegelsesfriheten reduseres ytterligere ved bruk av kutrener. Det ønskes en utvikling der alt storfe skal gis mulighet for fri bevegelse. Det foreslås derfor at det fra 2004 innføres et forbud mot bygging av båsfjøs og omfattende restaurering av eksisterende båsfjøs til fortsatt båsfjøs, og at offentlige tilskudd til nybygging og omfattende ombygging av slike bygninger bortfaller. Landbruksdepartementet foreslår i tillegg løsdrift for alt storfe innen 20 år.

De fleste båsfjøs og mange løsdriftfjøs har åpen forbindelse mellom gjødselkjeller og dyrerom, med en betydelig potensiell helsefare for dyr og røkter. Nybygg bør derfor ha gjødsellager atskilt fra husdyrrom. Landbruksdepartementet vil vurdere risikoreduserende tiltak også i eksisterende driftsbygninger.

I de nærmeste årene vil det være nødvendig med økt fokus på utvikling av rimeligere driftsbygninger for storfe, for eksempel løsninger med kaldfjøs. Hensynet til dyrenes velferd må bli forsvarlig ivare tatt i dette svært viktige utviklingsarbeidet.

Liggeunderlag, liggeplasser og kutrener

Forskning har vist at kyr har en meget sterk preferanse for et mykt liggeunderlag. Det er også vist at liggetiden for storfe på betonggolv er betydelig redusert i forhold til dyr som har en myk liggeplass, fra 12 ned mot syv-åtte timer per døgn. Landbruksdepartementet mener at liggeunderlag skal være på plass for kyr i alle eksisterende bås- og løsdriftfjøs i løpet av 2005. Det foreslås at det i nybygg og ved større ominnredninger av eksisterende driftsbygninger, skal anlegges liggeplasser for alt storfe av alle aldre. Liggeplassene skal være lune og tørre, og alle dyr skal kunne ligge samtidig. Landbruksdepartementet ønsker å skjerpe kontrollen med bruk av kutrener og vil eventuelt vurdere et forbud.

Uteliv

I dagens forskrift om hold av storfe skal alle hundedyr som står på bås ha adgang til fri bevegelse og mosjon i åtte uker i løpet av sommerhalvåret. Det foreslås at dette skal gjelde alt storfe, med unntak av ukastrerte okser over seks måneder. Unntaket for okser opprettholdes av sikkerhetsmessige årsaker og fordi det er praktiske problemer forbundet med å holde hanndyr forsvarlig inngjerdet. Uteliv skal fortrinnsvis bety beite, men utendørs luftegård må kunne anlegges i de tilfeller hvor beite ikke kan skaffes. Landbruksdepartementet foreslår at ordningen trer i kraft innen 10 år.

9.6.2.3 Virkemidler

Vedtatte endringer må innarbeides i ny forskrift om hold av storfe.

9.6.3 Svin

Svineholdet er regulert i forskrift om hold av storfe og svin fra 1996.

9.6.3.1 Oppsummering og vurdering

Svinenæringen har vært gjennom store investeringer og vist evne til omstilling i forbindelse med kravet om løsdrift for purker som ble gjort gjeldende for alle fjøs fra 2000. Landbruksdepartementet vil trekke fram følgende positive kjennetegn ved norsk svinproduksjon:

- Svinenæringen har utarbeidet en omfattende handlingsplan for dyrevelferd, som på flere områder går lengre enn gjeldende regelverk. Økt bruk av strø, sysselsettingsmateriale, grovfôr, nei til knavring, brannsikring og –varsling,



Figur 9.1 Svineholdet omfatter kjøttproduksjon.

Foto: Tore Mælumsæter.

- opphør av tannklipping, forsvarlig stell eller avlaving av sjuke griser, mål om løsgående purker også ved grising, redusert smågrisdødelighet, alternativer til kastrering, avl for bedre helse og morsegenskaper, samt innføring av kompetansebevis.
- Purker holdes i løsdrift i drektighetsperioden og i mesteparten av smågrisperioden.
 - Helsetjenesten for svin, som driver forebyggende helsearbeid, er godt utbygget. Mange besetninger er blitt kvitt plagsomme sjukdommer gjennom et saneringsprogram, og helsetilstanden hos slaktegris er forbedret. Helsekort er tatt i bruk.

Det kan likevel pekes på følgende utfordringer og fortsatte forbedringsområder:

Purker og smågris

- Fiksering av purker i perioden omkring fødsel medfører store restriksjoner på normal atferd i en situasjon der purka har særlig sterke atferdsmessige behov.
- Flere griser bør få mulighet for uteliv, men uten bruk av ring i trynet.
- Det er behov for en forbedring av løsdriftssystemene som gir purkene sysselsetting, reduserer aggresjon og gir færre klauvproblemer.
- Gris må føres slik at næringsbehovet dekkes og føret gir metthetsfølelse.
- Smågristapet, som ligger på 14–15 %, bør kunne reduseres.
- Det er behov for å utvikle alternativer som gjør kastrering overflødig innen forbudet mot kastrering trer i kraft fra 2009.
- Tannklipping på spedgris bør erstattes av sliping.

Slaktegris

- Halebiting er et stort velferdsproblem.
- Kjedsomhet regnes som et velferdsproblem som kan gi opphav til unormal atferd.
- Arbeidet med å forbedre helsen hos slaktegris bør holde fram. Dette gjelder både infeksjoner og skjelettlidelser.
- Slåssing er et problem ved blanding av dyr. Driftsrutiner som reduserer aggresjon bør velges.
- Transport av slaktegris, driving, midlertidig oppstalling og blanding av dyr er alle problema-

tiske områder der det fortsatt er behov for bedre systemer og rutiner.

- Bedøving før slaktning er et område som bør følges opp med tanke på forbedring av metodene.

9.6.3.2 Mål og tiltak

Løsdrift for alle griser

Tidligere ble gjeldpurker holdt på bås, med svært begrenset bevegelsesfrihet. Dagens regelverk innebærer en vesentlig forbedring, men det er et dilemma at purkene fortsatt kan fikseres en kort periode i tiden rundt fødsel, da de atferdsmessige behov er særlig sterke. Ut fra et ønske om tilfredsstillende av atferdsmessige behov er målsettingen at alle griser, inkludert purker under fødsel, skal holdes i løsdrift innen 10 år. Fødebinger for løsgående purker under fødsel vil betinge et noe større areal enn dagens minste modeller, dersom ikke smågristapet skal øke.

Innemiljø og fôring

Griser er nysgjerrige og aktive dyr. Et grunnleggende behov for arten er å kunne rote i jord eller annet manipulerbart materiale. Det foreslås at alle innendørs rom for gris bør utformes og berikes slik at grisene gis nok plass til hvile og aktivitet og tilstrekkelig sysselsetting. Halebiting bør forebygges gjennom miljøtiltak, og forbudet mot halekupeping videreføres. Det skal være nok plass og mulighet for skjul slik at dyrene kan unngå aggressive artsfrender. Fôret skal være slik sammensatt at fôrrasjonen gir metthetsfølelse.

Forbud mot kastrering

Stortinget har vedtatt at rutinemessig kastrering av smågriser skal opphøre innen 31. desember 2008. Landbruksdepartementet vil i samråd med næringsgen påse at dette vedtaket blir oppfylt.

Forbud mot knavring

Landbruksdepartementet vil vurdere å ikke tillate dispensasjon fra forbudet mot å sette ring i trynet på gris.

9.6.3.3 Virkemidler

Vedtatte endringer om løsdrift, beriket innemiljø og egnet fôrrasjon må innarbeides i ny forskrift om hold av svin.

9.6.4 Sau

Saueholdet er i dag ikke regulert i egen forskrift hjemlet i dyrevernavloven, men Norge er forpliktet til å følge opp Europarådets vedtatte anbefalinger om hold av sau.

9.6.4.1 Oppsummering og vurdering

Det pekes på følgende kjennetegn ved saueholdet som bidrar positivt til dyrenes velferd:

- Dyrenes naturlige atferd ivaretas i stor grad i dagens driftsformer.
- Utmarksbeite under trygge forhold gir frihet og god velferd.
- Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd.
- Helsetjeneste og helsekortordning for sau er etablert.

Saueholdet står imidlertid overfor en rekke utfordringer:

- Utmarksbeiter med uakseptable store tap. Av vel to millioner sau og lam som slippes på beite har 120 -130 000 dyr, flest lam, årlig gått tapt. Årsaker inkluderer giftige planter, sjukdom, parasitter og rovdyr, samt ulykker. Ofte utsettes dyrene for langvarig plage før de dør. Det er behov for:
 - Et mer effektivt tilsyn i beiteperioden.
 - Sikre at dyr som slippes i utmark er skikket til det.
 - Unngå uegnete beiter, det vil si beiter med store tap.
- Det er behov for å se nærmere på en tilpasning mellom sau på beite og fredet rovvilt.
- Mer kunnskap om bruk av kulturbeiter, herunder plantevalg, vedlikehold, parasitt- og sjukdomskontroll.
- Kunnskapsnivået hos saueiere varierer mye og bør styrkes.
- Utegangersau: Det kan være problemer med tilgjengelighet, dårlig tilsyn og mangelfull ernæring.
- I inneførsperioden:
 - Strekkmetall som liggeunderlag er ikke uproblematisk i kalde hus, for nyfødte lam og når sauene er nyklippet.
 - Det kan være for mange dyr i forhold til plassen, spesielt under siste del av drektigheten.
 - Dårlig føring forekommer for ofte.
- God helse bør vektlegges i avl, herunder tiltak mot feilstilte øyelokk.

9.6.4.2 Mål og tiltak

Reduserte tap på beite

Lammekjøttproduksjonen i Norge er basert på utnyttelse av beiteressursene i utmark. Svært få besetninger baserer seg på innmarksbeite. Bruk av utmarksbeiter er en driftsform som ligger nær opp til det optimale for å kunne oppfylle dyrenes grunnleggende behov. Det slippes vel to millioner sau og lam på beite hver vår. De siste årene er rundt 120 000 dyr blitt borte på beite, de fleste lam. Tap av dyr på beite har flere årsaker, som sjukdom, parasitter, forgiftninger, ulykker, rovvilt, etc. Det totale tapet utgjorde i 2001 ca. 6 % av all sau sluppet i utmark, mens erstattet tap grunnet store rovdyr utgjør i størrelsesorden 1,5 % av all sau sluppet i utmark.

Når det gjelder tap som skyldes rovdyr er det imidlertid meget store variasjoner helt ned på besetningsnivå.

Når det gjelder forekomst av sjukdommer på sau, er det siste år registrert en økning av alle sjukdommer som registreres i sauekontrollen. Oppslutningen om denne kontrollen er imidlertid fortsatt så lav som 18 %, slik at det i dag er vanskelig å danne seg et godt bilde av sjukdomstilstanden og utviklingen i forekomst av ulike sjukdommer hos sau.

Det er ikke tvil om at det høye totale tapstallet innebærer smerte og lidelse for mange dyr. Selv om mange dyr blir øyeblikkelig drept av rovvilt eller dør brått av andre årsaker, er det også mange dyr som gjennomgår en smertefull tilværelse i lang tid. Beitebruken er på den annen side meget positiv for dyrene og det gjelder derfor å finne en balanse mellom beitebruken og hva som kan aksepteres av lidelse på beite.

Regjeringen vil slå fast at dyrevernavloven også gjelder menneskers ansvar for husdyr og tamrein på utmarksbeite, og at den derfor hjemler krav om nødvendig tilsyn og tiltak for å sikre dyrevelferden på beite, herunder også tiltak for å redusere tap forårsaket av rovvilt. Tilsynsplikten går imidlertid ikke så langt at brukerne, der ingen andre effektive tiltak for å redusere rovdyrskadene foreligger, er forpliktet til å avstå fra å benytte tradisjonelle beitearealer til beiting. (Det vises til Justisdepartementets tolkning av dyrevernavlovens hjemmelsgrunnlag av 5. november 2002, vedlagt meldingen som uttrykt vedlegg).

Kravet til tilsyn kan imidlertid ikke være like sterkt for dyr på beite som for dyr som står oppstallet og som derfor er totalt avhengig av føring og stell. Det bør derfor også kunne aksepteres et noe høyere tapstall på beite enn ved inneføring/inn-

marksbeiting. Selv om det er meget vanskelig å sette et konkret tall på hva som kan sies å være akseptabelt tap på beite, er Regjeringen av den oppfatning at dyrevelferden må styrkes og lidelsen reduseres på utmarksbeite gjennom reduksjon av dagens høge tap.

Dette innebærer at Regjeringen tar sikte på å føre en strengere kontroll med at utmarksbeiter for sau må ha en bonitet og en vegetasjon som gir et tilstrekkelig beitegrunnlag, som i størst mulig grad er fri for «feller» i terrenget som kan skape ulykker, og som er fri for vegetasjon som påfører dyrene sjukdom (som for eksempel alveld). Sau og lam som slippes på utmarksbeite må være i god kondisjon, ha tilstrekkelig melkeproduksjon, og det må være iverksatt forebyggende helsetiltak (vaksinerings, parasittbehandling). Regjeringen foreslår å legge til rette for videre utvikling av tiltak som kan forebygge tap i utsatte områder.

Ut fra et dyrevelferdsperspektiv har det vist seg at fri beiting med sau i utmark i viktige leveområder for bjørn, ulv og delvis jerv er vanskelig å forsvare. I områder med store konflikter grunnet rovvilt bør det derfor søkes løsninger som i større grad enn dagens tilpasninger fjerner muligheten for direkte kontakt mellom husdyr på utmarksbeite og disse rovdyrene. Regjeringen mener derfor at det i større grad enn i dag må stimuleres til driftstilpasninger eller flytting av beitedyrene ut av de viktigste leveområdene for bjørn, ulv og delvis jerv. Dette innebærer at det bør legges vekt på å koble de generelle landbrukspolitiske virkemidlene mer aktivt inn der det er nødvendig for å foreta tilpasninger i bruken av beite i utmark for å redusere tap og dyrelidelser. I samsvar med dette går Regjeringen inn for følgende prinsipielle områdeforvaltning vedrørende inndeling av beiteområdene:

Rovviltområder

Regjeringen foreslår at tradisjonell beitebruk uten noen former for tilpasninger til en situasjon med fast forekomst av store rovdyr må vike der det er spesielt viktig at bjørn, ulv og jerv får vern. Dette vil spesielt være i kjerneområder for bjørn der bjørnetettheten er over et visst nivå, i områder med familiegrupper av ulv innenfor forvaltningssonen, og i begrensede leveområder for jerv der tettheten er spesielt stor og området har stor betydning for jervens overlevelse. Dette vil gjelde områder der skadeomfanget er for stort til at det er etisk akseptabelt å ha frittgående husdyr på utmarksbeite uten at det settes inn tilstrekkelige forebyggende tiltak

som kan fjerne muligheten for kontakt mellom husdyr og rovdyr.

I slike områder må det sikres oppslutning fra beitebrukerne om alternative løsninger for beitebruken, for eksempel fellesbeiteprosjekter kombinert med flytting av beitedyra til annet utmarksareal, gjerding med rovdyrsikre elektriske gjerder, tidlig sanking eller permanent beiting på innmark, gjeting og bruk av hunder, omlegging til annen drift etc.

Beiteområder

Områder der husdyr bør gis forrang gjelder spesielt områder med stor sauetetthet og områder som ikke skal være naturlige leveområder for ynglende rovvilt. I disse områdene skal det ikke aksepteres etablering av ynglende rovvilt, forutsatt at totalbestanden av vedkommende rovviltart er tilstrekkelig til å sikre artens overlevelse. Streifdyr som kommer inn i beiteområder skal felles på lavt skadeomfang. Også dette forutsetter imidlertid at totalbestanden av vedkommende rovviltart er tilstrekkelig til å sikre artens overlevelse.

Etter Regjeringens syn vil ikke en slik områdeforvaltning medføre fare for tap av opparbeidede beiterettigheter. Det er ønskelig at en slik forvaltning av beiteområdene i størst mulig grad løses ved frivillighet og eventuelle positive landbrukspolitiske virkemidler. En nærmere konkretisering av en slik differensiert områdeforvaltning av rovdyr og beitedyr, med økt samordning av virkemiddelbruken fra landbruks- og miljøforvaltningen, vil bli fulgt opp i rovviltmeldingen.

Når det gjelder tamreindriften er det imidlertid vanskelig å se for seg samme områdeforvaltning som foreslått for husdyr. Tamreindriften foregår på ca 40 % av landets arealer, og det vil ikke på samme måte som når det gjelder husdyr være mulig verken å finne alternative beiteområder eller andre praktiske løsninger som kan skille rovdyr og tamrein. Arbeidet må derfor konsentreres om å innrette den bestandsmessige forvaltningen slik at beskatning av rovviltbestandene gjøres i de områder som utgjør de viktigste leveområdene for rein. Dette gjelder spesielt områder som har stor betydning som kalvingsland og oppvekstområder. Det kan ikke aksepteres etablering av familiegrupper av ulv i tamreinområder. En sentral forutsetning for å redusere de samlede tap i reindriften er en reindrift tilpasset naturgrunnlaget, med tamrein i god kondisjon.

Ørneskader utgjør et problem i deler av tamreindriften. Dette vil bli fulgt opp i arbeidet med ny rovviltmelding.

Sikre rovviltestimater og tiltro til dette tallmaterialet er viktig sett ut fra et dyrevelferdssynspunkt.

Det har fra landbruksnæringen vært ønske om at dyrevernavloven gis forrang foran viltloven, det vil si at en med hjemmel i dyrevernavloven skal kunne kreve uttak av rovvilt som gjør skade på husdyr. Regjeringen mener imidlertid at dette vil svekke hensynet til levedyktige rovviltbestander, og at konflikten mellom husdyr/tamrein og rovvilt må finne sin løsning innenfor dagens to sidestilte lover og de tiltak som blir iverksatt med hjemmel i disse.

Forskriftsregulering av saueholdet

Norge har ratifisert Europarådets konvensjoner om beskyttelse av dyr og de anbefalinger som er utarbeidet for ulike dyrearter. For blant annet å oppfylle våre internasjonale forpliktelser, foreslår Regjeringen at det innen beitesesongen 2004 utarbeides en forskrift om hold av sau og lam i fjøs og på beite. Forskriften må sette krav til plass og underlag i binger, fôring, frekvensen av tilsyn i fjøs og på beite, krav til dyr som slippes på beite og beiteforhold. Forskriften må også omfatte utegangersau, og det må defineres krav til driftsforholdene, tilgjengelighet for jevnlig tilsyn, fôrtilgang, klimatiske og andre forhold.

Det registreres en del hendelser med alvorlig underfôring av sau vinterstid. En oppfølging av en slik forskrift vil også bidra til at slike tilstander i størst mulig grad forebygges.

9.6.5 Geit

Geiteholdet er i dag ikke regulert i egen forskrift hjemlet i dyrevernavloven, men Norge er forpliktet til å følge opp Europarådets vedtatte anbefalinger om hold av geit.

9.6.5.1 Oppsummering og vurdering

De viktigste fortrinn i geiteholdet når det gjelder hensynet til dyrevelferd er at:

- Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd for geit.
- Det er etablert en helsekortordning.
- Geiter holdes i løsdrift.

Samtidig er det klart at geiteholdet står overfor viktige utfordringer i tiden framover:

- Flere kroniske infeksjonssjukdommer har en betydelig utbredelse på norske geiter. Disse representerer et viktig velferdsproblem.
- Fjøs miljøet bør bedres.
 - Plassforholdene i geitefjøs er ofte dårlige.

- Problemer med ventilasjon er utbredt.
- Strekkmetall som liggeunderlag for geiter gir neppe tilstrekkelig liggekomfort.
- Det er i dag ikke krav om beite/uteliv.
- Ved avhorning av kje er det behov for bedre metoder.
- Storparten av bukkekillene avlives etter fødsel, fordi kjøttproduksjon anses som lite lønnsomt. Dette har også en etisk side.

9.6.5.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker at følgende punkter prioriteres med sikte på å bedre velferden for geiter.

Bedre helse

Landbruksdepartementet vil i samarbeid med næringen bidra til at arbeid med sanering av smittsomme sjukdommer fortsetter med sikte på å få viktige kroniske infeksjonssjukdommer under kontroll eller radert bort.

Forskriftsregulering av geiteholdet

Under henvisning til det som er sagt om sau, foreslås det at det innen beitesesongen 2004 utarbeides en forskrift om hold av geit i fjøs og på beite. Forskriften må sette krav til plass og underlag i binger, frekvensen av tilsyn i fjøs og på beite, fôring og fôrforhold etc.

9.6.6 Tamrein

Tamreindrift er i dag ikke regulert gjennom egen forskrift hjemlet i dyrevernavloven.

9.6.6.1 Oppsummering og vurdering

Reindriften er Norges eneste nomadiske driftsform. Reinen holdes fritt på beite hele året. Reindrift har derfor et annet, og på flere måter et bedre, utgangspunkt enn øvrig dyrehold når det gjelder dyrevelferden. Viktige fortrinn er:

- Tamrein lever et fritt liv og får i stor grad utløp for sin naturlige atferd.
- Lavt smittepress og lite sjukdom.
- Funksjonsfriske dyr.

Nomadisk driftsform og forskjeller mellom samisk og norsk kultur gir opphav til spesielle konflikter og utfordringer som påvirker dyrevelferden direkte eller indirekte:

- Reindrift er svært arealkrevende. Konkurransen om utmarksressurser gir press på beiteområdene, slik at disse er blitt forringet både i størrelse og kvalitet.
- Myndigheter og reindriftsutøvere har ofte ulik virkelighetsoppfatning.

Følgende problemområder har i dag størst betydning for dyrevelferden og bør derfor tas opp med sikte på å finne løsninger:

- Ernæringssituasjonen må bedres.
 - Det må gjenopprettes balanse mellom dyretall og beiteressurser.
 - Mange dyr har sultet i hjel på grunn av nedslitte eller utilgjengelige («låste») beiter.
 - Det er behov for å spre kunnskap om riktig fôr og fôring under beitekriser.
- Omfanget av skader og tap av rein på grunn av rovvilt er for høyt.
- Praksis ved driving av dyr og samling av dyr i gjerde trenger kvalitetssikring.
- Transport er en stor stressbelastning for dyr som ikke er vant med fysiske restriksjoner. Forholdene bør legges til rette for løsninger der dyrene kan slaktes lokalt.
- Vurdere bruk av krumkniv for slakting til eget bruk.
- Kastrasjon av rein, behov for opplæring i bruk av bedøvelse.
- Parasittbelastningen (bremselarver) er stor i noen områder.
- Forebygge påkjørsler av tog.

9.6.6.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker å konsentrere sin innsats om følgende punkter:

Rammebetingelser

Landbruksdepartementet ser arbeidet med en fastsetting av nye rammebetingelser for reindriften i Finnmark som svært viktig for dyrenes velferd. Reindriftsstyrets vedtak av januar 2002 om høyeste reintall for sommerbeitedistriktene, fastsetting av nye beitetider og fastsetting av ny distriktsinndeling med siidainndeling for vår-, høst- og vinterbeitene i Vest-Finnmark reinområde, vil bli fulgt opp. En lignende prosess er igangsatt også for Øst-Finnmark reinområde.

Tradisjonell reindrift er arealkrevende. Landbruksdepartementet vil vurdere eksisterende virkemidler for å sikre reindriften tilstrekkelig areal

til en forsvarlig drift i forbindelse med pågående vurdering av plan- og bygningsloven.

Transport og håndtering

Landbruksdepartementet ønsker å stimulere til driftsmønstre og slakteri-strukturer som reduserer behovet for lange transporter. Regelverket som beskytter dyrene under opphold i arbeidsgjerder og ved transport skal styrkes.

Beitekriser

Landbruksdepartementet har som mål å redusere tapene ved beitekriser. Reindriftsforvaltningen og Statens dyrehelsetilsyn skal i samarbeid med Norske reindriftsamers landsforbund (NRL) evaluere erfaringene med beredskapsgruppene ved beitekriser i Troms og Finnmark, og vurdere effekten av tilgjengelige tapsreducerende tiltak. De skal ved behov foreslå tiltak som bedrer utvalgenes funksjon og mer effektivt reduserer tapene ved beitekriser.

Krisefôring er et aktuelt tapsforebyggende tiltak og næringen har signalisert behov for kompetanseoppbygging blant reieneierne på dette feltet. Landbruksdepartementet vil i samråd med næringen og aktuelle fagmiljø legge til rette for dette.

Tap forårsaket av rovvilt

En økende rovviltstamme har medført store tap i reinflokkene. Tapene på grunn av rovviltangrep må reduseres, blant annet for å sikre en forsvarlig dyrevelferd. Jerv og kongeørn står for det meste av tapene. Disse tapene har også sammenheng med det som er nevnt om tap ved beitekriser.

Det er spesielt viktig at rein i kalvingsområdene blir beskyttet mot rovvilt. Spesielle krav til gjeting i kalvingstiden og frem til merking, samt andre virkemidler for å sikre at rovvilt ikke gjør skade, i nærmere definerte kalvingsområder, vil bli vurdert i forbindelse med utforming av ny rovviltmelding.

Ulv gis ikke anledning til å etablere seg i beiteområder for tamrein.

For øvrig vises til omtalen av tiltak mot rovvilt-skader på sau. Tiltakene mot rovvilt-skader på sau og rein må sees i sammenheng, slik at en unngår forskyving av skadebildet mellom dyreartene. En sentral forutsetning for å redusere de samlede tap i reindriften er en reindrift tilpasset naturgrunnlaget, med tamrein i god kondisjon.

9.6.7 Høns – eggproduksjon

Hold av verpehøner, slaktekylling og kalkun er regulert i en forskrift om hold av høns og kalkun fra 2002.

9.6.7.1 Oppsummering og vurdering

Det trekkes fram følgende velferdsmessige fortrinn for norsk eggproduksjon:

- Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd.
- Det er etablert en helsetjeneste for fjørfe.
- Nebbtrimming er forbudt.
- Holdforskriften fra 2002 varsler miljøforbedringer i forhold til dagens burdrift og vil sikre litt mer areal enn i de tilsvarende EU-bestemmelser.

En rekke forhold framstår likevel som problematiske ved dagens eggproduksjon:

- Høner holdes i bur med liten plass. Fram til 2012 kan tradisjonelle nakne 3-hønnersbur benyttes, fra 2012 skal alle besetninger ha gått over til bur der miljøet er beriket med vagle, sandbad og verpekasse. Plassen per høne økes imidlertid ikke i forhold til i dag.
- Løsdrift gir fuglene utløp for naturlig atferd, men forekomst av kannibalisme, hysteri og fjørhakking er i dag et velferdsmessig problem.
- Dagens driftsformer er basert på at fuglene ikke får dagslys og at den kunstige belysningen er svak.
- Luftkvaliteten i hønsehus er ofte dårlig med mye støv og høyt innhold av ammoniakk.
- Avlen foregår i utlandet og det er derfor ikke nasjonal kontroll med avlen. Flere velferdsproblemer er direkte knyttet til avl eller kunne delvis vært løst gjennom avlstiltak.
- Det er høy dødelighet for høns under transport og opphold på slakteri. Det er få anlegg som slakter høner, noe som gir lang transport. Nye transportkasser (containere) er ofte for brede for hønsehusets ganger, hvilket betinger lengre bæreeavstander og totalt lengre oppholdstid i kassene.
- Bedøvelsesmetoder på slakteri bør forbedres (gjelder alt fjørfe).
- Avliving av nyklekkete hanekyllinger har også en etisk side.

9.6.7.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker i første omgang å konsentrere innsatsen om følgende felter:

Løsdrift for fjørfe

Hold av verpehøner i bur er i dag den absolutt vanligste driftsformen i Norge. Selv om de tradisjonelle burene vil bli utfaset og erstattet av innredete bur fra 2012, som en følge av harmonisering av et relativt nytt regelverk i EU, mener Landbruksdepartementet på prinsipielt grunnlag at løsdrift bør være et langsiktig mål for norsk eggproduksjon. Velferdsfaglige vurderinger tilsier imidlertid at løsdrift ennå ikke er godt nok utviklet til å framstå som et klart bedre alternativ til burdrift under praktiske driftsforhold. Landbruksdepartementet vil derfor stimulere til forsknings- og utviklingsarbeid som kan finne tilfredsstillende løsdriftssystemer, men uten at nebbtrimming blir nødvendig. For å få dette til, må det utvikles et oppdrettssystem og en røkt som sikrer utviklingen av en atferdsmessig veltilpasset høne fra tidlig kyllingalder til voksent dyr. Det vil ikke bli innført krav om overgang til løsdrift før hensiktsmessige systemer er utviklet.

Avl

Næringen og myndighetene må i fellesskap arbeide for å påvirke de internasjonale avlsorganisasjonene til å drive en avl som fremmer lav aggresjon, god helse og fravær av misdannelser. Denne målsettingen kan bare nås gjennom aktivt internasjonalt samarbeid for å skape nødvendige rammer for avlsarbeidet på fjørfe.

9.6.8 Høns – slaktekylling

9.6.8.1 Oppsummering og vurdering

Produksjonen av slaktekylling har følgende fortrinn:

- Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd.
- Det er etablert en helsetjeneste for fjørfe.
- Slaktekylling holdes i løsdrift, der plassforholdene er gode første del av oppdrettet.

Produksjon av slaktekylling reiser en rekke viktige problemstillinger der det er behov for forbedringer:

- Mangel på nasjonal kontroll av avl og avlsmål.
- Bein- og sirkulasjonsforstyrrelser hos kyllingene, først og fremst pga. hurtig vekst.
- Dårlige plassforhold den siste tiden før sending til slakt.
- Restriktiv føring av avlsdyr.
- Slakting kan være problematisk, jf. annet fjørfe.

9.6.8.2 Mål og tiltak

Dagens regelverk tillater en tetthet av dyrene på 34 kilo levende vekt per m². Landbruksdepartementet har som målsetting, i samarbeid med næringen, å redusere tettheten. Det vil imidlertid kunne åpnes for at produksjoner som oppfyller nærmere angitte kriterier for miljø og dyrehelse, kan innvilges en større tetthet enn andre.

9.6.9 Kalkun, and og gås

Hold av kalkun er regulert i forskrift om hold av høns og kalkun fra 2002. Hold av and og gås er i dag ikke regulert i egen forskrift hjemlet i dyrevvernloven, men Norge er forpliktet til å følge opp Europarådets vedtatte anbefalinger om and og gås.

9.6.9.1 Oppsummering og vurdering

Det trekkes fram følgende fortrinn:

- Fjørfenæringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd, som omfatter kalkun.
- Det er etablert en helsetjeneste for fjørfe, som omfatter kalkun.
- Kalkuner, ender og gjess holdes i løsdrift.
- Utedrift er vanlig for gjess og mulig for ender og kalkuner.
- Plassforholdene er gode første del av oppdrettet.
- Det synes ikke være vesentlige helseproblemer hos and og gås i oppdrett.

Landbruksdepartementet vil rette oppmerksomhet mot følgende utfordringer:

- Mangel på nasjonal kontroll på avl og avlsmål.
- Vekstrelaterte helseproblemer for kalkun.
- Dårlige plassforhold den siste tiden før sending til slakt, spesielt for kalkun.
- Restriktiv føring av avlsdyr av kalkun.
- Bedøving og avliving i de tilfeller dyrene henges levende etter beina.

9.6.9.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker å vurdere tetthetsbegrensningene i kalkunproduksjonen. Selv om produksjonen av ande- og gåseslakt er beskjedne i Norge, bør hold av and og gås forskriftsreguleres.

9.6.10 Pelsdyr

Hold av pelsdyr er regulert i forskrift om hold av pelsdyr fra 1998.



Figur 9.2 Norsk pelsdyroppdrett omfatter hovedsakelig artene sølvrev (bildet), blårev og mink.

Foto: Norges Pelsdyrslag.

9.6.10.1 Oppsummering og vurdering

Følgende kjennetegn ved norsk pelsdyrnæring bidrar positivt til dyrenes velferd:

- Næringen har utarbeidet en handlingsplan for dyrevelferd som på flere områder går lenger enn forskriften, og det er etablert et system for kvalitetssikring.
- Dyrene er gjennomgående ved god fysisk helse.
- Tisper og avkom holdes sammen i cirka to måneder.
- Dyrene avlives på farmen.

Næringen står imidlertid overfor en rekke utfordringer som trolig må finne en løsning før pelsdyroppdrett kan framstå som allment akseptabelt. Landbruksdepartementet ønsker i den sammenheng særlig å peke på følgende problemstillinger:

- Pelsdyr holdes i nettingbur.
 - Innskrenket bevegelsesmulighet, og liten mulighet for å utøve annen normal atferd, herunder behov for sysselsetting og sosiale relasjoner.
 - Behov for å utrede andre driftsformer.
- Frykt og stressbelastning.
 - Bedre forhold mellom dyr og røkter.
 - Behov for gjemmeded.

- Avl for tamhet.
- Livdyrutstillinger.
- Brunstkontroll og inseminasjon, der dyrene er fiksert.
- Innfangning av rev med tang.
- Restriktiv føring.
- Relativt høy valpedødelighet hos rev, valpedrap er vanlig.
- Dyrevelferd må vektlegges i avl.
 - Avl på store dyr (finsk rev) medfører funksjonelle problemer.
 - Oppdrett av mutanter og hybrider bør vurderes i en velferdssammenheng.
- Vannbehov må sikres hele året.
- Avliving av mink med CO₂ er ikke tilstrekkelig utredet.

Landbruksdepartementet har funnet det riktig å vurdere pelsdyrene og pelsdyrproduksjonen under ett, og ikke skille mellom rev og mink slik en del land har gjort. Ut fra en totalvurdering har Landbruksdepartementet konkludert med at den ikke vil fremme et forslag om en avvikling av norsk pelsdyrhold. Det understrekes at velferden for pelsdyrene må forbedres vesentlig i et framtidig pelsdyrhold sammenlignet med dagens driftsformer.

9.6.10.2 Mål og tiltak

Næringen har i løpet av det siste tiåret gjort en betydelig innsats for å bedre velferden for dyrene. Landbruksdepartementet ønsker at dette arbeidet fortsetter.

Gjeldende regelverk foreslås gjennomgått med sikte på å sikre at rev holdes i driftssystemer som gir større mulighet for bevegelse og til å utvikle normal atferd. Dyrenes nærmiljø må berikes vesentlig slik at dyrene stimuleres til utforskning og aktivitet, og gir mulighet for skjul hele året, oversikt over omgivelsene og ønsket sosial kontakt med andre dyr. Driftssystemene må oppfylle disse målene innen 10 år. Avlstilltak og stell må fremme tillitsfulle dyr og avl må ikke fremme arvelige defekter. Håndtering av dyrene må kunne skje uten unødig bruk av tvangsmidler. Situasjoner som representerer en stor belastning for dyrene og som ikke er helt nødvendige for driften, for eksempel livdyrutstillinger, må forbys.

Likeledes, når det gjelder mink, foreslås at regelverket gjennomgås og at det i regelverket presiseres at mink skal holdes i driftssystemer som bedre ivaretar dyrenes atferdsbehov. Nærmiljøet må berikes ved større areal og en innredning som stimulerer til utforskning og aktivitet. Driftssystemene må oppfylle disse målene innen 10 år. Situa-

sjoner som representerer en stor belastning for dyrene og som ikke er helt nødvendige for driften, for eksempel livdyrutstillinger, må forbys. Alternative avlivingsmetoder bør utredes.

Dersom det ikke oppnås vesentlige avlsmessige forbedringer når det gjelder dyrenes mentale helsetilstand i løpet av en tiårsperiode, bør det vurderes å avvikle pelsdyrholdet.

9.6.11 Hest

Det er i dag en økende interesse for hester og hestesport i befolkningen. Gjeldende forskrift om hestenter fra 1978, gjelder kun en begrenset del av stallanleggene, først og fremst rideskoler. Vanlig hold av hest er ikke regulert i egen forskrift hjemlet i dyrevernloven. Hesteorganisasjonene har etterlyst en slik forskrift.

9.6.11.1 Oppsummering og vurdering

Landbruksdepartementet vil trekke fram følgende positive forhold ved hestehold:



Figur 9.3 Bruksområdene for hest er i dag først og fremst knyttet til sport og rekreasjon.

Foto: Espen Bratli Samfoto.

- Den enkelte hest representerer oftest en stor verdi, økonomisk og følelsesmessig, for eieren.
- Krav om lisens for trenere av trav- og galopphester og nye konkurranseryttere er innført av hestesportsorganisasjonene.

Det er imidlertid liten tvil om at det ved hold og bruk av hest finnes forhold og situasjoner der dyrevelferden er langt fra optimal. Det pekes særlig på følgende problemområder og utfordringer:

- Eiere har svært varierende kunnskap om hesters atferd og behov.
- Oppstallingsforhold og stell.
 - Sikre bedre ivaretagelse av hesters atferdsmessige behov.
 - Godt fysisk stallmiljø, herunder ventilasjon.
 - Tradisjonell oppstalling gir ofte lite uteliv.
 - Oppstalling alene, «garasjehest», fører til sosial isolasjon.
 - Utegangerhester, behov for å stille krav til driftsformen.
 - Ingen krav om beite og frigang, mosjon.
 - Mangel på godt skolerte hovslagere.
- Metoder og tvangsmidler brukt under temming, trening og konkurranse.
- Høye forventninger om prestasjoner fra eier.
 - Behov for uavhengig kontroll (stevneveterinær) under de fleste typer konkurranser.
 - Doping.
 - Høyt skadeomfang, og for tidlig bruk av hesten etter skade.
- Transport av sportshest.
- Behandling forut for bedøving på slakteri.

9.6.11.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet vil vurdere behovet for en ny forskrift som gjelder alt hestehold med krav til forsvarlig oppstalling, føring, daglig mosjon og uteliv m.m.

Hestesportsorganisasjonene bes om å vektlegge kunnskap om hesters atferdsmessige behov i sitt opplegg med lisensiering av trenere/ryttere. Landbruksdepartementet vil styrke kontrollen med bruk av tvangsmidler og vil be hestesportsorganisasjonene om å utarbeide veiledning for fornuftig bruk av ulike korreksjons- og hjelpemidler under temming og trening.

Hestesporten omfatter en rekke konkurransegrener i tillegg til trav og galopp. Det er behov for å styrke tilsynsfunksjonen med sporten. Landbruksdepartementet vil utvide dagens ordning med tilstedeværelse av offentlig godkjent veterinær (stevneveterinær) ved totalisatorløp, til også å gjelde større ridekonkurranser. En nærmere defi-

nisjon av hvilke konkurranser som skal omfattes, vil bli utformet i kontakt med aktuelle interesseorganisasjoner.

Landbruksdepartementet vil fortsatt gi høy prioritet til arbeidet med å hindre bruk av alle typer doping i hestesport.

9.6.12 Hund

Hold av vanlige hunder i private hjem er i dag ikke regulert i egen forskrift hjemlet i dyrevernavloven. Forskjellig regelverk som regulerer båndtvangsbestemmelser og lov om farlige hunder skal samles i en lov under Justisdepartementet.

9.6.12.1 Oppsummering og vurdering

I dagens samfunn har hundehold en stor sosial betydning for barn så vel som voksne. Det finnes i overkant av 400 000 hunder i landet, og disse representerer en stor spennvidde når det gjelder raser og bruksområder.

Norsk hundehold er kjennetegnet av at hunder vanligvis holdes og behandles som et familiemedlem.

Hundehold er imidlertid langt fra problemfritt og det er behov for å se nærmere på dyrevelferd innenfor en rekke enkeltområder. Det pekes særlig på følgende utfordringer:

- Kunnskap og holdninger hos eier.
- Trekkhunder og andre hunder som holdes ute.
 - Oppstalling og transport.
 - Krav til prestasjoner – løp over lange distanser.
 - Korthårshunder som holdes ute.
 - Mangelfull føring.
 - Sikre minimum av mosjon, spesielt i sommerhalvåret.
 - Doping.
- Treningsmetoder, herunder elektriske dressurmidler.
- Avl.
 - Avl på hunder med defekter for å oppfylle rasestandard.
 - Avl mellom nære slektninger, fare for arvelige lidelser.
- Stell.
 - Overføring – manglende mosjon.
 - Raser som trenger spesiell pleie.
 - Veterinær behandling av sykdom og skade i relasjon til livskvalitet.

Hundehold reiser også problemstillinger der hundens og eiers behov må vurderes mot allmenne hensyn:

- Beskyttelse mot farlige hunder.
- Båndtvang og mosjonsbehov.
- Bruk av levende dyr som hjelpemidler i jakt-hunddressur.

9.6.12.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker ut fra en totalvurdering ikke å gjennomføre en forskriftsregulering av det alminnelige hundehold, men vil anmode interesseorganisasjonene om å utarbeide anbefalinger for hold av ulike raser/rasegrupper.

Noen typer hundehold setter spesielt store krav til oppfølging og kompetanse hos eier for å være forsvarlig. Dette gjelder for eksempel hundehold med et stort antall dyr, hold av spesielle konkurransehunder, permanent utendørs hundehold etc. Landbruksdepartementet foreslår at det utarbeides en forskrift om spesielt hundehold (trekkhunder, annet hundehold i større omfang) hvor det stilles krav om ID-merking, samt krav til miljø, stell og tilsyn.

Regelverk som skal hindre doping av hund brukt i konkurranser m.v. vil bli utarbeidet, likeså vil det bli en sterkere beskyttelse av hunder som deltar i fysisk svært krevende konkurranser.

Forbudet mot hold av aggressive hunder vil bli videreført i en ny hundelov under Justisdepartementet.

Bruk av elektriske dressurhalsbånd er i dag regulert i dyrevernavloven og skal bare brukes under aktiv dressur. Landbruksdepartementet ønsker å stramme inn på muligheten for å bruke elektriske dressurhjelpeidder. Det foreslås et forbud mot eldressur, med unntak for aversjonsdressur mot sau, tamrein og eventuelt andre beitedyr. Slik dressur skal, som i dag, bare gjennomføres av personer som er spesielt opplært til dette, og opplæringen må styrkes.

Bedømmelse av hund på utstillinger skjer etter spesielle eksteriørmessige standarder for de enkelte raser. Det er opprinnelseslandet for rasen som er ansvarlig for rasestandarden. Disse rasestandardene har i mange tilfeller bidratt til en uheldig utvikling der de favoriserte eksteriøre trekk disponerer for sjukdom og skade. Interesseorganisasjonene anmodes om å drive et aktivt og målrettet nasjonalt og internasjonalt arbeid for å motvirke slik avl. Landbruksdepartementet er bekymret for eksisterende situasjon og vurderer forskriftsregulering av avlen dersom andre tiltak ikke gir effekt.

9.6.13 Katt

Hold av katt i private hjem er i dag ikke regulert i egen forskrift hjemlet i dyrevernavloven.

9.6.13.1 Oppsummering og vurdering

Det alminnelige kattehold er vanligvis relativt problemfritt sett fra en dyrevelferdmessig synsvinkel. Norske katter har gjennomgående et liv med få begrensninger, der de oppholder seg fritt ute eller inne etter eget valg.

Viktige utfordringer når det gjelder katt er:

- Behov for å forandre holdninger hos eiere, større ansvarsfølelse og mer kunnskap.
 - Virkemidler for lettere å gjenforene bortkommet katt og eier.
 - Ukontrollert overproduksjon av kattunger.
 - Avlsdefekter hos rasekatter.
 - Innekatter, tilfredsstillelse av atferdsmessige behov, fedme.
- Forvillede katter.
 - Velferdsproblem for kattene.
 - Problem for omgivelsene.

Selv om katter utvilsomt har stor sosial betydning for mange mennesker, har katter en status i samfunnet som er klart lavere enn hunder. Sammen med den tradisjonelle tro på katters evne til å klare seg selv, er dette en av de bakenforliggende årsakene til problemet med forvillede katter i mange av de større byene. Bestander av slike eierløse katter kan utvilsomt være et dyrevelferdmessig problem, men representerer også et etisk, sosialt og hygienisk problem.

9.6.13.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker ut fra en totalvurdering ikke å gjennomføre noen forskriftsregulering av det alminnelige kattehold, men vil anmode interesseorganisasjonene om å utarbeide anbefalinger for hold av katt.

Landbruksdepartementet vil imidlertid fastsette et offentlig krav til ID-merking av katter. Dette er et nødvendig tiltak for å kunne oppspore eiere av bortkomne og forvillede katter og bidra til en ansvarliggjøring av katteeiere. Utover ID-merking, er det flere steder nødvendig med ekstra kontrolltiltak for å redusere slike bestander. Betydningen av at slike tiltak både må være dyrevelferdmessig forsvarlige og akseptable for befolkningen understrekes. De senere år har enkelte kommuner, i samarbeid med dyrevernavforeninger, iverksatt kontroll av kattebestander ved hjelp av kastre-

ring/sterilisering og gjenutsetting. Et slikt opplegg må være betinget av at de forvillede kattene blir tatt forsvarlig hånd om (fôret) av enkeltpersoner eller organisasjoner. For øvrig vil avliving måtte gjennomføres.

9.6.14 Andre familie- og hobbydyr

Det er i dag et totalforbud mot import og hold av fremmedartede (eksotiske) dyr, gitt i forskrift fra 1976. Reguleringen har først og fremst berørt krypdyr og amfibier. Fugler er ikke berørt av forbudet, og i praksis heller ikke de fleste eksotiske pattedyrene som var vanlige å holde som familiedyr da forbudet kom, som hamster, marsvin m.fl. Viltlovens bestemmelser setter også forbud mot en rekke arter. Det er i dag et sterkt påtrykk fra enkelte grupper om å liberalisere forbudet mot krypdyr, et forbud Norge er alene om å ha i Europa.

9.6.14.1 Oppsummering og vurdering

Familiedyr anskaffes av personer som i utgangspunktet er spesielt interessert i dyrene og gjerne vil stelle dem best mulig. Det viser seg imidlertid at dyrene ikke alltid får dekket sine behov og at deres velferd kan være dårlig. Det pekes særlig på følgende utfordringer:

- Stort antall arter med svært ulike behov.
- Tegn på mistriivsel og sjukdom hos dyrene kan være vanskelige å oppfatte.
- Varierende kompetanse hos eierne.
- Barn har ofte hovedansvar for dyret.
- Dyrene holdes ofte i bur som sterkt innskrenker bevegelsesfriheten.
- Sosiale dyr holdes ofte alene.
- Formering skaper overskuddsdyr.
- Trolig meget høy dødelighet hos akvariefisk.
- Trolig stort omfang av smugling og ulovlig hold av eksotiske dyr, først og fremst krypdyr.
- Det omsettes dyr som er fanget inn fra naturen.
- Eiere av ulovlige dyr tør ikke oppsøke veterinær.

Flere av utfordringene er knyttet til mangelfull kunnskap. At barn har ansvaret for det daglige stell trenger ikke nødvendigvis innebære noe problem, så lenge en voksen fører oppsyn med det hele. Problemet ligger snarere i at enkelte barn mister interessen for dyret, som blir stående i buret sitt, uten sosial stimulering. Landbruksdepartementet har vurdert å innføre en nedre aldersgrense for kjøp av dyr, men har kommet til at dette neppe er et egnet virkemiddel for å løse problemet.

Det anses som problematisk på faglig grunnlag å begrunne forskjellene i regelverket knyttet til hold av fugl i bur i forhold til for eksempel skilpadder.

9.6.14.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet foreslår å myke opp dagens regelverk ved at det i forskrifts form fastsettes en positiv liste over arter av eksotiske (fremmedartede) pattedyr, fugler, herptiler og eventuelle andre dyrearter som er tillatt holdt som familiedyr. Øvrige arter bortsett fra de vanlige husdyr, som ikke står på denne listen, vil da være forbudt å holde. Positivlisten vil bli satt opp i samarbeid med aktuelle faginstanser og foreninger.

Alle som driver omsetning av ulike typer familiedyr (zooforretninger) må i dag være godkjent av Statens dyrehelsetilsyn – distriktsveterinæren. I forbindelse med godkjenningen ønsker Landbruksdepartementet at det gis pålegg om å ikke selge dyr uten at det utleveres skriftlig informasjon til kjøper om den aktuelle dyreartens atferd, grunnleggende behov og krav til stell.

9.6.15 Dyr til forskning og undervisning

Bruk av dyr i forskning og undervisning er regulert direkte i dyrevernsloven og i forskrift om forsøk med dyr fra 1996.

9.6.15.1 Oppsummering og vurdering

Bruk av dyr i forskning og forsøk er et omstridt tema, selv om den sterkeste kritikken har vedrørt forhold som ikke forekommer i Norge, for eksempel bruk av primater og testing av kosmetika.

Det viktigste fortrinnet når det gjelder dyrevelferd er den økte oppmerksomheten som er rettet mot nødvendigheten av og gjennomføringen av dyreforsøk nasjonalt og internasjonalt de senere år. Denne oppmerksomheten bidrar til økt bevissthet hos de impliserte parter.

Blant de utfordringer som virksomheter som benytter dyr i forsøk står overfor, trekkes følgende fram:

- Behov for etisk refleksjon omkring bruk av dyr til forskningsformål.
- Redusere bruken av dyr generelt, og i belastende forsøk spesielt.
- Dyrene kan lovlig påføres smerte og lidelse.
- De aller fleste av dyrene holdes i bur.
 - Sterkt innskrenket bevegelsesfrihet.
 - Stimulifattig miljø.

- Feltforsøk, og særlig forsøk med vilt, er vanskelige å føre kontroll med.
- Gråsoner i forhold til merking av ville dyr som ikke inngår i forsøk.
- Velferd hos genmodifiserte forsøksdyr.
- Balansere hensyn mellom forskerens behov for beskyttelse og offentlighetens ønske om innsyn.

9.6.15.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ønsker at antall landdyr og akvatiske dyr som brukes til forskning skal reduseres til det minimum som er nødvendig for å gjennomføre forsøk på en vitenskapelig forsvarlig måte. De dyr som benyttes i forsøk må gis best mulig forhold. Landbruksdepartementet vil derfor bidra til at det opprettes en nasjonal plattform, et kompetansesenter, for alternativer til bruk av dyr i forskning slik det nå gjøres i en rekke europeiske land. En slik plattform vil spre informasjon om alternativer nasjonalt og internasjonalt og vil selv kunne initiere utvikling av alternative metoder og bedre oppstallingssystemer.

Forsøksdyrutvalget er i dag tillagt tilsynsansvaret for forsøksdyr. Det vil bli et forsterket tilsyn med bruk av forsøksdyr i Norge, men Regjeringen vil ikke foreslå å innføre en avgift på bruk av dyr i forsøk på det nåværende tidspunkt. Det vil imidlertid bli satt visse måltall for en ønsket utvikling av bruken av dyr og fisk i forskning med sikte på reduksjon, som bl.a. tar høyde for volumutviklingen av de ulike arter av dyr brukt i forsøk. Dersom de måltall som settes ikke nås innen rimelig tid, vil Regjeringen vurdere bruk av økonomiske virkemidler i form av avgift eller lignende.

9.6.16 Dyr i dyreparker

Framvisning av dyr i dyreparker skjer i dag på dispensasjon fra dyrevernsloven. Det er imidlertid fastsatt interne retningslinjer om arealer etc. for ulike arter. Disse legges til grunn ved vurdering av søknader om dispensasjon.

9.6.16.1 Oppsummering og vurdering

Ved etablering av norske dyreparker er det praksis å stille strenge krav til arealer, hegnets topografi etc. Dette medvirker til at parkene fortøner seg annerledes og framstår som mer dyrevennlige enn tradisjonelle zoologiske hager.

Det er ikke uvanlig at dyreparkene avler dyr for sesongen som parken ikke har mulighet for å ta hånd om selv eller få solgt/overdratt til andre par-

ker etter sesongens slutt. Landbruksdepartementet anser at kalkulert produksjon av overskuddsdyr er etisk problematisk.

Det er behov for en vurdering for hver enkelt dyreart det søkes om i dyreparker, bl.a. i forhold til kompetanse om arten og artens mulighet for å kunne trives under de forhold som tilbys sommer og vinter.

Ville dyr i fangenskap eller rene dyreparkarter, kan virke tiltrekkende på viltlevende artsfrender utenfor dyreparkens gjerde. For å hindre uheldige situasjoner som følge av dette, bør hovedprinsippet være at anlegg ikke etableres, eller etableres med vilkår om tiltak for å hindre dette, der slike arter inngår i framvisningstillatelsen. For rovvilt og hjort er dette særlig viktig.

9.6.16.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet mener det fortsatt bør stilles strenge krav ut fra hensynet til dyrevelferd ved etablering og drift av dyreparker. Landbruksdepartementet ønsker at eksisterende retningslinjer gjennomgås og forskriftsfestes. Det er spesielt viktig at dyreparkene utformes slik at dyrene får god plass med et variert miljø og muligheter for skjul.

Dyreparker vil som en del av driftsvilkårene bli pålagt å utarbeide en plan for dyreholdet, inkludert reproduksjon, der en målsetting er å unngå overskuddsdyr.

9.6.17 Sirkusdyr

Framvisning av dyr i sirkus skjer i dag på dispensasjon fra dyrevernsloven. Dispensasjon gis for sesongen for angitte antall dyr og arter. Det finnes ikke forskrifter om sirkusdyr, verken nasjonalt eller i EU. Transportforskriften gjelder, men er ikke tilpasset sirkusdyr.

9.6.17.1 Oppsummering og vurdering

Sirkus har lange kulturtradisjoner og framvisning av dyr er tradisjonelt en viktig del av forestillingen. Bransjen anser dyr for å være et uunnværlig trekkplaster. Landbruksdepartementet er oppmerksom på at det offentlige tilsynet med dyr i sirkus har blitt styrket de siste årene. Sirkusdyr får oftere enn før oppholde seg utenfor vogner og telt når de er på turné. Det er likevel vanskelig å oppnå tilfredsstillende forhold for dyrene. Særlig representerer følgende forhold velferdsmessige utfordringer:

- Dyrene transporteres svært mye og transportforskriften er ikke tilpasset sirkusdyr.

- Dyrene har innskrenket bevegelsesfrihet under transport og for noen arter også utenom transporttiden.
- Elefanter viser ofte stereotyp atferd.
- Ingen kontroll med dressur og treningsmetoder, da dette er en internasjonal bransje, ofte med utenlandske dyr og eiere.

Et dyrehold som er basert på så stor grad av transport av dyrene er betenkelig, særlig for store arter og arter med spesielle atferdsmessige behov.

9.6.17.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet vil fastsette, i forskrifts form, en positiv liste over arter som det vil være tillatt å framvise på sirkus. Gjennom dette tiltaket tas det sikte på å innskrenke det antall arter som tillates framvist i forhold til i dag. Landbruksdepartementet mener at arter som hest, hund og katt kan tillates, eventuelt andre domestiserte arter fastsatt etter nærmere kontakt med næringen.

Det ønskes en fortsatt kontroll med at transporten av sirkusdyrene oppfyller vilkårene i transportforskriften.

9.6.18 Framvisning for andre formål

Det er i dyrevernavloven et generelt forbud mot framvisning av dyr dersom framvisningen ikke er et ledd i avlsarbeidet.

9.6.18.1 Oppsummering og vurdering

Husdyrutstillinger i forbindelse med avl har fått redusert betydning for produksjonsdyr, men dyr framvises i økende grad ved handelsmesser og utstillinger, ved programmer i fjernsyn etc. Det er også vanlig at dyr framvises på museer. Framvisning kan være en stor belastning for dyret, men i mange tilfeller framstår framvisningen som uproblematisk ut fra hensynet til dyrevelferd.

9.6.18.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet foreslår at det generelle forbudet i dyrevernavloven mot framvisning av dyr avvikles, og erstattes av en forskrift som definerer nærmere dyrevelferdmessige krav til slike framvisningssituasjoner. Blant annet vil det stilles krav til at den som er ansvarlig for dyrene ved framvisningen, har nødvendig kunnskap om de gjeldende dyreartene.

9.6.19 Viltlevende dyr

Regelverk knyttet til viltlevende dyr er omtalt under kapittel 6.2.30. I kapittel 6.2.30 framgår også at det ikke hittil er gjennomført en systematisk gjennomgang av forholdet mellom dyrevernavloven og andre myndigheters ansvarsområder. Det er likevel beskrevet enkelte forhold som Landbruksdepartementet mener kan inneholde dyrevelferdmessige utfordringer.

9.6.19.1 Beskyttelse av ville dyr

Oppsummering og vurdering

Norge har en befolkning som generelt setter pris på natur og friluftsliv, og som en del av dette er vant med å ta hensyn til dyrelivet. Det er likevel en rekke utfordringer vi står overfor i arbeidet for å sikre viltet gode levevilkår framover:

- Opprettholde og utvikle befolkningens vilje til å beskytte faunaen og dens leveområder.
- Heve kunnskapsnivået om dyr.
- Stengsler i ut- og innmark, herunder tilsyn og vedlikehold av gjerder, og bruk av piggråd.
- Påkjørsel av tog og bil.

9.6.19.2 Fangst

Oppsummering og vurdering

Viktige dyrevernavmessige utfordringer man står overfor ved forsvarlig utøvelse av fangst er bl.a.:

- Holdninger, kunnskap og ferdigheter hos fangstfolk.
- Løpende overvåking og forbedring av avlivingsmetoder.
- Snare- og fellefangst.
 - Behov for dokumentasjon av avlivings effektivitet og selektivitet for drepende feller.
 - Tilsyn med feller som fanger dyret levende.

9.6.19.3 Jakt og fiske

Oppsummering og vurdering

Viktige utfordringer ved jaktutøvelse er:

- Skadeskyting.
- Jakt på utsatt vilt.
- Fang og slipp som forvaltningsprinsipp.

Videre kan det være utfordringer i forbindelse med avliving av vilt uten hensyn til fredning.

9.6.19.4 Mål og tiltak

Det er viktig at dyrevernavlovens intensjoner blir tilstrekkelig innarbeidet i virksomhet som berører

viltlevende dyr. Dette vil bidra til å sikre at vår kontakt med viltlevende dyr skjer på en etisk forsvarlig måte.

For å oppnå denne målsettingen, vil Landbruksdepartementet ta initiativ overfor andre aktuelle myndigheter med sikte på en nærmere gjennomgang av utfordringer med utgangspunkt i dyrevernløvens ansvarsområde.

Det innføres et totalforbud mot bruk av piggtråd som gjerdemateriale i husdyrgjerder.

Fangstmetoder og -redskap skal være godkjent ut fra dyrevernhensyn, og vil bli utredet i forbindelse med gjennomgang av dyrevernloven.

Ulike aspekter ved fiske basert på fang og slipp metoden er vurdert. Bruk av fang og slipp metoden for kommersielle formål vil være meget betenkelig. Departementet ser derfor behov for en gjennomgang av rammene for fang og slipp.

9.6.20 Oppdrett av nye arter

9.6.20.1 Oppsummering og vurdering

Spesielt innen akvakultur finnes det et stort potensial i å utvikle nye oppdrettsarter. I en periode har det også vært stor interesse for å starte nisjeproduksjoner med oppdrett av ulike landlevende dyr, fra krokodiller til storfugl. Konfliktpotensialet i forhold til viltforvaltningen er stort. Kjøttproduksjon av noe omfang på oppdrettsvilt drives i dag bare på hjort og villsvinkrysninger, men flere ulike viltarter oppdrettes med tanke på utsetting. Det er forskrifter gitt under viltloven som i dag regulerer hold av landlevende ville dyr.

Viktige problemstillinger og utfordringer ved oppdrett av nye arter er:

- Det er ikke gitt særskilte forskrifter om oppdrett av hjort og annet vilt under dyrevernloven.
- Det er vanligvis mangel på kunnskap om dyrenes næringsbehov, egnede fôrmidler, sykdommer etc.
- Det kan være vanskelig å tilfredsstille dyrenes atferdsbehov i fangenskap.
- Det praktiseres innfangning av livdyr fra naturen.
- Fryktreaksjoner kan være utbredt.
 - Håndtering, eventuell transport, slakting.
 - Skader i gjerder og andre stengsler.

9.6.20.2 Mål og tiltak

Landbruksdepartementet ser behov for etiske standarder knyttet til domestisering og hold av nye arter. Artenes forventede mulighet til å kunne mestre et liv i fangenskap må vurderes sammen med nytteverdien av produktene som domestiseringen er ment å skape. Det vil være større risiko i en utviklingsfase enn i en driftsfase ved etablering av nye arter. Det er imidlertid også viktig at slike vurderinger bli gjort i forkant av utviklingsfasen. Utgangspunktet når det gjelder viltarter må fortsatt være at oppdrett av nye arter er forbudt med mindre annet følger av lov eller vedtak med hjemmel i lov.

10 Økonomi

På det nåværende tidspunkt er det vanskelig å utrede og beregne de økonomiske konsekvensene for flere av de mål og tiltak som settes fram i meldingen, for de ulike dyrearter og produksjoner. Hensikten med meldingen er først og fremst å angi den retning en ønsker å gå i dette arbeidet, men meldingen gir i de fleste tilfeller ikke rom for detaljerte anvisninger. De framsatte mål og tiltak vil derfor i mange tilfeller ikke gi grunnlag for økonomiske beregninger. På bakgrunn av det overordnede veivalget denne meldingen legger grunnlaget for, vil det bli utarbeidet mer konkrete forslag. I lov- og forskriftsendringene vil de økonomiske konsekvensene bli utredet, og konkrete forslag vil bli sendt berørte parter til høring på vanlig måte. Grunnen til at det for eksempel ikke er gjort økonomiske beregninger for en så stor og viktig næring som akvakulturnæringen, er nettopp den generelle utforming av de forslag som settes fram.

10.1 Økonomiske konsekvenser av forbedret dyrevelferd

Forslagene i denne meldingen om forbedring av dyrevelferden vil kunne ha til dels betydelige økonomiske og markedsmessige konsekvenser både for landbruksnæringen og andre. Dyrevelferd kan ikke direkte måles i kroner og øre, men for en del tiltak kan det gjøres økonomiske beregninger av konsekvensene. Det er en betydelig usikkerhet knyttet til slike beregninger. Det må gjøres en rekke usikre forutsetninger, bl.a. om hva man beregner de økonomiske konsekvenser i forhold til. Det skyldes blant annet forhold omkring tidsfaktoren for innføring, dynamiske forhold som ny kunnskap, strukturutvikling og ikke minst tiltak de ulike næringer som berøres selv har for å forbedre dyrevelferd, og som ville blitt gjennomført uansett.

Tiltakene kan deles i to kategorier:

- Tiltak som krever investeringer i driftsbygninger og utstyr (for eksempel fra båsfløs til løsdrift for kyr).
- Tiltak som krever endret praksis eller driftsløsninger hvor også dyreeiers kompetanse og holdninger inngår (for eksempel bedøvelse og veterinær ved kastrering av gris).

Kostnadene ved slike tiltak er igjen relatert til to elementer:

- Dyreeierne må gjøre noe annet enn de ellers ville gjort. Normalt vil grunnen til at de ikke velger den mest «dyrevennlige» løsning skyldes at det er forbundet med høyere kostnader.
- Dyreeierne må gjøre noe tidligere enn de ellers ville gjort.

Det siste punktet kan være spesielt viktig ved store investeringer.

For eksempel i spørsmålet om overgang fra båsdrift til løsdrift i melkeproduksjonen har vi i dag et betydelig antall båsfløs fordi disse med gjeldende struktur i Norge har falt rimeligere å bygge. Over en viss størrelse er løsdrift billigere. Dersom noen må bygge løsdrift når de ellers ville valgt båsdrift, er dette forbundet med en kostnad. Med ny teknologi, endret struktur og næringsutøvernes kunnskap og holdninger, anses det at det ved de aller fleste nybygg nå blir valgt løsdrift. Det betyr at kostnadene ved et slikt tiltak er synkende og går mot null dersom det gis en tilstrekkelig lang overgangsperiode.

Totalkostnadene ved en del tiltak vil også ha sammenheng med strukturen i de enkelte produksjonene. Med avtakende enhetskostnader for eksempel ved investeringer vil kostnadene bli lavere med større driftsenheter. Dersom vi har en strukturutvikling, vil en overgangstid også redusere kostnadene som følge av det.

Pålegg som kan gjøre investeringer nødvendige, eller fremskynde planer om nyinvesteringer hos brukerne, kan også i seg selv påskynde strukturutviklingen. Ofte vil investeringer i nybygging bli gjort til et større produksjonsomfang enn eksisterende produksjonsomfang for å redusere skalulempene. Eventuelle kostnadskrevende pålegg kan også gjøre det nødvendig å redusere produksjonskostnadene per enhet for å gjøre produksjonen tilstrekkelig lønnsom. På hver sin måte har både kvoteordningen i melkeproduksjonen og konsesjons-grensene i kraftfôrkrevende produksjoner begrenset mulighetene for tilpasning. I løpet av 2002 er det gjennomført endringer på begge disse områdene som øker produsentenes handlingsrom.

Utviklingen innen hver produksjon og husdyrbruket totalt vil også ha sammenheng med hvilke krav som settes til de ulike produksjonene, og hvilke konkurransemessige forhold som næringen møter fremover i tid. Utviklingen går mot åpnere markeder og større handel mellom land også for landbruksprodukter. Kommende runder i WTO vil utvilsomt stille Norge overfor større utfordringer på dette området, og mulighetene for å ta ut høyere priser vil være begrenset også i det norske markedet.

Det er derfor viktig at næringens kostnader og konkurransesituasjon vektlegges ved vurderingen av nye tiltak for økt dyrevelferd. En del tiltak som også gjennomføres for eksempel innenfor EU og som også forplikter Norge gjennom EØS-avtalen, vil i liten grad svekke næringens konkurransesituasjon. På områder vi ønsker å gå lengre enn våre naboland, bør slike forhold vurderes nøye. Siden både mulighetene for å hente ut økte priser i markedet og kompensasjonsordninger gjennom økte tilskudd er begrenset, vil slike tiltak raskt måtte bæres av næringen selv gjennom reduserte inntekter. Det er ikke ønskelig at tiltak skal redusere norsk produksjon til fordel for produksjon i land hvor forholdene for dyrene ikke er underlagt de samme krav som i Norge.

Landbruksdepartementet legger vekt på at kostnadene ved de tiltak som foreslås overfor landbruksnæringen begrenses blant annet gjennom romslig overgangstid. Det vil også være aktuelt å gå inn med ekstra midler i form av investeringsstøtte og bidrag i form av FOU for å fremme nye og mer dyrevennlige produksjonsmetoder.

På den annen side vil høy nasjonal prioritet av dyrevelferd kunne påvirke forbrukere til å velge slike produkter fremfor andre ut fra preferanser for produksjonsmetoder fremfor bare pris. Det bør være en utfordring og et mål å få en økt bevissthet om slike forhold inn i markedene. Ut fra de kunnskaper vi har i dag er imidlertid slike preferanser mest knyttet til nisjemarkeder.

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) har gjort en utredning om kostnader ved tiltak for å forbedre dyrevelferden, notat nr. 2002–13, samt et notat av 2. mai 2002. I det følgende er NILF sine beregninger lagt til grunn der disse er gjort i samsvar med de foreslåtte tiltak.

Følgende tiltak som kan gi økte kostnader vil bli kort omtalt:

Artsovergripende tiltak

- Brannvarsling i husdyrrom (NILF).
- Forskrifter om dyrehold.
- Opprette et kompetansemiljø for dyrevern og dyrevelferd.

Tilsyn med dyrehold

- Endret tilsyn – opprettelse av nytt Mattilsyn.

Hold av storfe

- Løsdrift for alt storfe (NILF).
- Liggeunderlag for alle kyr.
- Lukket forbindelse mellom gjødsellager og husdyrrom.
- Uteliv for storfe.

Hold av svin

- Løse purker under grising.

Hold av sau

- Redusere tap på beite.

Hold av fjørfe

- Hold av slaktekylling.

Hold av pelsdyr

- Økte burstørrelser for rev (NILF).
- Bedre forholdene for mink.

Reindrift

- Mindre tap på grunn av rovdyrskade.
- Krisefôring.

Familiedyr

- ID-merking av katt.

Hest

- Stevneveterinærtjeneste ved større ridestevner.

10.1.1 Artsovergripende tiltak

10.1.1.1 Brannvarsling i husdyrrom (NILF)

Landbruksdepartementet går inn for tiltak som reduserer antall branner i driftsbygninger med husdyr i Norge. Et av tiltakene er pålegg om brannvarslingsanlegg i bygninger som har over et visst antall husdyr.

Investeringsbehovet varierer betydelig ut fra hvor omfattende løsninger som skal kreves. Forsikringsselskapene opererer med litt ulike modeller. Basert på en blandet løsning har NILF beregnet en total investeringskostnad på vel 2 mrd. kroner for brannvarslingsanlegg hos 40.000 husdyreiere. Den årlige kostnad er ut fra dette beregnet til 190 mill. kroner. NILF har beregnet at dette vil kunne gi 30–60 mill. kroner i reduserte tap, som imidlertid vurderes som noe lite i forhold til anslagene for virkningen av eksisterende anlegg. NILF har derfor grovt anslått at når den skadereduserende effekten er trukket fra, er det igjen ca. 100 mill. kroner i

årlige kostnader som kan «føres» på forbedret dyrevelferd.

Dersom kravet avgrenses til bygninger over en viss størrelse, vil kostnadene reduseres tilsvarende. Definisjonen av store husdyrbygninger vil imidlertid kunne bli en forvaltningsmessig utfordring.

Forsikringsselskapene bidrar med gunstig betalingsordninger og reduserte premier for besetninger som investerer i varslingsanlegg.

Erfaringsmessig oppstår branner fortrinnsvis i større besetninger. Jevnlig tilsyn av installasjoner vil også redusere antall branner og kan settes som krav. Næringen selv, i samarbeid med myndighetene, er i ferd med å gjennomføre et KSL-system (kvalitetssystem i landbruket) som også innebærer regelmessige kontroller i forhold til elektriske anlegg og brannsikkerhet. Kostnadene ved regelmessig tilsyn med elektriske anlegg kan tilnærmet finansieres gjennom reduserte forsikringspremier.

10.1.1.2 Opprette et kompetansemiljø for dyrevern og dyrevelferd

Landbruksdepartementet ser det som viktig å opprette et kompetansemiljø for dyrevern og dyrevelferd. Dette er et satsningsområde for Landbruksdepartementet i 2003. For å få bygge opp og holde kontinuitet i arbeidet kreves flere stillinger, og utgiften til dette vil være om lag 2–3 mill. kroner.

10.1.1.3 Forskrifter om dyrehold

Ved utarbeidelse av forskrifter om hold av dyr hvor det i dag ikke foreligger slike bestemmelser, er det en del besetninger som må foreta investeringer for å bringe driften i samsvar med forskriftens minimumskrav. Kostnader i den forbindelse må utarbeides når en er kjent med hvilke krav som vil bli stilt i den respektive forskrift.

10.1.1.4 Tilsyn med dyrehold

Endret tilsyn – opprettelse av nytt Mattilsyn

I forbindelse med omorganisering av Statens dyrehelsetilsyn som legges inn under et nytt Mattilsyn, vil oppgaver som i dag ivaretas av de vel 190 distriktsveterinærkontorer bli lagt til 50 til 65 lokale enheter av Mattilsynet. Ordningen med lokale dyrevernnemnder i hvert veterinærdistrikt og nemndenes tilsynsplikt med dyrehold vil bli avvirket.

Ved å legge tilsyns- og vedtakskompetanse til det lokale tilsyn og i enkelte tilfeller benytte et lokalt oppnevnt dyrevernråd i definerte saker, vil en kunne få en vesentlig besparelse av ressurser.

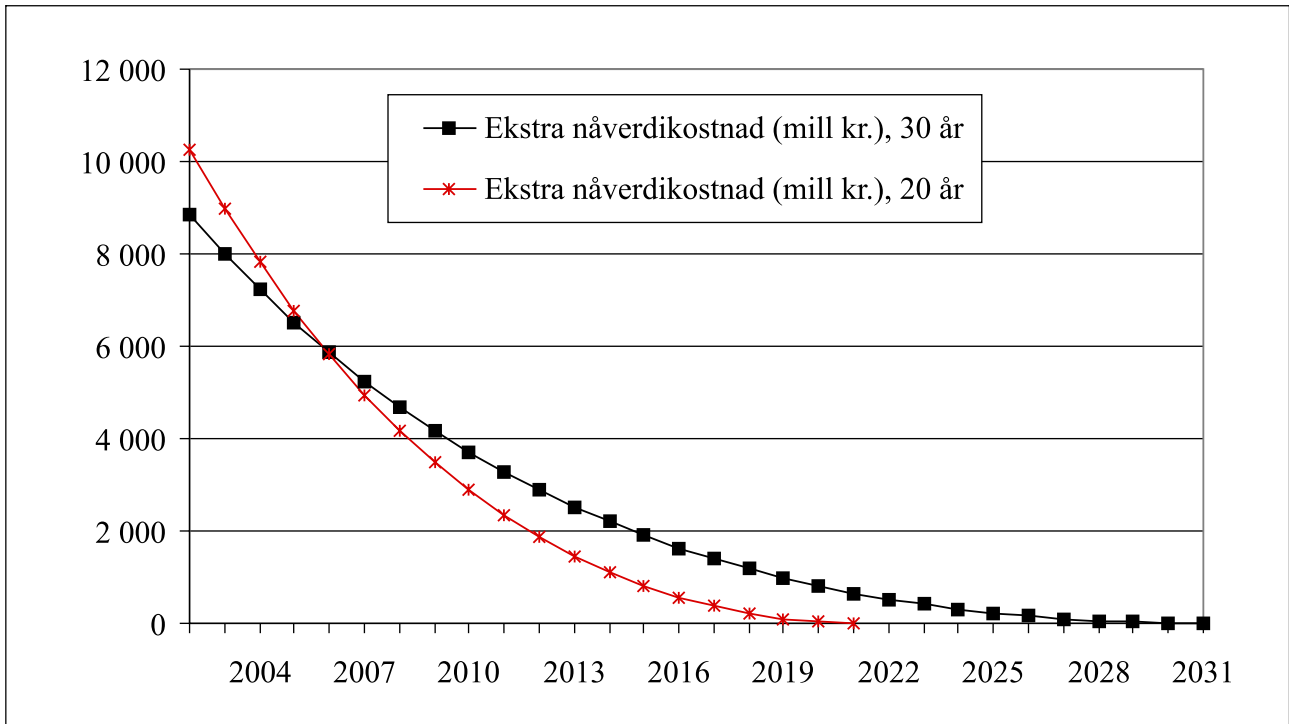
10.1.2 Hold av storfe

10.1.2.1 Løsdrift for alt storfe

Utviklingen går i retning av større besetninger og at storfe holdes i løsdriftfjøs. Løsdriftfjøs krever jevnt over noe større investering per bås plass. Forskjellen til båsfjøs avtar ved økende besetningsstørrelse. Samtidig har løsdriftfjøs noe lavere arbeidsforbruk, også denne forskjellen blir mindre ved økende besetningsstørrelse. I tillegg er det en del andre driftseffekter sammenlignet med båsfjøs. Disse andre effektene gjelder helsetilstand, fruktbarhet, melke kvalitet, fôrkrav etc. Nettoeffekten av disse andre driftseffektene synes å være liten, og NILF har derfor tatt med bare investeringer og arbeidsforbruk i sine beregninger av kostnader. Når det tas hensyn til både investering i bygningskapital og arbeidsforbruk, viser NILFs beregninger at med 20 års avskrivningstid, rentefot på 7 % og arbeidskostnad på 125 kroner per time, er forskjellene mellom løsdriftfjøs og båsfjøs praktisk talt null i området 15 til 30 melkekyr.

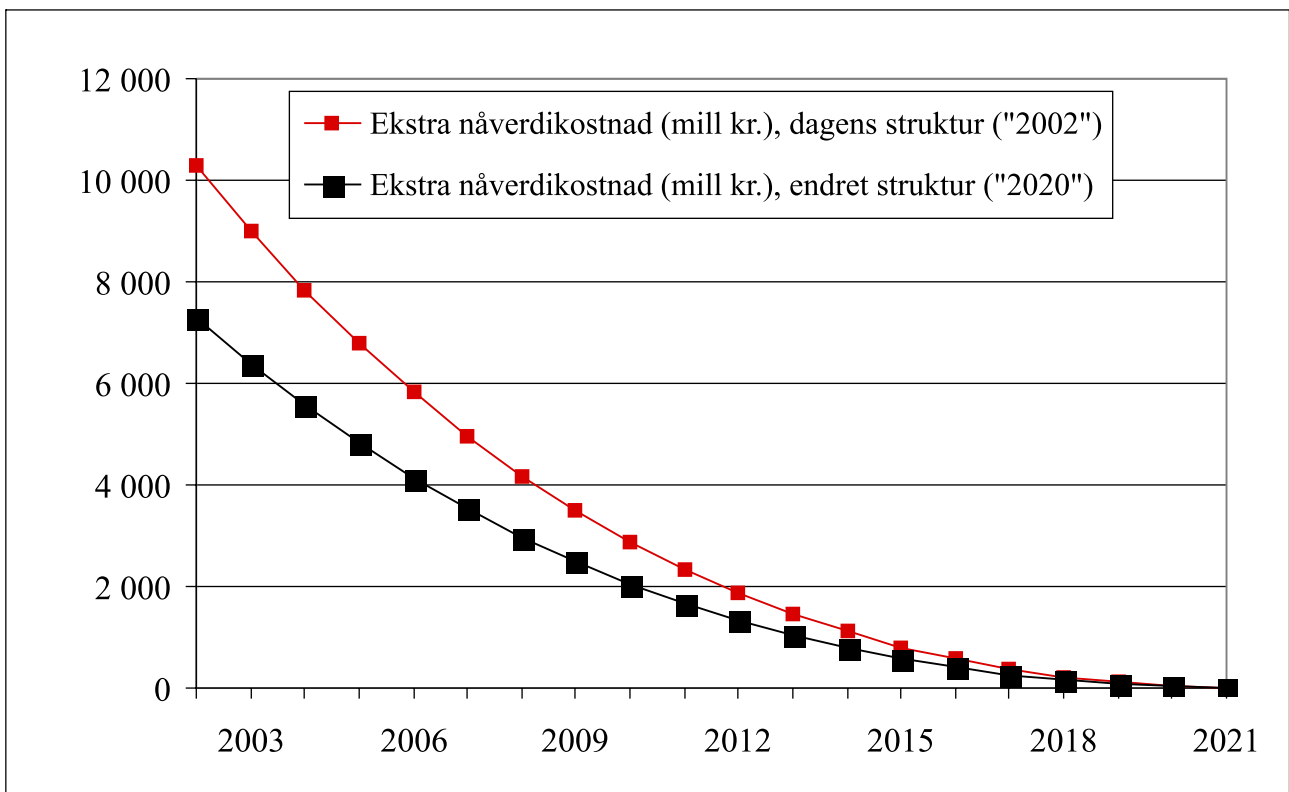
Jordbrukets kostnader ved et pålegg om løsdrift vil derfor i liten grad skyldes at det må investeres i noe annet enn det som ellers vil bli gjort. Derimot vil tidspunktet for *når* alle kyr skal være i løsdrift ha avgjørende betydning for kostnadene. Avhengig av forutsetninger om levetid for bygninger og inventar, vil et påbud med et par års frist kunne gi kostnader på i størrelsesorden 10–15 mrd. kroner. Kostnadene vil så gradvis avta mot null når fristen forlenges, avhengig av levetiden på bygninger. Som en illustrasjon er dette vist i figur 10.1, som er beregnet med forutsetning om henholdsvis 20 og 30 års levetid. Når forbudet skal gjelde fra et gitt tidspunkt, vil strukturendringer framover, med færre og større besetninger, gjøre at kostnadene reduseres med betydelige beløp. Dette er illustrert i figur 10.2.

20–30 år er kortere enn den reelle levetiden for mange bygninger. Aldersfordelingen for driftsbygninger er likevel slik nå at en kan vente at mange blir erstattet med nye eller ombygde bygninger innen 20 år. Forslaget om løsdrift for storfe er formulert slik at overgangen skal skje innen 20 år, og at alle nybygg heretter skal være løsdriftfjøs. Samlede ekstrakostnader for påbudet om alle melkekyr i løsdrift så langt frem i tid vil være minimale.



Figur 10.1 Estimert samlede ekstrakostnader i mill. kroner for melkeprodusentene for hvert år påbudet framskyndes, forutsatt hhv. 20 og 30 års levetid, dagens struktur i 2002.

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) 2002.



Figur 10.2 Estimert samlede ekstrakostnader i mill. kroner for melkeprodusentene for hvert år påbudet framskyndes, gitt predikert struktur i 2020 og dagens struktur i 2002, gitt 20 års levetid på bygninger.

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) 2002.

10.1.2.2 *Liggeunderlag for storfe*

Senere tids forskning viser at storfe har en sterk preferanse for å ligge på mykt underlag når anledningen er til stede. Det er etter hvert gjort en god del arbeid med å utvikle mykt liggeunderlag for storfe, og ulike typer kumadrasser er nå i handel. Det kan dreie seg om varianter laget av forskjellig gummimaterialer, enten ferdig støpte eller granulert gummi lagt i fiberduk og festet mot forbrettet. I løsdriftfjøs kan også halmmadrasser som legges i duk benyttes.

Avhengig av type underlag vil investeringskostnadene per storfe ligge mellom 800 kroner og 1 300 kroner. Årlige kostnader, ved avskrivning over 10 år og med rentefot på 5 %, vil ligge mellom henholdsvis 100 kroner og 180 kroner. Ved avskrivning over lengre tid vil de årlige utgifter bli lavere. Det vil ikke være nødvendig med regelmessig vedlikeholdsutgifter i tidsrommet. Videre er det mulig at avskrivningen kan skje over mer enn 10 år. Det må antas at mange løsdriftfjøs med liggebås bruker mye strø slik at liggeplassen er tilstrekkelig myk, men liggematter kan være formålstjenlige også i slike fjøs.

Det foreligger ikke sikre tall for hvor mange bås plasser som har slike underlag, men det kan anslås inntil 10 %. Det kan anslås at et krav vil berøre om lag 250 000 bås plasser for melkekyr. I praksis må en ha noe mer enn en bås plass per ku på grunn av variasjoner i dyretall gjennom året og mellom år. Med en investering på 1 000 kroner per bås plass, 10 års levetid og 5 % rente, vil de totale årlige kostnadene til renter og avskrivning bli nærmere 40 mill. kroner.

I beregningene er det kun tatt med utgifter. Det er fra flere pekt på at melkeytelsen kan øke ved bruk av mykt underlag. Institutt for tekniske fag på NLH opplyser at forsøk viser at melkeytelsen har økt med en til tre liter melk per døgn med samme fôrforbruk. Erfaring viser også at kvaliteten på melka blir bedre med lavere celletall og mindre jurbetennelse. Leddlidelser vil også avta, mens det kan bli noe mer behov for klauvskjæring.

Mykt liggeunderlag for kyr anses som det fremste velferdstiltak som kan gjøres for storfe innenfor dagens driftsform.

10.1.2.3 *Lukket forbindelse mellom gjødsellager og husdyrrom*

Å anlegge gjødselkjeller under nye driftsbygninger koster i dag vesentlig mer enn å anlegge oppsamlingsplass for gjødsel utenfor bygningen. Gjødsel-

gasser kan føre til forgiftninger av både personer og dyr. Spaltegulv over gjødselkjeller gir også ofte trekk i husdyrrommet som kan være svært vanskelig å regulere. Lukket forbindelse mellom gjødsellager og husdyrrom for nybygg er i samsvar med den byggemåte som i dag benyttes.

10.1.2.4 *Uteliv for storfe*

I dag er det forskriftsfestet at storfe over seks måneders alder som oppstalles på bås skal ha adgang til å være ute minst åtte uker i løpet av sommerhalvåret. Unntatt fra påbudet er ukastrede okser eldre enn seks måneder. Ingen har fått varig unntak fra påbudet. Ved Jordbrukstelingen i 1999 var det totalt 27 700 kufjøs i bruk, og 9 % av disse hadde løsdrift.

Kravet om at storfe skal få være ute gjøres nå gjeldende også for storfe i løsdrift. En del av brukerne med løsdrift har kyrne ute allerede i dag som en del av driftsformen, men det foreligger ikke eksakte tall.

En del storfeeiere la om til løsdrift for å slippe å ha dyrene ute da dette påbudet kom. Det legges imidlertid nå opp til at alt storfe unntatt ukastrede okser over seks måneders alder skal ha krav på å få være ute et antall uker i året. Dyrene bør fortrinnsvis få komme ut i sommerhalvåret, men dersom det ikke er mulig kan uteoppholdet eventuelt skje i vinterhalvåret dersom forholdene legges til rette.

Det er vanskelig å anslå kostnadene ved tiltaket fordi hva som skal til, vil variere fra besetning til besetning. Det kan være langt til egnede beiteareal, bruket kan mangle arealer som er egnet for beite og det kan være nødvendig å jage dyr langs, eller over, trafikkert veg. For brukere med spesielle problemer med beitedrift vil en luftegård i tilknytning til driftsbygningen være det mest realistiske alternativet. Under ellers like vilkår kan det være enklere å ha uteliv for kyr i løsdrift enn for kyr på bås fjøs.

10.1.3 **Hold av svin**

10.1.3.1 *Løse purker under grising*

Landbruksdepartementet går inn for en utvikling hvor griser gis god bevegelsesmulighet. I dag er det tillatt å fiksere purker i forbindelse med fødsel, men innen 10 år skal også purker i forbindelse med grising kunne bevege seg fritt i bingen. Dette vil kunne betinge noe større areal per purke i fødselsavdelingen i grisehuset. Det er ikke foretatt beregninger over hva dette tiltaket vil koste.

Kostnader for å bedre miljø for gris vil bli beregnet i forbindelse med innarbeiding av kravene i forskrift om hold av svin.

10.1.4 Hold av sau

10.1.4.1 Redusere tap på beite

Landbruksdepartementet står fast på at det må settes i verk effektive tiltak for å redusere tap av sau på beite. Næringen har for øvrig utarbeidet en handlingsplan for bedre dyrevelferd og forvaltningen vil bygge videre på denne når det gjelder den generelle tapsreduksjon på beite.

En del tapsreducerende tiltak vil ikke innebære særlige kostnader, slik som å vente til lammene er tilstrekkelig store før de slippes på utmarksbeite, ikke slippe dyr i dårlig kondisjon, sørge for nødvendige vaksinasjoner og parasittbehandling med videre.

Når det gjelder tap forårsaket av rovvilt, slik som jerv, gaupe, ørn, bjørn og ulv, ble det for beitesesongen 2001 betalt ut 43,1 mill kroner i erstatning for sau. Miljøverndepartementet bærer utgiftene til erstatning. Det samme gjelder utgifter til utprøving av tiltak i saueholdet for å unngå rovvilt-skader.

Landbruksdepartementet mener det må skje en dreining slik at midlene i hovedsak går til nødvendige og effektive forebyggende tiltak, slik at tapene går ned. I tillegg bør de landbrukspolitiske virkemidlene i større grad enn i dag kanaliseres til de brukere som iverksetter endringer i driftsformen som effektivt reduserer totaltapet på beite.

Landbruksdepartementet går inn for at utvikling og tilrettelegging for bruk av radiobjeller må fortsette. Kostnadene ved bruk av radiobjeller er foreløpig stipulert til ca. 50 kroner per stykk. Med bjeller på samtlige vinterfôra sauer som slippes i utmark vil dette altså koste anslagsvis 20–25 mill. kroner (per år).

10.1.5 Reindrift

10.1.5.1 Mindre tap på grunn av rovdyrskade

Landbruksdepartementet står fast på at det må settes i verk effektive tiltak for å redusere tap av reinsdyr på beite.

I reindriftsåret 2000 – 2001 ble det betalt ut 35,5 mill. kroner i erstatning for i alt 20 033 reinsdyr som ble tatt av rovvilt. Det må skje en dreining slik at mer midler går til tpsforebyggende tiltak, slik at behovet for erstatning går ned.

Erstatningene går over Miljøverndepartementets budsjett.

Utvikling av radiobjeller som er nevnt under omtale av tiltak for sau vil også kunne benyttes på rein i en del områder utsatt for skader og tap. Med et slikt system vil en kunne gå inn på et tidligere tidspunkt for å kunne redde dyr og eventuelt gjøre en vesentlig sikrere bedømmelse av tpsårsak.

10.1.5.2 Krisefôring av rein

I dag foreligger en ordning hvor det er reiene selv som må sørge for at det er fôrlagre i tilfelle det skulle bli behov for krisefôring av rein. I etterkant kan reiene få refundert noe av utgiftene til krisefôring etter søknad til Reindriftsforvaltningen.

Landbruksdepartementet vil medvirke til at det arbeides videre med å videreutvikle egnede fôrtyper og er med på å legge forholdene til rette for krisefôring av rein når behovene oppstår. Slike behov kan oppstå meget raskt om vinteren når været slår om.

10.1.6 Hold av slaktekylling

10.1.6.1 Regulering av areal for slaktekylling

Slaktekylling holdes i løsdrift, med en i dag maksimal tetthet på 34 kg. levende vekt per m². For å bedre forholdene for dyrene vil Landbruksdepartementet sammen med næringen vurdere en lavere tetthet, men slik at de som har de beste forholdene kan fortsette med tetthet opp til 34 kg per m². Dette vil bli et tilsvarende system som i Sverige, og det er et sterkt insitament til å bedre forholdene for dyrene.

Det er ikke foretatt beregninger for merutgifter i produksjonen.

10.1.7 Hold av pelsdyr

Pelsdyrholdet er en verdensmarkedsnæring uten grensevern og med sterkt svingende priser. Rent økonomisk vurdert har dette stor betydning for hvilke særnorske kostnadskrevende tiltak som kan gjennomføres før produksjonen overføres til land med dårligere standard på dyreholdet.

10.1.7.1 Økte burstørrelser for rev

Landbruksdepartementet foreslår mellom annet for rev en gjennomgang av dagens regelverk for å sikre at rev holdes i driftssystemer som gir regelmessig bevegelse på arealer som er større enn dagens systemer og på underlag som bedre ivaretar dyrenes adferdsbehov.

Som et eksempel har NILF ved å ta utgangspunkt i en standard norsk revefarm, sett på kostna-

dene ved å doble burstørrelsen for farmrev, fra 0,8 m² til 1,6 m² per tise. Samlet merkostnad med en avskrivningstid på 10 år for å doble burstørrelsen for rev blir 162 kroner per pelset dyr (skinn) per år. Det tilsvarer fra en tredjedel til godt over halvparten av brutto førstehåndsverdi av skinnen. I forhold til dagens burstørrelser tilsvarer dette eksemplet en økt årlig kostnad på vel 60 mill. kroner.

10.1.7.2 Bedre forholdene for mink

Landbruksdepartementet foreslår at en må bedre forholdene for mink ved å etablere driftssystemer som bedre ivaretar dyrenes adferdsbehov. Dette kan skje gjennom å gi dyrene økte arealer i burene og stimulere til større aktivitet. Disse kravene vil bli nærmere konkretisert i forskrift. Driftssystemene må oppfylle slike krav innen 10 år. Kostnadene med tiltakene er ikke beregnet.

10.1.8 Hold av hest

10.1.8.1 Stevneveterinærtjeneste ved terminfestede ridestevner

Alle trav- og galoppstevner både med og uten totalisatorspill har allerede i dag krav om stevneveterinær gjennom sportens eget reglement. Utgiftene til stevneveterinærtjenesten dekkes av sporten

selv. For den øvrige del av ride- og kjøresporten er krav om veterinærers tilstedeværelse under stevner ikke nedfelt i organisasjonenes reglement.

Landbruksdepartementet vil anmode aktuelle organisasjoner som Norges Rytterforbund og andre om å reglements feste krav om veterinær til stede ved alle terminfestede ride- og kjørekonkurranser. Utgiftene vil måtte dekkes av sporten selv.

10.1.9 Hold av familiedyr

10.1.9.1 ID-merking av katt

Dette vil bli utgifter som påløper den enkelte dyreeier. Det kan anslås 60 kroner i utgifter til chips og 60 kroner til registrering i og drift av sentralt register. I tillegg kommer honorar til veterinær. Dette kan reduseres ved at annen behandling, som for eksempel vaksiner, kan utføres samtidig.

Landbruksdepartementet

t i l r å r :

Tilråding fra Landbruksdepartementet av 13. desember 2002 om dyrehold og dyrevelferd blir sendt Stortinget.

Vedlegg 1**Oversikt over regelverk på dyrevern i Norge**

Lov av 20. desember 1974 nr 73 om dyrevern

Forskrifter gitt med hjemmel i loven:

- 1976.11.20 Forskrifter om unntak fra plikten til å sørge for oppholdsrom for dyr.
1976.11.20 Forskrift om å fjerne horn på dyr.
1976.11.20 Forskrifter om forbud mot at fremmedartede (eksotiske) dyr innføres, omsettes eller holdes som husdyr, selskapsdyr eller i fangenskap på annen måte.
1978.07.14 Forskrifter om offentlig kjøttkontroll m.v.
1978.07.15 Forskrifter om dyrepensjonat o.l.
1978.07.15 Forskrifter om hestesenter.
1982.10.01 Forskrift om stevneveterinær ved trav- og galoppløp.
1985.01.10 Forskrift om forbud mot å bruke levende dyr som lotterigevinster.
1985.01.10 Forskrift om ervervsmessig omsetning av dyr.
1987.01.30 Forskrift om forbud mot bruk av legemidler m.m. til og visse former for behandling av konkurransehest («doping»)
1987.02.16 Forskrift for stevneveterinærassistent ved totalisatorløp og ridestevner.
1990.08.24 Midlertidig forskrift om forbud mot jakt på utsatt fugl.
1995.03.06 Forskrift om kunstig sædoverføring hos husdyr utført av andre enn veterinær.
1995.08.28 Forskrift om dyrevern i slakterier.
1996.01.15 Forskrift om forsøk med dyr.
1996.01.15 Forskrift om hold av storfe og svin.
1997.02.20 Forskrift om transport av akvatiske organismer.
1998.09.20 Forskrift om hold av pelsdyr.
1998.10.02 Forskrift om hold av strutsefugl.
1998.10.11 Forskrift om avliving av hund og katt.
1998.12.31 Forskrift om tilsyn og kontroll ved innførsel og utførsel av levende dyr, annet avlsmateriale og animalsk avfall innen EØS, og ved innførsel av levende dyr fra land utenfor EØS.
2000.12.20 Forskrift om tildeling, etablering, drift- og sjukdomsforebyggende tiltak ved settefiskanlegg for laksefisk og annen ferskvannsfisk (settefiskforskriften).
2000.12.29 Forskrift om dyrehelsemessige betingelser ved innførsel og utførsel av akvatiske dyr, produkter og smitteførende gjenstander.
2001.03.29 Instruks om utstedelse av sertifikater for levende dyr og animalske næringsmidler mv.
2001.04.02 Forskrift om transport av levende dyr.
2001.12.12 Forskrift om hold av høns og kalkun.

Vedlegg 2**Norsk regelverk harmonisert med
Europarådets konvensjoner og anbefalinger**

Tabell 2.1

Forhold/dyreart	Europarådet	Norge
Transport av dyr	Transportkonvensjon	Forskrift 02.04. 01
Slaktedyr	Slaktedyrkonvensjonen	Forskrift 28.08. 95
Forsøksdyr	Forsøksdyrkonvensjonen	Forskrift 15.01. 96
Familiedyr	Kjæledyrkonvensjonen	Dyrevernloven
Produksjonsdyr	Produksjonsdyrkonvensjonen	Dyrevernloven
Gris	Anbefaling om beskyttelse av gris	Forskrift 15.01. 96
Storfe	Anbefaling om beskyttelse av storfe	Forskrift 15.01. 96
Pelsdyr	Anbefaling om beskyttelse av pelsdyr	Forskrift 20.09. 98
Sau	Anbefaling om beskyttelse av sau	
Geit	Anbefaling om beskyttelse av geit	
Høne	Anbefaling om beskyttelse av høne	Forskrift 12.12. 01
Struts	Anbefaling om beskyttelse av struts	Forskrift 02.10. 98
Kalkun	Anbefaling om beskyttelse av kalkun	Forskrift 12.12. 01
And	Anbefaling om beskyttelse av and	
Gås	Anbefaling om beskyttelse av gås	

Vedlegg 3**Statistikk over antall husdyr i Norge per juni 2001**

For landbrukets produksjonsdyr baserer tallene seg på opplysninger fra Statistisk Sentralbyrå. For oppdrettsfisk er tallene basert på opplysninger fra Norske fiskeoppdretteres forening. Tallene for

familiedyrene er estimater basert på en spørreundersøkelse av 2000 husstander (Opinion as juni 2001).

Tabell 3.1

Dyreslag	Antall	Totalantall
Storfe		973 123
Herav melkekyr	289 155	
Herav ammekyr	45 826	
Sau		2 413 660
Herav søyer	983 293	
Slaktelam	1 430 293	
Geit		73 737
Herav melkegeit	47 784	
Gris		696 822
Herav avlspurker	86 761	
Slaktegris	363 655	
Tamrein (vinterflokk)		ca. 170 000
Mink og ilder (avlsvdyr)		ca. 74 000
Blårev og sølvrev (avlsvdyr)		ca. 77 000
Verpehøner		3 126 944
Slaktekyllinger		3 715 219
Ender		82 000
Gjess		2 300
Kalkuner		144 386
Struts		2 164
Laks i sjø		ca. 200 000 000
Ørret i sjø		ca. 27 000 000
Hester		ca. 42 000
Hunder		ca. 414 000
Katter		ca. 535 000
Kaniner		ca. 220 000
I landbruket	3 125	
Som kjæledyr	ca. 216 000	
Smågnagere		ca. 45 000
Stuefugler		ca. 135 000
Krypdyr		ca. 11 000
Akvariefisk		ca. 753 000